

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

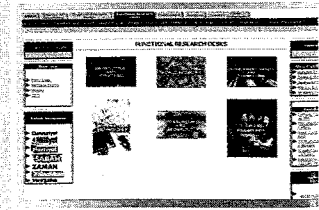
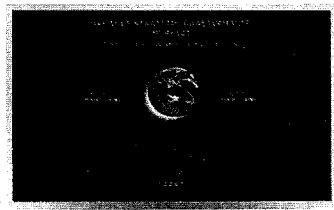
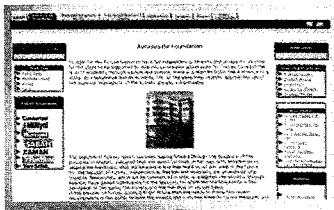
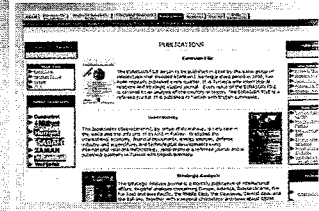
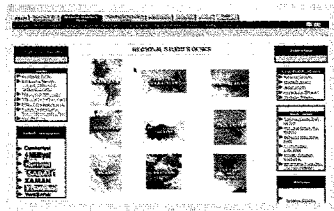
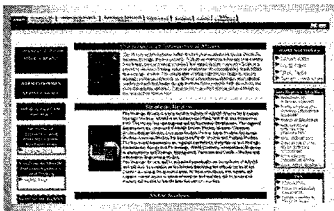

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ANKARA Bahar 2002 Sayı: 5

YATIRIM: 6.000.000

ASAM - Online
Türkiye'nin
Tek Uluslararası İlişkiler ve
Stratejik Araştırmalar Sitesi

www.avsam.org

ERMENİ ARAŞTIRMALARI / ARMENIAN STUDIES

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

BAHAR 2002. Cilt 1

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

(E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

EDİTÖR YARDIMCILARI

Alfabetik sıra ile

Araştırmacı Şenol KANTARCI

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAYA

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aydan İYİGÜNGÖR

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Rheinische Friedrich Wilhelms Üniversitesi, Bonn)

ABONE SORUMLUSU

Ayşe FIRAT

Web: <http://www.eraren.org>

YAZI KURULU

Alfabetik sıra ile

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Armağan KULOĞLU
(E.Tümg. ASAM)
Gündüz AKTAN
(E.Büyükelçi, Köşeyazan)	Assist. Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Prof. Dr. Salim ÇOHÇE
(İnönü Üniversitesi, Malatya)	Ömer Engin LÜTEM
(E.Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(E.Büyükelçi, Köşeyazan)	Assoc. Prof. Dr. Nurşen MAZICI
(Akdeniz Üniversitesi, Antalya)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
(Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ
(ASAM Başkanı ve Gazi Üniversitesi, Ankara)
Dr. Erdal İLTER
(Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul)
Assist. Prof. Dr. Davut KILIÇ
(Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)	Bilal N.ŞİMŞİR
(E.Büyükelçi, Tarihçi)
Prof. Dr. Hasan KÖNİ
(Ankara Üniversitesi)	
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
(Selçuk Üniversitesi, Konya)	

DANIŞMA KURULU

Alfabetik sıra ile

Assist. Prof. Dr. Kalerya BELOVA
(Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Prof. Dr. Justin McCarthy
(Louisville Üniversitesi)
Prof. Erich FEIGL
(Tarihçi)	Prof. Dr. Stanford J. SHAW
(Bilkent Üniversitesi, Ankara)
Andrew MANGO
(Gazeteci, Yazar)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kiş olarak yayınlanır.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış u ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre için tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

Konrad Adenauer Cad., No. 61, 06550, ankaya, Ankara - Turkey
Tel: 0.312. 491 60 70 • Fax: 0.312. 491 60 99

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü

Konrad Adenauer Cad., No. 61, 06550, ankaya, Ankara - Turkey
Tel: 0.312. 491 70 14 • Fax: 0.312. 491 70 13
Elektronik Posta: info@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Tasarı: **ASAM**

Baskı: Yorum Matbaası
Tel: 0.312.395 21 12

Yurtiçi Abone creti: 24 milyon TL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz
TL-304400-2001540, Döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Kapak:

Van Valisi Cevdet Bey

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer E. LÜTEM	
<i>Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi</i>	28
Dr. Yaşar KALAFAT – Mahmut Niyazi SEZGİN	
<i>Ararat Filmi ve Türk Basını: Eleştirel Bir Değerlendirme</i>	48
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER	
<i>Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü</i>	84
Dr. Hasan OKTAY	
<i>Van'da Ermeni İsyanları (1898 – 1915)</i>	138
Şenol KANTARCI	
<i>Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002</i>	168
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER	
<i>Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik</i>	222
Dr. Samim AKGÖNÜL	
<i>Leyla TAVŞANOĞLU'nun Ömer LÜTEM ile söyleşisi</i>	252
KONFERANSLAR	260
KİTAP TAHLİLLERİ	268
EN SON KİTAPLAR	300
BELGELER	305
DİZİN	327

ARARAT

SANATSAL ERMENİ PROPAGANDASI

SEDAT LAÇİNER - ŞENOL KANTARCI

ASAM - ERMENİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINI

EDİTÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları Dergisi dört sayısı ile yayın hayatının birinci yılını doldurdu. Dergi, Türkiye'de, Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularına ilgi duyanların ısrarla aradıkları bir yayın oldu. Diğer yandan derginin, içerdiği ve her sayıda artan İngilizce yazılarının yabancı ülkelerde de yakından izlenmesi İngilizce ayrı bir dergi yayınlanması gerektiğini doğurdu.

Artık "Armenian Studies" başlığını taşıyan İngilizce bir dergi yayınlanmakta olduğuna göre Ermeni Araştırmaları'nın bu sayısında sadece Türkçe yazılar bulunmaktadır.

Dergimizin ilk yazısı, **Dr. Yaşar Kalafat** ve **Mahmut Niyazi Sezgin** tarafından kaleme alınan "**Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi**" dir. Artık bazı bilimsel çevreler dışında hemen hiç bahsedilmeyen Albanlar, güney Kafkasya'ya, M.Ö. III ve M.S. VIII yüz yıl arasında, 1000 yıl kadar hükmetmiş bir halktır. Albanlar, siyasi güçlerini kaybettikten sonra bölge Ermenileri tarafından tedricen asimile edilmişlerdir.

Yrd. Doç. Dr. Sedat Laçiner, Ermeni asıllı Kanadalı rejisör Atom Egoyan'ın son filmi hakkında "**Ararat ve Türk Basını: Eleştirisel Bir Değerlendirme**" başlıklı yazısında, bir süreden beri Türk kamuoyunu meşgul eden bu filmin ülkemiz basını tarafından ele alınışını irdelemektedir. 1915 yılı Van İsyanı sırasında geçmekte ve bu isyan sırasında Ermeniler'i mazlum olarak göstermekte olan bu film, Van İsyanı ve bu isyandan önceki olayların incelenmesini gündeme getirmiştir. Dergimizde bu konuda iki yazı bulunmaktadır: **Dr. Hasan Oktay** tarafından kaleme alınan "**Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü**" ile **Şenol Kantarcı**'nın "**Van'da Ermeni İsyanları, 1898-1915**" yazıları.

Yrd. Doç. Dr. Sedat Laçiner, "**Ermeni Dış Politikası'nı belirleyen Faktörler ve Uygulama Etkileri: 1991-2002**" başlıklı yazısında Ermenistan dış politikasının dayandığı faktörleri ve saldırganlığa doğru gelişimini ele almaktadır.

Dergimiz, çeşitli ülkelerdeki Ermeni Diasporaları'nın incelemesini bu sayıda da sürdürmekte ve bu amaçla **Dr. Samim**

Akgönül'ün "Fransa'da Ermeni Toplumunu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik" başlıklı incelemesini yayınlamaktadır.

Dergide, ayrıca, son aylarda Türkiye'de, Ermeni sorunu konusunda yapılmış olan üç önemli toplantı olan 'Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi', 'Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yılında Uluslararası Teröre bir Bakış Sempozyumu ve 'Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu hakkında ayrıntılı bilgi veren yazılar "Konferanslar" kısmında yer almaktadır.

Her zaman olduğu gibi bu sayıda da son üç ayın (Mart, Nisan ve Mayıs 2002) önemli olayları hakkında Editör tarafından kaleme alınmış "Olaylar ve Yorumlar" ile "Kitap Tahlilleri" ve "En Son Kitaplar" hakkında yazılar bulunmaktadır.

Bir yıllık bir süreyi kapsayan ilk dört sayının incelenmesini kolaylaştırmak üzere bu sayılardaki yazıların bir dizini de bu sayıda yer almaktadır.

Saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. Lütem*

1. Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularında Türkiye’de araştırma yapan bilim adamları ve yazarları bir araya getirmek, bu konuları çeşitli yönleriyle tartışmak ve üzerinde görüş birliği olan hususları içeren bir bildirme yayınlanmasını sağlamak üzere 20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara’da, Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer’in yüksek himayelerinde, konu ile ilgili Türk bilim adamları ve yazarların davet edildiği bir “Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi” düzenledi. Kongreye tebliğ sunuldu. Kongre, katılanların ve tebliğlerin sayısı itibariyle, bu konuda Türkiye’de yapılan en büyük toplantı oldu. Tebliğ sayısı dikkate alındığında ise, muhtemelen dünyada bir rekor oluşturdu. Kongreye gösterilen bu rağbet Ermeni araştırmaları alanında Türkiye’de büyük bir ilginin mevcut olduğunu ortaya koydu.

20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara’da, Türk bilim adamları ve yazarların davet edildiği bir “Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi” düzenledi.

Derginin bu sayısında Kongre hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir yazı bulunmaktadır.¹ Tebliğ sunanların adları ve tebliğ konuları ile Kongre bildirgesinin tam metni de bu sayıda yer almaktadır.² Tebliğlerin metinleri ayrıca ileride kitap şeklinde yayınlanacaktır.

2. Talat Paşa’nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü’nün, İstanbul Üniversitesi ile birlikte 15 Mart 2002 tarihinde İstanbul’da Para Palas Oteli’nde,

* E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı

¹ Bkz. Sayfa 261-263.

² Bkz. Sayfa 316-324.

**Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü'nün iki
mensubu, Dr. Sedat
Laçiner ve şenol Kantarcı,
"Ararat: Sanatsal Ermeni
Propagandası" başlığını
taşıyan bir kitap
yayınladılar.**

Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'ın himayesinde düzenlediği bu sempozyuma beş Türk ve altı yabancı bilim adamı katılarak tebliğler sundular.

Bu sempozyum dergimizde ayrı bir yazı ile incelenmektedir.³ Sempozyuma sunulan tebliğler de ayrıca kitap halinde yayınlanacaktır.

Sunulan tebliğlerin özgünlüğü yanında bu sempozyumun dikkati çeken diğer bir yönü yabancı katılımcıların sayısının fazla olması ve yabancı katılımcılardan bazılarının ilk kez bu konuda söz almalarıdır. Son yıllarda Ermeni sorunundaki gelişmeler sadece Türk bilim adamlarının değil, yabancıların da bu konuya eğilmelerini özendirdiği görülmektedir.

3. Ararat Filmi

Ermeni asıllı Kanada vatandaşı ve sanat filmleri çevirmekle ün yapmış yönetmen Atom Egoyan'ın "Ararat" (Ağrı Dağı) adını taşıyan bir film çekmesi ve bu filmin sözde Ermeni soykırımını konu alması Türk basınında filmin niteliği hakkında tartışma yarattı.⁴ Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün iki mensubu, Dr. Sedat Laçiner ve şenol Kantarcı, filmin senaryosunu esas alarak bu konuda derinliğine bir inceleme yaptılar ve "Ararat: Sanatsal Ermeni Propagandası" başlığını taşıyan bir kitap yayınladılar. Kitapta film, konusu, amacı, verilmek istenilen mesajlar, kullandığı simgeler, finansman, Ermenistan'dan aldığı destek, yönetmen ve oyuncular gibi açılardan incelenmekte ve ayrıca Ermeniler'in propaganda amacıyla sinemadan nasıl yararlandıkları, Türkiye karşıtı filmlerden örnek verilerek açıklanmaktadır. Diğer yandan, filmdeki olayların gerçek olaylarla karşılaştırması yapılmakta ve bunların tarihe uygun olmadığı saptanmaktadır. Gerçekten de Egoyan, tarihi olaylar için Amerikan misyoneri Clarence Ussher'in 1917 yılında yayınladığı "An American Physician in Turkey" başlıklı kitabından yararlandığını söylemekte ise de filmdeki başlıca vahşet sahnelerinin Ussher'in kitabında yer almaması Egoyan'ın bunları kendisinin uydurduğunu göstermektedir. Kısaca bu kitap Ararat

³ Bkz. Sayfa 263

⁴ Bu konuda "Ararat Filmi ve Türk basını: Eleştirel Bir Değerlendirme" başlıklı yazıya bkz. Sayfa

filminin propaganda için yapıldığını açık bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır.

Egoyan Ararat filmi, ödül kazanabileceği ümidiyle Cannes Film Festivali'ne götürmüş, böyle bir olasılık bulunmadığını görünce filmi yarışmadan çekmiş ve yarışma dışı gösterime sokmuştur. Film, iyi eleştiriler almamıştır. Bunda yönetmenin kullandığı karışık ve yorucu anlatım tarzının ve filmin yeterince inandırıcı olmamasının başlıca neden olduğu anlaşılmaktadır.

4. Dışişleri Şehitlerinin Anılması

Yurtdışında görevli iken Ermeni teröristler tarafından şehit edilen Türk memurları 30 Mayıs 2002 tarihinde Cebeci Asri Mezarlığı'ndaki Dışişleri Şehitliği'nde yapılan mutlak törenle anıldı.

Şehit aileleriyle içlerinde Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün tüm mensuplarının da bulunduğu kalabalık bir izleyici grubunun katıldığı bu törende sırasıyla genç bir dışişleri memuru, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer E. Lütem, Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem günün anlamını belirten birer konuşma yaptılar. Ayrıca Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit'in bu münasebetle gönderdiği mesajlar okundu.⁵

5. Fransa Başkanlık Seçimleri ve Ermeni Sorunu

Fransa başkanlık seçimleri, Ermeni militanların taleplerini ortaya atmaları için bir fırsat oluşturmuştur. *Comité de la Défense de la Cause Arménienne* (Ermeni Davası'nın Savunulması Komitesi) başkan adaylarına beş soru içeren bir mektup göndererek bunları cevaplandırmalarını istemiştir.⁶

Jacques Chirac, Fransız Parlamentosu'nun "Ermeni Soykırımı"ni tanımış olduğunu vurgularken, bu "soykırım"ın inkârının önlenmesi için ne yapmayı düşündüğü hakkındaki birinci soruya açık cevap vermemiştir. Buna karşın eski Başbakan Jospin, zamanı geldiğinde Fransız Parlamentosu'nun soykırım inkârını cezalandırmak için gerekli önlemleri alabileceğini ifade etmiştir. Başkanlık seçimlerin ikinci turuna kalan Jean-Marie Le Pen ise bu soruyu cevaplamamıştır.

⁵ Bu konuşmaların ve mesajların metinleri dergimizin 'Belgeler' bölümündedir.

⁶ Sorular ve verilen cevaplar için 17 Nisan 2002 tarihli La Lettre de L'UGAB'dan yararlanılmıştır.

Bu vesileyle, sözde Ermeni soykırımını tanıyan Fransız kanununun, 1915 olaylarını bir soykırım olduğunu kabul etmeyenlere karşı bir yaptırım içermemesi karşısında⁷ Fransa'daki Ermeni militanlarının, tüm gayretlerini "inkârcılara" karşı bir yaptırım kabul edilmesi yönünde yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Ancak, yeniden seçilen Jacques Chirac'ın bu konudaki sükutu Ermeniler için pek ümit verici değildir. Bununla beraber bu talebin her fırsatta gündeme geleceğine muhakkak nazarı ile bakmakta yarar vardır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin önkoşulların neler olduğu hakkındaki ikinci soruya Başkan Chirac Kopenhag Kriterleri'ni anımsatarak cevap verirken eski başbakan Jospin, bu kriterlerden sonra, Ermeni "soykırımı"nın tanınmasına da değinmiştir. Jean-Marie Le Pen ise "Asyalı bir ülke" olduğu için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Karabağ konusundaki üçüncü sorudan sonra, Türkiye ve Azerbaycan tarafından Ermenistan'a uygulanan "ambargo" hakkındaki dördüncü soruya Cumhurbaşkanı Chirac, bölgenin tamamında ve özellikle Türkiye ve Ermenistan arasında bir yumuşamanın ticari ilişkilerin kurulmasına ve gelişmesine yardım edeceği şeklinde dolaylı bir cevap vermiştir.

Fransa'da Ermeni kültür ve kimliğinin korunması hakkındaki son soruya en ilginç cevap Cumhurbaşkanı Chirac tarafından verilmiştir. Adı geçen seçildiği taktirde, Fransa'da bir Ermeni Kültürü Enstitüsü kurulmasını arzu ettiğini belirtirmiş, diğer yandan Ani'deki katedralinin yapısının güçlendirilmesi çalışmalarına uzun yıllardır destek verdiğini hatırlatmıştır. Böylelikle Fransız Cumhurbaşkanı'nın Ermeniler'e önemli bir hizmette bulunduğu gibi bir kanı uyanıyorsa da Fransa'da her alanda her olanaktan fazlası ile yararlanan Ermeniler'e yeni bir kültür enstitüsünün önemli bir katkı getireceğini düşünmek zordur.

**Ermeni militanlar
cumhurbaşkanlığı
seçimlerinden kendi
taleplerini ortaya atmak
için yararlanmak
istemişlerdir.**

Yukarıda da belirtildiği üzere Ermeni militanlar cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kendi taleplerini ortaya atmak için yararlanmak istemişlerdir. Ermeni taleplerine en sıcak

⁷ Bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, Sayfa 20, 21

bakan aday olan eski Başbakan Jospin ikinci tura dahi kalamamış, bu tura kadar yükselen Le Pen Ermeni taleplerine ilgi göstermemiş, tekrar seçilen Chirac ise, sözde Ermeni soykırımı hakkında "geçen asrın en dehşetli suçlarından" biri deyimini kullanmasına ve Türkiye'yi kastederek tarihin revizyonunun kabul edilemez olduğunu söylemesine rağmen,⁸ Ermeni militanlarının taleplerini, fazla bir yararı olmayacağı görülen Ermeni kültürü enstitüsü hariç, geçiştirmiştir.

Fransız Cumhurbaşkanlığı adaylarının bu sözleri ülkemizde kayda değer bir yankı yaratmazken, seçimlerden sonra kurulan Fransız hükümetindeki bazı bakanlar Türk basınından olumsuz tepkiler almışlardır.⁹

Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakan olan Renaud Donnadiou 1999 yılında Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin aday olarak kabul edilmesine şiddetle karşı çıkmış, bu konuda Meclis'te bir soru önergesi vermiş, Türkiye'nin adaylığına neden karşı olduğunu açıklarken sözde Ermeni soykırımını da zikretmiş ve ayrıca Türkiye'nin Avrupa'nın doğasına karşı olduğunu söylemişti.¹⁰

Yerel Özgürlükler Bakanı olan Patrick Devedjian ise öteden beri Türkiye ve Türkler hakkında çok olumsuz ifadeleri ile tanınan bir kişidir. Fransa'da Türk diplomatlarına silahlı saldırıda buldukları için yakalanan tüm Ermeni teröristlerin avukatlığını yapmıştır. Geçen yıl Fransa'da kabul edilen Ermeni "soykırımı" kanununun mimarlarından biri olarak bilinmektedir. Adı geçen vaktiyle mafya üyelerinin de avukatlığını yapmış ve sanıklardan birine tabanca teminine çalışmıştır.¹¹ De Gaulle taraftarlarını toplayan Cumhuriyetçi Birlik Partisi içindeki yerini, özel avukatlığını yaptığı¹² Jacques Chirac'a borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Devedjian kendisine Adalet Bakanlığı'nın verilmesini beklemiştir. Mafya bağlantılarının bu makama atanmasını engellemiş olması muhtemeldir.

Bu arada başka bir olay da Türk-Fransız ilişkilerini etkilemiştir. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü Paris'te Saint Lazarre Gar'ında,

⁸ AZG Armenian Daily , 6 Nisan 2002

⁹ 9 Mayıs 2002 tarihli Radikal: "Fransız Hükümeti tatsız". Aynı tarihli Hürriyet: "Türk karşıtları yeni hükümette". Aynı tarihli Akşam: "Fransız Kabinesi Türk Düşmanı Dolu" r

¹⁰ Radikal, 9 Mayıs 2002

¹¹ Akşam, 7 Mayıs 2002

¹² Libération, 8 Mayıs 2002

Fransa'nın bazı iç politika mülahazaları ile Ermeni iddialarını çekincesiz desteklemesinin Türkiye'de yarattığı güvensizliğin etkisi ile büyümüş ve iki ülke arasında ciddi bir soruna dönüşmüştür.

geçirileceğini bildirirken Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Uğur Ziyal Fransız Büyükelçisi'nden resmin kaldırılmasını istemiştir.¹⁴ Fransızların, konuyu demiryolları idaresine bildirdikleri hakkındaki geçiştirici cevabın kabulünün mümkün olmadığı ve resmin süratle kaldırılmasının beklendiği resmi bir açıklama aracılığı ile kamuoyuna duyurulunca¹⁵ Kıvrıkoğlu'nun resmi kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere bu olay Ermeni sorunu ile doğrudan ilgili değildir. Ancak, Fransa'nın bazı iç politika mülahazaları ile Ermeni iddialarını çekincesiz desteklemesinin Türkiye'de yarattığı güvensizliğin etkisi ile büyümüş ve iki ülke arasında ciddi bir soruna dönüşmüştür. Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir kanun kabul etmesinin, aradan geçen bir buçuk yıla yakın bir zamana rağmen, Türkiye ile Fransa arasında, dolaylı veya dolaysız bir şekilde sorunlar yaratmaya devam ettiği görülmektedir. Fransa bu kanunu kabul etmekle Türk-Fransız ilişkilerine adeta bir Ermeni ipoteği koymuştur.

6. İsveç Parlamentosu Raporu

İsveç Parlamentosu Dışişleri Komisyonu her yıl dış politika ve insan hakları konularında bir rapor hazırlamakta ve bu rapor görüşüldükten sonra Parlamento'nun görüşü olarak hükümete bildirilmektedir.

20-21 Mart 2002 tarihlerinde parlamentoda görüşülerek kabul edilen raporda, Dışişleri Komisyonu'nun, Asuri/Süryani ve "Keldani Soykırımı"nın tarihi bir gerçek olarak tanınmasını ve Türkiye'nin

¹³ Aynı kaynak

¹⁴ *Radikal*, 9 Mayıs 2002

Ermeni "soykırımı" nı kabul etmesini isteyen önerileri ele aldığı ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen olayların bir soykırım olduğunu ifade eden resmi bir İsveç görüşünün bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, soykırımının 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nde tarif edildiği ifade olunmuş ve daha sonra da, Komisyon'un görüşüne göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi yürürlükte olsaydı, Ermeniler ile Asuri/Süryani ve Keldaniler'e yapılanların, muhtemelen, bir soykırım olarak görüleceği ifade edilmiştir.¹⁶

Dışişleri Komisyonu raporunda, 1999-2000 yıllarına ait Komisyon raporunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni halkına soykırım yaptığına dair Birleşmiş Milletler'in 1985 tarihli bir kararına atıfta bulunduğu, ancak ne 1985 yılında ve ne de diğer bir tarihte Ermeniler'in durumunu ele alan herhangi bir Birleşmiş Milletler kararının bulunmadığının anlaşıldığı, Asuri/Süryani ve Keldaniler için de durumun aynı olduğu ifade olunmuştur.¹⁷

Dışişleri Komisyonu ayrıca Ermeniler'in, Asuri/Süryani ve Keldaniler'in uğradığı katliamların açık bir şekilde tartışılmasının önemli olduğunu, bunun için tarihi araştırmalar yapılması gerektiğini, bütün hükümetler gibi Türk hükümetinin de tarihi araştırmaları teşvik etmesi, yapılmasını kolaylaştırması ve tarihi arşivleri araştırmacılara açması hususlarında sorumlu/sorumluluğu olduğunu da değinilmiştir.¹⁸

Ermeni asıllı milletvekili Murad Artin ile diğer bazı milletvekilleri rapora Türkiye'yi suçlayan ifadeler koydurmaya çalışmışlar ancak yapılan oylamayı 89'a karşı 209 ile kaybetmişlerdir.¹⁹

Dışişleri Komisyonu'nun parlamento tarafından kabul edilen raporunda şu hususlar önem taşımaktadır:

A. Ermeni militanlarının İsveç'in Ermeni "soykırımı" nı kabul ettiği iddialarının aksine raporda bu konuda resmi bir İsveç görüşü bulunmadığını açıkça ifade edilmiştir.

¹⁵ Dışişleri Bakanlığı'nın 10 Mayıs 2002 tarihli ve 62 sayılı açıklaması

¹⁶ İsveç Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nun "2001/02:UU8 Mnskliga rättigheter m.m. inder, omrden, enskilda folkgrupper och vissa FN-frgor" rumuzlu raporu

¹⁷ Aynı kaynak

¹⁸ Aynı kaynak

¹⁹ ntvmsbc, 27 Mart 2002

B. Buna karşın, Osmanlı döneminde 1948 Sözleşmesi yürürlükte olsaydı, olayların, "muhtemelen", soykırım olarak görüleceğine dair sözlerle ise, 1948 Sözleşmesi'nin geçmişe dönük olarak işlemeyeceğini teyit etmenin yanında, soykırım olup olmadığını bir olasılığa bağlayarak taraf tutmayan bir tutum benimsenmiştir.

C. Birleşmiş Milletler'in Azınlıkların Korunması ve Onlara Ayrımcılık Yapılmasının Önlenmesi Alt Komisyonu'na 1985 yılında sunulan ve İngiliz uyruklu Benjamin Whitaker tarafından hazırlanan bir raporda soykırımından bahsedilirken, Yahudiler'den sonra, örnek olarak, Ermeniler de sayılmaktaydı. Raporun Alt Komisyon'da tartışılması sırasında Türk ve diğer bazı ülkelerin Ermeni örneğine itiraz etmeleri sonucunda rapor, usul olarak bir üst makam olan İnsan Hakları Komisyonu'na gönderilmesi gerekirken, bu yapılmamış ve raporun "not edildiği" bildirilmekle yetinilmiştir. Rapor böylelikle hiç bir işleme tabi tutulmaz iken bu olay militan Ermeniler tarafından kamu oyuna Birleşmiş Milletler'in Ermeni "soykırımı"ni kabul ettiği şeklinde duyurulmuştur.²⁰ Bu yanlış bilgi İsveç Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nun 1999/2000 yılı kararında yer almış ancak bu yıl düzeltilmiştir. Böylelikle Birleşmiş Milletler'in sözde Ermeni soykırımını tanıdığı iddiasının asılsızlığı bir yabancı parlamento tarafından ortaya konmuştur.

7. Sözde Ermeni Soykırımı ve İsrail

İsrail'in Tiflis'te oturan Erivan Büyükelçisi Bayan Rivka Cohen, İsrail-Ermenistan ilişkileri hakkında 8 Şubat 2002 tarihinde Erivan'da düzenlediği bir basın toplantısında, sözde Ermeni soykırımı konusunda kendisine yöneltilen bir soruya cevaben, "Holokost, önceden planlandığı ve tüm bir milleti ortadan kaldırmayı amaçladığı için "tek"²¹ bir olgudur. Şu anda hiçbir şey Holokost ile kıyaslanamaz" demiştir.²² Adı geçen bu sözleri gerek Ermenistan'da gerek Diaspora'da Ermeni soykırımının inkarı şeklinde algılanmış, kendisine ve İsrail'e karşı bir basın

²⁰ Whitaker raporu ve bu konudak görüşmeler hakkında bkz. "What Really Happened in Geneva: The Truth About the Whitaker Report" Türkkaya Ataöv. Ankara, 1986

²¹ Tek (unique) kelimesi burada yegane anlamındadır. Bu deyimle Yahudi Holokostu'na hakim olan koşulların başka olaylarda görülmediği ifade edilmek istenmektedir

²² Asbarez Online, 8 Şubat 2002

kampanyası açılmış ve adı geçenin *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilmesini isteyenler dahi çıkmıştır.²³

Bu olay Ermenistan Dışişleri'ni zor durumda bırakmış ve epey duraksamadan sonra İsrail'e bir protesto notası verilerek "Ermeni soykırımı gerçeğini inkar edilmesinin veya öneminin azaltılmasının kabul edilemeyeceği" bildirilmiştir. Ayrıca "Ermenistan'ın Ermeni soykırımı ile Yahudi Holokostu arasında bir paralellik kurmaya çalışmadığını, ve insanlığa karşı işlenen her suçun kendine özgü siyasi, hukuki, tarihi ve ahlaki sonuçları itibarıyla "tek" olduğuna inanıldığı ifade edilmiştir.²⁴ Diğer yandan, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Bayan Cunik Ağacanyan, Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın İsrail'e bir resmi ziyaret yapmasının öngörüldüğü, ancak şu anda İsrail'e bir ziyaret planlanmadığını söylemiştir.²⁵ Bakanın kendisi de, başka bir vesileyle, siyasi çıkarlar uğruna, Ermeni soykırımı gerçeğinden şüphe etmek suretiyle manevi değerlerin bir kenara bırakılmasından yakınmış ve "İsrail Devleti'nin bu politikasını değiştireceği zamanın geleceğinden emin olduğunu ve bunun, esas itibarıyla, Yahudi halkının baskısı sonucunda gerçekleşeceğini" söylemiştir.²⁶

İsrail ise Ermenistan'ın protesto notasına verdiği cevapta "İsrail Ermeniler'in trajedisini takrir etmektedir, fakat bu olaylar bir soykırım ile kıyaslanamaz, ancak bu sözkonusu trajedinin büyüklüğünü azaltmaz." denilmiştir.²⁷ Kısaca İsrail, Ermeni tehcirinin soykırım olmadığı konusundaki, geçen yıl İsrail Dışişleri Bakanı Simon Perez tarafından Türkiye'yi ziyareti sırasında ifade edilen resmi görüşü bu vesileyle tekrar ifade etmiştir. Simon Perez geçen Nisan ayında yaptığı ziyareti sırasında bu konuda şunları söylemişti.: "Ermeni trajedisi ile Holokost arasında benzerlikler

**İsrail, Ermeni tehcirinin
soykırım olmadığı
konusundaki, geçen yıl
İsrail Dışişleri Bakanı
Simon Perez tarafından
Türkiye'yi ziyareti
sırasında ifade edilen
resmi görüşü bu vesileyle
tekrar ifade etmiştir.**

²³ Ermeni Aryan Partisi: Arminfo, 11 Şubat 2002 ve gazeteci Harut Sasunyan, *California Courier Online*, 14 Şubat 2002)

²⁴ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Basın Bildirisi, 15 Şubat 2002

²⁵ *Armenpress News Agency*, 15 Şubat 2002

²⁶ *Noyan Tapan News Agency*, 20 Şubat 2002

²⁷ *Arminfo*, 20 Şubat 2002

yaratma girişimlerini kabul etmiyoruz. Holokost'a benzer bir olay vuku bulmamıştır. Ermeniler'in yaşadığı bir trajedir ama bu soykırımı değildir. Bu sorunla tarihçiler uğraşmalıdır ve biz Ermeni trajedileri ile Holokost'un mukayese edilmesini desteklemiyoruz."^{28 29}

İsrail'in resmi tutumu bu olmakla beraber, bazı Yahudi bilim adamlarının farklı bir görüşü olduğu görülmektedir. Resmi makamlar gibi Holokost'un "teklifine" inananlar yanında başka holokostlar olduğunu ileri sürenler ve 1915 Tehciri'ni de soykırım olarak kabul edenler bulunmaktadır. Bu kişilerden bir kısmı geçen yıl Ağustos ayında bir bildiri yayınlayarak görüşlerini şu şekilde dile getirmişlerdir: "Biz, aşağıda imzası bulunan Yahudi soyundan gelen bilim adamları, hahamlar, öğretmenler, cemaat önde gelenleri ve öğrencileriz. Yahudi olarak Ermeni halkı ile bir çok benzerlikleri paylaşıyoruz. Biz, iki halk da, 20. asırda soykırım kurbanı olduk ve var olma hakkımızı inkar etmek isteyenlere rağmen hayatta kalabildik. Ermenistan'ın Hıristiyanlığı kabul edişinin 1700 yılına rastlayan bu 2001 yılında, Yahudi olarak, Ermeni dostlarımızı ve onların Batı toplum ve kültürüne katkılarını selamlıyoruz."³⁰

Bu bildiri 54 tanınmış Yahudi tarafından imzalanmıştır. Bunlar arasında 13 profesör ve 8 haham bulunmaktadır. Bildiriyi imzalayan bazı yazarlar ve eserleri dipnotta gösterilmiştir.³¹

Bu arada özellikle iki kişinin faaliyeti dikkati çekmektedir: Kudüs'teki Holokost ve Soykırım Enstitüsü İcra Direktörü ve Soykırım Ansiklopedisi Editörü İsrail W. Charny ile "Banality of Indifference: Zionism and the Armenian Genocide" (Sıradanlığın Kayıtsızlığı: Siyonizm ve Ermeni Soykırımı) başlıklı kitabın yazarı, ABD'deki Ermeni Zoryan Enstitüsü üyesi Yair Auran. Bu iki şahıs sözde Ermeni soykırımının tanınması için devamlı bir faaliyet içinde olup, son olarak Büyükelçisi Bayan Rivka Cohen'in yukarıda

²⁸ Asbarez Daily, 13 Nisan 2002

²⁹ İsrail görüşüne göre, Ermeni olayları ile holokost arasındaki farklar için Dr. İbrahim Kaya'nın "The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences" başlıklı, Dergimizin Dördüncü sayısında yayınlanan (sayfa 274) yazıya bakınız.

³⁰ Azg Daily, 7 Eylül 2001

³¹ Robert Melson : Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust
Daniel Jonah Goldhagen : Hitler's Willing Executioners. Ordinary German and the Holocaust
Efraim Karsh : Empire of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East (1789-1923)
Robert Jay Lifton : The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide
Deborah Lipstadt : Denying Genocide. The Growing Assault on Truth and Memory

Ermeni görüşleri doğrultusunda düşünen ve faaliyet gösteren bazı tanınmış Yahudiler'in mevcudiyetine rağmen resmi İsrail görüşü halen geçerlidir ve İsrail'in, Türkiye'nin stratejik değerini de dikkate alarak, sözde Ermeni soykırımını tanıması olasılığının şu safhada mevcut olmadığı söylenebilir.

değindiğimiz sözleri üzerine, İsrail hükümetine birer protesto mektubu göndermişlerdir.³²

Ermeni görüşleri doğrultusunda düşünen ve faaliyet gösteren bazı tanınmış Yahudiler'in mevcudiyetine rağmen resmi İsrail görüşü halen geçerlidir ve İsrail'in, Türkiye'nin stratejik değerini de dikkate alarak, sözde Ermeni soykırımını tanıması olasılığının şu safhada mevcut olmadığı söylenebilir.

Ermeniler, İsrail ile iyi ilişkiler yürütmenin kendileri açısından yararlı olduğunun bilinci içindedirler ve bu yönde

çaba harcamaktadırlar. Ancak Bayan Rivka Cohen olayının gösterdiği gibi, sözde soykırım konusunda aşırı bir duygusallık içinde olduklarından, gereksiz tepki göstermekte ve mesela, yukarıda değindiğimiz gibi, İsrail Hükümeti'nin Ermeni "soykırım"ını tanımadığını nota ile teyit etmesi gibi, hiç de lehlerine olmayan sonuçlar almaktadırlar.

8. Sözde Ermeni Soykırımı ve İsviçre

İsviçre Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımının tanınması için bir çok girişim yapılmış ancak bunlar bir sonuç vermemiştir. 13 Mart 2001 tarihinde yapılan son girişimin 73'e karşı 70 gibi az bir fark ile reddedilmesi bu konunun tekrar İsviçre Parlamentosu'na geleceğini ve bu kez kabul edilme şansının daha yüksek olacağını düşündürmüştü.³³

Gerçekten de, beklendiğinden daha kısa zamanda, konu tekrar İsviçre Parlamentosuna sunuldu. Cenevre milletvekili Jean-Claude Vaudroz, parlamentoya 20 Mart 2002 tarihinde şu karar tasarısını sundu. "İsviçre Milli Konseyi (parlamentosu) 1915 Ermeni

³² Bu mektupların metni için Bkz. Armenian National Institute, 7 Mart 2002 ve Zoryan Institute of Canada, 6 Mart 2002

³³ Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, sayfa 38,39

Kabul edildiği takdirde bu kararın Ermeniler tarafından Türkiye'ye karşı kullanılacağında şüphe bulunmamaktadır.

soykırımını tanır. Hükümetten bu tanımayı not etmesini ve mutlak diplomatik yollarla iletmesini ister.”³⁴

Bu konudaki önerge parlamentonun 201 üyesinden 115'i tarafından imzalandı. Bunda, metnin İsviçre

Hükümetini bağlayıcı bir yönü olmaması, Türkiye veya Türkler'den bahsetmemesi ve kınama ifadeleri içermemesinin başlıca etken olduğu ve böylelikle Türkiye'nin fazla itiraz etmeyeceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim önerge sahibi Jean-Claude Vaudroz, bu kararın günümüz Türkiye'sini hedef almadığı söyledi. Oysa, ismen ifade edilmese de tasarıda Türkiye ve Türkler'in kastedildiği açıktır. Diğer yandan, kabul edildiği takdirde bu kararın Ermeniler tarafından Türkiye'ye karşı kullanılacağında şüphe bulunmamaktadır.

Sözkonusu karar tasarısının İsviçre Parlamentosu'na sunulmasından birkaç gün sonra, Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapan İsviçre Ekonomi Bakanı Pascal Couchepain bu konunun önemini küçümseyerek “Bu sadece bir beyandır” ve “Türk kamuoyunun bu konudaki duyarlılığını biliyoruz. Bu sorunun siyasi kuruluşlara değil tarihçilere bırakılması gerektiğini düşünüyorum” ifadelerinde bulundu. Ayrıca “Milletvekilleri genellikle, içeriğini tam olarak bilmeden, çeşitli önerileri imzalarlar” sözlerini sarf etti.³⁵ İsviçre Dışişleri Bakanı Joseph Deis'te İsviçre Parlamentosu'nun bir karar almak istediğini ve bu kararın Hükümet ile bir ilgisi bulunmadığını ifadeden sonra iki ülke ilişkilerinin bu gibi sorunların üstesinden gelecek kadar güçlü olduğunu ifade etti.³⁶

Basın haberlerine göre³⁷ İsviçre Hükümeti 15 Mayıs 2002 tarihinde parlamentoya gönderdiği bir tavsiye yazısında bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğini bildirdi ve kararın kabul edilmesi halinde bunun Türkiye - Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini ifade etti. Böylelikle İsviçre Hükümeti Parlamento'yu uyarmış oldu.

³⁴ Press Release, Association Switzerland-Armenia, 20 Mart 2002

³⁵ Agence France Presse, 26 Mart 2002

³⁶ Turkish Daily News, 29 Mart 2002

³⁷ Hürriyet, 25 Mayıs 2002

Başkan Koçeryan bu münasebetle yaptığı konuşmada, dünyadaki tüm Ermeniler'in, insanlığa karşı olan bu suçun tanınmasını ve kınanmasını beklediklerini, bunun intikam almak arzusundan değil benzer cinayetlere izin vermemek isteğinden ileri geldiğini söyledi.

Diğer yandan, Ermeni "soykırımını" inkar ettikleri gerekçesiyle dava açılan ancak beraat eden 12 Türk vatandaşı hakkındaki kararın³⁸ temyiz davası da sonuçlandı ve Temyiz Mahkemesi bu gibi davaların özel kişiler tarafından temyiz edilemeyeceğine (temyiz davasını iki Ermeni açmıştı) karar vererek talebi usul açısından reddetti.³⁹ İsviçre Parlamentosu sözde Ermeni soykırımı hakkında bir karar almış olsaydı bu, "soykırımının" inkar anlamına gelecek beyan

ve davranışlarda bulunan kişilerin İsviçre Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerine göre cezalandırılmasını gerektirecekti. O itibarla, İsviçre Parlamentosu'nun söz konusu tasarıyı kabul etmesi, "sadece bir beyan"dan ibaret olmayıp hukuki sonuçlar da doğuracaktır.

9. Çeşitli Ülkelerde 24 Nisan'ı Anma Etkinlikleri

24 Nisan, bu yıl da gerek Ermenistan'da gerek Diaspora'da mutlak tören ve toplantılarla kutlandı. Ermenistan'daki başlıca etkinlikler "soykırımı" anıtına yürüyüş, burada yapılan tören ve ayrıca Ecmiyazin'de düzenlenen dini ayin oldu.⁴⁰ Başkan Koçeryan bu münasebetle yaptığı konuşmada, dünyadaki tüm Ermeniler'in, insanlığa karşı olan bu suçun tanınmasını ve kınanmasını beklediklerini, bunun intikam almak arzusundan değil benzer cinayetlere izin vermemek isteğinden ileri geldiğini söyledi.⁴¹

Akşam yapılan meşalelerle yürüyüşte bir Türk bayrağı yakıldı.⁴²

Dünyada Ermeniler'in bulunduğu hemen her ülkede ve özellikle ABD, Fransa, Lübnan ve Yunanistan'da, çeşitli tören ve toplantılar düzenlendi.

³⁸ Ermeni Araştırmaları, sayı 3, sayfa 16,17

³⁹ Press Release, Association Switzerland-Armenia, 18 Nisan 2002

⁴⁰ Press Release, Mother See of Holy Etchmiadzin, 25 Nisan 2002

⁴¹ Agence France Presse, 24 Nisan 2002

⁴² Reuters, 24 Nisan 2002

Amerika Başkanı'nın 24 Nisan münasebetiyle yayınlayacağı mesaj, her yıl olduğu gibi bu yıl da dikkatleri toplayan olay oldu. Amerika'daki Ermeniler mesajda "soykırım" sözcüğünü kullanması için Başkan üzerinde baskı kurmaya çalıştılar. Bu yöndeki çabaların en önemli olanı, Ermeniler lehine devamlı faaliyet gösteren Kongre üyeleri Joe Knollenberg ile Frank Pallone'nin Başkan Bush'a gönderilmek üzere diğer Kongre üyelerinin de imzasına açtıkları bir mektup oldu.

Bu mektupta, özetle, 11 Eylül terörist saldırısına atıfta bulunularak daha önceki yıllarda şiddete ve kitle katliamına uğramış olanların da hatırlandığı, 1,5 milyon Ermeni'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda hunharca öldürüldüğü, gelecekte olabilecek soykırımların önlenmesi için Ermeni "soykırım"ının iyi anlaşılması gerektiği belirtildikten sonra Başkan Bush'a 2000 yılında (seçilmeden önce) bu konudaki sözü hatırlatılıyor⁴³ ve bu yıl olay hakkında "soykırım" sözcüğünü kullanması isteniyordu.⁴⁴

Mektup, 162 Kongre üyesi tarafından imzalanarak Başkan'a gönderildi.⁴⁵ Bu rakam geçen yıla göre 30 kadar artış göstermekle beraber Amerikan Kongresi'nde 535 üye (435 Temsilciler Meclisi üyesi ve 100 Senatör) olduğundan toplanan imzalar mevcudun ancak %30 kadarını ifade ediyordu. Bu oran Başkan Bush'u, hele seçimlere üç yıla yakın bir zaman varken, fikir değiştirecek büyüklükte değildi.

Başkan Bush 24 Nisan tarihini taşıyan mesajında,⁴⁶ katliam, katil ve dehşet verici öldürmeler gibi deyimler kullandı ancak "soykırım" demedi. Bunun Ermeniler'de yaratacağı düş kırıklığını giderebilmek üzere ise Türkiye'den, Ermenistan ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri yeniden kurmasını beklediğini söyledi. Ayrıca Ermenileri, Amerikan milli yaşamına katkıları için övdü. Terörizme karşı savaşta işbirliği yaptığı için Ermenistan'a şükran duyduklarını bildirdi. Yine aynı konuda Ermenistan'ın 11

Başkan Bush 24 Nisan tarihini taşıyan mesajında, katliam, katil ve dehşet verici öldürmeler gibi deyimler kullandı ancak "soykırım" demedi.

⁴³ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Sayfa 39,40

⁴⁴ Armenian Assembly of America, Press Release, 5 Mart 2001

⁴⁵ Armenian National Committee of America, Press Release, 15 Nisan 2002

⁴⁶ Mesajın tam metni için Bkz. Armenian National Committee of America, Press Release, 24 Nisan 2002

Ermenistan ile koşul ileri sürmeden diplomatik ilişki kurmak, Ermenistan'ın soykırım iddialarını, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgalini ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanımamasını sürdürmesine izin vermek anlamına gelmektedir.

Eylül sonrasında Amerikan halkına destek verdiğinden bahsetti. Burada ilginç olan husus, 11 Eylül'den sonra Ermenistan'ın, hava sahasını Afganistan'a giden bazı uçaklara açmak dışında, terörizme karşı savaşmak anlamına gelebilecek bir hareket yapmamış olmasıdır. Ancak, pek gerçekleri yansıtmasa da Başkan Bush'un sözleri herhalde Ermeniler'in gururunu okşamış olsa gerektir.

Başkanın mesajında Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki husus vardır. Birincisi tehcir olayını nitelendirme şeklindedir. Başkan "Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, zorla sürgün etmek ve öldürmek suretiyle 1,5 milyon kadar Ermeni'nin "katliam"ından bahsetmektedir. Oysa tarihi kaynaklar Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında 1.5 milyon Ermeni bulunmadığını açıklıkla göstermektedir. Diğer yandan Ermeniler'in zorla göç ettirildiği gerçek ise de, kitle halinde öldürüldükleri doğru değildir. Başkanın bu ifadeleri Türk makamlarının, Türk tarihçilerinin ve kamuoyunun görüş ve inançlarına tamamen ters düşmekte ve bu bağlamda "soykırımı" sözcüğünü kullanmamış olmasının önemini azaltmaktadır.

Başkan'ın Türkiye'den Ermenistan ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri yeniden kurmasını beklediğine dair sözlerine gelince bunlar, Ermeni devlet adamlarının "Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurmak" şeklinde ifade ettikleri görüşlerini yansıtmaktadır. Ermenistan ile koşul ileri sürmeden diplomatik ilişki kurmak, Ermenistan'ın soykırım iddialarını, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgalini ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanımamasını sürdürmesine izin vermek anlamına gelmektedir. O itibarla önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulması Türkiye'nin çıkarlarına aykırıdır.

Amerika Başkanı'nın Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkiler kurulması isteği, stratejik, nedenlerle Kafkasya'da barış koşullarının hakim olmasına Amerika'nın verdiği büyük önemin bir

sonucudur. Bu tutum ilke olarak doğrudur. Yanlış olan, bu hususta sadece Türkiye'den talepte bulunulmasıdır. Güney Kafkasya'daki tüm sorunların temelinde Ermenistan'ın tutum ve politikaları olduğuna göre sorunların çözümünün istenmesine Ermenistan'dan başlamak lazımdır.

İncelediğimiz dönem içinde 6 Amerikan eyaleti sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar kabul ettiler.^{47 48}

Amerikan eyaletlerinin seçmenlerden gelen talepler üzerine anma günleriyle ilgili olarak kolayca beyanda bulduklarına veya kararlar aldıklarına daha önce değinmiştik.⁴⁹ Diğer yandan, eyaletlerin temsilciler meclisi, senatosu, valiliği gibi çeşitli makamlarından böyle kararlar almaları veya beyanlarda bulunmaları istenebilmekte ve bunlar çok kere her yıl da yenilenebilmektedir. Mesela, Ermeniler'in yoğun olarak yaşadığı California Eyaleti'nden sözde Ermeni soykırımının tanınması ve anılması hakkında bir tek karar yeterli iken, 17 kez karar almış bulunmaktadır.

Eyaletler tarafından alınan kararların bir ortak yanı da, konu hemen hiç incelenmeden ve çok kere bir itiraz da olmadan Ermenilerin verdikleri metinler kabul edildiğinden, yanlışlıklarla dolu olduklarıdır. Mesela 24 Nisan 2002 tarihinde Rhode Island Eyaleti Temsilciler Meclisi'nde ve Senatosu'nda ayrı ayrı kabul edilen kararlarda, sözde Ermeni soykırımının Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve İngiltere tarafından kabul edildiği kayıtlıdır ki, bu doğru değildir.

Diğer yandan Wisconsin Eyaleti Senatosu'nun 20 Şubat 2002 tarihli kararında "Türk Hükümeti'nin ülkesindeki Ermeni Cemaati'ne dini özgürlüğü, okullarını denetleme hakkını, çocuklarına Ermenice öğretme hakkını ve etnik kimliğini ifade etme hakkını tanımayı reddettiği" belirtilmektedir, ancak bu da doğru değildir. Bu hususta bir yargıya varmadan önce Türkiye'deki durumun soruşturulması ve mesela İstanbul'daki Ermeni Patriği'ne başvurularak alınacak cevaba göre kararın kaleme alınması gerekirdi.

⁴⁷ Mayıs 2002 sonuna kadar bu eyaletler şunlardır: California, Colorado, New Jersey, New York, Rhode Island ve Wisconsin

⁴⁸ Mayıs 2002 sonuna kadar sözde Ermeni soykırımını tanıyan 27 Amerikan eyaleti şunlardır: (Parantez içindeki rakamlar, bir eyaletin kaç kere tanıma yaptığını göstermektedir) Alaska (2), Arizona (1), Arkansas (1), California (17), Colorado (5), Connecticut (2), Florida (1), Georgia (1), Illinois (6), Maine (2), Maryland (4), Massachusetts (3), Michigan (5), Minnesota (1), Nevada (1), New Hampshire (1), New Jersey (5), New Mexico (1), New York (10), Oklahoma (1), Oregon (1), Pennsylvania (6), Rhode Island (12), South Carolina (1), Virginia (4), Washington (1), Wisconsin (4)

⁴⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı3, sayfa 32, 33

10. Ermenistan sözde soykırımı inkar edenlere karşı kanun tasarısı

Ermenistan Parlamentosu'ndaki gruplardan olan "Tarım-Endüstri Halk Birliği'nin sunduğu bir kanun tasarısı, 1915-1923 yıllarında Osmanlı Türkiyesi'ndeki Ermeni soykırımı" kurbanlarının hatıralarının korunmasının hukuki güvence" altına alınması istedi. Tasarı, sözde soykırımı inkar edenlere, haklı görenlere veya doğruluğunu tartışanlara ceza uygulanmasını öngörüyordu.⁵⁰

Tasarı, sözde soykırımı inkar edenlere, haklı görenlere veya doğruluğunu tartışanlara ceza uygulanmasını öngörüyordu.

Ermenistan'da sözde soykırımı inkar etmeye cesaret eden kimse bulunmadığına göre böyle bir kanuna neden gereksinim duyulduğu sorusu akla gelmektedir. Tarım - Endüstri Halk Birliği Başkanı Hmayat Hovannisyan, bu konuda yaptığı

konuşmada, Türkiye -Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için çaba gösteren Ter-Petrosyan dönemi yetkililerini ve bu arada özellikle "Ermeniler'in Devletleşme Sınavı"⁵¹ kitabı yazarı Jirayir Libaridyan'ı ve Türkiye lehine casusluk yaptığı iddiasıyla halen hapiste bulunan Murad Boyalıyan'ı suçlamıştır.⁵² Hovannisyan tarafından bahsedilmemiş olmakla birlikte, halen faal olmayan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun Ermeni üyelerinin de bu tasarı kapsamına girmesi normaldir.

Görüldüğü üzere tasarı, sadece sözde soykırımı kabul etmeyenleri değil Türkiye ile normal ilişkiler sürdürmek için çalışanları dahi cezalandırmak isteyecek derecede aşırı bir nitelik taşımaktadır. Ermeni Hükümeti bu konuda bir görüş bildirmemiş olduğu cihetle tasarının kabul edilip edilmeyeceğini bu safhada söylemek zordur. Kabul edildiği takdirde, buna cevap teşkil etmek üzere, 21 Şubat 2001 tarihinde T.B.M.M. Dışişleri Komisyonu'nca kabul olunarak diğer komisyonlara gönderilen ve halen de bu komisyonların gündeminde bulunması gereken "Uluslararası İddia, itham ve Saptırmalara Karşı Kanun" tasarısının⁵³ ivedilikle görüşülüp kanunlaştırılabileceği akla gelmektedir.

⁵⁰ PanArmenian News. 19 Nisan 2002

⁵¹ The Challenge of Statehood. Armenian Political Thinking since Independence

⁵² RFE/IRL Armenia Report, 20 Nisan 2002

⁵³ Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, sayfa 21,22

11. İkinci Diaspora Konferansı

Başkan Koçeryan, 1998 yılında seçildikten az sonra, Ermenistan ve Diaspora delegelerinin katılacağı bir konferans toplanacağını açıklamış ve bu konferans 22-23 Eylül 1999 tarihlerinde Erivan'da yapılmıştı.

Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'dan en büyük beklentisinin ise sözde Ermeni soykırımının uluslar arası alanda tanınması konusunda Ermenistan'ın daha aktif davranması olduğu görülmektedir.

Selefi Ter-Petrosyan'ın aksine Diaspora Ermenileri ile iyi ilişkiler kurmak arzusunda olan Başkan Koçeryan'ın bu konferansının etkisiyle yabancı ülkelerdeki Ermeniler'in Ermenistan'a yaptıkları maddi yardımları ve yatırımları arttırmalarını ve ayrıca Karabağ konusunda buldukları ülkelerde Ermenistan tezlerini savunmalarını ümit ettiği anlaşılmaktadır. Diaspora Ermenileri'nin Ermenistan'dan en büyük beklentisinin ise sözde Ermeni soykırımının uluslar arası alanda tanınması konusunda Ermenistan'ın daha aktif davranması olduğu görülmektedir.

İkinci Diaspora Konferansı 27-28 Mayıs 2002 tarihinde Erivan'da yapılmıştır. Basın haberlerine göre bu konferansa yarısı Diaspora'dan yarısı Ermenistan'dan olmak üzere yaklaşık 3000 kişi katılmıştır. Konferans sonunda yayınlanan bildirmede, tarihi olaylar konusunda,⁵⁴ özetle, Ermeni milletinin, Osmanlı Türkiye'si'nin planlaması ve icra etmesi sonucunda, 1,5 milyon Ermeni'nin toptan yok edilmesiyle korkunç bir yara aldığını ancak bu yok etme politikasına karşı durmayı bildiği, 28 Mayıs 1918 tarihinde kahramanca savaşlar sonucunda⁵⁵ Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu ancak kısa zaman sonra, yeni bir Türk saldırısıyla⁵⁶ Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin parçalandığı ifade edilmektedir.

⁵⁴ www.armeniadiaspora.com/conference2002/htms/declar_eng.htm

⁵⁵ Sardarabad Savaşı'ndan söz edilmektedir. 1918 yılında Rusya'nın 1878 savaşında elde ettiği Osmanlı topraklarını boşaltmasının ardından Ermeniler bu toprakları ele geçirmek amacıyla Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmışlar ve ancak başarı kazanamamışlardı. Osmanlı ordusunun Erivan'a doğru ilerlemesi 1918 yılı Mayıs ayı sonunda Sardarabad'da durdurulmuş ancak daha fazla savaşmayan Ermeniler, 4 Haziran 1918 tarihinde Batum Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlılar'ın tüm isteklerini kabul etmişlerdi.

⁵⁶ Ermeniler Sèvres Antlaşması'yla Ermenistan'a verilen Doğu Anadolu topraklarını ele geçirmek amacıyla komutanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı Türk kuvvetleriyle 1920 yılı Eylül ayı sonunda çarpışmışlar ve fakat yenilerek 3 Aralık 1920 tarihinde, Sèvres'in geçersizliğini tanıyan Gümrü Antlaşması'nı imzalamışlardı.

Diğer yandan bildirmede Diaspora'nın kimlik ve onurunu sadece geçmişte değil, aynı zamanda Ermeni Devleti'nin varlığında ve ona karşı sorumluluğunda bulması gerektiğine dair sözler Diaspora'dan Ermenistan'a daha fazla yardım yapmasının beklendiğini dolaylı bir ifadesini teşkil etmektedir. Ermenistan'ın modern tarihinde en büyük başarısının Artsah'ın (Karabağ'a verilen Ermenice ad) kurtarılması olduğuna dair ifadeler ise, Ermeniler'in, Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen, Karabağ'ı ilhak edilmiş farz ettiklerini göstermektedir. Bildirmede Karabağ halkının refah düzeyinin yükseltilmesine dair ifadeler de Diaspora'nın Karabağ'a yardım yapması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bildirmede Diaspora'nın, dünyanın çeşitli ülkelerindeki ayrı siyasi ve kültürel koşullar altında milli karakter, gelenek, kültür ve kimliğin korunması ve geliştirilmesinin başlıca sorun olduğuna dair sözler de, sarf edilen tüm çabalara rağmen, çeşitli ülkelerdeki Ermeniler'in en önemli sorununun asimilasyon olduğunu kanıtlamaktadır.

Konferans bildirgesi sözde Ermeni soykırımı hakkında şu paragrafı içermektedir: "Konferans, dünyanın her ülkesinde Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasının gerçekleşmesi için kararlılığını tekrar teyit eder. Konferans, dünyanın çeşitli başkentlerinde Ermeni halkının doğruyu gören dostlarının, uluslararası toplumun soykırım konusundaki gitgide artan kararlılığının tanıtını oluşturan çabaları karşısında memnuniyetini ifade eder." Böylelikle, Diaspora'nın olduğu kadar Ermenistan'ın da sözde soykırımının tanıtılması faaliyetlerine devam etmeye kararlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu da, Ermenistan'ın Türkiye ile sorunlar yaşamaya devam edeceği anlamına gelmektedir.

Bildirge bulunmamakla beraber, basın haberlerine göre Konferans'a sunulan projeler arasında bir de Ermenistan'da Soykırım Araştırmaları Merkezi kurulması vardır. Merkez'den mevcut araştırmaları arttırmasının ve genç bilim adamları yetiştirmesinin beklendiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

12. Reykjavik Görüşmesi

Türkiye'nin girişimi üzerine Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları, NATO Dışişleri Bakanları toplantısının yapıldığı Reykjavik şehrinde, 15 Mayıs 2002 tarihinde, bir araya geldiler.

⁵⁷ www.armeniadiaspora.com/conference2002/htms/decisions_eng.htm

Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 17 Şubat 2001 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ın üçlü bir toplantıda buluşmalarının iki ülke (Azerbaycan ve Ermenistan) arasındaki sorunların çözümüne ivme kazandıracağını ifadeyle üçlü bir toplantı önerisi yapmıştı.⁵⁸ Ancak Ermenistan yetkilileri, Türkiye'nin açıkça Azerbaycan'ın yanında yer almasını, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamış olmasını ve üçlü bir toplantının Minsk Grubu'nu fiilen devre dışı bırakması gibi gerekçelerle bu öneriyi kabul etmemişlerdi.⁵⁹ Bir yıl sonra, aynı hususlar yine ileri sürülebilecek iken Ermenistan'ın üçlü toplantıyı kabul etmesi koşullarda değişiklik olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bu öneriyi destekleyen ABD'nin son zamanlarda Kafkaslar'daki fiili varlığını arttırmış olması ve bölgenin güvenliği ile yakından ilgilenen Türkiye'nin de daha etkin bir konum kazanması, ayrıca Rusya'nın da bu girişime cephe almaması Ermenistan'ın masaya oturmasının başlıca nedenlerini oluşturmuştur.

Toplantıdan sonra yapılan açıklamada bakanların "güvenlik ve bölgesel işbirliği alanında mevcut sorunların çözümü yollarını tartıştıkları" belirtilmiştir.⁶⁰ Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise bu

Dışişleri Bakanı İsmail Cem toplantının gelecek için olumlu bir adım teşkil ettiğini, söylemiştir.

konuda, toplantının Türkiye'nin girişimi ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın desteği ile yapıldığını, bunun üç ülkenin dışişleri bakanları arasındaki ilk toplantı olduğunu, bakanların mevcut güvenlik ve mahalli sorunlar ve işbirliği konularını görüştüğünü, toplantının gelecek için olumlu bir adım teşkil ettiğini, bakanların, üyesi oldukları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde tekrar bir araya gelebileceklerini söylemiştir.⁶¹

Toplantıdan sonra Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları ikili bir görüşme yapmışlardır. Bir gazetenin haberine göre⁶² İsmail Cem Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurulabilmesi için dört şart öne sürmüştür:

⁵⁸ Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, sayfa 34

⁵⁹ Aynı kaynak, sayfa 34,35

⁶⁰ Medimax News Agency, 16 Mayıs 2002

⁶¹ Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2002

⁶² Hürriyet, 16 Mayıs 2002

1. Tarihten husumet çıkarılmamalı, Erivan soykırım iddialarını sürdürmeyi bırakmalı, bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğine onay vermeli,
2. Ermenistan Anayasası'nda yer alan Türkiye'den toprak talep edilmesine yönelik madde çıkartılmalı,
3. Yukarı Karabağ sorunu çözümlenmeli,
4. Azerbaycan ile Nahcivan arasında bir güvenlik koridoru oluşturmalı

Bu haberin, çeşitli ajans ve gazeteler tarafından tekrarlanması üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan bir açıklama gereğini duyarak üçlü toplantıda İsmail Cem'in diplomatik ilişkiler kurması için dört şart ileri sürdüğünü yalanlamıştır.⁶³ Ermeni Bakan ayrıca, ikili toplantıda Türk-Ermeni ilişkilerini, bunları geliştirme olanaklarını, mevcut engelleri ve bunları aşabilme yollarını görüşüklerini söylemiştir.

Yukarıda belirtilen dört nokta, esas itibariyle, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurabilmesi için bu ülkenin yerine getirmesini beklediği hususlardır. Bunlara Türkiye'nin ön şartları da denebilir.⁶⁴ Bu gibi konuların, bölgesel sorunların görüşüldüğü üçlü toplantıda ortaya atılmasının bir anlamı yoktur. Buna karşın, ikili sorunların ele alındığı Cem-Oskanyan toplantısında, bir "şart" olarak nitelendirilmemiş bile olsalar, gündeme gelmiş oldukları kuşkusuzdur, zira bunlar Ermenistan ile Türkiye arasındaki başlıca sorunlardır.

Basın haberlerine göre üç ülke dışişleri bakanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun onuncu yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da, 25 Haziran 2002 tarihinde, tekrar bir araya geleceklerdir.⁶⁵

⁶³ *Interfax* 18 Mayıs 2002, *Asbarez Online*, 20 Mayıs 2002,

⁶⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, sayfa 14, 15 ve 24

⁶⁵ *Zaman*, 22 Mayıs 2002

ERMENİ KÜLTÜR STRATEJİSİ ve ALBANLAR MESELESİ

Dr. Yaşar Kalafat*-Mahmut Niyazi Sezgin**

Giriş

S urası muhakkak ki Türkler ve Ermeniler arasında yaklaşık bir asırdır gerek sıcak gerekse soğuk olarak cereyan eden bir savaş yaşanmaktadır. Ve öyle görünmektedir ki bu savaş daha uzun süre de devam edecektir. Esasen bu savaş, Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında değildir; bu bir Türk-Ermeni savaşıdır.¹ Bu savaş kimi tarihçiler tarafından *yüzyılın kan davası* olarak tanımlanmıştır.² Bu savaşın mahiyetini belirleyen muhtelif faktörlere rağmen en karakteristik özelliği, birlikte yaşamış iki halktan birisinin her dönem emperyalist amaçlı destek görmüş olmasıdır.

Günümüzde Türkiye Türklüğü, Türk-Ermeni çatışmasını dünya Türklüğü'ne mâl edememiş.

Günümüzde Türkiye Türklüğü, Türk-Ermeni çatışmasını dünya Türklüğü'ne mâl edememiş; buna mukabil Ermeniler diasporaları, lobileri, Karabağ ve Erivan potansiyelleri ile topyekûn kuvvetlerini harekete geçirebilmişlerdir.

Ermeniler, bu topyekûn millî güç hareketlerinde diplomalarını, askerî kuvvetlerini, propaganda becerilerini, kültürel girişimlerini ve ekonomik kaynaklarını cepheye organize bir biçimde sevk etmişlerdir. Karşılarındaki cephenin ise aynı organizasyon, disiplin ve istikrarı gösterdiğini söylemek oldukça zordur.³

* ASAM Kafkasya Araştırmaları Masası Başkanı, e-posta: ykalafat@avsam.org

** ASAM Kafkasya Araştırmaları Masası Asistanı, e-posta: mnsezgin@avsam.org

1 Yaşar Kalafat, Türk-Ermeni İlişkilerinde Kültürel Boyut, *I. Uluslararası Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 27-29 Kasım 2001, Ankara

2 Bu tabir Mim Kemal Öke'ye aittir. Öke'nin aynı adlı, Ermeni sorununu uluslararası ilişkiler düzleminde bir emperyalizm problemi olarak ele alan bir de kitabı bulunmaktadır.

3 Kalafat, a.g.e. Türk dünyasının diplomatik desteğini asgari düzeyde bile sağlayamayan Türkiye, Kırgızistan Cumhuriyeti gibi bazı Türk cumhuriyetlerinin bu konuda Osmanlı Türklüğü'nü ve dolayısıyla Türkiye Türklüğü'nü suçlayan, devlet başkanı seviyesindeki açıklamalarına dahi muhatap olabilmektedir.

Hayk kavminin kökenleri hakkında Ermeni tarihçileri de dahil olmak üzere tarihçiler arasında bir ittifak mevcut değildir.

Bu yazıda; Ermeni cephesinde mevzilenen söz konusu kuvvetlerin din ve kültür savaşını nasıl yürüttükleri ve bu konuda ne gibi bir strateji takip ettikleri izah edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede Ermeniler'in kendilerini Kafkasya'da Hıristiyanlık'ın varisleriymiş gibi göstermek ve etno-kültürel olarak Kafkasya'nın asıl sahipleriymiş gibi takdim etmek suretiyle nasıl haksız kazanç sağladıklarının ve bu konuları nasıl yayılcı ve istilacı bir zihniyetin ürünü olan Haydat⁴ ideolojisine birer alt yapı malzemesi haline getirdikleri üzerinde durulacaktır.

Ermeniler ve Ermeni Tarihi

Ermenistan ismi, sınırları belirsiz olmakla birlikte, Doğu Anadolu ve güneybatı Kafkasya'yı kapsayan ve iç bütünlüğü bulunmayan bir coğrafya adı olarak tarihte yaygın biçimde kullanılmıştır. Aslında bugün Ermeni olarak adlandırdığımız millet, kendisine Hayk ve "Yüksek Ülke" anlamına gelen bölgeye de Hayastan demektedir. Hayk kavminin yaşadığı topraklara neden Ermenistan dendiği ilerleyen bölümlerde izah edilecektir. Ermenistan coğrafi bölgesinin belirsizliği gibi, Hayk toplumunun da kimliği ve bu bölgeye ne zaman geldiği aydınlanmış değildir. Bölgeye ait en eski kaynaklarda Hayk adlı bir topluma ait hiçbir kayıt yoktur.

Hayk kavminin kökenleri hakkında Ermeni tarihçileri de dahil olmak üzere tarihçiler arasında bir ittifak mevcut değildir. Hayklar'ın Urartular'dan, Hititler'den, Frigler'den, Trekler'den geldiği yolunda ve daha başka da pek çok iddia bulunmaktadır. Ermeni mitolojisine göre Ermeniler, Büyük Tufan'dan sonra gemisi Ağrı Dağı'nda karaya oturan Nuh Peygamber'in torunu olan

- ⁴ Ermeni *Megalo İdeası* olarak tanımlanabilecek Haydat ideolojisi için bkz. Nazmi Gül, "Yirmibirinci Yüzyılın Başlangıcında "Haydat" (Ermeniler'in Davası)", *Stratejik Analiz*, c. 1, s. 2, Haziran 2000, ss. 25-28.
- ⁵ Antik Ermeni tarihi ve Ermeni milletin oluşumu için bakılabilecek bazı kaynaklar şunlardır: James Russell, "The Formation of the Armenian Nation", *The Armenian People, From Ancient To Modern Times*, ed. Richard G. Hovannisian, c. 1, ss. 19-36, Boghos Levon Zekiyian, "Das Armenische Volk: Ein Historischer Rückblick", *Die Armenier, Brücke Zwischen Abendland und Orient*, ss.47-67, Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, ss.22-70 ve 98-107, Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, ss. 19-38, Davud Kılıç, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler, ss. 1-22, Nino Garsoian, "The Emergence of Armenia", *The Armenian People, From Ancient To Modern Times*, ed. Richard G. Hovannisian, c. 1, ss. 37-62, Aram Kossian, "The End of the Hittite Empire: Thracians in the Armenian Highland?", *Armenian Perspectives*, ed. Nicholas Awde, ss. 35-38, Hüdâvendigâr Onur, *Millet-i Sadıkâ'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, ss.3-6, Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, ss. 15-21, Emin Arifoğlu Şihaliyev, *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, ss. 16-22

Hayk'tan türemişlerdir.⁵ Efsanelerle iç içe geçmiş bu savların tarihi bakımdan delil olabilme yeterlilikleri elbette ki yoktur. Ermeniler, kimi tarihçilere göre, tarihlerini bu denli efsanelerle dokuyan tek halktır.⁶

Ermenistan adıyla anılan bölgenin otoktan halklarından olmadığını belirttiğimiz Hayk kavmi bölgeye sonradan gelmiş ve tarihte bilinen ilk Ermeni siyasi yapılanması, M.Ö. 6. yüzyılda Doğu Anadolu'da oluşmuş ve bir yüzyıl kadar yaşamıştır. Daha sonra M.Ö. 2-1. yüzyıllarda kurulan Ermeni mahalli yönetimlerinin I. Artaşes ve II. Tigran dönemlerinde, Roma'daki iç karışıklıklardan faydalanarak, M.Ö. 93-66 yılları arasında (27 yıl) sınırlarının genişlediği görülmektedir.⁷ Ermeniler, işte bu dönemki Ermeni sınırlarına ait hayali Büyük Ermenistan haritaları⁸ çizmekte ve buna dayanarak komşu ülkelerden toprak taleplerinde bulunmaktadır. Ermeniler'in, çizdikleri haritalarda sınırlarını bir hayli abarttıkları bu devlete Romalı general Pompey, Roma iç karışıklıklarını halleder etmez son vermiştir.⁹

Aslında tarih boyunca bağımsız bir Ermeni devletinden bahsetmek mümkün değildir.¹⁰ Zirâ bu devlet önce Pers İmparatorluğu'na (Ahamenidler'e), sonra Büyük İskender'e, sonra da Roma-Bizans'a bağlı olmuş; hatta bunların birer eyaleti konumunda bulunmuştur.¹¹ Ermeniler tarih boyunca hiçbir zaman sorumluluk taşıyabilecek ve kendi kararlarını alabilecek bir devlet kuramamışlar, kısacası Ermeni devleti yalnız nominal bir siyasi statüye sahip olmuştur.¹² Ermenistan genelde bir İranlı yahut Gürcü prensin şahsında Persler veya Roma-Bizans tarafından yönetilmiş, diğer bir deyişle Ermeni prenslerinin halefiyet hakkı da olmamıştır.¹³

En son yarı bağımsız devlete 5. yüzyılda sahip olan Ermeniler, bundan sonra bir daha tarihsel olarak hak iddia ettikleri

⁶ Erich Feigl, "Ermeni Millî Kilisesi'nin Zaferi ve Trajedisi", *Ermeni Araştırmaları*, s. 2, ss. 65-66, Erdal İter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, s. 15

⁷ Farida Mamedova, "On Historical Geography of Caucasian Albania, Armenia and the Albanian Ethnos", *History of the Caucasus*, The Scientific-Public Almanac, s. 10

⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısından önce "Büyük Ermenistan" hayali yahut haritası yoktur.

⁹ Gürün, age, s. 30, Uras, age, s. 47, Garsoian, agm, 59, iddia edilen sınırlar için bkz. Garsoian, agm, s. 53

¹⁰ Gürün, age, s. 37

¹¹ Mamedova, agm, s. 10

¹² Mîm Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası, Ermeni Sorunu, 1914-1923*, s.88, Uras, age, s.89, Gürün, age, s. 37

¹³ Mamedova, agm, s. 10

Ermeniler, Gregoryen inancı taşıyan her toplumu Ermenilik adına sahiplenme stratejisini gütmüşlerdir.

topraklarda 1918'e kadar bir Ermeni devleti kurmaya muvaffak olamamışlardır.¹⁴

Sonuç olarak; günümüzde Ermeniler olarak bilinen toplumun Urartu, Hitit ve Trek gibi birbirinden apayrı kavimlerden hareketle

kökenlerinin izah edilmesi ve birbirleriyle coğrafi bağlantıları bulunmayan bölgelerde tarih sahnesine çıkmış olmaları, bu ırkın, ırki menşei ile Gregoryenlik realitesinin birbirine karıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Yaşadığımız gerçek, bir ırkın bir mezheple, yanlışlıkla, doğal bir tarihi ve sosyo-kültürel sürecin sonucu olarak özdeşleştirilmesi olayı değildir. Ermeniler, Gregoryen inancı taşıyan her toplumu Ermenilik adına sahiplenme stratejisini gütmüşlerdir. Buradan hareketle de Gregoryen Kilisesi cemaatinin sahip olduğu kültürel ve ekonomik potansiyel ve çok kere de yerel güvenlik güçlerini Ermeni milliyeti adına sahiplenmişlerdir. Belli bir coğrafyada bir mezhep örgütlenmesi etrafında ve Ermeni adı altında oluşturulan kültürel, ekonomik ve siyasi değerlerin Hayk kavmi tarafından sahiplenilmesi olarak özetlenebilecek bu stratejinin ayrıntılarına "Gregoryen Kilisesi, Haydat ve Mono Milliyetçilik" başlığı altında değinilecektir.

Hıristiyanlık'ın Kabulü

Ermeni tarihinin en önemli dönüm noktası hiç şüphe yok ki topluca Hıristiyanlık'ı kabul ettikleri iddiasıdır. Bu olaydan sonra Hıristiyanlık ve ona takılan Gregoryen markası Ermeni kimliğinin başat ögesi olmuştur.¹⁵ Ancak; Ermeni yurdunun tarihi coğrafyası ve Ermeni etnosunun kaynağı meseleleri gibi, Ermeniler'in Hıristiyanlık tarihi de önemli tartışmalara ve iddialara konu olmuştur.

Ermeniler, Hıristiyanlık'ı 301 yılında topluca kabul ettiklerini ifade etmektedir¹⁶ ve buna bağlı olarak da 2001 yılının Eylül

¹⁴ Mamedova, agm, s. 11

¹⁵ Boghos Levon Zekıyan, "Begegnung mit der Wirklichkeit-Bedeutung des »Heiligen«", *Die Armenier, Brücke Zwischen Abendland und Orient*, s. 85, Richard G. Hovannisian, "Introduction", *The Armenian People, From Ancient To Modern Times*, ed. Richard G. Hovannisian, c. 1, s. vii

¹⁶ Stepan Danielyan, "Religious Minorities in Armenia", *Central Asia and the Caucasus*, s. 2(8), 2001, s. 131, Şaban Kuzgun, *Dört İncil-Farklılıklar ve Çelişkileri*, s. 301

ayında, Ermenistan'da Hıristiyanlık'ın ve Apostolik Ermeni Kilisesi'nin 1700. yıldönümünü; yani ilk Hıristiyan devlet efsanesini kutlamışlardır.

Ne var ki tarihsel bir inceleme 301 yılının Ermeniler'in Hıristiyanlık'ı kabul, yani Ermeni Kilisesi'nin kuruluş yılı ve Ermeni Kilisesi'nin Apostolik Kilise olmadığını gösterecektir.¹⁷ Bu konuya ilişkin tarihi hakikatler şunlardır:

Ermeniler'in iddia ettiği gibi 301 yılında Hıristiyanlık Ermenistan'da resmi din olmamış, Aziz Gregor Gregoryen Kilisesi'ni 301 yılında kurmamıştır.¹⁸ III. yüzyılın sonları ve IV. yüzyılın başlarında Roma'da, ve buna bağlı olarak Ermenistan'da, Hıristiyanlar'a çeşitli baskılar uygulanmıştır. Nitekim dönemin uluslararası konjonktürü de dikkate alındığında siyasi bağımsızlığa sahip olmayan Ermeni prensliğinin resmi din kabulü gibi hayati bir konuda, vassalı bulunduğu Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız hareket edemeyeceği çok açıktır. Bu dönemde Roma yönetimi tarafından Hıristiyanlık bir fesat unsuru olarak telakki edilmiş ve ağır surette ezilmiştir. Bu konuda çeşitli tarihi Hıristiyan kaynakları, Ermeni Prensi (kral değil) Tridat'ın, bir Hıristiyan katili olan Roma İmparatoru'nun en sadık yardımcısı olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, 298 yılında (yüksek ülke anlamına gelen ve Hayk kavmi ile ilgisi olmayan) Ermenistan'a gelen Aziz Gregor'a totemlere kurban kesmediği ve Hıristiyanlık'tan dönmediği için işkence edilmiş ve kendisi hapse atılmıştır.¹⁹

298 yılında hapse girdiği ve 15 yıl hapiste kaldığı bütün kaynaklarca müttefiken sabit olan Aziz Gregor'un -Ermeni iddialarının aksine- 301 yılında hapisten çıkmış olması mantıken imkânsızdır. Basit bir matematik hesabıyla Aziz Gregor, 313 yılında hapisten çıkmış ve bu tarihten itibaren Hıristiyanlık'ı yaymaya başlamıştır. Aslında Aziz Gregor'un serbest bırakılma tarihi hiç de tesadüfi değildir. Zirâ serbest bırakılması ve Ermenistan'da vaazlarının başlaması, Roma İmparatoru Konstantin'in Milano Bildirgesi'ni ilan ettiği yıla rastlamaktadır.²⁰ Bilindiği gibi bu bildirgeyle Roma tarafından Hıristiyanlık resmen tanınmıştır. Bütün

¹⁷ Ermeniler, Aziz Gregor'u bir silsileyle havari Thaddaeus ve Bartholomaeus'a bağlamak istemektedirler. Ne var ki bu silsilenin tarihsel olarak hiçbir geçerliliği yoktur. Bertold Spuler, *Die morgenlaendischen Kirchen*'den nakleden Feigl, agm, s. 67

¹⁸ Zurab Kanantchev, "On Dating of Christinization of Peoples of Caucasian Albania and Armenia", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s. 41, İter, age., s. 16, Feigl, agm., s. 72

¹⁹ Kanantchev, agm, ss. 43-45

²⁰ agm, s. 44

**Elbette Hıristiyanlık'ın
Ermeniler arasında köklü
bir tarihi ve geleneği
vardır.**

bunlara göre Hıristiyanlık'ın, Ermenistan'da kabulü en erken 314 yılında gerçekleşmiştir. Kitle halinde din değiştirmenin çok hızlı gelişen bir süreç olmadığı da göz önünde bulundurulursa, bu tarihin IV. yüzyılın ortalarına ve hatta sonlarına sarktığı da düşünülebilir.²¹

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: 1700 yıla yakın bir süre devam eden bir olgu zaten yeterince güçlü ve köklü değil midir; birkaç yıl eksik ya da fazla olması ona öneminden bir şey kaybettirir mi?

Elbette Hıristiyanlık'ın Ermeniler arasında köklü bir tarihi ve geleneği vardır. Tartışılmak istenen husus, Ermeniler'in Hıristiyan oluşları veya niçin Hıristiyan oldukları konusu değildir. Böyle bir problematik, bu makalenin kapsamının ve amacının dışında ve ötesindedir. Ancak Ermeniler'in bu tarih üzerinde bu kadar ısrarla durmaları sebepsiz değildir. Zirâ eğer bu bilgi doğrulanabilir ise Ermeniler, tarihin ilk Hıristiyan devletinin kurucuları sahipleri olmuş olurlar. Bu ilk Hıristiyan devletini sahiplenmekten bazı siyasi ve kültürel haklar doğar ve komşu ülkeler psikolojik ve diplomatik etki altına alınabilir. Bu etki Kafkas Albanyası'nın ortadan kaldırılmasından 1915'teki olaylara ve sözde soykırım çığırkanlığına kadar, oradan 1918'de Gürcistan'ı fetih savaşına ve 1990'larda Azerbaycan'ın batısının işgal edilmesine ve tüm bölge halkının mülteci durumuna düşürülmesine kadar uzanır. Bütün bunlar sözde bir şehitlik efsanesinin ve ilk Hıristiyan devlet mitolojisinin sis perdesi arkasında yapılmaktadır.²² Sonuçta; büyük çoğunluğu son yüz yılda siyasileştirilen kilise tarafından tasarlanmış tarih ve toprak iddiaları vasıtasıyla, çevre ülkelerin işgalini öngören Haydat ideolojisi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Gregoryen Kilisesi, Haydat ve Mono Milliyetçilik

Daha önce de belirtildiği gibi bu Ermeni iddia ve faaliyetlerinin hemen hemen tamamı siyasileştirilmiş Kilise tarafından tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Aslında bu noktada Ermeni milletinden, Ermeni devletinden ve Ermeni tarihinden değil;

²¹ Feigl, agm, 71

²² agm, s. 71

Tarihsel olarak ve bugün de, Ermenistan'da mono milliyetçi bir politika görülmektedir.

Ermenilere mâl edilen Gregoryen Kilisesi'nden ve Ermeni Kilise devletinden bahsetmek icap eder.²³ Ermeniler, kiliseleri için "Ermeni milletinin can verilen ruhunun yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı vücuttur", demektedir.²⁴ Tarihi olarak; Ermeni Kilisesi mevcudiyetini koruyabilmek için bir kuvvete, bir siyasi-idari yapıya ihtiyaç duymuş ve böylece Ermeni devleti fikrini Ermeni milleti değil, Ermeni Kilisesi ortaya çıkarmıştır. İşte Kilise ve Hristiyanlık Ermeni çalışmalarında bu yüzden önemlidir.

Peki, Ermeni milletiyle –daha doğrusu Hayk milletiyle- Gregoryen Kilisesi arasındaki tarihi ilişkinin mahiyeti nedir? Gerçekten Gregoryen Kilisesi Hayklar'ın milli kilisesi midir? Gregoryen Kilisesi ve Hayk milletinin tarihi gelişimleri birbirine ne derecede bağlıdır? Ermeniler'in Gregoryen cemaatinden Hayk'ın torunlarına doğru olan evrimleşmesi nasıl gerçekleşmiştir?

Öncelikle şunu belirtmekte fayda var ki; tarihsel olarak ve bugün de, Ermenistan'da mono milliyetçi bir politika görülmektedir. Mono milliyetçilik; tek milliyetli toplumun hedeflenmesi, azınlık ve etnik unsurlara kimliklerini yaşama şansı tanımayarak etnik temizliğe gidilmek üzere sınırdışı edilmeleri, fiziki veya kültürel olarak yok edilmeleri düşüncesi ve politikasıdır. tarihsel olarak ve bugün de Ermenistan'da mono milliyetçi bir politika görülmektedir.

Ermeni tarihiyle ilgili bölümde de belirtildiği gibi, Ermenistan denen coğrafi bölgede tarih boyunca bir tek etnisite değil pekçok etnik gurubun bir arada bulunduğu ve bunların her birine "Ermenistanlı" anlamında Ermeni dendiği bilinmektedir.²⁶ Burada kullanılan Ermeni kelimesiyle bugün Ermeni olarak adlandırılan Hayk kavmi arasında hiçbir tarihi ilişki yoktur. Bu hususu Gürün şu şekilde ifade etmektedir:

"...Ermenistan isminin Hayastan ile ve Ermeni kelimesinin Hayk ile ilgisi olmadığı kabul edilince, ismini nereden ve ne sebeple almış

²³ Gürün, age, s. 45

²⁴ H. Pasdermadjian, Histoire de l'Armenie, s. 23'ten nakleden Gürün, age, s. 46

²⁵ Yaşar Kalafat, "Mono Milliyetçilik ve Milli Kilise", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri* (24-27 Ekim 2001), İstanbul

²⁶ Yaşar Kalafat, Nazmi Gül, "Importance of Folklore in Shaping the Identity-Armenian Culture and Cultural Identity", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s.159

olursa olsun, Ermenistan'da eski tarihlerde yaşamış bütün topluluklara Ermeni denmiş olması ne kadar normal ise, bu Ermeni dediğimiz toplulukların, bugün bu kelimededen anladığımız manada yani Hayk manasında Ermeni olduklarını kabul etmenin o derece anormal olacağı ortaya çıkar. Bunun sonucu olarak da, yazılı vesikalarda Ermeni isminin ilk geçtiği günden beri bu bölgede, bugünkü anladığımız manada Ermeniler'in yaşamış oldukları düşüncesi derhal iflas edeceği gibi, bugün anladığımız manada Ermeni olan toplumun bu bölgeye geldiği tarihte yerleştiği ve kaç asır varsa topluca yaşadığı bölge ile coğrafi terim olarak kullanılan Ermenistan'ın hudutlarının aynı olması için herhangi bir sebep bulunmadığı da ortaya çıkar."²⁷

Sonradan Ermeni adını kendi tekeline alan Hayk kavmi bölgede çoğunluğu da oluşturmamaktadır. Ancak muhtemeldir ki Hayk kavmi Gregoryen cemaat içinde çoğunluktadır. Şu halde mensuplarına Ermeni denen Gregoryen cemaatinin, Aziz Gregor'un Hıristiyanlık yorumunun bir araya getirdiği Grek, Türk, Hayk, Pers, Süryani gibi bölgedeki etnik gruplardan oluşmuş bir cemaat toplumu olduğu sonucuna varılabilir.²⁸

Gregoryen cemaatinin oluştuğu bu ilk dönemde bir Ermeni milliyetinden söz etmek mümkün değildir. Gregoryen mezhebine bağlı çeşitli kavimlerin kültürlerinden oluşan bir cemaat kültürü vardır. Ve öyle ki; özellikle bu ilk dönemde Hayk kavminin bu kültüre katkısı da pek fazla değildir. Meselâ Gregoryen mezhebinin kurucusu olan Aziz Gregor, Hayk kavmine mensup değildir, Parthı'dır.²⁹ Bu konuda tarihçilerin büyük çoğunluğu hemfikirdir. Bunun yanı sıra Aziz Gregor'un Türk olduğunu hattâ Dede Korkut'la aynı kişi olduğunu iddia edenler de vardır.³⁰ Dahası Hayklar'ın yazı dilleri olmadığından, Aziz Gregor Hıristiyanlık'ı yaymak için Grekçe ve Süryanice'yi kullanmıştır.³¹ Ayrıca yine bu dönemde Türkçe'nin

²⁷ Gürün, age, ss. 20-21

²⁸ M. F. Kırzioğlu, "Milli Destanlarımızda Dede Korkut Oğuznameleri'nin Tarih Belgeleri Bakımından Değerleri-Armenya/Yukarı Eller Tarihinin İyüzü", *Belleken*, c. 50, s.198 (Aralık,1986)'dan ayrı basım, Ankara, 1987, s. 920, Kalafat, "Mono Milliyetçilik ve Milli Kilise"

²⁹ Uras, age., s. 92, Kılıç, age, s. 25, Jacques de Morgan, *Histoire du Peuple Armenieni* Paris, 1919, s. 102'den nakleden Gürün, age, s. 47, Jacques de Morgan, *Histoire du Peuple Armenieni*, Paris, 1919, ss. 102-104,364, H. Pasdermadjian, *Histoire De L'Armenie*, Paris, 1971, ss. 101-104, Rene Grausset, *Histoire de l'Armenie des origines a 1071*, Paris, 1973, ss. 121-122, Karekin Sarkissian, "The Armenian Church in Contemporary Times", *Religion in the Middle East*'ten ayıbasım, 1969, s. 81, G. Amadouni, *L'Eglise Armenienne et la Catholicite*, 1978, s. 14'ten nakleden İlter, age, s. 16, Kanantchev, agm, s. 43

³⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Albanlar Tarihi" Üzerine(M.Ö. IV.-M.S. X. Yüzyıllar), XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabından ayıbasım, s. 49

³¹ Kalafat, "Mono Milliyetçilik ve Milli Kilise"

Gregoryen dini eğitiminde oynadığı role de dikkat çekmek gerekir.³²

Kısaca toparlamak gerekirse; Hıristiyanlık'ın Gregoryen mezhebi tarih sahnesine çıkmadan önce, bu mezhebin ortaya çıkıp yaygınlaştığı coğrafyada (Ermenistan) çeşitli ırklar bulunmaktaydı. Gregor isimli bir kimse Hıristiyanlık'ı yorumlayınca, onun vaazını benimseyip ona inananlara, bu şahsın adına izafeten Gregoryen denmeye başlandı.³³ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise

19. yüzyılın ortalarına kadar Ermeniler, Ermenistan olarak tarif edilen coğrafyada bir millet olarak değil, Gregoryen cemaati olarak yaşamışlardır.

Gregoryen cemaatinin içinde kendisine Hayk diyen bir topluluk Gregoryen Kilisesi'ni, mezhebini tek başına sahiplenmeye kalkmıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Ermeniler, Ermenistan olarak tarif edilen coğrafyada bir millet olarak değil, Gregoryen cemaati olarak yaşamışlardır. Batılı

misyoner faaliyetleri bu Hıristiyan topluma Ermeni milliyeti fikrini enjekte edince, ilk Ermeni milli şuurlanması bu cemaatten doğmuştur.³⁴ Hayk toplumu, Gregoryen cemaat kültüründe payı olan diğer etnik grupları, onların din ve kültür mirasını ve birikimini silmeye kalkışıp bunda başarılı olunca yalnız bu topluluk Ermeni olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Gregoryen Kilisesi'nin Ermeniler'in milli kilisesi olduğu tezi, mono milliyetçi Ermeni milli yapılanmasını güçlendirmek için ortaya atılmıştır.³⁵ Bugün Gregoryen inançlı Ermeni milleti içinde Hayk kavmi dışındaki Türk, Pers, Grek ve Süryani gibi diğer etnik grupları görmüyor isek bu, Ermeniler'in mono milliyetçilik politikaları sebebiyledir. Özetlemek gerekirse; Ermeniler, Albanlar'ın oluşturduğu Hıristiyanlık kültürüne sahip çıkmakla kalmayıp Gregoryen cemaatinin ürettiği her türlü kültür değerini de Ermenilik adına sahiplenmiş ve Hayk etnik kimliği dışındaki toplumlara ya zorla asimile etmiş ya da sürmüştür. Bu mono milliyetçi politikaların çağımızın siyasal ve sosyal "Zeitgeist"i ile

³² İ. Necdet Çetinok, "Sarı Gelin Türküsü ve Ermenilik", *Erciyes*, s. 282, Haziran 2001, ss.7-13

³³ Yaşar Kalafat, "Kültürel Küreselleşme-Dinler Arası Dialog ve Mono Milliyetçilik", *2000. Yılında Hıristiyanlık-Dünü, Bugünü ve Geleceği* (9-10 Haziran 2001), Ankara

³⁴ bkz. Abdurrahman Küçük, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1989, c. 31, ss. 245-259

³⁵ Kalafat, "Mono Milliyetçilik ve Milli Kilise"

taban tabana zıt bir anakronizm abidesi olduğu çok açıktır. Bu hakikatin Hıristiyan kamuoyuna anlatılamamış olması, dini taassup içinde olan bazı Batılı Hıristiyan kesimlerin Ermeniler'e haksız destek sağlamalarına yol açmıştır.³⁶

Albanlar

Bütün bu değerlendirmelerle Ermeni din ve kültür stratejisinin ana hatları ortaya konmuş oldu. Öyleyse bu çerçeve içerisinde Albanlar'ın yeri nedir? Dahası Albanlar kimdir, Albanya neresidir ve Albanlar'ın, Gregoryen mezhebinden ve Hıristiyanlık'tan yayılmacı Haydat ideolojisi için faydalanan Ermeni din ve kültür stratejisi bakımından önemi nedir?

Albanya kuzeyde Derbent, güneyde Aras nehri, batıda İberya (Gürcistan) ve doğuda Hazar Denizi'yle sınırlandırılabilir bir tarihi coğrafyadır.³⁷ Aslında bu tanım, pekçok okuyucuya tanıdık gelecektir; zirâ bu sınırlar hemen hemen bugünkü Azerbaycan sınırlarıdır. Öyle ki bugün Azerbaycan, kimi İngilizce kaynaklarda hâlâ Albanya yahut Kafkas Albanyası şeklinde geçmektedir.³⁸

Albanlar, bu coğrafyada yaşayan, 26 boydan oluşan bir etnik gruplar konfederasyonudur.³⁹ Bu grupların içinde Türk olanların da varlığı bilinmektedir.⁴⁰

Albanlar'ın tarihinin incelenmesi, tarihin değişik dönemlerdeki devlet, toplum ve kültür yapılarının açığa çıkarılması; Güney Kafkasya'nın genel etno-kültürel görünümü, buradaki ulusların tarihi ve kültürel varlığı ile kimliği ve bu bölgede uluslararası kültürel etkileşimin sınırlarını belirlemek açısından son derece önemlidir.⁴¹ Zirâ Albanlar Güney Kafkasya'nın büyük bir bölümünü

³⁶ Kalafat, Gül, "Importance of Folklore in Shaping the Identity-Armenian Culture and Cultural Identity", s. 160

³⁷ Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks-Power and Identity Under Russian Rule*, s. 3, İlyas Babayev, "Atropaten ve Alban Dövdletleri", *Azerbaycan Tarihi-uzaq keçmişden 1870. illere qeder*, red. Süleyman Eliyarlı, s. 92-93, Mammedova, agm, s. 9, Istoricheskaya geografiya Azerbayjana, Baku, 1987'den nakleden Davud Akhundov, "Genesis of the Architecture of Caucasian Albania and Criticism of Falsifiers", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s. 23, Elyas Babayev, "Some Features of Caucasian Albania material culture", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s. 89, Volodimir Sergiychuk, "Ukraine-Azerbaijan: Historical Parallels of the struggle for approving their independence and mutual tendency to relations", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s. 179, Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası* (Kiril alfabesi ve Azerbaycan Türkçesi'yle), s. 105, 134, 136, 137, 140, 142, 143, Şihaliyev, age, ss. 24-25

³⁸ Edmund Herzig, *The New Caucasus-Armenia, Azerbaijan and Georgia*, s. 3

³⁹ Gamarshah Javadov, "Regarding Azerbaijan Ethnos of Alban Origin", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, s. 73, 74

⁴⁰ Tofik Magomed Oglı Mamedov, *Kavkazskaya Albaniya*, s. 207

⁴¹ R. B. Geyuşev, *Hristianstvo V Kavkazskoy Albanii*, s. 146

**Albanlar Güney
Kafkasya'nın büyük bir
bölümünü yaklaşık 1000
yıl hakimiyetlerinde
bulundurmuşlardır.**

(kısa dönemli kesintiler hariç olmak üzere), M.Ö. III. yüzyıldan M.S. VIII. yüzyıla kadar yaklaşık 1000 yıl hakimiyetlerinde bulundurmuşlardır.⁴²

Ermeni iddialarına göre Azerbaycan (Alban) toprakları ilk çağlarda ve orta çağın başlarında Kür Nehri'nin kuzeyinde yer almaktaydı.⁴³ Yani Kür'ün sol tarafı ile Aras arasında kalan bölge (tabii ki Karabağ başta olmak üzere) Ermeni toprağı idi. Bölge daha sonra Albanya'ya dahil olduysa da etno-kültürel olarak hayali "Büyük Ermenistan"ın doğu bölgesi sayılmaya devam etmiştir.⁴⁴

Yukarıda ifade edilen iddialar, Ermeni Kilisesi tarafından Haydat ideolojisini gerçekleştirmek için komşu ülke toprakları üzerinde yoktan var edilen –tabiri caizse- fantastik hak iddialarıdır.⁴⁵ Aşağıda görüleceği gibi, bu iddialar da Hıristiyanlık'ın Kabulü başlığı altında incelenen iddialar gibi tarihi mesnetten yoksundur.

Ermeni kaynakları da dahil olmak üzere o dönemden kalan hiçbir tarihi kaynakta Kür'ün ne sağında ne de solunda hiçbir Ermeni varlığından söz edilmemektedir.⁴⁶ Bir kere M.Ö. III. yüzyıldan Güney Kafkasya'nın Arap hakimiyetine girdiği VIII. Yüzyıla kadar, yani istisnalar olmakla birlikte 1000 yıl kadar, Albanya'nın aynı sınırlar içinde kaldığı bilinmektedir.

Albanlar'ın konumuz açısından önemi, Kafkaslar bölgesinin ilk Hıristiyanları olmalarıdır. Albanya'da Hıristiyanlık'ın tarihi havariler dönemine kadar gitmektedir. Buradaki ilk Hıristiyan vaiz Elisey'dir.⁴⁷ Elisey, bugünkü Şeki şehri civarındaki Kiş bölgesinde Kafkasya'nın ilk kilisesini inşa etmiştir.⁴⁸ Onun başlattığı Hıristiyanlaşma sürecini Alban Kralı Urnair pekiştirmiştir.⁴⁹

⁴² Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın...*, s. 229

⁴³ age, ss. 36-47, Robert h. Hewsen, "The Geography of Armenia", *The Armenian People, From Ancient To Modern Times*, ed. Richard G. Hovannisian, c. 1, ss. 1-17

⁴⁴ Mammedova, agm, s. 9, Elyas Babayev, "Some Features of...", ss. 89-90

⁴⁵ Some aspects on "Appearance" of Armenians in Transcaucasus, http://www.bakililar.az/ca/eng/news/news13_eng.html

⁴⁶ Albania and the "Greater Armenia", <http://karabakh.org/?id=3032&item=5>

⁴⁷ Kanantchev, agm, s. 42, Geyuşev, age, s. 147

⁴⁸ "Mukaddes Patrik Kiş'e geldi, burada kilise dikti ve kansız bir kurban verdi", Moucej Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi* (Kiril alfabesi ve Azerbaycan Türkçesi'nde), s. 18

⁴⁹ Geyuşev, age, s. 148

**Hem Albanya hem de
bütün Güney Kafkasya
Müslüman Araplar'a karşı
bağımsızlığını
koruyamamıştır.**

Albanya'da Hıristiyanlık Milan Bildirgesi'nin yarattığı uygun uluslararası ortamda devlet dini ilan edilmiştir.⁵⁰

Buna göre hem Ermenistan'da hem de Albanya'da Hıristiyanlık, 313'teki Milan Bildirgesi'nden sonra oluşan uluslararası ortamda devlet dini olmuştur. Bu yüzden Ermenistan'ı Hıristiyanlık'ı benimseyen ilk devlet olarak kabul etmek için hiçbir sebep yoktur. Buna karşılık Albanya'da Hıristiyanlık, havariler dönemi kadar eskiye dayanmaktadır. Hıristiyanlık'ın daha Ermenistan'da bilinmediği dönemlerde bile Albanya'da bu konuda bilinçli bir kamuoyunun varlığı bilinmektedir. Ermenistan'da -Roma'nın siyasetine uygun olarak Hıristiyanlar'a eziyet edilirken; siyasi bağımsızlığını kaybetmemiş olan Albanya'da kiliseler inşa edilmiş, İncil Albanca'ya çevrilmiş ve Hıristiyanlık'la ilgili önemli eser ve yazıtlar meydana getirilmiştir.⁵¹

Arap Fetihleri ve Sonrası

V-VI. yüzyıllarda Albanya'da Hıristiyanlık'ın, Hıristiyanlık aleminin Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak yaşadığı genel tartışmanın içine çekildiği ve Alban Kilisesi'nin -Gregoryen Kilisesi'nin aksine- Hz. İsa'da biri tannısal, biri beşeri olmak üzere iki tabiat olduğunu savunan Diyofizit görüşü Bizans'la birlikte benimsediği görülmektedir.⁵²

640'lı yıllardan itibaren Arap orduları Kafkasya'ya girmeye başlamışlar, hem Albanya hem de bütün Güney Kafkasya Müslüman Araplar'a karşı bağımsızlığını koruyamamıştır. 705 yılı itibariyle Albanya ve Güney Kafkasya'nın Arap orduları tarafından işgalinin büyük ölçüde tamamlanmasıyla Alban Kilisesi, tarihindeki ilk baskı dönemine girmiştir. Zirâ Müslüman Arap yönetimi, Diyofizit inanca bağlı olması dolayısıyla Alban Kilisesi ve Bizans

⁵⁰ Kanantchev, agm, s. 45, Geyuşev, age, s. 148

⁵¹ Kanantchev, agm, s. 45, Geyuşev, age, s. 156, Gulchokhra Mamedova, "Church in the Village of Kish is the « Mother of Albanian Churches»", History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac, ss. 29-32, Zaza Aleksidze, "Preliminary Account on the identification and deciphering of the Caucasian Albanian text discovered on Mount Sinai", History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac, ss. 37-38, Sabina Gadjiyeva, To the Question on study of Albanian Christian Monuments settled on the territory of Upper Karabagh, http://www.bakililar.az/ca/eng/news/news14_eng.html

⁵² Loss of Independence and Commencement of the Deethnization Process of the Albanians, <http://karabakh.org/?id=3044&item=5>

arasındaki ideolojik yakınlığa, Gregoryen Kilisesi'nin de araya girmesiyle, müsamaha göstermemiştir.⁵³

Gregoryen Kilisesi ile Alban Kilisesi arasındaki bu mezhep mücadelesinde, Müslüman Araplar'ı Alban Kilisesi'ne karşı kıskırtan Ermeni Katolikosu Yelia'nın rolü gerçekten dikkate değerdir. Ermeni Katolikosu, Arap hükümdarı Halife Abdülmelik'ten, birtakım Alban din merkezlerinin kendi otoritesine bağlanmasını talep etmiştir. Yelia, Halife Abdülmelik'e yazdığı mektupta ülkesinin Halife'ye olan bağlılığını bildirdikten sonra, kendisiyle aynı dine mensup olduğunu belirttiği Alban Katolikosu'nun Bizans İmparatoru ile gizli bir anlaşma yaptığını, Albanya'da dini ayinlerde Bizans İmparatoru'na dua edildiğini ve Katolikos'un herkesi İmparator'la birlik olmaya çağırdığını ifade etmektedir. Katolikos'un bu faaliyetlerine hanedan üyeleri arasında da taraftar bulduğunu iddia eden Yelia, Halife'den bu kimseleri cezalandırmasını istemiştir.⁵⁴ Cevaben yazdığı mesajda Halife, otoritesine karşı ayaklanan Albanlar'ı Gregoryen Kilisesi'ne bağlamak için çok kalabalık bir ordu gönderdiğini ve asileri Katolikos Yelia'nın gözleri önünde cezalandıracağını belirtmiştir.⁵⁵

Arap ordusunun desteğinde Berde'ye giren Yelia, bağımsızlık taraftarlarını çok acımasızca katletmekle kalmayıp arşivlerde saklanan Albanca dini literatürü de yok etmiştir. Bunlarla yetinmeyen Yelia, Alban ruhbanlarından sonsuza kadar Gregoryen

**Bu tarihi gelişme,
Albanlar'ın etnik
kimliğinin yok olmasının
ve bir kısım Albanlar'ın
tedricen
Ermenileştirilmesinin
başlangıcı olmuştur.**

Monofizit Katolikosluğu'na bağlı kalacaklarına dair yazılı birer senet almıştır. Yine Yelia'nın emriyle son Alban Katolikosu Nerses Bakur (686-705) idam edilmiştir.⁵⁶

Ermeni Katolikosu'nun sahnelediği bu entrikalar sebebiyle Araplar, Albanlar'ın egemenliğine son vermiş ve

Alban Katolikosluğu'nu Gregoryen Katolikosluğu'na tâbi kılmıştır. Bu tarihi gelişme, Albanlar'ın etnik kimliğinin yok olmasının (deeth-

⁵³ age.

⁵⁴ Kalankatuklu, age, s. 176

⁵⁵ age, s. 177

⁵⁶ Loss of Independence and Commencement of the Deethnization Process of the Albanians, <http://karabakh.org/?id=3044&item=5>

nization) ve bir kısım Albanlar'ın tedricen Ermenileştirilmesinin başlangıcı olmuştur. Özellikle dini törenlerin Ermenice yapılmaya başlanması ve dini metinlerin Ermenice yazılması sonucu zamanla Ermenice'nin günlük hayatta da Albanca'nın yerini almaya başlaması, bu süreci körüklemiştir.⁵⁷

Öte yandan Arap hakimiyetiyle birlikte bölgede İslam da hızla yayılmaya başlamıştır. Halkın cizye vermek istemeyişinin de bunda payı olduğu söylenebilir. Ancak yine de özellikle Karabağ'da, büyük ölçüde Gregoryen Kilisesi'nin etkisi altında da olsa, Hıristiyanlık varlığını sürdürmüştür. Bunların dışında ne Gregoryen Hıristiyan ne de Müslüman olmak isteyen bir kısım Albanlar da, kısmen Karabağ'da olmak üzere, dağlık bölgelerde hayatlarını sürdürmüşlerdir.⁵⁸

IX. yüzyılda çıkan bir dizi isyan neticesinde bölgedeki Arap hakimiyeti zayıflamış ve böylece Karabağ'da Alban uyanışı diyebileceğimiz bir döneme girilmiştir.⁵⁹ XIII. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bu dönemde Alban Kilisesi de Ermeni tesirinden kurtulmayı başarabilmiştir. Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu uyanışın etkisini yitirmesi, Albanlar için adetâ sonun başlangıcı olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'da Belirmesi ve Rus Politikasının Etkisi

Yukarıda özetlenen süreç içinde 18. yüzyıla kadar yaşayan Albanlar, bu yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'ya doğru yayılmasıyla bir varlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde Ermeni din adamları, Ermeniler'in Türk ve İran etki

**Rus çıkarları,
Kafkasya'daki Ermeni
nüfusunu arttırmayı ve
Türkiye ve İran ile sınır
olan bölgelerde Rusya
yanlısı bir Hıristiyan
toplumun varlığını gerekli
kılmaktaydı.**

alanlarından çıkartılması gerektiğini savunarak Rusya'ya başvurmuş ve onu kışkırtmışlardır.⁶⁰ Bu durum, Rusya'nın da, Kafkasya'daki yayılmacı siyaseti bakımından, işine gelmiştir.

Rus çıkarları, Kafkasya'daki Ermeni nüfusunu arttırmayı ve Türkiye ve İran ile sınır olan

⁵⁷ age.

⁵⁸ age, Geyuşev, age, ss. 150-151

⁵⁹ End of the Arab Rule, Revival of the Albanian Statehood in Karabakh, <http://karabakh.org/?id=3045&item=5>

⁶⁰ Mamedova, agm, s. 11

bölgelerde Rusya yanlısı bir Hıristiyan toplumun varlığını gerekli kılmaktaydı. Bunu yaparak Rusya, Türkiye'deki Ermeniler'in de desteğini kazanmayı ve Anadolu'da güçlü bir beşinci kola sahip olmayı da istemekteydi. Bu yüzden Türkmençay ve Edirne anlaşmalarına Kafkasya'ya Ermeni yerleşimlerini içeren özel maddeler kondu. Bu dönem Ermeniler'in, özellikle İran'dan, Karabağ ve Zangezür'a ilk gelişleri oldu.⁶¹

Rusya, bütün bölge Ermenileri'ni kontrol edebilmek için hepsini dinsel olarak tek bir merkeze bağlaması gerektiğini biliyordu. Bunun için Erivan'daki Eçmiyazın Katolikosluğu'na çeşitli tavizler verildi. Bunların arasında bağımsız Alban Patrikliği'nin ilgası ve, bu defa nihai olarak, Ermeni Gregoryen Kilisesi'ne tâbi kılınması da vardı. Daha sonra 1909-1910 yıllarında Gregoryen Kilisesi, Rusya'nın izniyle Alban Kilisesi'nin arşivlerini imha etti. Böylece Alban dini külliyyatını ortadan kaldırdı. Bununla beraber Ermeni ruhbanları Alban Hıristiyan anıtlarını yıkmaya ve Alban Hıristiyan kültürünü tarihten silmeye başlamışlardı bile.⁶²

Ermeni ruhbanlarının maharetle yaptıkları bir başka şey de yazılı Alban anıtlarını silip üzerlerine Ermenice metinler yazmak veya Ermeni haçları kazımdır.

Bu dönemde Ermeni ruhbanlarının yaptığı kültür tahribatı ve tarih tahrifatının boyutları, bir ülkenin ve bir kültürün bütün tarihsel mirasını yok etme derecesine ulaşmıştı. Şöyle ki; o dönemde yazılan Ermeni kaynaklarında Karabağ Albanyası, Ermeni bölgesi olarak geçmiş; daha da vahimi

Alban tarihine ait olaylar aynen Ermeni tarihine transfer edilmiştir.⁶³ Ermeni ruhbanlarının maharetle yaptıkları bir başka şey de yazılı Alban anıtlarını silip üzerlerine Ermenice metinler yazmak veya Ermeni haçları kazımdır.⁶⁴ Apaçık bir tarih hırsızlığı olan bu davranış sebebiyle bugün elimizde Albanlar'la ilgili pek az orjinal belge kalmıştır. Bu belgelerin bir kısmı, Erivan'da gizli tutulmaktadır.⁶⁵

⁶¹ Mamedova, agm, s. 12

⁶² agm, s. 12

⁶³ agm, s. 12

⁶⁴ Feigl, agm, s. 88

⁶⁵ agm, s. 75

Ermeniler, inkâr etseler de, dil ve kültürlerinin tarihi gelişiminde Albanlar'ın, Türkler'in ve Gregoryen cemaat içindeki diğer etnik unsurların önemli etkisi olmuştur.⁶⁶ Günümüzde İlk Çağ Ermeni tarihçisi olarak bilinen geçmişteki tarihçilerin çoğu Alban'dır. Ermeni ve Alban kilise mimarileri farklıdır. Ermeniler, ilaveler ve tadilatlar yaparak Alban kiliselerine Ermeni havası vermeye çalışmışlardır. Alban kiliselerinde Ermeni aziz heykelleri yoktur, bu aziz heykellerini de Ermeniler sonradan eklemiştir.⁶⁷ Bu tahrifat işlemleri sırasında bir kısım Ermeniler'in, ilk ve orta çağlarda yapılan eserlere modern Ermenice yazılar kazıyacak kadar -adetâ-gözlerini kan bürümüştür.

Ermeniler, belli bir coğrafyada ve belirli bir tarihi dönemde yaratılan kültür ve medeniyet ürünlerini, bu ürünleri yaratan unsuru ortadan kaldırmak suretiyle, kendilerine mâl etmeye çalışmakta; bunu da tarihi ve medeni açıdan büyük vasıflara sahip olduklarını ispat etmek için yapmaktadırlar. Ermeniler'in, Büyük Ermenistan'ın altyapısını oluşturacağını düşündükleri Büyük Ermeni Tarihi'ni yaratmak için giriştikleri bu gayret, pekçok tarihi olayın çarpıtılmasına yol açmıştır. Bu gayret, Ermeni tarihini, efsanelerle iç içe bir olgu haline getirmiştir. Hemen her milletin tarihin karanlık çağlarıyla ya da çok eski devirlerle ilgili efsane ve destanları vardır. Tabiidir ki bu efsane ve destanlar, doğaüstü unsurlar içermektedir. Bu sebeple efsaneler kültürel, moral ve psikolojik değerler olarak kabul edilir; ancak bilimsel ve tarihi gerçeklermiş gibi öne sürülmez. Oysa Ermeniler, Nuh Peygamber'in torunu olan Hayk'ın soyundan geldiklerine kesin gözüyle bakmakta ve bunu bir tarihi hakikatmiş gibi yansıtabilmektedir. Halbuki Nuh Peygamber ve Büyük Tufan efsanesi semavi dinlerin ortak bir değeridir, münhasıran Ermeni tarihine mâl edilemez. Köklü bir tarihe ve medeniyete sahip büyük bir millet olmak, başka milletlerin kültür ve medeniyetlerini takdir etmemek veya kendi kültürüne katkı yapmış kültür ve toplumları inkâr etmek demek değildir.

Karabağ Boyutu

Bu tarihi süreç içinde Karabağ Albanları dinsel olarak Gregoryen, kültürel olarak da Ermenileşmişler ve Ermeni olarak

⁶⁶ Kalafat, "Mono Milliyetçilik ve Milli Kilise", Kalafat, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Kültürel Boyut", Kalafat, Gül, "Importance of Folklore in Shaping the Identity-Armenian Culture and Cultural Identity", s. 160

⁶⁷ Kalafat, Gül, "Importance of Folklore in Shaping the Identity-Armenian Culture and Cultural Identity", s. 160

**Etnik problemlerin
araştırılmasında
antropoloji yöntemlerine
sıkça başvurulur.**

adlandırılmaya başlanmışlardır. Böylece Albanlar, kendi etnik benliklerini kaybetmişlerdir. Bu iddiamıza dayanak olacak ilginç bir belge 1908'de bir Alban Hıristiyan'ın dinini değiştirip Lutheryan olmak istemesi,

buna gerekçe olarak da Gregoryen olduğu için yanlış olarak Ermeni addedildiğini ileri sürmesidir.⁶⁸

Daha da ilginç bir belge, 1979'da Rus bilimadamlarının yaptığı bir çalışma neticesinde ortaya çıkan rapordur. Bilindiği gibi etnik problemlerin araştırılmasında antropoloji yöntemlerine sıkça başvurulur. Bunlardan biri de dental karakterin araştırılması demek olan odontolojik yöntemdir. Zirâ dental karakterin morfogenezisi, genetik faktörlere dayanır ve çevresel faktörlerden hemen hemen hiç etkilenmez. Bu yüzden de odontolojik yöntem etnogenezis çalışmalarında sıkça kullanılır. Bütün Kafkasya'da yapılan sözkonusu odontolojik araştırmada kullanılan toplam 31 gruptan 3'ü Azerbaycan'lı, 3'ü Ermenistan'lı ve 1'i de Karabağlıdır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre Karabağ Ermenileri'nden oluşan grup, dental karakter bakımından Azerbaycanlı gruplarla şaşırtıcı bir benzerlik ve Ermenistanlı gruplarla ciddi bir farklılık göstermektedir.⁶⁹ Bu araştırma, bazı bilimadamlarınca Ermenistan Ermenileri'yle Karabağ Ermenileri'nin etnik kökenlerinin farklı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Aslında bu sonuç, Kafkasya'nın ilk ve orta çağlar tarihiyle yakından ilgilenen kimselere hiç de şaşırtıcı gelmeyecektir. Zirâ bugün Karabağ Ermenileri diye bilinen toplum -1828'deki Türkmençay Anlaşması'ndan sonra bölgeye gelenler hariç olmak üzere- Gregoryenleşmiş Albanlar'dan veya Gregoryen inançlı Türkler'den⁷⁰ başkası değildir.

Karabağ'da bağımsız Alban Kilisesi varlığını 1836'ya kadar sürdürebilmiştir. 1828'de İran'la Rusya arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması'na göre bölgeye çok yoğun şekilde Ermeni göçleri yaşanmıştır. Alban Kilisesi'nin Ermeni Kilisesi'ne bağlanmasını ve Albanlar'ın yarattığı Hıristiyan kültür mirasının Ermeniler tarafından istismar edildiğine daha önce değinmiştik. Ka-

⁶⁸ Mamedova, agm, s. 12

⁶⁹ Ulduz Gashimova, "Some Anthropological Materials on the Transformation of the Peoples of Caucasian Albania", *History of the Caucasus, The Scientific-Public Almanac*, ss. 65-68

⁷⁰ Kafkasya ve Karabağ çerçevesinde, Gregoryen cemaati içindeki Türk unsurun tarihine başka bir makalemizde değinilecektir.

Karabağ sözkonusu olduğunda, sorunun Hıristiyanlık hakkındaki tartışmanın Karabağ topraklarının sahipliği konusunda tarihi bir hak iddiasına dönüştüğü görülmektedir.

rabağ sözkonusu olduğunda, sorunun Hıristiyanlık hakkındaki tartışmanın Karabağ topraklarının sahipliği konusunda tarihi bir hak iddiasına dönüştüğü görülmektedir. Karabağ'daki Alban Hıristiyan mirasının Ermenileştirilmesi, Ermeniler'in, işgal ettikleri Azerbaycan topraklarındaki tarihi hak iddialarını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır.

dir. Öyle ki; 1978'de Karabağ'a gelişlerinin 150. yılı anısına Ağdere anıtını dikip⁷¹ 1988'de Karabağ'da Türkler ve Ermeniler arasında silahlı çatışmaların başlaması üzerine, bu anıtın ifade ettiği anlam (yani Ermeniler'in Karabağ'ın otoktan halkı olmadığı, buraya sonradan -yalnızca 150 yıl önce- geldiği) yüzünden Karabağ'daki tarihi hak iddialarının ortadan kalkacağını farkederek Ermeniler, bu anıtı yıkmıştır.⁷² Buna karşılık Ermeniler, Karabağ'daki Alban katedral ve kiliselerinde tadilat yaparak bunlara Ermeni yapıtı görünümünü vermiştir⁷³ ve buna dayanarak Karabağ'da bin küsur yıldır var oldukları masalını dünyaya anlatmaktadır.

Bütün bunlardan sonra Albanlar'a bugün ne olduğuna gelince, bahsettiğimiz tarihi süreç içerisinde Hititler gibi, eski Mısırlılar gibi tarih sahnesinden silinip gitmişleridir. Albanlar'ın bakiyesi son topluluk olan Udinler, bugün Azerbaycan'ın Oğuz ve Gebele şehirlerinde yaşamaktadır.⁷⁴

Sonuç

Ermeniler, Hıristiyanlaşmalarının tarihini olduğundan eski ve sıradan kiliselerini Apostolik kilise gibi takdim ederek kendi seçilmişliklerini, üstünlüklerini ispatlamaya çalışmaktadır ve bu sayede ortaya çıkan dindaşlık gayretlerini siyasi ranta tahvil edebilmenin hesabı içindedir. Hıristiyanlık'ı kabul edişlerinin -sözümona- 1700. yıldönümünü kutlayan Ermeniler, Karabağ'daki tarihi Alban abidelerini, tarihi Ermeni yapıtlarıymış gibi dünya

⁷¹ İ. Aliyev, Nagorniy Karabah, ss. 75-78'den nakleden Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, c. 7, sayı. 1, s. 395

⁷² Aslanlı, agm, s. 395

⁷³ Gadjiyeva, agm

⁷⁴ Mamedova, agm, s. 15

kamuoyuna tanıtmakta ve bu suretle tarihi gerçekleri çarpıtarak bunları komşu ülke toprakları üzerindeki yayılmacı emellerine alet etmektedirler.

Bu stratejinin dünya çapındaki etkileri tahmin edilebileceğinden çok daha büyüktür. 2001'deki 1700. yıldönümü kutlamalarına şeref konuğu olarak Papa II. Jean Paul iştirak etmiştir. 2001 yılının aralık ayında Venezuela'da Ermeni soykırımı anıtı, Ermeni ve Venezuelalı din adamlarının katıldığı bir törenle açılmıştır.⁷⁵ Görüldüğü gibi işin içine Hıristiyan kardeşliği girdiğinde Venezuela ve Ermenistan arasındaki mesafe birden kısalmakta ve bu iki ülke birlikte hareket edebilmektedir. Bu ise Türkiye'nin üstündeki uluslararası baskıyı artırmakta ve günden güne Türkiye'nin hareket alanını kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak Ermeni kültür stratejisinin amaçları ve Ermeniler'in bu stratejileriyle elde ettikleri haksız kazanımları şu şekilde özetlenebilir:

- Genelde dünya, özelde Kafkasya'da Hıristiyanlık'ı sahiplenmek, kendilerini Hıristiyanlık'ın Kafkasya'daki kalesi gibi göstermek, Hıristiyanlık'ın yayılışındaki baskılara göğüs geren şehit millet imajı yaratmak;⁷⁶
- Gregoryen mezhep, kilise ve cemaat kültürünü –onu oluşturan diğer unsurları dışlayarak- tek başına sahiplenmek;
- Alban tarih ve kültürünü kendilerine mâl etmek.
- Haydat ideolojisi çerçevesinde Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için Ermeniler'i; Hıristiyanlık'a en büyük hizmeti etmiş, köklü bir tarih, kültür ve medeniyet sahibi, bu Büyük Ermenistan'ı kurmayı tarihi olarak hak eden büyük bir millet olarak dünya kamuoyuna takdim etmek;
- Mono milliyetli ve tek mezhepli Ermeni milli yapılanmasını meşrulaştırmak ve güçlendirmek;
- Türkler'e karşı yürütülen savaşta Hıristiyan dünyanın desteğini ve sempatisini kazanmak ve böylece Hıristiyanlık gayretiyle dünyayı kandırarak yayılmacı siyasetlerini örtbas etmek;

⁷⁵ The Armenian Genocide Monument Opening Ceremony in Caracas, Venezuela, <http://groong.usc.edu/news/msg41617.html>

⁷⁶ bkz. Wolfgang Gust, *Der Völkermord an den Armeniern, Die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt*, Münih, 1993

- Alban tarihini çarpıtarak Azerbaycan toprakları üzerinde tarih hak iddia etmek; Karabağ'da yaşanan trajedi ve katliamları, Azerbaycan'da sayıları bir milyonu bulan mültecileri, onların darmadağın olan evlerini, köylerini, şehirlerini ve hayatlarını dünya kamuoyuna unutturmak;
- Dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeni lobilerini Erivan'a daha sıkı bağlamak
- Ermenistan'da ekonomik durumdan hoşnutsuz olan ulusal kamuoyunun gözünü boyamak.

Kültür stratejisi, Türk-Ermeni çatışmasında Ermeni tarafına üstünlük sağlayan unsurların başında gelmektedir. Bu strateji, Türk tarafının uluslararası ortamda, daha en başından, ifade ve iddia kabiliyetini son derece sınırlandırmaktadır. Mesela; üzerinde bugüne kadar ciddi bir çalışma yapılmamış olmasına rağmen Batı'da soykırım iddiası bilimsel anlamda veri olarak, önkabul olarak ele alınmakta ve Türk tarafının bunun aksini ifade eden söylemine itibar edilmemektedir.

Türkler'in Ermeniler'le yaptıkları mücadelede en büyük eksikliği stratejisiz ve perspektifsiz olmalarıdır. Bugüne kadar Türkler tarafından yapılan çalışmalar, Ermeni iddialarının paralelinde ve gölgesinde cılız birer savunma olmanın ötesine geçememiştir.⁷⁷ Şu anlaşılmıştır ki; Ermeni iddiaları çerçevesinde ortaya konan çabalar, Ermeni paradigmasının ifade ettiği söylemin dümen suyundan çıkamamış ve Ermeni söyleminin uluslararası dünyada Ermeniler lehine yarattığı siyasal ve kültürel iktidarın aciz bir mahkumu olmaktan kurtulamamıştır. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde Ermeni sorunu sebebiyle içine düştüğü çıkmaz bir kez daha açıkça ortaya koymuştur ki; yeni stratejilerin geliştirilmesi, kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Görüldüğü gibi kültür bir stratejidir, din bir stratejidir. Ve belki de bir mücadeleyi kazanabilmenin en önemli yolu, psikolojik çatışmaya iyi hazırlanmak ve kültür ile dilde yarattığınız iktidarı karşı tarafa kabul ettirebilmektir.

⁷⁷ Hattâ Ermeni propagandasının bazı öğeleri Türk tarafınca da sonuçları hesap edilmeksizin kabul edilmektedir. Bunların başında Ermeniler'in dünyanın ilk Hıristiyan devleti oldukları iddiası gelmektedir (bkz. Aytunç Altındal, *Türkiye ve Ortodokslar*, ss. 103-105). Ermeniler'in, Hıristiyanlık üzerine kurdukları kültür stratejisi bakımından bu durum, uluslararası alanda Ermeniler'in haksız yere pozisyonlarını güçlendirmelerine sebep olmaktadır. Aslında sorun, çalışmamızda görüldüğü gibi, Ermeniler'in dünyanın ilk Hıristiyanları olup olmadıkları ya da ne kadar zamandır Hıristiyan oldukları değildir. Esas sorun din, inanç ve kültür öğelerinin yayılmacı bir zihniyetin elinde nasıl, tehlikeli birer silaha dönüştüğüdür.

ARARAT FİLMİ VE TÜRK BASINI: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Sedat Laçiner*

"Bu film (Ararat) ırkçılığın antitezi"

İsmet Berkan

Radikal Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni

"Ararat filminin galasını Ağrı Dağı'nın eteğinde yapalım"

Ertuğrul Özkök

Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni

"Türk - Ermeni ilişkileri açısından müthiş zararlı bir film. Bu film Türkiye'de oynayamaz. Bu dil ne yazıda, ne de sinemada bizim dilimiz olamaz."

Hrant Dink

Türkiye Ermenilerinin gazetesi *Agos*'un Genel Yayın Yönetmeni

I. TÜRK BASININ KONULARA YAKLAŞIMI: GENEL SORUNLAR

Her ülkenin olduğu gibi Türk toplumunun da bazı "hastalıkları" vardır: Sorunlara tepkisel yaklaşım; siyah ve beyaz kutuplar arasındaki ayrıntıları ve ara renkleri görememe; kısa dönemli yaklaşım; "saman alevi" şeklinde tabir edebileceğimiz etkisiz, ama zararlı refleksel tepkiler; bilgiden çok duygular ile hareket etme; sabırsızlık ve uzun dönemde ısrar eksikliği bunlardan yalnızca birkaçıdır. Toplumun bir parçası, hatta belki de "aynası" konumunda olan Türk medyasının bunlardan arınmış olması düşünülemez. Hatta bu hastalıkların bir kısmı, genel olarak medyanın ve özel olarak da Türk medyasının yapısından dolayı, toplumla kıyaslandığında daha bir belirginlik kazanabilir. Daha da ötesi medya toplumu bu konularda olumsuz etkileyerek, bu tür rahatsızlıkların derinlik ve süreklilik kazanmasına da neden olabilir.

Söz konusu durum sadece Türk medyasına özgü de değildir: Ortaya konan ürünün çok kısa bir sürede üretilmesi zorunluluğu ve

* *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü* (Ankara) kıdemli araştırmacısı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi. E-mail:slaciner@eraren.org

pazarlama stratejileri medya mensuplarını derin analizlerden, haberlerini test etmekten alıkoyarken, satış ve reyting kaygısı medya mensuplarını uçlarda yer almaya itmekte, ya da marjinalliği teşvik etmelerine neden olabilmektedir. Türk medyası için bir diğer sorun ise **nitelikli**

insangücü eksikliğidir.

Ekonomik yapılanması nedeniyle insandan çok teknolojiye yatırım yapan ve

eğitime olması gerektiği kadar önem vermeyen Türk medyası, çoğunluğu tecrübeden ve bilgiden yoksun bir kadroyla çalışmaktadır. Patronaj düzeyindeki tercihlerin bir sonucu olarak sürekli bir değişim tercih edilmekte, bu da bilgi ve tecrübe birikimini engellemektedir. Sonuçta da bilinçsizlik ve yanlış bilgilendirme artmaktadır. Muhabir düzeyinde ağırlık kazanan bu sorunlar kaçınılmaz olarak üst yazar kadrolarını da etkilemektedir. **Donanımsız ve yeterince önem verilmeyen alt kadronun yazmış olduğu haberler yazar kadrosu için altyapı oluşturmakta, böylece zayıf haberler üzerine yorumlar yapılmakta, bu şekilde de Türk kamuoyu oluşmaktadır.** Tüm bunlara bir de üst yazar grubunda hakim olan kemikleşmiş fikri alışkanlıklar (arızalar da denebilir) eklenmektedir.

Bu tür sorunlar bazı konularda büyük bir tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Özellikle dış politika, milli güvenlik, eğitim, toplumsal düzen, toplumlararası ilişkiler ve ekonomi gibi hassas alanlarda yanlış bilgiler ve yönlendirmeler büyük sorunlara zemin hazırlamakta, mevcut sorunlarda da çözümü imkansız kılabilir. Halkın ve karar alıcıların yanlış bilgileneşine neden olan bu sağlıksız sistemi ve Türk medyasının genel olarak konulara yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz:

Daha önce de belirtildiği üzere Türk medya mensupları konulara 'kalıpsal' bir yaklaşım içerisindedirler. **Daha önceden elde ettiği kanaatleri ile hareket eden medya mensubu her olayda o olayın özel konumunu ele almaktan ziyade, o olayı zihnindeki kalıplara oturtmaya çalışmaktadır.** Bu hem daha kolay bir yol olarak görülmekte, hem de okuyucunun bu sayede olayları daha kolay anlaması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Konumuz açısından ele alındığında Türk medyasında iki temel grubun bulunduğu görülmektedir:

1. Tutucu¹ ve devletçi olanlar, 2. 'Özgürlükçü' ve devlete karşı şüpheli olanlar.²

Tutucu – Devletçi Olanlar

Özellikle dış politika ve güvenlik konularında ön plana çıkan bu tabloda ilk gruptakilere göre,

"Türkiye dünyanın en tehlikeli bölgesinde yer almaktadır. Dünyanın bir çok devleti Türkiye'yi gizli denetimden gizliye yok etmenin, parçalamanın ya da zayıflatmanın planlarını yapmaktadır. Sevr'de gerçek yüzünü gösteren bu şer güçler amaçlarına ulaşamamışlar, ancak kötü emellerinden vazgeçmiş de değildirler. Rumlar'ı, Bulgarlar'ı, Ermeniler'i, Araplar'ı ve içerideki işbirlikçilerini kullanan bu şer odaklarının başında Avrupa ülkeleri, Rusya ve Yunanistan gelmektedir. ABD kendisini iyi saklasa da asıl tehlike ABD'den kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle Batı'dan iyilik gelmez. Türkiye Batı'ya rağmen Batılılaşmak zorundadır, aynı zamanda Batı'dan gelen her harekete de şüpheli yaklaşmalıdır. Ayrıca Türkiye'nin sosyal yapısı ve ekonomik problemleri içeride de dikkatli olmayı gerektirmektedir. İçerideki hainler ve işbirlikçiler Türkiye'nin geleceği için aslında dışarıdakilerden çok daha tehlikelidirler. Onların sürekli gözlem altında tutulmaları gerekir. Ayrıca yasalar ve Anayasa da her türlü iç tehlikeyi göz önünde bulunduracak şekilde hazırlanmalıdır. Her risk ve tehlike düşünülmelidir. Bu çerçevede her siyasi grup, etnik grup, mezhep ya da oluşum Türkiye'nin geleceğini tehdit edebilir."

Son derece şüpheli olduğu açık olan bu yaklaşım zaman zaman bir çok basın kuruluşu tarafından savunulmaktadır. Hatta bazı

Tepkilerin somut bilgilerden çok soyut ve daha önceden oluşturulmuş kanaatlere ve inançlara dayandığı söylenebilir.

"milli davalar"da neredeyse istisnasız tüm Türk medyası benzeri bir yaklaşımı sergilemektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bu yaklaşımı besleyecek uzman bilgisinin mevcut olduğu şüphelidir. Başka bir deyişle tepkilerin somut bilgilerden çok

¹ "Tutucu" kavramıyla Batı'da yaygın bir siyasi akım olan "conservatism" yani "muhafazakarlık" kastedilmemektedir. Türkiye'de bu kavram çok daha farklı bir anlam içermekte, dönem dönem bu anlamda da kaymalar meydana gelmektedir. Bu yazıda "tutucu" kavramı sıkı sıkıya devlete güvenen ve belli konularda fikirlerini uzlaşmaz bir şekilde savunanları anlatmaktadır.

² Bu tür gruplandırmalar her zaman tehlikelidir ve her tanım gerçeğin büyük bir kısmını dışarıda bırakır. Bu kaçınılmazdır. Biz de bu gruplandırmayı yaparken gerçeğin ne kadar büyük bir kısmını dışarıda bıraktığımızın farkındayız. Buna rağmen bu tür bir gruplandırmayı analizimiz için kaçınılmaz görüyoruz.

soyut ve daha önceden oluşturulmuş kanaatlere ve inançlara dayandığı söylenebilir.

Bu grubu üyeleri açısından ele aldığımızda ise şartlara göre değişken bir tablo ile karşılaşılır. Genel kanaat daha çok milliyetçilik duyguları daha fazla olan grupların bu yönde bir eğilim sergilediği yönünde ise de, bu yaklaşımın asıl savunucularının çok satan, ya da çok izlenen televizyonlar olduğu söylenebilir. Yani Türk medya kuruluşları okuyucu ve izleyicilerini arttırabilmek için en kısa yolu, diğer bir deyişle duygulara hitap etme yolunu seçmektedirler. Buna ek olarak ülkenin içinde bulunduğu fikri ortam değiştikçe bu yaklaşımı benimseyenler artmakta ya da azalmaktadır. Örneğin etnik ya da fikri çatışmaların arttığı dönemde korkular da artmakta, böylece daha korumacı bir ortama girilmektedir.

Özgürlükçü - Şüpheciler

Birinci grupta etkileşim halinde tavır belirleyen bu grup ise daha çok devletin ve birinci grubun hataları üzerinde durmaktadır. Devletin bireyler için olduğunu, bireylerin mutlu olmadığı bir ülkede devletin varlığının anlamsız olduğunu savunan bu grubun diğer düşünceleri de şöyledir:

“Dünya ekonomisi ve siyasi yapısı tek bir devlete doğru ilerlemektedir. Türkiye paranoyaya varan korkuları nedeniyle herkesi düşman kabul etmekte, bu yolla hem kendi vatandaşlarına zarar vermekte, hem de uluslararası alanda işbirliği imkanlarını kaçırmaktadır. Tıpkı ‘AB treni’ni kaçırdığı gibi. Türkiye Cumhuriyeti devleti kendi içindeki tüm etnik, dini ve siyasi gruplarla kavgalıdır. Asıl tehdit bu durumdan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti, çevresindeki tüm devletlerle de kavgalıdır. Oysa ki yeni dünyada gelişme, komşuların işbirliğiyle olmaktadır. Hemen hemen herkesle kavgalı olan ve bu haliyle Batı’nın sadece ‘silahlı koruması’ olmaya talip olan devlet, büyük hatalar yapmakta ve bu hatalarını başkalarının üzerine atmaktadır.”

İkinci grup fikirleri itibariyle birinci gruptan ayrılmakla birlikte, fikirlerini savunma şekli ve konulara yaklaşımı itibariyle birinci grup ile şaşırtıcı benzerlikler sergilemektedir. Fikri sığlığa ek olarak önceden oluşturulmuş düşünce kalıpları bu gruba da hakimdir. Bu grubun tipik özelliklerini taşıyan bir medya mensubunun herhangi bir konuda söyleyecekleri okuyucusu ya da izleyicisi tarafından, o henüz fikirlerini açıklamadan çok önce kolaylıkla tahmin edilebilir. Zaten her iki grubun okuyucu ve izleyici kitesinin yeni fikir ya da

Her iki grubun okuyucu ve izleyici kitlesinin yeni fikir ya da bilgiler

öğrenmekten çok "iman tazelemek" için bu gruplara yöneldiği söylenebilir.

bilgiler öğrenmekten çok "iman tazelemek" için bu gruplara yöneldiği söylenebilir.

Fikirler Farklı, Tavrı Aynı: Kalıpsal Bir Yaklaşım

Özetleyecek olursak birinci grup devlet mekanizmasına tam bir güven duyup, ya da onun

güçlü olması gerektiğine inanıp onu her türlü hata ve sevabında savunma ihtiyacını duyarken, ikinci grup devlet mekanizmasına ve onu götüren "elite"³ karşı olan güvenini yitirmiş, bu haliyle devletin her türlü hatayı yapabileceğine inanmıştır. Şüphesiz, kabaca ikiye ayırmış olduğumuz bu gruplar kendi içlerinde yumuşama ve sertleşmeler gösterebilmektedirler, ancak temel kaygılar aşağı yukarı bu şekildedir.

İki yaklaşımın ne kadar tehlikeli olduğu rahatlıkla görülebilir. Bilgiden çok kanaatlere dayanan, sağlıklı kanaatlerin oluşması için gerekli en önemli şeyden, yani bilgi ve araştırma merakından yoksun olan her iki yaklaşımın ortak özelliği böylece ortaya çıkar: Bilgiye ihtiyaç duymamak. Ender şekilde görülen araştırmalarında da her türlü bilgiden ziyade kendi görüşlerini destekleyecek bilgiler, daha doğrusu kanıtlar arar. Diğer bir deyişle haberleri ve araştırma sonuçlarını "seçici bir gözle" okurlar. İstediklerini duyar, istemediklerini duymazlar. Çoğunlukla bir tarafın kullanmaya değer bulmadığı bilgi diğer tarafın elinde "kanıt" olarak kullanılacaktır. Bu bağlamda her iki yaklaşımın da birbirine çok benzediği, hatta birbirlerini doğurdıkları ve besledikleri söylenebilir.

II. YAKLAŞIMLARIN ERMENİ SORUNUNA YANSIMASI: "TÜRK ADAM KESMEZ", "HAYIR MUTLAKA KESMİŞİZDİR"

Ermeni sorunu özeline gelecek olur isek, Türk medyasının yukarıda sayılan hastalıklarının bu konuda ne kadar belirgin olduğu çok daha rahat bir şekilde anlaşılabilir. Oysa ki Ermeni sorunu sanıldığından çok daha grift ve uzmanlık isteyen bir konudur. Her şeyden önce konu çok boyutludur: Tarih boyutu birkaç yıla değil yüzlerce yıla yayılmaktadır. Derin arşiv araştırmalarının dışında çok az sayıda kişide bulunan bir uzmanlık ve ustalığı da istemektedir.

³ "Elite" kavramı da Batı düşünce sisteminden ödünç alınmıştır. Ancak böylesine rafine bir seçkinler topluluğunun Türkiye'de varlığını söyleyebilmek zordur.

Medyaya ve topluma bakıldığı zaman Ermeni sorunu konusunda bilgi sahibi olmayan kimsenin olmadığı düşünülebilir.

Ermeniler ile ilgili çıkarılmış Osmanlı yasal düzenlemeleri, tehcir öncesi ayaklanmalar, silahlı gruplar, nüfus, ölü yaralı sayıları, diğer ülkeler ile yapılan yazışmalar vd. Konu öylesine hassastır ki Ermeniler'in nüfusu konusunda bile bir uzlaşmaya

varılmamaktadır. Savunma amaçlı olarak dahi olsa rakamlar gelişmiş güzel kullanılmamalıdır. Çünkü taraflar her fırsatı değerlendirmekte ve bu rakamları kanıt olarak kullanmaktadır. Tarihsel boyutun dışında terör boyutu bulunmaktadır. Osmanlı dönemindeki terör olayları, Hinçaklar, Taşnaklar, ASALA, terörün Türkiye dışındaki ülkeleri de vurması, Ermeni terörünün diğer ülkeler ile bağlantısı vd. Siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji boyutları da önemlidir: Ermeni diasporasında kimlik bunalımı, Ermeni kimliğinde Türk karşıtlığı, devletsiz bir millet olarak Ermeniler, ezilmişlik ya da mağduriyet (*victimisation*) psikolojisi vd. Ekonomik ve uluslararası ilişkiler boyutu da göz ardı edilemez: Ermeni terörünün ve ayrılıkçılığının finansmanı, Karabağ çatışması, Azerbaycan - Ermenistan anlaşmazlığı, Türkiye - Ermenistan ilişkileri, bugünkü Ermenistan'ın siyasi yapısı, soykırım iddiaları, parlamentoların Ermeni iddialarına yaklaşımı, Batı'da Ermeni propagandası vd. Görüldüğü üzere Ermeni sorunu sanıldığından çok daha fazla uzmanlık isteyen bir alandır ve yüzeysel bilgiler ile savunulması ya da eleştirilmesi bir yana anlaşılabilirliği dahi imkansızdır. Üstelik konunun tek bir boyutuna vakıf bir kişinin dahi söyleyebilecekleri oldukça kısıtlıdır. Örneğin, Ruslar ile Ermeniler arasındaki tarihsel ve güncel bağları anlayamayan bir kişinin ne Ermeni terörünü, ne de Ermeni sinemasını yorumlayabilmesi kolay olabilir.

Tüm bu karmaşıklığına karşın, medyaya ve topluma bakıldığı zaman Ermeni sorunu konusunda bilgi sahibi olmayan kimsenin olmadığı düşünülebilir. Hemen her Türk vatandaşı, siyasetçisi ya da yazarı ne zaman mikrofon uzatılsa, ne zaman kameralar kendisine çevrilse bu konuda konuşmaya hazırdır. Örneğin, 1999 Mayıs - 2002 Mayıs döneminde taramış olduğumuz yayınlarda Ermeni sorunu konusunda fikir beyan etmemiş çok az sayıda köşe yazarı bulunduğu anlaşılmıştır.⁴ Ermeni sorunu gibi üç ayrı yüzyıla

⁴ Bu kadar "şanslı" olan konulardan diğerleri de şu şekilde sıralanabilir: Kıbrıs sorunu, Yunanistan sorunu, Güneydoğu sorunu, Kürtçe yayıncılık ve eğitim, Avrupa Birliği'ne girecek miyiz sorusu, Fenerbahçe'nin şampiyonluğu sorunu (!) vd.

yayılan, tarihten, sosyolojiye, siyaset biliminden uluslararası ilişkilere kadar çok geniş bir alanda ihtisas isteyen bir konuda bu kadar çok tartışma ve yayının olması Türkiye’de büyük bir bilgi birikimi olduğu fikrini doğurabilir. Oysaki durum bunun tam tersidir: **Türkler, Ermeniler ile yeryüzünde en uzun süre yaşamış millet olmasına karşın, bu millet ile bilimsel anlamda en az ilgilenen ülkeler Türkiye ve öncesinde Osmanlı Devleti olmuştur.** Ruslar ilk tam zamanlı Ermeni Araştırmaları enstitüsünü 19. yüzyılın başlarında açarken, Türkler’in böyle bir enstitüye kavuşmaları 21. yüzyılda (2001) gerçekleşebilmiştir.⁵ 20. yüzyıla girilirken Fransızca, Rusça, Almanca ve İngilizce’de geniş bir Ermeni kültürü ve siyaseti kütüphanesi oluşurken, Türkler’in Ermeniler hakkında ilk ciddi kitaplarını neşretmeleri için Ermeni terörünün Türk diplomatlarını şehit etmeleri beklenmiştir. 200 yıla yaklaşan gecikme sonucunda ortaya çıkan eserler ise yeterince iltifat görmedikleri için gelişmemiş, bir çoğu bir diğerinin tekrarı olmaktan kurtulamamıştır. Eserlerin yüzde 90’ı ya tarih kitabıdır, ya anı ya da milliyetçi duygularla kaleme alınmış, ancak bilim dünyasında çok da değeri olmayan türden kitaplardır. Geçmiş ile günümüzü birleştiren ciddi ve bilimsel eser sayısı inanılmayacak derecede düşüktür. Bu kitapların basım ve satış rakamları ise daha büyük bir ayıptır. Dağıtılan ve satılan kitapların kaç kişi tarafından okunduğu konusu ise hiçbir Türk’ün duymak istemeyeceği derecede düşüktür. Diğer bir deyişle **kameralar karşısında Türk ve Ermeniler hakkında konuşan, “derin” yorumlar yapan birçok kişi henüz konunun ABC’si sayılabilecek kitapları dahi okumuş değildir.** Medyadaki durum ise çok daha vahimdir. Güneydoğu’dan borsaya, Kıbrıs meselesinden çilekteki hormona kadar hemen her gün ayrı bir konuyu kaleme alan ve bu konularda kendilerini besleyecek uzman ekiplerden yoksun bulunan çoğu köşe yazarımızın en az bilgi sahibi olduğu konulardan biri de Ermeni sorunudur.⁶ Çoğu genç ve deneyimsiz olan muhabir kadrosunun ise okumaya ne zamanı ne de isteği bulunmaktadır. Böylesine bir genellemenin tehlikesini bilmekle birlikte ne yazık ki tablo bu şekildedir. Almış oldukları ücretlerin yetersizliği, uzmanlaşmaya yönlendirilmemiş olmaları, işlerine ve kendilerine yönetimce gerekli saygının gösterilmemesi, kendilerini geliştirebilmeleri için gerekli zamanın verilmemesi ve hizmet içi

⁵ Bu konuda Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin yapmış olduğu katkı çok büyüktür. Bugün kıymeti yeterince anlaşılamayan bu adımı Türkler ve Ermeniler için ne kadar büyük bir aşama olduğu kısa sürede anlaşılacaktır.

⁶ Yazarın Türk basınında muhabir olarak geçirmiş olduğu 4 yıllık gözlemleri sisteme “yıldız” anlayışının hakim olduğunu, bilgi birikimini sağlayacak olan ekip çalışmasının ise çoğu kez ihmal edildiğini ortaya koymuştur.

eğitimin yok denecek bir düzeyde olması muhabir kadronun Ermeni sorunu bir yana, en temel tarihsel ve siyasi konularda dahi gerekli okumaları yapamamasına neden olmaktadır.⁷ Peki bilginin bu kadar az olduğu bir konuda medya nasıl bu kadar çok haber ve yorum üretebilmektedir? Bu sorunun cevabı biraz önce çizilen tabloda gizlidir:

Birinci ve İkinci Grubun Ermeni Sorununa Yaklaşımı

Birinci grubun Ermeni sorununa yaklaşımı diğer konulara yaklaşımından büyük farklar içermez. Ermeni sorununu "milli bir sorun" olarak gördüğü için tam savunma hali içindedir. Çoğu zaman kendisini devletin yerine koyan bu yaklaşıma göre Türkler Ermeniler'e ya da başka herhangi bir gruba soykırım, işkence ya da katliam yapmamışlardır. Hatta bir adım daha ileri gidilerek Türk kültürü ve devlet anlayışında bu tür hareketlerin mümkün olamayacağı da söylenir. Türk - Ermeni sorununda sadece Ermeniler'i ve onları amaçları için kullanan büyük devletleri suçlayan bu yaklaşım sahipleri haberlerinde daha çok Türk siyasetçilerinin ve araştırmacılarının görüşlerine yer verirler. Ancak detaylı araştırmaların yetersiz kaldığı açıkça görülebilmektedir.

İkinci grup ise genel olarak özgürlükler ve devlete karşı duyulan şüpheciliğin etkisiyle en az sesi duyulduğuna inandığı Ermeniler'e daha çok kulak verme taraftarıdır. Bu eğilimin 1990'ların son yıllarında daha bir arttığı gözlenmektedir. Öyle ki bazı kişiler bu tablo karşısında "acaba Türk basınında bir Ermeni lobisi mi oluşmaya başladı?" sorusunu sorma ihtiyacını dahi duymuşlardır. Devlete şüpheyle yaklaşan bu grup devletin bir çok olayda şeffaf davranmadığını, Türk tarihinin sırlarla dolu olduğunu, Ermeni sorununun da bu konuda istisna olamayacağını iddia etmektedirler. İttihat Terakki'nin sert tutumunu eleştiren sol ve sağdan bazı yazarlar ise "İttihat Terakki'nin günahlarını neden biz savunalım" anlayışı içerisindedirler. Güneydoğu sorununun hız kazanmasıyla ortaya çıkan sol ve Kürtçü bir grup ise Türkiye'nin azınlıklar ile olan tüm ilişkilerine şüpheyle yaklaşmakta ve devletin Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve diğer tüm azınlıklara karşı yaptığı "hatalarını" gün yüzüne çıkarmaya çalışmakta, bunları güncel politikaya malzeme yapmak istemektedirler. Liberal bir grup ise her alanda olduğu gibi bu alanda da "aykırı" fikirlerin serbestçe

⁷ Siyasi parti muhabiri olduğu halde TBMM'nin çalışma mekanizmasından habersiz çok sayıda gazeteci bulunmaktadır.

Tartışan tarafların Ermeni sorunu ve Ermeniler konusunda ciddi bir bilgi birikimi yoktur.

savunulması gerektiğini iddia etmekte, azınlık özgürlüklerine özel bir önem vermektedir. Tarihe eleştirel yaklaşan bu grup devletin olumlu yönlerini görmezken, olumsuzlukları, biraz da abartarak ön plana çıkartmaktadır. Bu grubun da güncel tartışmalara destek olması amacıyla tarihi kullanmasına sıklıkla rastlanmaktadır. Tüm bu gruplara ek olarak diğer fikri, etnik ve dini gruplar da devlete şüpheyile yaklaşmakta, kendi görüşlerine göre "hatalı buldukları yönetim" için "bugün bu hataları yapan devlet geçmişte bunları da yapmıştır" türü bir yaklaşıma girmektedir. Konu Ermeni yanlısı kitap ve filmler olduğunda ise sanatsal ve fikri özgürlükler ön plana çıkmakta ve devlet "yasakçılıkla" suçlanabilmektedir.

Bu tartışmalar incelendiğinde ilk eksikliğin **bilgi noksanlığı** olduğu kolayca anlaşılabilir. Tartışan tarafların Ermeni sorunu ve Ermeniler konusunda ciddi bir bilgi birikimi yoktur. En kötüsü adeta böyle bir ihtiyaçları da yoktur. Yüzlerce yıl birlikte yaşadığı halkın dilini anlayabilmek için bir sözlük hazırlama ihtiyacını uzun yüzyıllar duymamış bir toplumun somut bilgilere ne kadar açık olduğu tartışmalıdır. Örneğin Varlık Vergisi'ni tartışan tarafların konuşmalarından bu vergi ile ilgili yasal düzenlemeleri okumadıkları, o dönemin basınını dahi taramadıkları kolayca anlaşılabilir. Aynı şekilde Ermeni tehcirini tartışan tarafların tehcir yasasından habersiz oldukları, olaylar sonrasında Osmanlı Devleti'nin ölüme sebebiyet veren görevlilerini nasıl cezalandırdığını bilmedikleri de anlaşılabilir. Ermenistan - Türkiye üzerine tartışan bir çok konuşmacının, Ermenistan'ın nüfusunu ve ticaret hacmini bilmeden yaptıkları olası ihracat tahminleri de kamuoyunu yanıltıcıdır.

İkinci olarak bu tartışmalardaki asıl amaç Ermeni sorunu ya da başka bir tarihsel olayı tartışmak değildir. **Aslında tüm tartışmalar güncel konular üzerine yapılmakta, tarih bu tartışmalara alet edilmektedir. Hasımlarını yenmek isteyen, ya da kendisine daha avantajlı bir fikri konum elde etmek isteyen gruplar hemen her konuda kısa sürede tavır belirlemekte, amaçları için Ermeni sorunu ve diğer konuları kullanmaktadırlar.**

Üçüncü olarak Ermeni sorunu ve diğer tarihi konular tartışılırken karşılaştırmalı tarih değerlendirmeleri yapılmamaktadır. Örneğin

Varlık Vergisi'ni ele alan bir gazeteci devleti sert bir dille eleştirirken aynı yıllarda Almanya'da, Fransa'da ya da İngiltere'de⁸ ırkçılığın ulaştığı seviyeyi unutmakta, o günlerin ekonomik ve siyasi koşullarını değerlendirememektedir. Aynı şekilde devleti savunanlar da olayı geçmişte olmuş bir olay olarak değil, sanki günümüz hükümetince alınmış bir karar olarak değerlendirmekte, gerekirse bugünkü hükümetin de böyle bir karar alabileceğini adeta imâ etmekte, bu da karşılıklı güvensizliği ve yanlış anlamaları beslemektedir. Aynı şekilde Ermeniler'e uygulanan zorunlu yer değiştirme uygulamasını eleştiren kişilerin ABD'nin kendi vatandaşı olan Japonlara 2. Dünya Savaşı esnasında uyguladığı tehcirden habersiz olmaları da düşündürücüdür. Türk halkına hakarete bulunan filmlerin eleştirilmesine kızan yazarların, İngiltere ve Fransa gibi bir çok Avrupa ülkesinde yasaklanan kitap ve filmlerden bahsetmemeleri de ilginçtir. Yine bir çok yazarın aynı eleştirileri Türkiye'ye karşı değil de başka bir devlete karşı yapsalardı o ülkelerden vize dahi alamayacaklarını, eğer o ülke vatandaşı olsalardı haklarında soruşturma açılacağını bilmemeleri de şaşırtıcıdır. IRA liderlerinin ve onunla ilişkisi var diye yasal bir siyasi partinin (Sinn Fein'in) liderlerinin 1980'ler İngiltere'sinde basın yayın organlarına çıkamadıkları, çıktıkları zaman gözlerinin bantlandığı, seslerinin bir robot yardımıyla değiştirildiği, basının oto-sansür uygulamaya zorlandığı da bu yazarların bilgisi dışında olsa gerektir.

III. ARARAT ÖRNEK OLAYI

Bu bilgiler ışığında Ararat filmi çevresinde gelişen olaylar Türk medyası için ciddi bir test olmuştur. Bilindiği üzere Ararat, tanınmış Ermeni kökenli Kanadalı film yönetmeni Atom Egoyan'ın 2001 yılı ilkbaharında çekimlerine başlamış olduğu filmidir. Daha önce hiçbir tarihi film yapmamış olmasına karşın Egoyan, tam da Türk – Ermeni diyalog çabalarının yoğunlaştığı ve bir yandan da Ermeni soykırım iddialarının gündemde zirveye oturduğu bir dönemde bu filmi çekmeye başlamıştır. Filmin hazırlıkları çok önceden başladığından Türk basınında küçük de olsa ilk haberler 2000 yılından itibaren başlamıştır.⁹ Bu dönemde filme en büyük ilgiyi *Star* gazetesinin gösterdiği söylenebilir. Çekimler başlamadan önce

⁸ İngiltere örneği için bkz.: Sedat Laçiner, İngiltere, *Terör Kuzey İrlanda Sorunu ve İnsan Hakları*, (Ankara: Asam, 2001).

⁹ Örneğin *Star*'ın verdiği haber gibi: "Türkiye'ye 3 Kötü Haber", *Star*, 3 Kasım 2000.

film hakkında haberler yapmaya başlayan *Star*'ın haberlerinde ağırlıklı unsur duygusallıktır. Buna rağmen kamuoyunun bu dönemde Ararat filmi konusunda temel olarak bu gazete sayesinde bilgilendiği söylenebilir.¹⁰ Ancak bu haberlerde dahi basit yanlışlar göze çarpmaktadır. Örneğin Atom Egoyan gibi isim yapmış bir yönetmenin nereli olduğu dahi yanlış yazılabilmektedir: Bazı haberlerde Egoyan'ın "Amerikalı yönetmen" olduğu söylenmiştir. Oysa bilindiği üzere Egoyan, Kahire doğumlu bir Kanada Ermenisi'dir.¹¹ Benzeri büyüklükte bir hata da *Beyaz Perde* dergisinin 29 Ocak tarihli yorumunda ortaya çıkmıştır: Filmin "1920 yılındaki olaylar ile ilgili" olduğunu tahmin eden dergi bu konuda yanılmıştır, çünkü filmin hiçbir sahnesi bu tarihte geçmemektedir.¹² *Beyaz Perde*'nin en çok üzerinde durduğu bir diğer konu da filmin oyuncularından Charles Aznavour'un ne kadar radikal bir "Türk düşmanı" olduğudur. Ve yazar sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"Umalım ki Egoyan, rol vereceği Aznavour kadar fanatikçe bir yaklaşım sergilemez ve bu açıklamanın ifade ettiğinden daha farklı bir yapımla karşımıza çıkmaz".¹³

Bu sözler de göstermektedir ki bu aşamada, Türk medyası (sinemaya özel medyası dahil olmak üzere) Egoyan'ı yeterince tanımamakta ve temenniler ile "idare etmek" zorunda kalmaktadır.

Filmin çekim aşaması yaklaştıkça Türkiye'deki ilgi de artmış ve diğer gazete ve yayın organları da konuya ilgi göstermeye başlamışlardır. Bu dönemde en dikkat çekici yazı *Sabah* gazetesinde 13 Nisan 2001 günü yazar-yönetmen-müzisyen Zülfü Livaneli'den gelmiştir. O günden bugüne kaleme alınmış en sağduyulu ve belki de en isabetli yazılardan birini yazan Livaneli filmin tüm dünyada geniş bir yankı uyandıracığını tahmin etmiş, diğer taraftan da söz konusu filmin Ermeni sorununun bir parçası olduğunu, sadece bir film olarak ele alınamayacağını belirtmiştir. Livaneli'ye göre asıl sorun ise "Türkiye'nin sorun çözmeyi bilememesidir".¹⁴ Benzeri güzellikte bir diğer tespit ise *Zaman*

¹⁰ Bu haberlerde senaryo hakkında da ufak tefek bilgiler çıkmaya başlamıştır. Charles Aznavour'un rol alacağı gibi: "Parisli Prens Osman'dan Fransa'ya Ermeni Öfkesi", *Star*, 6 Şubat 2001.

¹¹ "Parisli...".

¹² "Ararat Adlı Egoyan Filminin, '1920 Yılında Türkler'in Ermeniler'e Karşı Giriştiği Soykırımı Anlatacağı' Açıklandı, *Beyaz Perde*, 29 Ocak 2001.

¹³ "Ararat Adlı...".

¹⁴ Zülfü Livaneli, "Bir Başkaymış Benim Memleketim", *Sabah*, 13 Nisan 2001.

Murat Birsell

İsmet Berkan

Ertuğrul
Özkök

gazetesi yazarlarından Nedim Hazar'dan gelmiştir. Hazar yazısında asıl sorunun Ermeniler ya da Ararat olmadığına altını çizerek Türkiye'nin üretmek yerine sadece eleştirdiğini belirtmiştir. Hazar'a göre Türkiye engellemelerden vazgeçmeli, kendini anlatacak ürünler ortaya koymalıdır:

"Nedense millet olarak, bir şeyler üretmek yerine engel olmaya, tepki göstermeye bayılıyor. Ürettiklerimizi tartışıp, 'Bu mu olmalıydı? sorusunu kendi kendimize sorarken aynı acımasızlığı ve kılı kırk yarmayı akıl etmiyoruz nedense..."¹⁵

Diğer taraftan Semih İdiz'in 14 Nisan 2001 tarihli yazısındaki sorunu ise "Charles Aznavour'u kazanmak"tır.¹⁶ Aznavour'un sözlerinden hareketle kendisinin bir "Türk düşmanı olamayacağını" iddia eden İdiz, yanlış ve sert tavırlar ile böylesine ünlü bir sanatçının tepkisinin çekilmemesi gerektiğini savunmuştur. Son derece iyi niyetli bir yaklaşım içerisinde Türkiye'nin dışarıda düşman değil dost kazanması gerektiğini savunan İdiz'in yaklaşımı takdire şayan olmakla birlikte verdiği örneğin isabetli olduğu söylenemez. Son derece iyi bir yazar olduğunu bildiğimiz sayın Semih İdiz eğer bu sanatçı hakkında daha detaylı bir araştırma yapabilmiş olsaydı, kendisinin değişik ortamlarda farklı ifadeler kullandığını, Türkler'e başka, Ermeniler'e farklı demeçler verdiğini görecekti. Ermenistan'daki aşırı gruplarla yakın ilişki içinde olan Charles Aznavour'un Türkiye aleyhinde en çok çalışan Ermeniler arasında olduğu bilinmektedir. Ayrıca soykırım iddialarını tanımadığı için Türkiye devletine en sert tepkiyi gösterenlerden biri de bu sanatçıdır. Bazı albümleri uzun süre Türkiye'de yasaklanan

¹⁵ M. Nedim Hazar, "Üçüncü A", *Zaman*, 9 Aralık 2001.

¹⁶ Semih İdiz, "Charles Aznavour'u Kazanalım", *Star*, 14 Nisan 2001.

Aznavour hakkında yapılacak detaylı bir çalışma Ararat kadrosunda ikna edilebilecek, ya da kazanılabilecek en son ismin bu kişi olduğunu da gösterecektir. Bu durumda basınımızdaki sağlıksız yapılanmanın bir sonucu daha açıkça ortaya çıkmaktadır: Danışman ve uzmanlarca beslenmemeleri halinde yazarlar ne kadar nitelikli ve iyi niyetli olurlarsa olsunlar hata yapmaya açık kalacaklardır.

Daha önceki filmlerinde böyle bir alışkanlığı olmamasına karşın Egoyan, Ararat filminde tanıtıma olabildiğince büyük önem vermiş ve çekimler basın mensuplarının yakın takibi içinde geçmiştir.¹⁷ Buna rağmen Türk basınının filminden geç haberdar olduğu söylenebilir. Filmden basının daha detaylı olarak haberdar olması "Ermeniler soykırım filmi yapıyormuş" yollu tesadüfi haberler ve Türk Dışişleri Bakanlığı'nın gayretleriyle olmuştur. Bu nedenle ilk haberler hem çok tepkisel, hem de oldukça yüzeyseldir. Oysaki Kanada'da çekilen film hakkında daha kapsamlı bilgiler elde edilebilir, bizzat Egoyan ve ekibine sorular yöneltilebilir, Kanada'daki Türk misyonu ve vatandaşlarından yardım istenebilirdi. Ama, bilgi noksanlığına rağmen duygu yüklü ve protesto niteliğindeki haberler devam etmiş ve bu haberler ara ara ilk sayfalarda yer bulmuştur. Filmin konusu, oyuncularını, çekiliş amacı açık değildir. Bu nedenle sadece bu haberlere dayanılarak gösterilen aşırı denebilecek tepkilerin ne kadar haklı olduğu tartışmalıdır. Nitekim Türkiye'de Egoyan'ı tanıyan ve onun daha önceki filmlerini beğeniyle izlemiş olanlar "Egoyan böyle şovenist bir film yapamaz. Yine bizinkiler abartıyor" demeye başlamışlardır.

Diğer taraftan NTV'nin verdiği habere göre film henüz çekimleri tamamlanmadan tüm dünyadan ilgi görmüş ve çok sayıda ülke filmin gösterim haklarını satın almıştır.¹⁸ Bu da "Türklerin tepkisi filmin tüm dünyaca izlenmesini sağlar" görüşünde soru işaretleri uyandıran bir gelişmedir. Çünkü Egoyan'ın ünü ve Ermeniler'in organize çalışmaları Türkiye'nin tepkisi olmadan da belli bir başarıyı getirmektedir.

"Yeni Bir Ermeni Küstahlığı"

Daha önce de belirtildiği üzere, 2001 ilkbaharı ve yazı çok duygusal ve ağır yazılarla geçmiştir. Örneğin Türkiye gazetesinin

¹⁷ Sedat Laçiner ve Şenol Kantarcı, *Ararat, Sanatsal Ermeni Propagandası*, (Ankara: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayını, 2002), s.68; Rick McGinnis, "Masters of Illusion: An Exclusive Visit Behind the Scenes of Atom Egoyan's New Film, Ararat", *The National Post of Canada*, 4 August 2001.

¹⁸ "Atom Egoyan'ın Filmine İlişi Büyük", *NTVMSNBC*, 20 Mayıs 2001.

başlığı "Yeni Bir Ermeni Küstahlığı" şeklindedir. Böylesine ağır bir ithamı başlığına taşıyan haberin birkaç satırdan ibaret olması ise dikkat çekicidir.¹⁹

Yaz boyunca film üzerinde duran kuruluşlar arasında üç yayın kuruluşunun öne çıktığı söylenebilir: *Star* gazetesi, *Sabah* gazetesi ve *Zaman* gazetesi. Konuyu birkaç kez sürmanşetten veren *Star*'ın tepkisi aynı çizgide devam etmiş ve filmin Türkler'e büyük hakaretler içerdiği ve art niyetli bir film olduğu tekrarlanmıştır. Aynı gazeteden köşe yazarı Zeynep Gürcanlı'nın 1 Temmuz 2001 tarihli yazısının başlığı ise "Ulusal Utanç..." şeklindedir. Ararat benzeri filmlerin dışarıdaki Türkler üzerinde ve özellikle bu kişilerin çocukları üzerinde ağır tahribatta bulunduğunu yazan Gürcanlı, son derece duygusal bir tonda kaleme aldığı yazısını şu sözler ile bitirmiştir:

"Bizi ve çocuklarımızı 'ulusal utançtan' kurtarmak için daha çok kitaplar ve filmler gerekiyor. Lütfen acele edin..."²⁰

Konuya özel bir önem veren bir diğer köşe yazarı ise *Sabah* gazetesinden Murat Birsal'dir. "İş ciddi! Çok çok çok ciddi" diyerek okuyucularını uyararak Birsal'in yazısında yeni bir bilgi bulmak zorsa da daha sakin ve sağduyulu yaklaşımı dikkat çekicidir. Filmin yasaklanmasının sonuç getirmeyeceğini söyleyen Birsal, dağıtımı yapacağı belirtilen Miramax'la kavgalı olmanın da Türkiye'ye bir yarar sağlamayacağını altını çizmiştir.²¹

2001 yazında konuyu gündeme getiren *Zaman* gazetesi ise Ermeniler'in iddialarını sinemaya taşıma gayreti içinde olduklarını belirtmiş, buna ek olarak Kanadalı Türkler'in filme karşı yürütmüş oldukları çabalara yer vermiştir. Bu anlamda Kanadalı Türkler'in görüşlerine yer veren neredeyse tek gazete olan *Zaman*, Ottawa elçiliğinden de yararlanarak en son gelişmeleri özetlemiştir.²² Bu bağlamda bu tür haberlerde o ülkedeki Türk toplumunun görüşlerine başvurmanın haber kaynaklarını arttırmak açısından çok önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

¹⁹ "Yeni Bir Ermeni Küstahlığı", *Türkiye gazetesi*, 30 Mayıs 2001.

²⁰ Zeynep Gürcanlı, "Ulusal Utanç...", *Star*, 1 Temmuz 2001.

²¹ Murat Birsal, "Midnight Express'ten Sonra Ararat", *Sabah*, 19 Ağustos 2001.

²² "Kanadalı Türkler'den Ermeni İddialarına Karşı Girişim", *Zaman* (Amerika), 21 Haziran 2001.

Egoyan'dan Haber Var

Atilla Dorsay'ın 6 Ekim 2001 tarihli yazısı o ana kadar yayınlanmış belki de en yeni bilgiyi içermektedir.²³ Egoyan'ı tanıyan ve telefonla konuşma imkanı bulan Dorsay yazısında Egoyan'ın filmin kurgusu ile meşgul olduğunu ve film bitmeden filmi hakkında konuşmak istemediğini söylemektedir. Dorsay'ın yazısına hakim olan havanın "Egoyan'ı savunmak" olması gözden kaçmamıştır. Belli ki o ana kadarki "milliyetçi ve saldırgan" tutumdan rahatsız olan Dorsay bir sanatçıyı korumak istemiştir. Bu nedenle Egoyan'ın kısa konuşmasında verdiği "Türk düşmanı değilim, Türkiye düşmanı değilim, benden bu anlamda militan bir film beklenmesin" sözlerini sayın Dorsay yazısında 'altın bulmuş' gibi değerlendirmiş ve "bu sözleri önemli buluyorum" demiştir. Oysa ki o ana kadar Egoyan'ın soykırım iddiaları konusunda radikal çıkışlar yaptığı, filmini Türkiye'ye soykırım iddialarını kabul ettirmek için yaptığını Kanada basını sıkça yazmıştır. Buna rağmen Atilla Dorsay, Egoyan'ın söylediklerine **inanmak istemiştir**. Böylesine önemli bir sanatçı basit ve tek taraflı bir film yapamazdı. En azından gönlünden geçen buydu. Bu nedenle son dakikaya kadar Atilla Dorsay ve onun gibi düşünen küçük bir grup ümidini yitirmemiştir. Ancak verilen haber, diğer bir çok örnekte olduğu gibi, tek taraflı ve eksik kalmıştır.

"TC, Hollywood'a Karşı"

Star'ın Sonbahar döneminde film ile ilgili haberleri yoğunlaşmıştır. Bunda Ermeniler'in Avrupa parlamentolarında artan çabalarının büyük bir rolü olduğu söylenebilir. Bu dönemdeki haberlerde en çok rahatsızlık verebilecek unsur ise Türkiye devleti ile filmin yapımcıları ve dağıtıcılarını karşı karşıya gösterme çabasıdır. "TC, Hollywood'a Karşı" yazısı Türkiye'nin filmin dağıtıcı firmasına karşı dava açma hazırlığında olduğunu söylemektedir, ancak yazının başlığı bir zıtlık vurgusu üzerine kurgulanmıştır. Üstelik dava açılması ile ilgili bilginin kesin olup olmadığı belli değildir ve bu unsur haber içinde çok az bir yer tutmaktadır. Ayrıca haberin amacının tersine Türkiye devletini Hollywood ile zıtlar göstermek hem içeride hem de dışarda Ararat filmine yarayacak bir tutum olmuştur. Sinema sanatçıları ile davalı duruma düşen Türkiye, bu tür yaklaşımlar sonucunda yasakçı ve sanata karşı bir görünüm alma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu da

²³ Atilla Dorsay, "Egoyan'dan haber Var", *Sabah*, 6 Ekim 2001.

göstermektedir ki çarpıcı başlık atmak bazen haberin asıl amacının tam tersi etkilerde bulunabilir. Bunun dışında bu haberle *Star* gazetesi Ararat filmine karşı geniş çaplı bir karşı-kampanya da başlatmış ve bunun için Atom Egoyan'ın Kanada'daki adresi de dahil bazı şikayet ve protesto adresleri vermiştir.²⁴ 28 Kasım'da, yani bu haberin ertesi günü Ararat konusuna devam eden *Star* bu kez de "Türkiye, Atom Egoyan'ı Yakın Takibe Aldı" haberini vermiştir.²⁵ Haberde *Star*'ın açtığı kampanyaya "yağmur gibi faks ve mesajların yağdığı" belirtilirken kamuoyundaki ortak kanının "artık sessiz kalmayalım" şeklinde olduğu söylenmiştir. Habere göre Türkiye, film gösterilir gösterilmez filmin tüm dünyada durdurulmasını isteyecektir.

Star'ın kampanya-haberlerinin yayınlandığı günlerde konuya eğilen bir diğer gazete de *Zaman* gazetesidir. "İkinci Geceyarısı Ekspresi Yolda" başlığıyla Kültür-Sanat sayfasında yayınlanan haberin nispeten daha dengeli ve "sakin" olduğu söylenebilir. Tüm tarafların görüşlerine yer verilmeye çalışılan habere Türk sinemacılarının da görüşlerinin alınması haberin derinliğini arttırmıştır.²⁶

Salkım Hanım – Ararat Benzetmesi

Ararat tartışmalarında önemli bir dönüm noktası da Salkım Hanım'ın Taneleri filminin TRT ekranlarında gösterilmesinden sonra başlamıştır. MHP Milletvekili ve TBMM İdari Amiri Ahmet

**Ararat tartışmalarında
önemli bir dönüm noktası
da Salkım Hanım'ın
Taneleri filminin TRT
ekranlarında
gösterilmesinden sonra
başlamıştır.**

Çakar filmin Ermeni propagandası yaptığını ve Türk askerine hakaret ettiğini açıklayınca film uzun bir aradan sonra yeniden gündeme gelmiştir. Aslında filmin dayandığı romandaki oyuncular Yahudi olmasına karşın filmin Ermeni asıllı senaristi Etyen Mahçupyan'ın bu kişileri

Ermeni yaptığının ortaya çıkması tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Mahçupyan kendilerinin film çekimleri için izin istediklerini, ancak Yahudi cemaatinin sinagogda çekime izin

²⁴ "TC, Hollywood'a Karşı", *Star*, 27 Kasım 2001.

²⁵ "Türkiye, Atom Egoyan'ı Yakın Takibe Aldı", *Star*, 28 Kasım 2001.

²⁶ Abdullah Kılıç, "İkinci 'Geceyarısı Ekspresi' Yolda", *Zaman*, 28 Kasım 2001.

vermediğini açıklaması ve ardından Yahudi cemaatinden yalanlama gelmesi durumu daha hassas bir hale getirmiş ve özellikle bir kesimin tepkileri Ermeni cemaati üzerine odaklanmış ve Ararat ile Salkım Hanım'ın Taneleri arasında ciddi benzerlikler bulunduğu iddia edilmeye başlanmıştır.²⁷ Bu tartışmalardaki düzey düşüklüğü ve tartışmaların iki kutup arasında cereyan etmesi Ararat haberlerinin de duygusallaşmasına neden olmuştur. Salkım Hanım'ın Taneleri filmi tartışmalarında taraflar dönemi ya da filmi tartışmaktan çok "sinema ve sanat özgürlüğü" ile "ülke güvenliği" kutupları arasına sıkışıp kalmışlardır. Tartışmaların uzmanlardan ziyade siyasetçiler ve gazeteciler arasında geçmesi de bunu göstermektedir. Film görmediği, romanını okumadığı halde filmi "tehlikeli" bulan bir grup, filmi sanat ve fikir özgürlüğü adına her koşulda savunan bir diğer grup, söyledikleri doğru çıkmadıkça mazeret arayan kişiler, havada uçuşan kavramlar, kızgınlıkla köşe yazıları yazanlar....

"Ararat Nasıl Bir Film?"

Radikal'den Haluk Şahin 8 Aralık tarihli yazısına "Ararat Nasıl Bir Film?" sorusuyla başlamıştır.²⁸ Film sorgulamaya çalışan Şahin'in Egoyan'ın çekeceği filmin tarafsız olacağı konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Tarafsız ve sorgulayıcı bir filmin yararlarına inanan Şahin, bu konuda Ermeni yönetmene pek güvenemediğini hissettirmektedir. Ancak Haluk Şahin'in asıl derdi "Türkiye'de koparılan rüzgar"la ilgilidir. "...filmle ilgili internet sitelerinden buram buram ırkçılık, Türk nefreti ve şovence propaganda yükseliyor" diyen Şahin'in bu tür tepkilere rağmen kendisini dengede tutmaya ve her iki tarafı da sağlıklı bir şekilde değerlendirme gayretine girdiği anlaşılmaktadır.

Şahin'in bir sonraki yazısı ise "Ararat Filmine Ne Yapmalı?" şeklindedir.²⁹ Bu soruya daha ilk satırdan cevap veren Şahin'e göre bu filme karşı yapılabileceklerin en iyisi hiçbir şey yapmamaktır. Haluk Şahin bu görüşlerini Geceyarısı Ekspresi filmine dayandırmış ve bu tür filmlere karşı açılacak davaların kaybedildiğini, sonuçta da sadece filmin reklamının yapıldığını savunmuştur. Yazara göre Türkiye'nin sert tepkileri dış dünyada filme olan ilgiyi arttıracak ve bu sayede belki de film hiç de hak

²⁷ "Salkım Hanım'ın Taneleri Ararat mı?", *Star*, 2 Aralık 2001.

²⁸ Haluk Şahin, "Ararat Nasıl Bir Film?", *Radikal*, 8 Aralık 2001.

²⁹ Haluk Şahin, "Ararat Filmine Ne Yapmalı?", *Radikal*, 9 Aralık 2001.

etmediği bir ilgiyle karşılaşacaktır. Şahin sadece eleştirmemekte, çare de önermektedir:

*"Hollywood filminin ilacı bir başka Hollywood filmidir. Onlar kadar akıcı, sürükleyici, kurnaz ve renkli filmler."*³⁰

Özkök'ten Radikal Bir Teklif: "Ararat Filminin Galasını Ağrı'da Yapalım"

Film ortaya çıkmadığı, senaryosu hakkında ciddi bir ön fikir olmadığı halde film ile ilgili en radikal öneri Türkiye'nin en popüler gazetesinin genel yayın yönetmeninden gelmiştir. Yazısına "diyorum ki, gelin bugün biraz kendi kendimizi kışkırtalım" cümlesiyle başlayan Ertuğrul Özkök, gerçekten "kışkırtıcı" bir öneri yapmıştır. Egoyan'ın Ararat filminin galasını Ağrı Dağı'nın eteklerinde yapmayı öneren Özkök bundan en çok zararlı çıkanın Egoyan olacağını, hatta bundan en çok Egoyan'ın korkacağını da imâ etmiştir:

"Yeni bir 'Geceyarısı Ekspresi' olacağı söylenen şu 'Ararat' filminin dünya 'prömiyerini' Türkiye'de, Ağrı Dağı'nın eteğinde yapsak ne olur? Çok mu uçuk bir fikir? Asla ve kata kabul edilemez bir teklif mi? Böyle bir teklif yapsak 'hain mi' oluruz? Düşünce egzersizinin cezası yok. Dolayısıyla her fikri tartışabiliriz. Zaten çok güzel bir gelişme var. Türkiye, her fikri rahatça tartışmaya başladı. Ben yine 'provakasyona' dönüyorum. Atom Egoyan'ın 'Ararat' filminin galasını Ağrı'da yapsak ne olur? Bundan kim korkar? Egoyan mı, Türkiye mi? Kim zararlı çıkar? Egoyan mı, Türkiye mi? Bu yazdığım elbette sadece bir fantezi. Ama ben Türkiye'nin bunu yapabilecek bir noktaya gelmesini çok isterdim. Gelelim filme... Ben bu filmi merak dahi etmiyorum. Ama merak ettiğim bir şey var. Egoyan çok sevdiğim bir yönetmen ve bu filmde kaba bir soykırım şematizmine düşecek mi diye merak ediyorum. Çünkü geçmişte başka Ermeni asıllı sinemacılar bu tuzaga düştüler... Merak ediyorum. Acaba Egoyan'ın filmindeki bütün Türkler'in hepsi kötü birer katil midir? Ermenilerin hiç kötüsü yok mudur? Ne bileyim, kocaları Çanakkale'de veya Ortadoğu çöllerinde savaşan Türk askerlerinin köylerine saldınp, kadınları, çocukları, yaşlıları kesen hiçbir Ermeni çeteci yok mudur?... ben Türkiye'nin yakın tarihine Pasternak'ın 'Doktor Jivago'su gibi bakabilecek bir film bekliyorum. Ve diyorum ki,

³⁰ Şahin, "Ararat Filmine...".

böyle bir filmin galasını çok rahatlıkla Ağrı'da yapabiliriz. Ve o gün orada, geçmişle hesabımızı kapatıp, hep birlikte ileriye doğru bakabiliriz."³¹

Biraz önce de belirtildiği üzere, Özkök bu yazıyı kaleme aldığı anda film hakkında ciddi bir bilgi henüz mevcut değildi. Bu nedenle Özkök'ün görüşleri en hafif tabiriyle "cesur" bulunabilir. Ancak eğer sayın Özkök ciddi bir araştırma yaptırmış olsa idi Atom Egoyan'ın Türk - Ermeni ilişkileri ve 1915 olayları hakkındaki görüşlerini rahatça öğrenebilirdi. Egoyan 1999 yılında Kanadalı milletvekili Reed ile yaptığı tartışmalarda Türkiye'yi "inkarcılıkla" suçlamış, sözde Ermeni soykırımının tartışmasının dahi yapılamayacağını söylemiştir.³² Diğer bir ifadeyle Egoyan için soykırım olup olmadığını tartışmaya bile gerek yoktur, hatta böyle bir tartışma ona göre tehlikelidir ve Ermeni Davası'na zarar verecektir. Özetle, bir sanatçı olmasına ve sinemada eleştirel bir yaklaşım sergilediği kabul edilmesine karşın söz konusu olan soykırım iddiaları olduğunda Egoyan çok katı ve uzlaşmaz bir kişi olmaktadır.³³ Eğer sayın Özkök detaylı bir araştırma yaptıramamış ise en azından İngilizce olarak yayınlanan *Asbarez*'deki Egoyan'ın şu görüşlerini dikkate alabilirdi:

*"Ben tüm yaşamımı soykırımın vücudumda bıraktığı yaraları hissederek geçirdim. Ancak, henüz dünya Ermeni soykırımını kabul etmedi, bugün benim mücadelemın devam etmesinin nedeni de budur."*³⁴

Sadece Egoyan da değil, yönetmen üzerinde çok büyük etkisi bulunan ve Türkiye'yi "Ermeniler'e, Rumlar'a ve Kürtler'e soykırım yapmakla" suçlayan Atom Egoyan'ın Lübnan Ermenisi eşi ve filmlerinin değişmez oyuncusu bayan Arsinée Khanjian'ı tanımak da Ararat'ın nasıl bir film olacağını tahmin etmeye yetebilirdi. Diğer bir deyişle sayın Özkök'ün "Egoyan çok sevdiğim bir yönetmen ve bu filmde kaba bir soykırım şematizmine düşecek mi diye merak ediyorum" sözleri bilgi noksanlığına ve araştırma eksikliğine dayanmaktadır. Egoyan'ın Ermeni sorunu konusundaki görüşleri ve çevresini saran insanların katılımı sorgulayıcı ve barışa hizmet edecek bir filme izin vermezlerdi ve vermemişlerdir de.

³¹ Ertuğrul Özkök, "Ararat Filminin Galasını Ağrı'da Yapalım", *Hürriyet*, 12 Aralık 2001.

³² Jonathan Gatehouse, "Egoyan 'Appalled' by Comments on Genocide", *The National Post* (Kanada), 25 February 1999.

³³ Egoyan'ın bu konudaki görüşleri için bkz.: Sedat Laçiner, "Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak Sanat: Ararat Filmi Örnek Olayı", içinde Sedat Laçiner ve Şenol Kantarcı, *Ararat Sanatsal Ermeni Propagandası*, (Ankara: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2002), ss. 52-53.

³⁴ "Egoyan Discusses Genocide at Cannes Film Festival", *Asbarez*, 20 May 1999.

Ertuğrul Özkök'ün yazısında, Türkiye ve Türk basını açısından en düşündürücü olan nokta ise "Böyle bir teklif yapsak 'hain mi' oluruz? Düşünce egzersizinin cezası yok. Dolayısıyla her fikri tartışabiliriz" sözlerinde gizlidir. Doğrudur, herkes istediği teklifi yapabilir ve her istediği sözü söyleyebilir. Ancak Türk toplumunun genel fikrini oluşturan, bu anlamda "toplumsal beyin" rolünü oynayan medyanın da sorumlulukları vardır. Nasıl İngiltere'de ülkenin en önemli ilk üç ismi arasında The Times'ın editörü de sayılıyorsa, Hürriyet gazetesinin genel yayın yönetmeni de kendisinin ve fikirlerinin ne kadar önemli olduğunu farketmek zorundadır. Bu veya benzeri teklifler şüphesiz hiçkimseyi "hain" yapmaz. Ancak böylesine önemli görevlerde bulunan ve kamuoyu oluşturan kişilerin araştırmadan yapacakları her türlü yorum toplum için büyük tehlikeleri de beraberinde getirir. Ararat örneğinde bu noktaya gelinmemiş olması bu gerçeği değiştirmez. Bu bağlamda söylenmesi gereken bir diğer husus da şudur: Doğrudur, düşünce egzersizinin cezası yoktur. Ancak bir yazarın her sözünün bir sorumluluğu ve her yanlısının bir karşılığı vardır. Türkiye örneğinde hatalar karşılığını bulmadığı için benzeri hatalar devam etmiştir. Denebilir ki, şu ana kadar bilgi, araştırma ve düşünce eksikliği nedeniyle büyük hatalar yapan Türk yazarlarının en büyük şansı toplumsal hafızanın yetersiz olmasıdır.

Özetle, Özkök'ün iyi niyetli ancak eksik görülen teklifinin temel nedeninin çalışmanın başında belirtilen Türk medyasının temel hastalıklarından kaynaklandığı söylenebilir: Genel yayın yönetmeni de olsa, etkili bir yazar da olsa Türk gazetecisi halen bilgi kaynaklarından kopuk bir şekilde yazılarını kaleme almaktadır. Batı'daki benzerleri bir uzmanlar ekibiyle çalışırken Türk yazarından hâlâ herşeyi bilmesi beklenmektedir. Bu durum Ermeni sorunu gibi son derece karmaşık ve bilgi yoğun alanlarda daha bir belirgin hale gelmektedir.

Nitekim Ertuğrul Özkök'ün iyi niyetli, ancak eksik bilgilendirmeye dayandığını sandığımız görüşleri ilk yankısını bu görüşlere "tamamen" katıldığını belirten bir diğer ünlü yazarda, Mehmet Barlas'ta bulmuştur. Yazısından aşırı milliyetçi ve sloganik demeçlerden bunaldığı anlaşılan Barlas'ın, böylesine hassas bir konuda, Ermeni sorunu bağlamında "çok da düşünmeden", kızgınlığını ifade etmek için Özkök'ün önerisini kabul ettiği gözlenmektedir. Ararat tartışmalarını bir anlamda fırsat bilerek Türkiye'nin Ermeni ve diğer dış politika konularını tartışmaya açan Barlas'a göre Türkiye Kıbrıs, Ermeni vb. politikalarını halkın onayını

almadan hazırlamaktadır. Barlas, "milli dava" olarak görülen bu tür konularda Türkiye'yi çok büyük sıkıntıya sokabilecek bir tavrın da savunuculuğunu yapmaktadır:

"Bunca bağınaz, saplantılı ve hatta yarı militarist-yarı şoven görüşlerin seslendirildiği sütunların arasında, Ertuğrul Özkök, en azından bana nefes aldırın bir düşünceyi seslendirmişti.. Şöyle diyordu özetle.. – Atom Egoyan'ın Ararat filminin galasını Türkiye'de yapsak ne olur?. Ve o gün orada, geçmişle hesabımızı kapatıp, hep birlikte, ileriye doğru bakabiliriz..

Özkök'ün yazısını okurken, imrendim... Herhalde siz sayın okurlarım da, dünyada kime kızıp, kime öfkeleneceğimizi aramaktan bıkmışsınızdır... Bilmediğimiz bir tarihin sorumlusu olmak bir yana, bunun için sürekli iç ve dış dünyaya dış gücürdatmak.. Alınmasında ne fikrimiz sorulan, ne bir katkımız olan kararları, 'Milli Dava' diye hırsıyla savunmak.. Evrensel insanlığın değer ölçülerini, sürekli yok saymak.. Evet.. "Ararat"tan niye korkalım ki?"³⁵

Açıksası Barlas'ın belirttiği noktalar "yabana atılır cins"ten değildir ve bir çok açıdan Taner Akçam'ın çizgisini dahi aşmaktadır.³⁶ Dış politika konularına genel katılımın sağlanması konusunda sorunlar olabilir, Türk tarihinin yeniden yorumlanması konusunda bazı radikal adımların atılması da gerekebilir, ancak tüm bu "eksiklikler" dahi Barlas'ın sözlerini tam anlamıyla meşrulaştıramamaktadır. Her şeyden önce Barlas'ın "dikkatinden kaçan" nokta sorunun sürekli olarak Ermeni tarafınca tırmandırıldığı, diyalogdan kaçan tarafın Ermeniler olduğu ve tarihin toplumlararası çatışmaları körükleyici bir araç olarak daha çok Ermeni kanadınca kullanıldığıdır. Diğer bir deyişle Ermeniler, Türkler'i bir ırk, bir millet olarak "soykırım suçu işlemiş" insanlar olarak lanse etmeye çalışmaktadırlar. Yani sorun tarihin karanlıkta kalmış olduğu ileri sürülen bir sayfasının liberal, demokratik vb. ilkeler doğrultusunda aydınlığa çıkarılmasından çok siyasi, maddi ve manevi çıkarlar sağlamaktır. Yahudiler'in Holokost sonrasında sağlamış oldukları ayrıcalıklar ve kazançlar bazı Ermeni gruplarca "büyük bir şans" olarak görülmekte ve benzeri bir yol izlenmektedir. Ancak bu yapılırken izlenen yol geçmişte olmuş olan olaylara göre tavır almak değil, önce tavır alıp, ardından

³⁵ Mehmet Barlas, "Bravo Ertuğrul Özkök'e", *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2001.

³⁶ Taner Akçam temelde Ermeni sorununda asıl sorumlu tarafın Türkler olduğunu iddia etmektedir. Ermeniler tarafından memnuniyetle karşılanan görüşlerini Ermenilerce düzenlenen toplantılarda sıkça dile getiren Akçam'ın görüşleri için bkz.: Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, (İstanbul: Su Yayınları, 2001); *Diyalogtan Başka Çözüm Var mı?*, (İstanbul: Su Yayınları, 2001).

geçmişini "olması gerektiği" gibi yorumlamaktır.³⁷ Barlas'ın yazısının en büyük sorunu ise ciddi bir kızgınlıkla ve tepki olarak yazılmış olmasıdır. Sayın Mehmet Barlas'ın bu yazıdaki asıl sorunu Ermeniler ya da Ararat filmi değildir. Bu konuda ciddi bir düşünce aşaması geçirmediği de yazısından sezilebilmektedir. Onun isteği daha demokratik ve katılımcı bir dış politika oluşturulmasıdır. Hatta dış politika da genel fikirlerin açıklanması için bir örnek olarak kullanılmıştır. Asıl istek Türkiye'deki tüm bir zihniyetin ve sistemin değişmesidir. Daha özgünlükçü ve çoğulcu bir yapının tüm politikalara yansımalarıdır. Bu görüşlere kısmen ya da genel olarak katılmak mümkün de olabilir. Ancak bu yazıda da görüldüğü üzere tipik hale gelmiş bir hata yapılmaktadır. O da bilgi temeli atılmadan fikri inşaya geçilmesidir. Bilgi, bir fikrin oluşturulması ya da geliştirilmesi için kullanılmamakta, aksine çok önceden oluşturulmuş görüşlerin ispatı için kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu da hayati önemdeki detayların gözden kaçmasına neden olmaktadır. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da köşe yazarlarının sıradan vatandaşlarla kıyaslandığında kızgınlıklarını anında yansıtmaya lüksüne sahip olmaması gerektiğidir.

"Yasaklayın O Sözde Filmi"

Ararat konusunda Türkiye'yi eleştiren bir diğer yazı yine *Hürriyet*'ten gelmiştir. İlginçtir "popüler gazete" kısa zamanda bu konuda "marjinal görüşlerin" en çok yer bulduğu bir alan haline dönüşmüştür. Bir açıdan olumlu bulunabilecek bu gelişmenin en son örneği Serdar Turgut'un yazısı olmuştur.

Serdar Turgut'un yazısının temelde Türkiye'deki genel yaklaşımlara bir eleştiri niteliğini taşıdığı söylenebilir. Daha önce bazı yazarlarca dile getirilen "üretmek yerine eleştirmek" anlayışına kızan Serdar Turgut, Egoyan'ın daha önceki iki filmi izlediğini, ancak bu filmlerden birini anlamadığını, diğerinde ise çok sıkıldığını belirtmiştir.³⁸ Turgut'a göre kendisinin anlamadığı bu filmi "normal insanlar"ın anlamasına gerek de yoktur. Turgut, bu filmi "sadece bir düzine entel-liboş hain anlamıştır" diyor. Son derece "alaycı" bir dille kaleme alınan makalede çok sayıda amiyane tabir, hakarete varan ifadeler ve kavramların geliş güzel kullanımı ilk göze çarpan özelliklerdir. Amacın Türkiye'deki fikri

³⁷ Ermenilerin bu "stratejileri" ve Yahudi cemaatinin buna tepkisi için bkz.: Sedat Laçiner, "Armenia's Jewish Scepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations", *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 4., 2002.

³⁸ Serdar Turgut, "Yasaklayın O Sözde Filmi", *Hürriyet*, 11 Aralık 2001.

kısırlığa ve anlaşılması güç, sonuç alınması imkansız tepkilere eleştirel bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kavramların böylesine özensiz kullanımı asıl amacın kolay anlaşılmasını engellemektedir. Bu tür yazıların bir diğer riski de yazarın eleştirdiği tartışma ve çözüm bulma yöntemini beslemesidir. Denebilir ki bilgiden çok duygu ve tepkilerden oluşan sözü geçen yaklaşımın aslında eleştirdiği yaklaşımdan çok da bir farkı yoktur.

"Filmin Galasını Ağrı'da Değil İstanbul'da Yapalım"

Ertuğrul Özkök'ün, kendi deyişiyle "provakasyonuna" kısa sürede bir diğer cevap da İsmet Berkan'dan gelmiştir. Diğer bir deyişle Ertuğrul Özkök'ün "fikir cimnastiği yapıyorum" diyerek basit bir gelişme olarak sunduğu önerisi, kendi gazetesinin 1 milyonu aşkın okuyucusunun dışında *Radikal* ve *Yeni Şafak* gibi birbirinden farklı çizgilerdeki gazetelerin çok sayıda okuyucusuna da ulaşmış ve onların da fikirlerini etkilemiş oldu.

Salkım Hanım'ın Taneleri filmi üzerinde yapılan tartışmalardan etkilendiği için bu konuya girdiğini açıklayan İsmet Berkan'ın yazısına "Girmemek lazım böyle tartışmalara, biliyorum ama insan bazen kendini tutamıyor" diye başlaması da dikkat çekmiştir.

Ertuğrul Özkök'ün görüşlerine katılan İsmet Berkan, Ararat filminin Ağrı yerine İstanbul Film Festivali'nde gösterilmesinin daha yerinde olacağını belirterek, Ararat filmi ile ilgili en önemli sorunun "bu film ırkçı mı, değil mi" noktasında düğümlendiğini söylemiştir. Ancak İsmet Berkan'a göre filmi bu aşamada "ırkçı" diye suçlamak mümkün değil. Zaten "değerli yönetmen Egoyan'ı her iki tarafı dinlemedi diye suçlamak da mümkün değildir." Bunları söyleyen İsmet Berkan'ın emin olduğu tek şey ise Türkiye'nin bu tartışmalarda "içindeki ırkçılığı ortaya çıkarmasıdır". Her iki tartışmada da Türkiye'de yaşayan Ermeniler'e hakaret edildiğini belirten Berkan sözlerini şu şekilde bitirmiştir:

"Sığ sular, sanılanın aksine derin sulara göre çok daha hoyrattır."

Senaryo Türk Basımında

Ararat filmi konusundaki en somut gelişme 24 Aralık 2001 tarihinde *Radikal* gazetesi tarafından gerçekleştirildi. *Radikal* büyük bir gazetecilik başarısı göstererek filmin senaryosunu ele geçirmiştir. "İşte tartışılan senaryo" başlığıyla bir gün öncesi

sürmanşetten tanıtımı yapılan haber ertesi günü yayınlanmıştır. Ancak merakla beklenen senaryo konusunda *Radikal* gazetesi çok farklı bir manzara sergilemiştir: Gazete ve genel yayın yönetmenine göre film ırkçı değildir, hatta "ırkçılığın antitezi bir film"dir.³⁹ Bu ifadeler Egoyan'ın iyi bir film yapmasını isteyen, ve ümit eden kişiler için oldukça rahatlatıcı olmuştur. Örneğin *MedyaKronik* haber sitesi "Nihayet Akli Başında Bir Girişim" haberiyle sevincini ortaya koymuştur.⁴⁰ Buna karşın daha şüpheli olan kesim *Radikal*'in yayınlarına rağmen gelen ipuçlarına dayanarak emin olamamış, akıllar biraz daha karışmıştır.

Radikal gazetesi, yorumların dışında senaryodan bazı bölümleri de tam sayfa olarak yayınlamıştır. Yaklaşık 90 sayfa olan Ararat filminin senaryosundan tam sayfa alıntı yapmak aslında az bir şey değildir. Ancak daha sonra geniş bir kesimin eline geçen senaryo ile *Radikal*'in seçkisi arasında akılları karıştıran bazı soru işaretleri oluşmuştur. Her şeyden önce filmde çok sayıda sahne Türkler'i barbar ve işkence yapmaktan zevk alır insanlar olarak gösterirken *Radikal* bu sahnelerin hiç birini alıntılanmamıştır. Yine can alıcı denebilecek ve filmin ana fikrini oluşturacak Türkiye karşıtı bir çok sahne de bu haberde yoktur. Bu noktada şu soru sorulabilir: "Acaba *Radikal* gazetesi senaryonun tamamını ele geçirememiş, sadece bir kısmını mı ele geçirebilmiştir?". Ancak İsmet Berkan'ın başyazısı kendisinin senaryonun tamamından haberdar olduğunu göstermiştir. Buna rağmen Berkan senaryonun sadece kendi seçtiği kısımlarını yayınlamayı uygun bulmuş ve filmi de "ırkçılığın antitezi" olarak nitelendirmiştir. Şu ana kadar aynı senaryoyu okuyup, ya da filmi seyrederek İsmet Berkan ile bu konuda hemfikir olan bir tek Ermeni ya da Türk'ün olmaması ise şaşırtıcıdır. Aynı senaryoyu okumasına karşın İsmet Berkan'ın böylesine hayal kırıklığı yaratan bir filmde "ırkçılığın antitezini nasıl gördüğü" halen meçhuldür.

Berkan'ın görüşleri şu şekildedir:

" 'Ararat'ın senaryosunu da Egoyan yazmış. Filmin bir altbaşlığı da var: 'Yaşayan kanıt hakkında gerçek bir öykü.' Nedir ya da kimdir yaşayan kanıt? Daha filmin ismiyle soru sormaya başlıyoruz. Çünkü bütün film bir sürü soru sordurmayı amaçlıyor seyirciye. Çok sayıda karakteri olan, iç içe geçmiş, üst üste binmiş

³⁹ İsmet Berkan, *Radikal*, 24 Aralık 2001.

⁴⁰ "Nihayet Akli Başında Bir Girişim", *Medya Kronik*, 25 Aralık 2001.

öykülerden oluşan bir sorgulama filmi Ararat. Bunu söylüyorum ama daha filmi izlemiş değilim. Sadece senaryosunu okudum. 90 sayfalık bu metinden yapılan film daha şimdiden Türkiye’de kıyametleri koparmış durumda. Biliyorsunuz Türkiye’de 1915’te Ermeniler’in başına hiçbir şey gelmediğini savunanlar bile var. Çok sıkıştırıldığında ‘Canım onlar da Türkler’i öldürdü’ deniyor. Yani gerçeğin ve yaşanan acıların iki yüzü olduğu ancak zorlamayla kabul ediliyor. Bir anlamda ‘karşı’ tarafın acısını yok saymak için kendi acısından vazgeçme hali.

Filmin ana teması Türkiye’de beklendiği gibi soykırım değil. 1915 olaylarının filme konu olan bir grup Ermeni tarafından nasıl algılandığı. Elbette filmde Türkler’in vahşetine dair, dolayısıyla Türkiye’nin şiddetli tepkisini çekecek bir sürü sahne var. Ama bu sahneler filmin içindeki filme ait. Ve bu film de yapımcılarının karakterlerinden yola çıkılarak eleştiriliyor, suçlanıyor. En basitinden bu film, şemsiye film tarafından tarihi ve hatta coğrafi gerçekleri tahrif etmekle suçlanıyor. Filmin bütün karakterleri arızalı. Belki en normal karakter Ali ile onun erkek arkadaşı. Karakterlerin arızası da kuşaklar önce yaşanan acıları hâlâ sanki kendileri yaşamışçasına üstlerinde taşımalarından kaynaklanıyor. Yani bu anlamda film Ermeni diasporasına içeriden bir bakış olarak da yorumlanabilir. Biliyorum, Türkiye’de Ararat’ı değerlendirirken tek bir ölçü geçerli kabul edilecek: Film, Türkiye karşıtı mı, yandaşı mı? Filmin Türkiye yandaşı olmadığına kuşku yok. Ama zaten herhangi bir filmin böyle bir misyon taşımamasını beklemek de anlamsız. Neden Kanadalı bir sinemacı Türkiye yandaşı olsun ki? **Peki film Türkiye karşıtı mı? Peşinen söyleyeyim, hayır hiç de değil.** Biliyorum ki pek çok kişi benimle aynı fikirde olmayacak, hatta beni vatan hainliği ile suçlayanlar bile çıkacak ama Egoyan’ın hayli derin ve etkileyici senaryosunu ‘Türkiye dostu mu, düşmanı mı’ sorusundan hareketle yargılamak son derece anlamsız olur. Daha önce yazmıştım, bu filme bakarken bir tek şeyi Türkiye kendine ölçü almalı, o da filmde ırkçılık yapıp yapılmadığı, demiştim. Hayır, bu film ırkçılığın antitezi.”⁴¹

Dikkatlice okunduğunda Berkan’ın aslında ne kadar marjinal bir görüşü savunduğunun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İsmet Berkan yazısında ileride “vatan haini” ilan edilebileceğini söylemiştir. Geçen zaman dilimi içerisinde filmi savunanlardan çok

⁴¹ Koyulaştırma yoluyla vurgular tarafımdan yapılmıştır. Orijinal yazıda bunlar mevcut değildir.

eleştirenlerin ağır eleştirilere uğramış olması ve Berkan'ın "vatan hainliği" bir yana ciddi bir eleştiriye dahi uğramamış olması kendisini şaşırtmış olmalıdır. Demokrasi ve fikir özgürlüğü açısından sevindirici bulunabilecek bu gelişme aslında Türk kamuoyunun diaspora Ermeniler'i ve Ermenistan kamuoyu ile kıyaslandığında daha olgun olduğunu da göstermektedir. Bilindiği üzere Türk görüşlerini savunan bir kitabı Ermenice'ye çevirebilmek henüz mümkün olamamıştır.

Radikal'in senaryoyu yayınladığı günlerde *Star* gazetesinde yayınlanan bir haber ise oldukça önemlidir. "Erken Başladık, Geç Kaldık" başlıklı haber bir "Türkiye klasığı"ni konu almıştır.⁴² Kültür Bakanlığı'nın Atom Egoyan'dan çok daha önce Ermeni sorunu ile ilgili bir film hazırlığına girdiğini anlatan *Star*, bu projenin bürokrasi nedeniyle nasıl gerçekleşemediğini detaylarıyla anlatmıştır. *Star*'ın bu tablo karşısındaki yorumu ise "Ermeniler: 1 – Türk Bürokrasisi: 0" şeklinde olmuştur. Tabii, *Star* gazetesi Ermeniler'in Türkiye karşısı 50 civarında filme imza attıklarını ve buna karşı Türkiye'nin ciddi bir girişiminin olmadığını bilseydi skor tablosunu nasıl değiştirirdi bilinmez.

"Yanlış Yapmayalım"

Radikal'in senaryodan bir bölümü yayınlaması Türkiye'de filme olan ilgiyi arttırmıştır. Buna karşın, daha önce de belirtildiği gibi İsmet Berkan'ın "iyimser" yorumları genel olarak kamuoyunun için rahatlamasını sağlayamamıştır. Hâlâ tedirgin olan bir kesim bu film ile nasıl mücadele edilmesi gerektiğini tartışmaktadır. Bu ortamda *Hürriyet* gazetesinden Tufan Türeñç o ana kadar Türkiye'nin kendi aleyhindeki filmlerin reklamını yaptığını, Türkiye karşısı film yapanların da bunun bilincinde olarak tepkileri kullandıklarını iddia etmiştir. Türeñç'e göre Ararat filmi örneğinde bu kez de Ermeniler Türklerin çabuk sinirlenmelerinden yararlanarak filmlerini ünlü yapmaya çalışıyorlardı. *Hürriyet*'te daha önce yer alan yorumlardan belli oranda ayrılan Tufan Türeñç sözlerini şöyle tamamlamıştır:

*"Sevgili okurlar, 'Ararat' filminin yönetmeninin ve yapımcı firmanın adreslerini veriyorum. Tepkilerinizi iletin ama lütfen küfür ve hakaret etmeyin. Kinlerinin tutsağı olan bazı zavallıların düzeyine inmeden tepkilerinizi dile getirin."*⁴³

⁴² "Erken Başladık, Geç Kaldık", *Star*, 24 Aralık 2002.

⁴³ Tufan Türeñç, "Aynı yanışı Ararat için de Yapmayalım", *Hürriyet*, 29 Aralık 2001.

“Arto Tunç Olayı” ve Basın Meslek İlkeleri

Filmin detaylarını 2001 yılının Sonbaharında tamamlayan Atom Egoyan 2001 Aralığında filmin müzikleri için Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Egoyan'a göre filmin müziği çok önemlidir. Bu nedenle müzik konusunda birden fazla kaynağa başvuran Egoyan'ın yararlanmak istediği bir diğer isim de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Arto Tunç'tur. Filmin müziklerine katkıda bulunduğunu Hürriyet'e verdiği demeçte kabul eden Ermeni asıllı Türk müzisyen Arto Tunç, filmin “Türk düşmanı olmadığı”nı da iddia etmiştir. Senaryonun kendisine gösterilen kısmında Türkiye ya da Türkler'e karşı bir ifadenin bulunmadığını iddia eden Tunç, film ile ilgili yorumlarda abartıya gidildiğini de iddia etmiştir. Tunç'un Ararat'a müzik yapmış olması bir çok kesimce yadırganırken, Arto Tunç'a en büyük tepkiyi Star gazetesinin verdiği söylenebilir. Bu tavrıyla Tunç'un Türk kamuoyunu yanılttığını iddia eden gazete, Tunç'un bu hareketinin müzikseverler tarafından da protesto edildiğini ve sanatçının İstanbul'daki gösterilerine yok denecek kadar az kişinin geldiğini yazmıştır.⁴⁴ Bu noktada belirtilmesi gereken ilk nokta Atom Egoyan'ın filmin müzikleri için bir Türk vatandaşını seçmesinin gerekçeleridir. Bu yolla Egoyan Türk kamuoyunda ilgi çekmek istemiş ve böylece Türk Ermeni cemaatinin de tartışmalarda taraf halini almasını amaçlamış olabilir. Türk kamuoyunun tepkilerinin Ermeni asıllı bir Türk vatandaşına yönelmesi Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda zor durumda bırakabilir. Nihayet Star gazetesinin yukarıda adı geçen haberi bu tehlikenin ipuçlarını da vermiştir. Bu vesileyle tekrar etmekte yarar vardır, Ararat ya da çok daha büyük bir film ya da girişimin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında gerilime yol açmasına izin verilmemelidir. Denebilir ki bu tür provakatif haberler Ararat'a film müziği yapmaktan daha zararlıdır. Star'ın haberi ne yazık ki bu tehlikenin görülemediği ve sorunların kişiselleştirilmesi yönteminin kullanıldığı bir örnek olmuştur.

Star: “İğrenç Senaryo”

Radikal'in “ırkçılığın antitezi” olarak gördüğü senaryoyu, Şubat ayında Star gazetesi de ele geçirdi. Ancak Star'ın yorumu İsmet Berkan'inkinden oldukça farklıydı: “İğrenç Senaryo”.⁴⁵ Deniz Güçer

⁴⁴ Öner Öngün, “Ararat Yaramadı”, Star, 30 Ocak 2002.

⁴⁵ Deniz Güçer Erdem, “İğrenç Senaryo”, Star, 14 Şubat 2002.

Erdem imzalı tam sayfa manşet habere göre senaryoda "akıl almaz" vahşet sahneleri vardı. Egoyan Türkler'i "kana susamış canavarlar" olarak gösteriyor, ırkçı bir yaklaşım sergiliyor ve filmin sorgulayıcı bir film olduğunu söyleyebilmek imkansızdı. Güçer'e göre "film korku filmini andırıyor"du. Filmdeki sahneler arasında çocuklara nal çakılması, Türkler'ce öldürülen Ermeniler'in cesetlerinin köpeklerce yenmesi, genç gelinlerin çıplak bir halde Türk askerlerince yakılması ve çocuğunun gözü önünde bir kadına tecavüz edilmesi sahnelerden yalnızca bir kaçtı. Böylece İsmet Berkan'ın sözleriyle birazcık ümitlenen Türk kamuoyunun adeta kanı dondu. Eğer söylenenler doğru ise Ararat filmi Geceyarısı Ekspresi'nden de kötüydü. Bundan daha önemlisi ise iki farklı gazetenin aynı senaryoyu böylesine birbirine zıt yorumlayabilmesidir.

Star'ın haberi toplumda geniş bir yankı bulurken medya eleştiri sitesi *MedyaKronik*'in yorumu sertti. Haberde Ararat'ı savunanlara hakaret edildiğini ima eden *MedyaKronik*, *Star*'ın bu haberiyle "Senaryo iğrenç, onu savunan da" demeye getirdiğini ve Deniz Güçer'in "haberiyle okuyucularını galeyana getirmeye çalıştığı"ni iddia etmiştir. Son derece sert bir üslupla yazılan ve *Star*'dan hiç kimseyle görüşülmeden kaleme alınan bu haber - yorum da bir çok örneği gibi klişelerden kurtulamamıştır. Haber - yorum yazarken hiçbir uzman ya da ilgili kişiden görüş almayan *Medya-Kronik* yorumcusunun, haberini yazarken konunun uzmanlarından yararlanan Deniz Güçer-Erdem'in dışında habere danışmanlık yapan uzmanı da ağır bir dille eleştirmesi ise alışılmadık bir yaklaşımdır.

Star'ın senaryo ile ilgili yorumları *Radikal*'inkiler ile taban tabana zıt olmasına karşın *Radikal*'den hiçbir yorum ya da açıklama gelmemiştir. Bu dönemde Ararat ile ilgili geniş kapsamlı bir haber de verilmemiştir. Sadece 20 Şubat günü Egoyan'ın diğer bir sanat faaliyeti övgü dolu ifadeler ile yazılmıştır.⁴⁶

"Ararat Seyredilmeli"

7 Mart 2002'de *Radikal* gazetesi bu kez çok farklı tarzda bir yazı ile okuyucusunun karşısına çıkmıştır. İsmet Berkan'ın yorumlarıyla çok örtüşmese de köşe yazarı M. Ali Kışlalı son derece sağduyulu bir değerlendirme yaparak Ararat filminin çok sakıncalı bir film

⁴⁶ "Atom Egoyan'dan Beckett'e Saygılar", *Radikal*, 20 Şubat 2002.

olduğunu, ancak Ermeniler'in içinde bulunduğu ruh halini anlayabilmek için bu tür filmleri izlemenin şart olduğunu söylemiştir. M. Ali Kışlalı'nın hanesine yazılabilecek en önemli "puan" ise makalesini yazmadan önce uzman kişilere danışmış, bilim adamlarının görüşlerini almış olmasıdır.

Radikal: "Çok Boyutlu, Özgün Bir Film"

Filmin Cannes'da gösterime girmesine bir ay kala *Radikal*, Egoyan ve filmi ile ilgili "olumlu" haberler yayınlamaya devam etti. Cannes'a gidecek filmleri tanıtan ve Egoyan'ı 15 yıldır şahsen tanıdığını belirten Mehmet Basutçu yazısında "Hemen şunu belirtmek isterim ki, kâğıt üzerinde görüldüğü kadarıyla Atom Egoyan, konuya farklı açılardan yaklaşan, çok boyutlu, özgün bir film gerçekleştirmiş" yorumunu getirirken yazısının bir yerinde "1917 yılında, Doğu Anadolu'da Ermeniler'i hedef alan katliamı gündeme getirmesi açısından önem taşıyan bu filmi merakla beklemekteyiz" demesi Ermeni sorununu ve filmi bilenleri şaşırtmıştır. Çünkü filmin bahsettiği olayların hiç biri 1917 yılında geçmemekte, filmde de böyle bir iddia bulunmamaktadır.⁴⁷ Basutçu'nun yazısındaki bir başka sorun ise tamamen temenni ve duygulara dayalı olmasıdır. Egoyan ile olan yakınlığından hareketle adeta "Atom bahsedildiği gibi bir film yapmaz. İyi yönetmendir" kalıp-düşüncesine saplanan yazar, filmi ve yönetmenini sorgulayıcı bir araştırma yapmaya dahi ihtiyaç duymuyor:

"On beş yıldır tanıdığım, sık sık sohbet ettiğim aydın bir insan olan yetenekli yönetmen Atom Egoyan'ın, siyah / beyaz tavırdan uzak durduğunu varsaydığım için, doğrudan Türk düşmanlığı yapan, katı ırkçı bir film gerçekleştirmiş olabileceğini hiç tahmin etmiyorum. Aslında, 'Ararat'ın daha ince ve duyarlı bir çizgi izlemesi belki de, Ermeni katliamı konusunun gündeme gelmesini istemeyen Türkiye'yi, 'Midnight Express' filminden daha fazla rahatsız edebilecektir."

Özetleyecek olursak filmin gösterimine az bir süre kala hemen herkes bir şeyler söylemiş, ancak söylenenler uzun araştırmalar bir yana derin düşüncelerin sonucu dahi olamamıştır. Duygu yüklü, bilgi zayıf tartışmalar sonuç almak ya da tespitle bulunmaktan çok duygu boşaltım aracı olarak işlev görmüştür.

⁴⁷ Mehmet Basutçu, "Zeki Demirkubuz Cannes'da", *Radikal*, 25 Nisan 2002.

Tartışma zincirine katılanlardan biri de *Zaman* gazetesi yazarı Etyem Mahçupyan'dır. Salkım Hanım'ın Taneleri filmi nedeniyle ağır eleştiriler alan Mahçupyan, belki de bu nedenle uzunca bir süre Ararat üzerine yorum yapmamış olmasına karşın 30 Nisan'da "dayanamayarak" görüşlerini açıklama ihtiyacını duymuştur. Mahçupyan'a göre o ana kadarki tartışmaların çoğunluğu "abuk subuk"tur.⁴⁸ Aslında Mahçupyan'ın yazısı Ararat hakkında da değildir. Yazının temel konusu Ararat'ı eleştirenleri eleştirmektir. Türkiye'nin karşı film yapma çabasını da ağır bir dille eleştiren Mahçupyan'ın yazısındaki en önemli eksiklik ise medyanın kronikleşen hastalığıdır: "Tarafları dinlememek". Yazısında Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nü ve başkanını da ağır bir şekilde eleştiren Mahçupyan'ın Enstitü ve başkanı başta olmak üzere eleştirdiği kişilerden hiçbirine telefon açarak görüş almadığı yazısından anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle yazar sadece kendi duygularını okuyucusuna aktarmakta, düşünceler ise en temel bilgilerden yoksun olarak kurulmaktadır. Böylece bir tek telefon ile halledilebilecek sorunlar karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir. Bu bağlamda Türk medyasında yaygın olan yaklaşımın "**önce tartışalım, sonra konuşalım, en son da öğrenelim**" şeklinde olduğu söylenebilir.

Hürriyet: "Ararat Geceyarısı Ekspresi Değil"

Türk basınındaki arızalardan biri de yabancı basına olan bağımlılıktır. Türk gazetecileri doğrudan haber kaynağına ulaşmak yerine Batı'da yazılanları adeta "kesin doğrudur" mantığıyla sayfalarına yansıtırlar. 6 Mayıs tarihinde *Hürriyet*'te yayınlanan bir haber ise bu konuda çok daha şaşırtıcı bir örnektir. Egoyan'ın Kanada basınına vermiş olduğu mülakatı önce Türk Ermeni basınının en önemli yayın kuruluşu *Agos* sayfalarına taşımıştır. Bundan yaklaşık bir hafta sonra ise *Hürriyet* gazetesi adeta yeni bir habermiş gibi, neredeyse tamamı çeviriye dayalı olmasına karşın özel bir haber gibi yayınlamıştır. Haberde Kanada'dan yapılan çeviriye hiçbir ilave unsur olmadığı gibi Egoyan'ın sözleri okuyucuyu yanıltıcı bir şekilde verilmiştir. Egoyan'ın Ararat filminin Türk düşmanı olmadığını iddia eden sözlerine tam sayfa yer veren gazete, Egoyan'ın bu tür sözleri sıkça tekrarladığından, ancak bunun yanında soykırım iddialarının tartışılmasına dahi tahammülünün olmadığından hiç bahsetmemiştir. Gazetenin

⁴⁸ Etyem Mahçupyan, "Yeni Ulusal Proje: Türk Ararat'ı", *Zaman*, 30 Nisan 2002.

haberi veriş şeklinden Egoyan'ın sözlerinden tatmin olunduğu hissi de doğmaktadır.⁴⁹

Haberin sonunda Agos gazetesinin⁵⁰ Yayın Yönetmeni Hrant Dink ile kısa bir söyleşi de var. Dink bu söyleşide Ararat'ın galasının Türkiye'de yapılmasını da istiyor:

*"Toronto'da Egoyan'la görüşebilseydim, filmin galasını Türkiye'de yapabilir miyiz, diye soracaktım. Bunu da şunun için istiyorum. Türkler'in ve Ermeniler'in ortak bir belleği vardı. Biz bu ortak belleği yitirdik ve yerine monolog bellekler yerleştirdik. Herkes kendi tarihini kendisi anlatıyor. Oysa, bu filmde, benim görebildiğim kadarıyla o ortak belleği anlatan bir duruş var. Bu filmin galasının Türkiye'de yapılması, ortak belleği yeniden kazanmak yolunda bir ilk adım ya da terapi başlangıcı olabilir. Ancak, bu pek mümkün gibi görünmüyor. Çünkü Türkiye kamuoyunun büyük bir kısmı, Ermeni meselesinde tabusal yaklaşım gösteriyor ve kolay kolay da bunu terke edecek gibi değil. Oysa, bu filmin galasının Türkiye'de yapılmasının faydaları o kadar açık ki. Böyle bir gala, uluslararası kamuoyuna verilebilecek en büyük ve anlamlı mesajdır. Bence bu fırsat hâlâ var. Ama böyle bir teklifi, benim gibi Ermeni asıllı bir gazeteci yerine, Türkiye'de temsil yetenekleri olan birtakım insanların götürmesi daha yararlı olur. Elbette handikapı da var böyle bir düşüncenin. Çünkü filmin öyle sahneleri vardır ki, hem Ermeniler, hem de Türkler o sahneleri görmek istemeyebilir. Ama neticede bu olayın kendisi hoşumuza gitmeyen pek çok sahneyle dolu zaten. Türkiye'de, '1915 olayları iyi ki olmuştur' diyen yok. Ermeni tarafı da böyle bir şey demiyor. Dolayısıyla, iki tarafın da hoşuna gitmeyen bir tarihte, acılı sahnelerin bulunması doğaldır. Ama bu acılı sahnelerden husumet, kin, nefret ve öfke yerine ders çıkartmak da mümkün. Bence Atom Egoyan ikincisini amaçlıyor. Onun bundan önceki sanatsal background'una da bu yakışır. Çünkü Egoyan bugüne kadar sanatıyla kendisini kabul ettirmiş bir isim. Zaten **kendisi bu filmin, politik değil, sanatsal kaygılarla yapılmış bir film olduğunu ifade ediyor.**"⁵¹*

Altını çizmiş olduğumuz kelimelerden de anlaşılıyor ki Hrant Dink filmi seyretmiş değil. Fikirlerinde yüzde yüz emin de olamıyor.

⁴⁹ Sefa Kaplan, "Ararat, Geceyarısı Ekspresi Değil", *Hürriyet*, 4 Mayıs 2002.

⁵⁰ Haberde "dergi" diye geçiyor ki doğru değil.

⁵¹ Kaplan, "Ararat...".

Sadece Atom Egoyan'ın önceki sanat geçmişi ve tahminleri ona böyle bir öneride bulunma gücünü veriyor. Bu arada İsmet Binark ve Ertuğrul Özkök'ün yapmış olduğu yorumlardan da geniş bir şekilde etkilendiği anlaşılıyor. Aynı kişinin filmi izledikten sonra "Bu bizim dilimiz olamaz" demesi ve filmin Türkiye'de gösterilmesi konusundaki fikrini değiştirmesi dikkat çekicidir. Bu da köşe yazarlarının bundan sonra daha dikkatli olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sadece duygu ve temenniler ile yazılsa dahi bu tür yazılar bir toplumun belleğini oluşturmakta, hele hele kitap okuma alışkanlığı az olan toplum bu yazılar sonucunda fikirlerini şekillendirmektedir. Yazarların bu sorumluluğu üstlenebilmeleri gerekir.

"Nerede Bizim 'Ararat'ımız?"

Filmin diyalog çabalarına ciddi zararları oldu ve gelecek dönemde olması da bekleniyor. Ancak Ararat'ın Türk düşün hayatına ciddi katkıları da olmuştur. Türkiye'nin eksiklikleri daha bir ortaya çıkmış ve toplum bu konuya daha çok ilgi gösterir bir hale gelmiştir. Bunun en son örneği Türker Alkan'ın *Radikal*'de yazmış olduğu yazıdır. *Radikal*'in gazete olarak çizgisinden ayrılan Alkan'a göre Türkiye'nin de kendi Ararat filmlerini artık yapması gerekir. Aksi takdirde sorunlar çözülemez.⁵²

Ararat Cannes'da: Fikirler 180 Derece Değişiyor

Film henüz hiç gösterilmemiş olmasına karşın Cannes'daki gösterimine kadar tartışmalar durulmamış, "film zararlı mı, yararlı mı?, ırkçı mı, ırkçılığın anti-tezimi" tartışmaları devam etmiştir. Tartışmalarda *Radikal* filmi eleştirenleri eleştirmeye devam ederken, *Star*, *Sabah* ve diğer bazı gazeteler filmin tehlikelerinden bahsetmişlerdir. Böylece temelde iki farklı grup oluşmuş, filmin Cannes'daki gösterimi Türkiye açısından büyük bir önem taşımıştır.

Film 20 Mayıs 2002 Pazartesi günü Cannes'da gösterime girdi. Çok sayıda gazetecinin yanısıra Türk ve Ermeniler de filmi büyük bir merak içinde izlediler. Ancak film iyimserleri haklı çıkaracak türden değildi. Egoyan "gereksiz yere" çok sayıda vahşet sahnesi eklediği filminde sorgulamak bir yana saldırıyor, barışa katkıda bulunmak bir yana yangına körükle gidiyordu. Üstelik film sadece Türk - Ermeni ilişkileri açısından değil sanatsal açıdan da büyük bir

⁵² Türker Alkan, "Nerede Bizim 'Ararat'ımız?", *Radikal*, 6 Mayıs 2002.

hayal kırıklığıydı. Türk sinema eleştirmenleri Atilla Dorsay ve Vecdi Sayar'ın ortak görüşleri filmin Egoyan'ın en kötü filmlerinden biri olduğu şeklindedir. Üstelik yabancı basın da yaklaşık olarak bu görüşleri paylaşmıştır.⁵³

Ararat'ın bu şekilde çıkması bir çok önemli ismi fikirlerini gözden geçirmeye de zorlamıştır. Sonuçta filmin Türkiye'de gösterilmesini savunan bir çok kişi bu görüşünden vazgeçti. Bunlardan biri de o ana kadar filmin Türkiye'de gösterilmesini isteyen Ağos Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'ti:

"Türk - Ermeni ilişkileri açısından müthiş zararlı bir film. Bu film Türkiye'de oynayamaz. Bu dil ne yazıda, ne de sinemada bizim dilimiz olamaz. Hem barıştan, hem diyalogtan bahsetmek, bir yandan da üzerine benzin dökerek bunu körüklemek olmaz. Bu filmi üreten insanların söylemleriyle filmin içeriği çok farklı. Filmin genelde sorgulayıcı bir yanı var. Ama her şeye rağmen filmin arasına sıkıştırılmış olan o sahneler kabul edilemez. Bir Türk olarak Türk'ü, bir Ermeni olarak Ermeni'yi, bir insan olarak insanı, insanlığından utandıracak sahneleri yinelemekle mi bu anlayış ortamını oluşturacağız? Bu film Türklerin de izleyeceği bir film olmalıydı. Türk ve Ermeni ilişkilerinin geleceğine bir yararı dokunmaz. Dolayısıyla daha önce dile getirdiğimiz 'Bu film Türkiye'de oynamalı, galası da Türkiye'de yapılmalı' şeklindeki samimi tavır ve duruşumuza tamamen terstir. Bu tür sahnelerin yer aldığı bir film için bizden olumlu bir şey veya destek beklenmemelidir."⁵⁴

Filmden önce "iyimserler" kategorisinde yer alan, ancak filmle birlikte fikirleri neredeyse taban tabana değişen bir diğer isim ise Atilla Dorsay'dır. Egoyan'dan böyle bir film beklemeyen Dorsay "Ararat beni şok etti" derken şunları söylemiştir:

"Atom Egoyan çok iyi dostum olduğundan, Ermeni sorunu konusunda ondan içerikli bir film beklememe karşın, Ararat'ta aradıklarımı hiç bulamadım. Hatta tam tersine şoke oldum. Çünkü filmde, Ermeni kıyımı verilirken vahşet içeren sahnelere başvurulmuş. Ermeniler'in süngülerle ve kamalarla öldürülmesi, hatta diri diri yakılması, kadınların ırzına geçilmesi gibi sahneler, umulan Türk-Ermeni dostluğuna nasıl hizmet eder, anlamak imkansız."⁵⁵

⁵³ Örneğin, Fransız basını (özellikle *Liberation*, *Soir* ve *Le Monde*) filmi "sıkıcı" ve "sanatsal olmaktan uzak" bulmuştur.

⁵⁴ "Ararat Ortalığı Karıştırdı", *Hürriyet*, 21 Mayıs 2002.

⁵⁵ "Ararat Beni Şoke Etti", *Hürriyet*, 21 Mayıs 2002.

Filmi izleyenlerin ortak görüşü hemen hemen aynı olmakla birlikte *Radikal* gazetesinin filmin gösterimini takip eden gün dahi filmi ve yönetmenini "anlama gayreti" takdire şayandır. "Yaralar Kapanmadı, Kanıyor" başlıklı makalede muhabir kendisini adeta Egoyan'ın yerine koymaya çalışmıştır.⁵⁶ Ancak empatinin bu kadarının şaşırtıcı olduğunu da belirtmek gerekir. Empati herkes için büyük yararları olan bir meziyet olabilir, buna karşın gazetecinin aynı şekilde kendisini okuyucusu ve içinde bulunduğu toplumun yerine koymasında da yararlar bulunabilir. 22 Mayıs'ta *Radikal*'de yayınlanan Mehmet Basutçu'nun yazısı da daha önce *Radikal*'de çıkan haberlerden çok daha farklıdır. Filmde çok sayıda tepki çekecek sahnenin bulunduğunu belirten Basutçu, filmin yabancı basın kuruluşlarınca da beğenilmediğini belirtmiştir. Tüm verilere rağmen Basutçu'nun yine de iki görüşe de katılmadığını belirtmesi ise dikkat çekicidir.⁵⁷

Gelinen noktayı özetleyen *Star* gazetesinden Cevher Kantarcı, Hrant Dink ve Atilla Dorsay'ın sözlerinin şüpheye yer bırakmayacak şekilde Ararat'ın gerçek yüzünü ortaya koyduğunu belirterek Atom Egoyan'ı başta Ermeniler olmak üzere her iki halka da "sanat" adına ihanet etmekle suçlamıştır. Son derecede dengeli ve isabetli tespitlerle dolu yazının başlığı ise içeriğini yaralar niteliktedir: "Dangalaklığın Son Perdesi".⁵⁸

24 Mayıs günü *Star*'da yayınlanan bir haber ise Ararat konusunda medyanın hatalarını hafifletecek niteliktedir. Çünkü bir toplumun geneline hakim olan hatalar tüm kurumları etkiler ve bozar. *Star*'ın haberine göre tüm gazeteciler ve ilgililer Ararat'ı izlerken Türk Dışişleri'nin filmi izleyemediğini ortaya koymaktadır. Habere göre Marsilya Konsolosluğu'ndan gönderilen görevli davetiyesi olmadığı ve kıyafet kurallarına uymadığı için filmi izleyememiştir.⁵⁹

**Filmin gösterimi
medyadaki şüpheleri
gidermesi açısından çok
yararlı olmuştur.**

Filmin gösterimi medyadaki şüpheleri gidermesi açısından çok yararlı olmuştur. Bir çok yazar görüş değiştirirken daha dengeli yorumlar da ortaya çıkmıştır. Bu yorumlar içinde

⁵⁶ "Yaralar Kapanmadı, Kanıyor", *Radikal*, 21 Mayıs 2002.

⁵⁷ Mehmet Basutçu, "Karmaşık ve Tutuk", *Radikal*, 22 Mayıs 2002.

⁵⁸ Cevher Kantarcı, "Dangalaklığın Son Perdesi", *Star*, 23 Mayıs 2002.

⁵⁹ "Emin Varol, "Dışişleri Ararat'ı İzleyememiş", *Star*, 24 Mayıs 2002.

Nedim Hazar'ın "Ararat ya da Kamerayı Sopa Olarak Kullanmak" yorum-yazısı en dikkat çekici olanlarından. Ararat'ı türündeki diğer filmler ile karşılaştıran Hazar hem sinema bilgisi, hem bilgiye saygısı, hem de sağduyusuyla ön plana çıkmıştır. Buna rağmen ufak tefek yanlışlar devam etmiştir: Örneğin filmin ilk gösterimini izleyen ulusal bir televizyonun muhabiri "filmdeki vahşet sahneleri olmasa Ermenistan hakkında sıkıcı bir film olurdu" diyebilmiştir. Oysaki filmin hiçbir sahnesi Ermenistan'da geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki filmi izlemesi için Cannes'a gönderilen bazı muhabirler dahi Ermeni sorunu ya da film hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir.

"Ağrı Dağı İşinize Yaramaz Bize Hediye Edebilirsiniz"

Özetleyecek olursak ciddi araştırmalardan yoksun ve bilgiden çok duygulara yer veren Türk medyası Ararat sınavında ciddi hatalar yapmıştır. Ararat nihayetinde bir filmdir ve verebileceği zararlar sınırlıdır. Ancak bu alışkanlıklar Türkiye'nin en hayati konularında da karşımıza çıkmaktadır. **Olayların başında sarsılmaz bir inançla belli görüşleri savunanlar olaylardan sonra ilk söylediklerinin tam tersi bir noktaya gelebilmektedirler.** Bu çerçevede yazıyı "Ararat'ın galasını Ağrı Dağı'nda yapalım. Bunda ne zarar olabilir?" diyen gazetenin filmin gösteriminden sonra duyurduğu haberle bitirmekte yarar vardır. Filmin oyuncularından Charles Aznavour ile yapılan söyleşiye dayanan habere göre ünlü sanatçı şöyle demektedir:

*"Eğer bize bir hediye vermek isterlerse, onların işine hiç mi hiç yaramayan bir şeyi, Ararat'ın (Ağrı Dağı) Ermeni yamacını verebilirler."*⁶¹

SONUÇ: BİLGİSİZ YORUM

Sanatsal ve fikri özgürlüklerin genişletilmesi Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu belki de en önemli gereksinimelerdendir. Özgürlük alanının genişlemesi Ermeni sorununda da Türkiye'nin lehinedir. **Çünkü Türkiye'nin bu konuda çekineceği, korkacağı bir nokta yoktur.** Gerçeklerin gün yüzüne çıkması en çok Türkiye'nin ve Türklerin işine yarar. Buna rağmen açıklık ve özgürlük her istenenin söylenebilmesi anlamına gelmez. Bilgisiz ve temelsiz

⁶⁰ Nedim Hazar, "Ararat ya da Kamerayı Sopa Olarak Kullanmak", *Zaman*, 24 Mayıs 2002.

⁶¹ Muhammer Elveren, "Ağrı Dağı İşinize Yaramaz Bize Hediye Edebilirsiniz", *Hürriyet*, 22 Mayıs 2002.

yapılacak her yorum hem o konunun uzmanlarına yapılacak büyük bir hakarettir, hem de toplumsal ve uluslararası ilişkiler açısından büyük bir risktir. Türk basınında bazı isimlerin iyi niyetli olarak Ararat filmini Ermeni sorununun çözümünde büyük bir şans ve aşama olarak görmek istemeleri bir yönüyle sevindiricidir. Ancak, Atom Egoyan'ın Ararat'ı böyle bir amaç için seçilebilecek en son araçtır denebilir. Türk medyası bilgiden uzak, kalıpsal yaklaşımıyla bu konuda ciddi bir hata yapmıştır. Bu hata filmin gösterime girmesiyle telafi edilmeye başlanmıştır. Fakat bilinmesi gerekir ki önümüzdeki günlerde yapılacak hatalar telafi edilemeyebilir. Özellikle Türk – Ermeni dialogunun hassas bir döneme girdiği şu günlerde Türk medyası da üzerine düşen sorumlulukların bilincinde olmalıdır. **Yorum bilginin ürünüdür, bilgi ise sabahlanan gecelerin.**

ERMENİLER VE VAN İHTİLAL ÖRGÜTÜ (1896-1915)

Dr. Hasan OKTAY*

Ermeniler aleyhimize oluşturdukları soykırım propagandasının temelini Van ve civarında cereyan eden olaylar üzerine bina etmektedirler. Zira Ermeniler kendilerine uygulanan Tehcir hareketinin dayanak noktası olarak Van olaylarının gösterildiğini çok iyi bildiklerinden bütün enerjilerini Van'da meydana gelen olaylarda kendilerinin masum olduğunu aksine büyük bir kıyım uğradıklarını, Van'da kendi halinde bir tebay-ı sadıka olarak yaşadıkları bir sırada durup dururken hiçbir sebep olmadan kendilerine karşı bir tutum içerisine girildiğini ve bu tutum karşısında ise ancak kendilerini savunduklarını dünya kamuoyuna anlatarak uğradıkları haksızlıktan dolayı Türkler'in cezalandırılması gerektiğinin üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Hatta Van'da 20 Nisan'da isyan etmek zorunda kaldıklarını, Osmanlı devletinin kendilerine gereken hoşgörüyü göstermeyerek sadece 4 gün sonra yani 24 Nisan'da tehcir kanununu çıkarttıklarını söyleyerek "biz isyan ettikse siz niye öyle davranıyorsunuz" diyecek kadar çocuksu duygular içerisine girebilmektedirler.¹

Bu ve buna benzer konularda Ermeniler binlerce kitap, broşür, gazete ve mecmua gibi yazılı matbuatı kullanırken bu günlerde ise

**Ermeniler binlerce kitap,
broşür, gazete ve mecmua
gibi yazılı matbuatı
kullanırken bu günlerde
ise internet gibi kullanımı
oldukça yaygınlaşan
araçlara yönelmişlerdir.**

internet gibi kullanımı oldukça yaygınlaşan araçlara yönelmişlerdir.² Ermeniler Van olaylarını ısrarla gündemde tutabilmek için Ararat ismini verdikleri filmin çekimini bitirmişler, vizyona sokmak üzere son çalışmalarını yapmaktadırlar. Bu filmin neleri getireceği daha kamuoyumuzca anlaşılamadan

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü, VAN, hasanoktay55@hotmail.com

¹ Richard G. Hovannisian, *Armenian Van/ Vaspurakan*, California 2000, s. 211.

² Asılsız Ermeni İddialarına karşı internet ortamında tek ve en kapsamlı çalışma FORSNET tarafından yapılmaktadır. FORSNET'in yaptığı çalışmalara www.ermenisorunu.gen.tr adresinden ulaşılabilir.

Türkiye’de muhibbanı bile oluşmuştur. İşte Ermenilerin yalana dayalı propagandasının ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından bu muhibbanlar son derece önemli ve Türkiye açısından da o derece tehlikeli, tehlikeli olduğu kadar da Ermeni meselesi karşısında ne durumda olduğumuzu göstermesi açısından da oldukça manidardır.

Ermeniler ve Van

Ermeniler Ecmiadzin (Üçkilise) Bölgesi İslam ordularının eline geçtikten sonra İslam coğrafyasında rahatça hareket ederek istedikleri yerlere gidebildikleri bir ortamda Van ve civarına da yerleşmeye başladıkları görülür. Kilise etrafındaki kapalı cemaat örgütlenmesine Ermeniler her zaman siyasi bir boyut atfetmektedirler.³ “Krallık” adını verdikleri Van/ Vaspurakan derebeyliği de bu meyanda oluşmuş bir cemaat örgütlenmesidir. Bu cemaat hayatı 113 yıl sürmüştür ve Çağrı Bey’in Doğu Anadolu seferiyle Van Ermenileri’nin idarecileri büyük bir korkuya kapılarak topraklarını mezhep ihtilafına rağmen Bizans İmparatorluğu’na SATARAK 40000 Ermeni 1. Ermeni Tehciri diyebileceğimiz bir tehcire yarı gönüllü olarak tabi tutulmuş olup Orta Anadolu’ya Sivas, Malatya civarlarına göçürülmüşlerdir.⁴ Bu tehcire rağmen topraklarından ayrılmayan Ermeniler, ve daha sonraları bölgeye

**Bir gerçek gözden
kaçırılmaktadır. O da
Ermenilerin ilk defa
Osmanlı Devleti tarafından
tehcire tabi tutulmadığı
gerçeğidir. Bizans
İmparatorluğu doğu
sınırlarının güvenliği
açısından Ermenileri
içlere, daha güvenli
bölgelere çekmiştir.**

geri dönenler Van’da Türkler’in himayesinde -korkarak topraklarını satmak zorunda kaldıkları Türkler’in himayesinde- hayatlarını devam ettirebilmişlerdir.

Ermeniler bütün varlık teorilerini kurdukları Van’ı bu şekilde satarken aslında bir gerçek gözden kaçırılmaktadır. O da Ermeniler’in ilk defa Osmanlı Devleti tarafından tehcire tabi tutulmadığı gerçeğidir. Yani Bizans

³ Salim Cöğce, "Ermeni Kimliği hakkında Bir Değerlendirme" *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1991, s. 95

⁴ Hasan Oktay, *Türk-İslam Dünyasına Karşı Ermeniler-Moğollar-Papalık, 1243-1300*, Van 1995, s. 35. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

İmparatorluğu doğu sınırlarının güvenliği açısından Ermenileri içlere, daha güvenli bölgelere çekmiştir. Osmanlı devletinin Van'ı ele geçirmesinden 1827-28 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar ne Türkler açısından ve ne de Ermeniler açısından her hangi bir olumsuzluk söz konusu değildir. Van'da sanayi ve ticareti ellerinde bulunduran Ermeniler batılı seyyahların ifadelerine göre hayatlarından oldukça memnundurlar.⁵ Zaten Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim teba ile kanun ve kurallara uyduğu sürece bir problemin ortaya çıkması mümkün değildir. Kaldı ki Osmanlı devleti asayiş ve düzen için kardeş katli gibi son derece ürpertici bir tercihi gündeme getirip uygulamanın yanında⁶ Celali isyanlarını bastırabilmek için yüzlerce Türk'ü öldürmek zorunda kaldığı da tarihi bir gerçektir.⁷

Van'da Ayrılcı Faaliyetler: Van'da Kurulan Cemiyet ve Örgütler

Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhine batılı devletlerce estirilen ayrılcı rüzgarlara Van'da açılan dernekleri, okulları vasıtasıyla katılarak bu ayrılcı duyguları bünyelerinde yeşerttikleri görülmektedir. Bu hareketliliğe Van'da açılan Rusya, İngiltere, Fransa, İran ve İtalya konsoloslukları ile yine 1872 de Van'da

1827-28 Osmanlı Rus savaşıdan sonra Ruslar doğrudan Osmanlı Devleti bünyesindeki ve özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtlerle ilgilenmeğe başladı.

açılan Amerikan Protestan Misyonu,⁸ Fransız Dominiken Misyonu da büyük katkılarda bulunmuşlardır.⁹ 1827-28 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar doğrudan Osmanlı Devleti bünyesindeki ve özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtlerle ilgilenmeye başladığından Ermeniler

⁵ Dickran Kouymjian, "Visual Percpektions of Van Through Travel Accounts", içinde *Armenian Van/ Vaspurakan*, California 2000, s. 153-170; Hüsamettin Yıldırım, "Rusların Van Üzerindeki Emelleri", *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Van 1990, s. 244.

⁶ Kardeş katli ile ilgili son derece çarpıcı bir çalışma için bakınız, Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.

⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (Celali İsyanları), Ankara 1999.

⁸ Türkiye'deki Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri için bakınız, Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul 1989; George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, İstanbul 1995; Bu misyonerlerin Ermeni meselesindeki rolü için bakınız, Seçil Akgül, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü, Atatürk Yolu, Ankara 1988, sayı 1,

⁹ Anahide Ter Minasyan, "Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyılın Başında Van", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1999, s. 121.

bundan sonra romantik bir duygu atmosferine girmiş oldular.¹⁰ Bu romantizm peşinden terörizmi getirdi ve Van merkez olmak üzere doğuda bir çok yerde gizli örgütlenme biçiminde silahlı propagandaya başlandı.

1870-80 yıllarında Van'da Araratlı Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet faaliyetlerine Van'da bir okul açarak başladı.¹¹ Okulda Rus konsoloslarının yardım ve destekleriyle Ermeni gençlerine milliyetçilik ve bağımsızlık duyguları aşılana çalışıldı. Portakalçıyan isminde bir Ermeni bu okulda ihtilalci bir gençlik çekirdeğini oluşturmaya muvaffak olmuştu.¹² Bu çekirdeğin oluşturduğu ihtilal cemiyetleri Van ve civarında hızla yayılmaya başladı. Van'da yine bir Ermeni ihtilal cemiyeti olan Kurtuluş Birliği (Miuthiun I Perkuthium) adı altında 1872'de bir örgüt daha kuruldu.¹³ Bu örgüt Rusya'dan alınan yardımlarla kurulmuş olup, Rus yanlısı bir ortam oluşturabilme gayreti içerisinde faaliyet yapmıştır.¹⁴ 1878'de ise (Sev Khaatch Kazmakerputhiun) Karahaç cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin amacı Ermeniler'i Osmanlılar'a karşı silahlandırarak ayaklandırmaktı.¹⁵ 1878'de (Pashtpan Haireniats) Anavatan Savunucuları Cemiyeti kurularak Doğu Anadolu'da hızla örgütlenmeğe başladığı anlaşılmaktadır. 1882 sonlarında üyelerinin bir kısmının yakalandığı Fedakârlar Cemiyeti'nin 1882'de faaliyete geçtiğini yakalanan üyeleri belirtmiştir.¹⁶

Van'da Portakalçıyan'ın¹⁷ başlattığı cemiyetçilik faaliyetleri neticesi ilk ciddi oluşum olarak karşımıza siyasi parti platformunda

¹⁰ Kemal Beydilli, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, Ankara 1987, XIII/17, s370-382; Celile Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler, Ankara 1992; Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul 1992; Avriano, *XIX. Asırda Rusya-Türkiye-Iran Muharebeleri, Türk-Iran-Rus Kürtlerini Vaziyet-i Hazıraları*, Ankara 1926.

¹¹ Ermeniler Van'da 21 okul açmışlardır. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 48. Bu okullarda 1323 erkek, 554 kız öğrenci 59 öğretmen tarafından okutulmaktaydı.

¹² Cevdet Küçük, *Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 100.

¹³ M. Kalman, *Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, İstanbul 1994, s. 40-41.

¹⁴ Osman Karabıyık, *Türk-Ermeni Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 58; Türkkaya Ataöv, "Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler", *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı*, Ankara 1984, 163-171.

¹⁵ Cevdet Küçük, age, s. 101. Karahaç cemiyeti tam bir gizli tedhiş örgütü olarak çalışmış, gerçekleştirdiği eylemler oldukça kanlı ve gizli olmuş, düşmanlarını ismi üzerine önce bir kara haç işareti basıp sonrada öldürdükleri için bu ismi aldıkları ileri sürülmektedir.

¹⁶ M. Kalman, age, s. 41.

¹⁷ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 205. (İstanbul doğumlu olan Mıgırdic Portakalçıyan Van'da öğretmenlik yaparken (1878-1881) oluşturduğu Ermeni ayrılıkçı grubu Van isyanlarında oldukça etkili olmuşlardır. Marsilya'ya yerleşen Mıgırdic orada Ermeni milli duygularını geliştirebilmek için bir edebiyat dergisi çıkarmıştır.

**Doğu Ermenileri olarak
adlandırılan Van
Ermenileri Rusya
kontrolünde plânlı bir
şekilde başlattıkları siyasi
ve kültürel faaliyetleri her
geçen gün daha da
sistemik bir hale
getirerek önce ıslahat,
sonra geniş yetkili
muhtariyet ve peşinden de
ihtilal sonucuna doğru
hızla ilerliyorlardı.**

örgütlü olarak çıkan Armenekan Partisi 9 kişi tarafından 1885 sonbaharında kuruldu.¹⁸ Liberal ve demokrat¹⁹ bir yapıda kurulan partinin kurucuları arasında Mıgırdıç ve Grigor Terlemezyan, Rupen Şatavaryan, Grigor Adian, Grigor Acemyan, M. Barutcuyan, Gevort Hancıyan, Grigor Beozikyan, ve Garegin Manukyan bulunmaktadır.²⁰ Doğu Ermenileri olarak adlandırılan Van Ermenileri Rusya kontrolünde plânlı bir şekilde başlattıkları siyasi ve kültürel faaliyetleri her geçen

gün daha da sistemik bir hale getirerek önce ıslahat, sonra geniş yetkili muhtariyet ve peşinden de ihtilal sonucuna doğru hızla ilerliyorlardı. Zira örnek aldıkları Osmanlı bünyesindeki Avrupa destekli azınlıkların elde ettikleri sonuçlar bu konuda Ermeniler'i oldukça heveslendiriyordu.

Ruslar'ın Osmanlı Topraklarındaki Ermeniler'le İlgilenmeleri

Cemaat hayatından cemiyetçiliğe, oradan da sıkı birer ihtilalci örgütlenmeye terfi eden Ermeni komitacılarının Van'da bir isyan çıkartabilmek için çoktandır sistemik bir şekilde çalıştıkları anlaşılabilir olup silah temini için Ermeniler arasında "silah vergisi" adı altında zorla para toplanarak ihtilalin ekonomik altyapısını da oluşturdukları ortaya çıkmıştır.²¹ Rusya, Türkmençay anlaşmasıyla ele geçirdikleri Revan ve civarına İran ve Anadolu'dan göçürdüğü Ermeniler'i yerleştirerek oluşturduğu²² bölgede Ermeniler Osmanlı Devleti aleyhine Ruslar'ın menfaati için ne gerekiyorsa onu

¹⁸ Van'daki Armenakan hareketinin incelenmesi açısından son derece önemli bir çalışma için bakınız, Aardak Darbininian, *Hay Azadkragan, Charjman Areren, houcher* (1890-1940) Paris 1947.

¹⁹ Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda sosyalist hareketin doğuşunda ve gelişmesinde Ermeni topluluğunun rolü", *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, derleyen M. Tunçay, Erich Jan Zürcher, İstanbul 1995, s. 167.

²⁰ M. Kalman, age, s. 41.

²¹ Nejat Göyünç, Van, I.A., XIII, s. 504.

²² Kemal Beydilli, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, Ankara 1987, XIII/17, s. 370-382.

gerçekleştirirken bu sayede bağımsız bir Ermenistan kurabileceklerini hayal ediyorlardı.²³ Oysa Ruslar Ermeniler'i İran-Osmanlı sınırından gelebilecek tehlikeye karşı bir tampon bölge ve bu iki ülkeye karşı ileri karakol vazifesi görecektir topluluk olarak bakıyordu.²⁴ Bu amaçla Tiflis-Revan-Hoy bölgesi Ermenileri'yle Van Ermenileri'ni irtibatlı olup Rusya ve İran bölgesinden silah, mühimmat ve yetişmiş komitacı, eylemci rahat bir şekilde Van ve civarındaki Ermeniler'in yardımına gönderilebiliyordu. Böylece Çarlık Rusya Ermeni nüfusu sayesinde bölgedeki tesirini her geçen gün artırıyor, fakat bunun yanında Ermeniler'den gelebilecek her türlü problemin de önlemini alabilmek için Ermenilerin dini merkezi olan Ecmiadzin/Üçkilise Katogigosluğu'nun seçimlerine müdahale ederek kendi kontrollerinde bir dini reis seçtiyordu.²⁵

Silah ve Mühimmat Nakliye Yolları

Rusya Ermeniler üzerinde bu şekilde çalışırken Ermeniler bir ileri karakol olarak Van'ı her türlü malzemeyle tahkim ediyorlardı. Yapılan incelemeler neticesinde Ermeni komitacılarının Van'a gelirken kullandıkları yollar şu şekilde olduğu tespit edilmiştir.

Birinci yol: Ermeni komitaları Rusya'da Revan'dan hareketle Ah'dan geçerek İran'ın Payecik köyüne, oradan Karadereye, sonra Yezidi Derveli'nden geçerek İsa Bey'e, daha sonra Kozluca Dağı'na ve oradan Van'a ulaşmaktadır. Komiteler bu yolu 4 günde almaktadır.

İkinci yol: İran'da Van köyünden hareket eden Ermeni komitacıları Avrin Dağı'na, oradan Gireberan Dağı'na, daha sonra da Ahta Dağı'na, oradan Arkav Dağı'na sonra da Van'a ulaşmaktadırlar. Bu yol 5 gün sürmektedir.

Üçüncü yol: İran'dan Hukanvan ve Kalasar köylerinden hareket eden Ermeniler, Duşvan deresine buradan Karahisar Abdullah ağılına oradan Keşişgöl köyünde Sultan yaylasına ve sonra da Ereğ dağına aşarak Van'a ulaşmaktadırlar. Bu yol da 4 gecede alınmaktaydı. Silah ve mühimmat nakli yapıldığı için Ermeni çetecileri bu yolları Kürt kıyafetinde, yani tebdili kıyafet içerisinde

²³ Salim Cöççe, "Büyük Ermenistan Kurma Projesi", Ermeni Araştırmaları, Ankara 2001, I, s.92.

²⁴ Hasan Oktay, *Revan Hanlığı*, Malatya 1995. (Yayınlanmamış doktora tezi)

²⁵ Ali Aslan, "Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmasında Ermeni Ecmiadzin Katogigosluğu'nun Rolü", *Kafkas Araştırmaları*, İstanbul 1996, II, 19-38; Ali Aslan, "Ecmiyazin Ermeni Katogigosluğu'nun Osmanlı ve Rus Kontrolündeki Statüsü", *Kafkas Araştırmaları*, İstanbul 1996, II, 39-51; Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Ecmiyazin Kilisesinin Rolü, (1828-1915)", *Ermeni Araştırmaları*, Ankara 2001, II, 49-64.

Bu yolları kullanarak temin ettikleri silah, mühimmat ve kalifiye elemanlarla prova olarak başlattıkları 1. Van İsyanı komitacı Ermenilerin kendi durumlarını görebilmeleri için bir deneme olmuştu.

olmasına rağmen gece katediyor gündüzleri ise gizleniyorlardı.²⁶ Çetecilerin bu yollardan başka kullandıkları üç yol daha olup bu yollarla Rus-İran Ermenileri'yle Van Ermenileri'nin irtibatını sağlıyorlardı.

Bu yolları kullanarak temin ettikleri silah, mühimmat ve kalifiye elemanlarla prova olarak başlattıkları 1. Van İsyanı

komitacı Ermeniler'in kendi durumlarını görebilmeleri için bir deneme olmuştu.²⁷ Bu isyan girişiminden sonra hem Avrupa devletlerinin dikkatlerini üzerlerine çekmiş oldular ve hem de Osmanlı devlet erkanının neler yapabileceğini, ne tür zaafılar gösterebileceğini görmüş oldular ve çalışmalarını bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak daha düzenli hale koyma fırsatını ele geçirmiş oldular.²⁸

1. Van İsyanından Sonraki Faaliyetler ve Aram Manukyan

Van isyanından sonra Ermeniler dünyadaki gelişmeleri ve Osmanlı topraklarındaki ayrılıkçı hareketleri daha iyi inceleyerek Van merkezli ihtilal faaliyetlerine hız verdiler. 1. Van İsyanı'ndan sonraki Komita çalışmalarıyla Van'ın kaderinde birinci derecede rol oynayan Aram Manukyan Rusya topraklarından Van'a gidecek her türlü malzeme ve insan gücünü organize eden Poging's isminde bir örgüt kurmuştu.²⁹ Bu örgüt mensupları yukarıda belirttiğimiz yolları kullanarak Van'a malzeme taşıyorlardı. Fakat Osmanlı devleti 1. Van İsyanı'ndan sonra işleri sıkı tutarak sınırlarda aldığı tedbirlerden sonra bir baskınla bu grubu tamamen imha edip

²⁶ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa*, İstanbul 1993, s. 130.

²⁷ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I-II, Ankara 1994. (Bu eser BOA YEE, Kısım 36, evrak 131, zarf, 152, karton no 10 numarada kayıtlı iki ciltlik vesikaların aslına sadık kalınarak yapılan neşriyatı.)

²⁸ Ahmet Şâkir Paşa'nın Anadolu Islahatı projesi olarak uygulamaya koyduğu çalışmaları hakkında çok güzel bir çalışma için bakınız, Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa*, İstanbul 1993; Ayrıca Ermeniler bu tutumlarıyla tehcir sürecine nasıl gidildiğinin anlaşılması açısından bakınız, Ali Karaca, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesine Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği, (1878-1915)", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2001, s. 9-90; Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği, (1878-1915)" *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 107-170.

²⁹ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 176.

bölgedeki geçiş noktalarını iyice kontrol altına alınca Ekim 1904 de Aram Manukyan tebdili kıyafetle Van'a geçerek faaliyetlerine burada devam etmeğe başladı.³⁰ Van'da faaliyet içerisinde olan bütün Ermeni gruplarını bir araya toplayarak Ermeni İhtilal örgütünü kurdu. Ermeniler üzerinde büyük bir tesiri olan Akdamar adasındaki Katagigosluğun kontrolündeki Ruhban mektebinin klasik sistem ve öğretimine son vererek burada yeni bir sistem oluşturdu. Tiflis'te tam bir eylemci militan olarak yetişmiş olan adamlarını daha önce Van'a geçirmiş olduğundan onları güvenli birer eleman olmaları açısından Ermeniler'in yoğun yaşadığı köylere hem birer temsilci ve hem de öğretmen olarak dağıttı. Akdamar adasının Ermeniler üzerindeki tesirini bilen Aram, Kilisenin başına din adamlığı ile alakası olmayan bir zatı Katagigos olarak tayin etti. Bununla da yetinmeyen Aram Manukyan kısa zamanda kurduğu ihtilal örgütünün bütün organlarını hayata geçirerek bir heyet çatısı altında Van'ın etkili eşrafiyla bir birlik oluşturdu.³¹ Bu komitenin Katagigos vekili Yeznik, Danyel, Vartebet, yıllarca İran Ermeni okullarında komitacılıkla uğraşan Rafael, Sarkis,³² Karçıkanlı Vartan, Oseb, Van milletvekili Vramyan ve Papazyan yönetim kurulunu oluşturarak faaliyetlere başladılar.

Teşkilatlanmayı köylere kadar yaymaya, bütün Ermenileri silahlandırmak için süratle çalışmaya başladılar.

Teşkilatlanmayı köylere kadar yaymaya, bütün Ermeniler'i silahlandırmak için süratle çalışmaya başlandı. Kafkas-İran yoluyla daha önce getirilerek bazı manastırların mahzenlerinde saklanan Rus beylik tüfekler ve çeşitli çap ve

marka tabancaların para karşılığı komitelere meyilli Ermenilere dağıtılmasına hız verildi. Tanesi oldukça ehemmiyetli paralara zorla satılan bu silahlardan Aram Manukyan'ın komitesi büyük meblağlarda kâr da elde ediyordu.

Aynı zamanda Aram Manukyan, köylülere dağıtılan silahları kullanma, saklama konularında resimler dağıtıyor, seminerler veriyordu. Silah almaktan, komiteye vergi vermekten sakınanlar

³⁰ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 176.

³¹ Christopher, J. Walker, *Armenia, The Survival of a National*, London 1980, s. 206.

³² Bogos Odabaşyan, Sarkis Porseghian, ve Sarkis Vana isimlerini kullanan Sarkis 1906-1908 yılları arasında Van ve civarında komitacılık yaptıktan sonra dünyanın bir çok şehri için gezdi 1915 de İstanbul'da öldü. Bakınız, Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 204.

köylerden zulüm ve işkencelerle uzaklaştırıyorlar, nikah v.s gibi hukuki haklardan mahrum etmek gibi cezalarla cezalandırılıyordu. Bu cezalar çoğu zaman da idam şekline bürünüyordu. Öldürülen bu Ermeniler'i de Osmanlı Devlet erkanı öldürdü diye de Van'daki konsolosluklara şikayetlerde bulunuluyordu. Bu caydırıcı ambargo neticesinde Aram Manukyan komitesinin tesir sahasına girmemek mümkün görünmüyordu.

Osmanlı devletinin seferberlik ilan ettiği tarihe kadar cereyan eden olaylara bakıldığı zaman Aram Manukyan komutasındaki komitacılar bütün kuvvetleriyle Ermeniler'i Osmanlı hükümetine yanaşmayı şiddetle yasaklamış, yine komita Müslümanlar ile Ermenilerin arasında varolagelen iyi münasebetlerin bozularak önü alınamaz düşmanlıklara dönüşmesi için elinden gelen provokasyonları yapmaktan geri durmamıştır.³³ Böylece asayişsizlik ortaya çıkacak ve meydana gelen kargaşalıkta kim olduğu önemli olmadan yüzlerce insan ölecek ve işin içine Avrupa devletleri karışarak Van ve civarında ıslahat yapılması sağlanacaktır. Aslında *Aram Manukyan ıslahat talebinin Ermeniler için yetersiz bir talep olduğunu düşünerek senelerdir kafasında yeşerttiği düşünceleri artık ortaya koymaya başladı. Aram'a göre çalışmalarının gayesi önce Avrupa kontrolünde Ermeni muhtariyetini sağlamak ve peşinden de bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır.*³⁴ Çalışmalarını hep bu amaca hizmet için yapıyordu.

Ali Paşanın Van'a Vali vekili Olarak Atanması³⁵

Aram kontrolünde Ermeni ayrılıkçı hareketi korkunç bir şekilde gelişirken Osmanlı devleti Van'a 18 Mart 1907 de Hakkari mutasarrıfı Ali Rıza Paşa'yı vali vekili olarak tayin etti.³⁶ Ali Paşa'dan önce Van'da valilik yapmış olan Tahir Paşa ve Adliyecisi Ali Paşaların Van için büyük bir tehlike arz eden Ermeni meselesinde yeteri kadar başarı sağlayamadıkları anlaşılmakta olup, Ali Paşanın

³³ Doğu vilayetlerinden sık sık İstanbul Patriklik merkezine ve Ermeni gazetelerine olmamış olayları olmuş gibi gösteren haberler gönderiliyor, böylece doğu sorunu canlı tutuluyordu.

³⁴ Van Valisi Bekir Sami bey ile Şeyh Hamit paşa arasında geçen şu konuşma Osmanlı başkentinin Ermeni meselesine bakışıyla bizzat Ermenilerle beraber yaşayan ve Ermenilerin içine düştüğü son hali iyi görebilen bölge insanının tavrını göstermesi açısından son derece önemlidir: "Ermeniler sizden arazi değil istiklal istiyorlar ve siz de onları bu sevdadan vaz geçiremezsiniz, yakın bir atide bunlara cephe tutmak zorunda kalacaksınız. Ve Müslüman halkı fazla darıltmayın çünkü ancak bu halk vasıtasıyla Ermenileri bertaraf edebilirsiniz." İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Ankara 1964, s. 6.

³⁵ Bkz. <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale19.html>

³⁶ BOA *Irade-i Dahiliyye*, 25.

bu meselenin halli konusunda daha başarılı olabileceği göz önünde bulundurularak vekaleten atandığı anlaşılmaktadır.³⁷

Van ve civarında Ermeni olaylarının büyük bir hızla artması sebebiyle İran hududumuzda Hakkari-Başkale istikametinde bir tahkikat heyetinin görev yapması için bölgeye gelmiştir. Bu heyetin başında bulunan Tahir Paşa bölgeyi büyük bir dikkatle inceleyip dolaşmış ve bu vazife iki ay kadar sürmüştür.³⁸ İncelemeleri neticesinde Van vali vekili Ali Rıza Paşa'nın Devlet-i Aliyenin şahs-ı maneviyesini başarıyla temsil etmesinin yanında Van'da yaşayan Ermeniler'le Türkler arasında büyük bir itibar kazandığını, dikkatli bir şekilde Ermeni meselesini takip ederek şehirde huzuru temin ettiğini görür. Tahir Paşa, Bab-ı Ali'ye çektiği telgrafta bu meseleyi anlattıktan sonra Ali Rıza Paşa'nın asaleten Van'a tayin edilmesinin çok lüzumlu olduğunu beyan eder.³⁹ Bu telgraf üzerine Ali Rıza Paşa 20 Eylül 1907 de Hakkari mutasarrıflığı ile beraber yürüttüğü Van vali vekilligine asaleten atanırken Hakkari mutasarrıflığından ayrılır.⁴⁰

Ali Paşa'nın İcraatları

Altı ay kadar vekaleten yürüttüğü valilik vazifesine asaleten atanmanın vermiş olduğu güvenle Ali Paşa, Hükümet işlerini yoluna koymaya, devlet otoritesini hissettirmeye gayret edip bir türlü yakalanamayan ve halkı hayatından bezdiren bazı Ermeni ve Kürt kanun kaçaklarını takibata alarak bir çoğunu yakalatarak halkın büyük bir güvenini kazandı.⁴¹ Devletin alış verişini, mali kaynaklarını düzene koydu. Ticareti elinde bulunduran Ermeniler özellikle 1. Van İsyanı'ndan sonra çeşitli bahanelerle devlete olan vergi borçlarını ödemiyorlardı. Diğer taraftan memurlara, emeklilere, zaptiyelere onar yirmişer aylık maaşları verilememişti. Bu iki önemli meselenin halli için Ali Paşa bir dizi tedbir aldı. Ermeniler büyük yekun tutan borçlarını ödemeleri konusunda yapılan çağrılara uydular ve ancak taksitle bu borçlarını

³⁷ Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Van 1996, s. 77. (Van'da Ermeni zulmünü yaşayarak görenlerle yapılan röportajlardan meydana gelen bu kitapta hatıralarını anlatan Hamit Camuşcu Ali Rıza Paşa'nın Mirmiranlık rütbesiyle Van'a tayin edildiğini söyler. Mirmiranlık hem askeri hem de mülki idarenin başı demektir. Bkz. M. Z .Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, II, 545.)

³⁸ BOA İrade-i Dahiliyye, 46/1

³⁹ BOA İrade-i Dahiliyye, 46/1

⁴⁰ BOA İrade-i Dahiliyye, 46/2

⁴¹ *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, İstanbul 1332, s. 256; Faiz Demiroğlu, age,s 53.

Müslüman-Hıristiyan geniş halk kitleleri tarafından büyük bir beğeniyle taktir edilen Ali Paşa'nın çalışmaları Rusya ve Avrupa destekli Aram Manukyan yönetimindeki Ermeni ihtilal örgütünün hiç de hoşuna gitmiyordu.

verebileceklerini beyan ederek Ermeni komitacıların elinden kurtulmanın rahatlığı hissetmeğe başladılar. Böylece alacaklar tahsil edilirken memurun maaşı ödenmeye başlandı ve Ali Paşa'nın Van'da Müslüman-Ermeni halk nezdindeki itibarı dolayısıyla devlet otoritesinin yeniden tesisi oluşmaya başladı.⁴² Adalet işlerinin aksayan yönlerini yoluna koyarak Ermeniler'le ihtilaf teşkil edebilecek bütün meseleleri bir bir gözden geçirdi bozulan sosyal barışı tekrar tesis edilerek şehre sükunun hakim olmasını sağladı. Müslüman-Hıristiyan geniş halk kitleleri tarafından büyük bir beğeniyle taktir edilen Ali Paşa'nın çalışmaları Rusya ve Avrupa destekli Aram Manukyan yönetimindeki Ermeni ihtilal örgütünün hiç de hoşuna gitmiyordu. Teorilerini Ermeni-Türk çatışması üzerine kuran bu örgüt, Ali Paşa'ya karşı büyük bir nefret duyuyorlardı. Örgüt Ermeni ileri gelenlerinden Ali Paşa'ya destek vererek halkın üzerinde oluşturdukları hakimiyetlerini yok edenlere karşı suikastlar düzenlemeye başladılar. Ali Paşa ise örgütün etkisini kırmak için Vali yardımcılığına Ohannes Efendiyi getirmiş, kardeşi Armarak Efendi'yi ise Gevaş'a kaymakam olarak tayin etmişti.⁴³ Armarak Efendi Ermeni Örgütü'nün Akdamar adasını üs olarak kullanmalarını şiddetle engelleyerek çetelerin işlerini zorlaştırdığı gibi, çetelerin halkın üzerindeki tesirini de ortadan kaldırmak üzereydi. Bunun üzerine çeteler Armarak Efendi'yi öldürerek önlerindeki büyük bir engeli kaldırmış oldular.⁴⁴ Kardeşinin öldürülmesi üzerine Ohannes Ferid Efendi artık Van'da kalamayacağını ifade ederek Ali Paşadan izin isteyerek Elazığ vali yardımcılığına tayin ister ve kahrederek Van'ı terkeder.⁴⁵ Ali Paşa durumun nazikliği karşısında ahali-i mutinin hükümete bağlılığını artırmak için Erzurum vilayeti eski tercümanı Ermeni Mikail Efendinin Van vali yardımcılığına atanması için Bâbıali'ye gerekli ikazları yaptı. Bunun üzerine Mikail Efendi Van vali yardımcılığına

⁴² Faiz Demiroğlu, age, s. 53.

⁴³ Faiz Demiroğlu, age, s. 54.

⁴⁴ BOA İrade-i Dahiliyye, 55.

⁴⁵ BOA İrade-i Dahiliyye, 55.

tain edildi.⁴⁶ Fakat Mikail Efendinin Van'a gelemeyeceği anlaşıldığından eski kaymakamlardan Leon Efendi tain edilerek Van'daki örgüt tarafından istismar edilen Ermeniler'in gönü razi edilmeye çalışıldı.⁴⁷ Komitacı Ermeniler'in şikayet ettiği konular bir bir hal yoluna konulduğu bu güzel çalışmalar neticesinde artık ihtilal örgütü faaliyetlerine son verilmesinin beklendiği bir ortamda komitacıların gerçek niyeti ortaya çıkmaktadır. Artık ne yapılırsa yapılsın örgütü memnun etmek imkânsız bir hale gelmiş olduğu anlaşılmıştır. İşte bu atmosferde komitacılar Rusya Ermeniler'yle irtibatlarını daha da kuvvetlendirerek ihtilal çalışmalarını yer altına çekerek daha gizli bir biçimde sürdürmeye devam ettiler.

Muhbir David Olayı

Aram Manukyan köy organizelerini bitirdikten sonra Van'daki Ermeni gençlerini örgütledi ve onları Rus konsolosluğunun yanındaki binada konsolosun da yardımıyla silahlı eğitime tabi tutarak direniş, sabotaj, suikast vb. eylemler için yetiştirmeye başlamıştı. Bu sıralarda komiteye mensup David ile Aram Manukyan'ın araları Hanikoğlu mahallesinde ikamet eden Vatan isminde bir Ermeni kızına ikisi birden aşık olduğundan açıldı.⁴⁸ Aram, komita başkanı olmanın verdiği rahatlıkla David'in bu kız ile evlenmesini yasakladı. David ise Aram'ı dinlemeyerek Komite'nin daha üst düzey yönetiminden izin alabilmek için Tiflis'e gitti. Bu sırada Aram, Ermeni kızı Vatan'ı kandırarak kendisinin metresi olması konusunda ikna etti. Tiflis'e giden David'in izin alıp alamadığı bilinmemektedir. Fakat Aram'ın bu davranışı karşısında büyük bir infiale kapıldı ve örgütten ayrılıp vali Ali Rıza Paşa'ya sığınarak örgüt hakkında bütün bildiklerini anlattı. David böylece Aram'dan intikam alırken büyük bir örgütlenmeyi de su yüzüne çıkarmıştı.⁴⁹ Bir anda her şeyin biteceği endişesiyle Aram bu olay karşısında çok hiddetlendi ve komiteyi olağanüstü toplantıya çağırarak David'in ismi üzerine Karahaç⁵⁰ bastı ve Dacat isimli bir Ermeni komitacıyı David'i öldürmek üzere görevlendirdi.

⁴⁶ BOA İrade-i Dahiliyye, 35

⁴⁷ BOA İrade-i Dahiliyye, 72/1

⁴⁸ Hüseyin Çelik, age, s. 78. (Hamid Camuşcu'nun anlattıkları)

⁴⁹ Faiz Demiroğlu, age, s. 55.

⁵⁰ İsmine karahaç basmak gizli faaliyet yapan komitelerde faaliyetlerin açığa çıkmasını önlemek için komite mensuplarını ve ya komite için tehlike arz eden şahısları susturmak için öldürmeye karar vermektir.

Vali Ali Rıza Paşa, büyük tedbirler alarak ihbar doğrultusunda derhal harekete geçip David'in gösterdiği yerlere seri baskınlar yaptı. (Şubat 1908) Yedi kilise, Dere mahallesindeki Kevork Hızarcıyan'ın evi ve Kobanis Kilisesi Ermeniler'in silah ve mühimmat deposu olarak ortaya çıkarıldı. Bu depolarda 2000 silah, 5000 bomba, 50000 mermi ve bir çok askeri mälzeme yakalanarak el kondu.⁵¹ Silahların bir orduya yetecek kadar çok olması ve bir çoğunun Osmanlı Devleti'nin elinde bile olmayışı karşısında Devlet erkânı oldukça şaşırılmıştır. Van ihtilalci Ermenilerinin başı Aram Manukyan, bu kadar silahı Van'a ulaştırma çalışmalarında kendine kolaylık sağlayabilmek için Osmanlı memurlarının bir kısmını kendine ısındırabilmek, faaliyetlerine göz yumdurmak için onlara rüşvet verip içki içebilecekleri ortamlar hazırlıyor, çeşitli şekillerde imkânlar da sağlıyordu. Böylece çalışmalarını daha rahat yaparken devletin aldığı tedbirleri de istediği gibi öğrenebiliyordu.⁵² İşte bu silahlar bu şekilde Van'a yetiştirilmişti.

David'in ihbarı neticesi silah ve cephane ele geçmesine rağmen Komita üyelerinden hiç kimse yakalanamamıştı.⁵³ Komitacılar evlerin altlarına mahzen ve dehlizler açarak yer altından evleri birbirine bağladıklarından yapılan baskınlardan rahatlıkla kaçabiliyorlar, hatta istedikleri Müslüman ve kendi emellerine yardım etmeyen Ermeniler'in evlerini bu şekilde altına lağım yerleştirerek sabote edip patlatabiliyorlardı.⁵⁴

Muhbir David, can güvenliğinin tehlikeye girmesi yüzünden Hamamönü mevkiinde Jandarma Binbaşısı Ahmet Bey'in evinde misafir olarak ikamet etmeye başladı.⁵⁵ David bu şekilde Ermeniler'in tehditlerinden uzak kalabilecekti. Komitacı arkadaşlarının çirkin hareketleri karşısında Osmanlılar'ın kendisine son derece iyi davranması David'in din değiştirmesine sebep oldu ve ismini Mehmed yaptı. Bu jest üzerine muhbir Mehmed'in orduya alınabilmesi için teşebbüste bulunulmuştur.⁵⁶

⁵¹ Hüseyin Çelik, *age*, s. 78.

⁵² Ergünöz Akçora, "Yaşayanların diliyle Van ve Çavresinde Ermeni Mezalimi" *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu* Van 1990, s. 157. (Mehmed Reşid'in anlattıkları); Aram'ın bu çalışmaları semeresini vermiş olacak ki YYÜ yetkilileri Ermeni meselesinde araştırma yapmak isteyenleri binbir hile ile müstafi addederek bu meselenin aydınlığa kavuşmasının engelleyerek Ermeniler'e rüşvet karşılığı kolaylık sağlayan Van memurlarından pek farklı davranmamaktalar.

⁵³ Faiz Demiroğlu, *age*, s. 565.

⁵⁴ Ergünöz Akçora, *age*, s. 157. (Mehmed Reşid'in anlattıkları)

⁵⁵ *BOA Y. MTV.*, 307/152, lef 4.

⁵⁶ Hüseyin Çelik *age*, s. 78.

**Büyük gayretlerle
meydana getirdiği sosyal
barışın tekrar
bozulmaması için olaylara
karışmayan Ermeni ahaliyi
ziyaret ederek devlete
bağlılıklarından dolayı
onları tebrik ederek
çetelerin ihtilal
provalarına alet olmalarını
önlerdi.**

David hakkında ölüm fermanı veren Aram son gelişmeler karşısında çılgına döndü. Komita fedailerinden Dacat'a iki silah vererek üstüne aldığı Davit'i yok etme görevini bitirmesi için Hamamönü mevkiine gönderdi. David ise kendi hakkında verilen ölüm kararından habersiz yaklaşık bir aydır hiç dışarı çıkmadan yaşadığı evde sıkıldığından yanında iki jandarma muhafızıyla evin yanındaki Haçboğan çarşısına gezmeye

çıkmişti. Dacat bunu iyi bir fırsat bilerek sessizce arkadan David'in yanına sokularak iki silahını birden ateşledi. David aldığı yaralarla ağır şekilde yaralanırken⁵⁷ çarşıda bulunan ahalden 7-8 kişi öldü. Dacat ise karışıklıktan istifade ederek kaçmayı başardı.⁵⁸ Bir aydır gergin olan Van halkı David'in ağır bir şekilde yaralanması ve ardından da ölmesi karşısında galeyana gelerek yakaladıkları komite mensubu Ermeniler'i dövmeye ve bir sürü taşkınlık yapmaya başladılar. Vali Ali Paşa ise derhal bölgeye asker sevk ederek çıkabilecek muhtelif olayların önünü almaya çalışıyordu.⁵⁹ Bu arada 20-30 Ermeni çıkan arbedede öldürülmüştür. Ali Paşa galeyana gelen Müslüman ahaliyi soğukkanlılıkla yatıştırmaya çalışıyordu. Büyük gayretlerle meydana getirdiği sosyal barışın tekrar bozulmaması için olaylara karışmayan Ermeni ahaliyi ziyaret ederek devlete bağlılıklarından dolayı onları tebrik ederek⁶⁰ çetelerin ihtilal provalarına alet olmalarını önledi. Ali Paşa alınan bütün tedbir ve gayretlere rağmen durumun nazikliğini göz önünde bulundurarak 26. Alay'ın 4. Taburu'nun derhal Van'a ihtiyat tedbiri olarak gelmesini temin etti.⁶¹ David'in öldürülmesi esnasında meydana gelen karışıklıklarda ölen Ermenilerin cesetleri akşam karanlığında gömülmüş, bazı cesetler ise ortalıkta kalmıştı. Van'da bulunan Rus, İngiliz ve Fransız konsoloslara olay yerinde yaptıkları incelemeler neticesinde alınan tedbirler karşısında takdirlerini

⁵⁷ BOA Y. MTV., 307/152, lef 2

⁵⁸ BOA Y. MTV., 307/152, lef 3

⁵⁹ BOA Y. MTV., 307/152, lef 4

⁶⁰ BOA Y. MTV., 308/2, lef 2; BOA Y. MTV., 307/164, lef 1.

⁶¹ BOA Y. MTV., 307/164, lef 1.

ifade etmişlerdir.⁶² Fakat daha sonra Rus konsolosu bazı cesetlerin halini göz önünde bulundurarak Valiliği ve Hükümeti zor duruma düşürebilmek, bu durumdan istifade edilebilecek bir durum olur mu diye harekete geçerek kamuoyu oluşturmaya başlamıştır.⁶³ Rus konsolosu aynı zamanda Van'da Ermeniler arasında hızla yayılan bir dedikodu da çıkararak Redif ordusuyla İslam ahalisi birleşerek Hıristiyan mahallelerine hücum ile katliama kalkışacakları yalanını hem tarafsız, olaylara karışmayan Ermeniler'e ve hem de Avrupa makamlarına bildirmiştir. Oysa jandarmanın aldığı istihbarat ise Rus konsolosunun kışkırttığı komite kontrolünde faaliyet yapan Ermenilerin 4-5 koldan Müslüman mahallelerine hücum ile katliama kalkışacakları doğrultusundadır.⁶⁴ Bu gelişmeler Van'da içten içe bir isyanın başlayacağını habercisi olarak değerlendirilerek çevre illerden hızla asker sevkiyatı gerçekleştirilerek her iki ahali zaptırap altına alınmıştır.⁶⁵ David'in öldürülmesiyle başlayan olaylar büyük bir soğukkanlılıkla yatıştırıldıktan sonra şehirde sıkı bir arama tarama faaliyeti başlatılarak Taşnak komitesinin bütün üyeleri Aram Manukyan ve Dacat ile beraber yakalanarak adliyeye sevk edildiler.⁶⁶ Ali Paşa'nın bu gayretleri Komite'nin emellerinin gerçekleşmesini geciktirmiştir. Ağır aksak devam eden mahkemeler sonuçlanmadan ilan edilen II. Meşrutiyet neticesinde Van'ı kana bulayacak olan komite üyeleri siyasi mahkûm addedilerek serbest bırakıldılar.⁶⁷

Ali Paşa'nın bu fevkalade başarısı doğuda Ermeniler'i destekleyen Avrupa devletleri tarafından iyi karşılanmadığı için İstanbul'a Paşa'nın görevden alınması hususunda büyük baskılar yapıldı.⁶⁸ Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildir. En ufak bir

⁶² BOA Y. MTV., 307/152, lef 1.

⁶³ BOA Y. MTV., 307/164, lef 2.

⁶⁴ BOA Y. MTV., 307/164, lef 2.

⁶⁵ BOA Y. MTV., 307/164, lef 2.

⁶⁶ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul 1992, s. 214; Yakalananlar arasında Rus uyruklu eylemcilerinde bulunduğu Rusya'nın Van konsolosu tarafından bir raporla Rus sefirine gönderilmiştir. Raporda "Dün aramalar başladı. Bütün ihtiyat tedbirleri alınmıştır. Muhbir (Davit) sayesinde 12 fedai mukavemetsiz yakalandı; yer altı su tesisatında saklanmışlardı. Bunlardan biri liderdir ve aynı zamanda Davit'in katili (Dacat) dir. Çok sayıda evrak bulundu. Makamların enerjik tedbirleri sayesinde tam olarak düzen sağlandı. Silahlar ve diğer üç lider ise henüz bulunamadı. Rivayete göre tutuklananlar arasında Rus tebaalılar da bulunmaktaymış. Onlara karşı nasıl hareket edeceğim. Hürmetle direktiflerinizi beklemekteyim." Diyerek durumu büyük elçiden sormaktadır. *Rusya Dış politika Arşivi, Siyasi Kısım*, nr. 113, 7/20 Mayıs 1908, s. 51 den naklen Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekleri 1914-1918* Ankara 2001, s. 37.

⁶⁷ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul 1995, s. 79-80.

⁶⁸ Akut Kansu, age, s.67-80. Kansu Adliyecı Ali bey ile Ali Rıza Paşayı karıştırmıştır.

Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildir. En ufak bir meselede devlet üzerinde hesabı olan ve bu hesabı gerçekleştirmek için her fırsatı bahane bilerek müdahale eden Avrupalılar'ın baskısına dayanamayan Babıali, Ali Paşa'nın Van valiliğine son verdi.

meselede devlet üzerinde hesabı olan ve bu hesabı gerçekleştirmek için her fırsatı bahane bilerek müdahale eden Avrupalılar'ın baskısına dayanamayan Babıali, Ali Paşa'nın Van valiliğine son verdi. (20 Ekim 1908) Van halkı Ali Paşa'nın görevine tekrar iadesi için İstanbul'a telgraflar çekerek baskı yapmaya çalışırlar. Fakat II. Abdulhamid Van'a daha iyi bir vali göndereceğini söyleyerek halkın galeyânını yatıştırdı.⁶⁹

Ali Paşa'nın Öldürülmesi

Ali Paşa, İstanbul'a dönerken Van'da devlet ve milletin çıkarları için gözünü bile kırpmadan çalıştığı için Ermeni komitacıları tarafından mutlaka öldürüleceğini biliyordu. Onun için İstanbul'a gideceği güzergahını gizli tuttu. Yaklaşık bir buçuk yıl canla başla çalışarak hizmet verdiği Van halkıyla vedalaştı. Bu manzarayı hatırlayan yaşlılar bütün Van halkının gözyaşlarını tutamadığını söylerler.⁷⁰ Ali Paşa gözü dönmüş Ermeni çetecilerinden kurtulmak için hedef saptırarak önce Erzurum'a oradan bin bir güçlkle Revan'a gider. Her gittiği yerde bölgede organize olmuş Ermeni komitacılarının nümâyişleri ile karşılanan Ali Paşa hemen Tiflis'e geçer ve Tiflis üzerinden de Batum'a geçip oradan da vapurla İstanbul'a gitmek ister.⁷¹ Fakat Ermeni komitacılarından Alev Başyan⁷² tarafından 1908 yılının son günlerinde Ali Paşa, Batum iskelesinde vapura binerken öldürülür.⁷³ Harekete hazır olan gemi Ali Paşa'nın cenazesini İstanbul'a götürmek için demir alır. Fakat aksilikler birbirini kovalar ve gemi ancak on beş günde Sinop

⁶⁹ Faiz Demiroğlu, *age*, s. 54.

⁷⁰ Hüseyin Çelik *age*, s. 77; Ergünöz Akçora, *age*, s. 157.

⁷¹ *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Van*, İstanbul 1973, s. 116.

⁷² Aydın Talay, *age*, s. 120.

⁷³ Hüseyin Çelik "Ali Paşayı Vurdular", *İhlâl Finans Van Turizm ve İş Rehberi*, İstanbul 1998, s. 59. (Ali Paşanın komitacılar tarafından öldürüleceğini bile bile Van'dan ayrılması onun görevden alınmasına karşı gizli bir tepkisi olarak değerlendirilebilir. Zira Ermeni komitacıları kendilerine karşı sert tedbirler alan eski Van Valisi Bahri Paşaya Trabzon'da suikast düzenleyerek öldürmeye çalışmışlardır. 2 Ekim 1893. BOA YEE; 36/131/152 lef127; BOA YEE, 36/131/152 lef 231.)

açıklarına gelebilir. Ali Paşanın cesedinde çürüme emareleri baş gösterince kaptan Sinop limanına yaklaşır. Cenaze Seyid Bilal cami bahçesine dış kapıdan girip camiye doğru ilerlerken sol tarafta caminin giriş kapısının karşısında defnedildi. Camiye girip çıkanların ilk gözüne çarpan bu mezardır. Mezarın başucundaki taşta şu ibare vardır. (Van İlbayı (Valisi) Ali Batum'da Ermeni komitaları öldürdü.)⁷⁴

Vasपुरakan/ Van Ermeni İhtilal Komitesi ve Meclis-i Meşveretinin Müzakerat Fezlekesi

Ali Paşa olayı ve ilan edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği ortam Ermeniler'i önu alınamaz bir cesarete sevk etmiştir. Gerçi büyük bir silah ve teçhizat kaybına uğramışlardı ama bunun telafisi mümkün gibi görünüyordu. Aram Manukyan örgütlenmeye kaldıkları yerden devam kararı almış, ve her olaydan yeni dersler çıkararak yeniden, fakat daha plânlı ve programlı çalışmaya koyulmuştur. Yeni açılan okullardan mezun olan Ermeniler'in öğrendikleri lisanlar sayesinde Avrupa fikir hareketlerini çok rahat takip edebildikleri gibi basın ve matbuatın bütün imkânlarını kullanarak Van'da bir sürü gazete, dergi ve risale basımını gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan en önemlisi emek dergisidir.

Askhatang (Emek) Dergisi: Van'da Ermeniler siyasi propaganda vasıtası olarak basından oldukça fazla yararlanmışlardır. Ereğ Dağı eteklerindeki Vanak manastırını bodrumunda bir matbaa kurularak yayın faaliyetlerine başlanmış olup Vasपुरakan ve Van Kartalı isimli iki gazete çıkarılmıştır.⁷⁵ Gazete yayıncılığının dışında bu matbaada ihtilal ve isyan ile ilgili bir çok risale ve kitap basılarak gizlice Ermeniler arasında dağıtılmış olup böylece halk beyninde isyan fikrini oluşturmaya çalışmışlardır.⁷⁶ Askhatang Dergisi 1910 dan

⁷⁴ Abdulkadir Abdulkadiroğlu, "Ermeni Katliamını Sergileyen bir Belge Daha", *Türk Kültürü*, Ankara 1991, S. 329, s. 432; *Van Kütüğü*, Ankara 1992, s. 571. (Ölümünden çok sonra dikilen ve bugün okunamayacak derecede silinen mezar taşındaki Latin harfleriyle yazılan kitabenin tarihi yanlışlıkla 1907 yazılmış olması lazımdır. Zira Ali Paşa'nın yerine atanan Ferit Paşanın atanma tarihi 20 Ekim 1908 dir. Ali Paşa yeni vali şehre gelmeden buradan ayrıldığına göre 20-30 Ekim tarihleri arasında Van'dan ayrılmış olmalıdır. Batum'a ise en iyimser tarihle Kasım ayının sonlarına doğru ulaşması gerekir. Mevsimin kış olduğu geminin 15 günde ancak Sinop önlerine gelmesinden bellidir. Dolayısıyla Ali Paşa'nın öldürülme tarihi 1908 Kasım ayının son günleri ile Aralık ayının ilk günleri içerisinde aramak daha uygundur. Van Valiliği'nin bu mütevazı mezarı bir anıt mezar haline getirmelidir. Zira geçenlerde mezarı ziyarete gittiğimde mezar tanınamayacak hale geldiği müşahede edilmiştir.)

⁷⁵ Ragıp Memişoğlu, "Van'da Ermeni Mezalimi" *İki Nisan Gazetesi* Van 12 Nisan 1974

⁷⁶ Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda sosyalist hareketin doğuşunda ve gelişmesinde Ermeni topluluğun rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, derleyen M. Tunçay, Erich Jan Zürcher, İstanbul 1995, s. 189-90.

1914 yılına kadar yayınlanmış olup Nisan-Mayıs 1915'te II. Van İsyanı sırasında tekrar yayınlanmıştır. Küstahlığa varan serbest bir üslubun kullanıldığı bu yayın organında Ermeni meselesi, meclis seçimleri, Türk milliyetçiliği gibi genel konuların yanı sıra tarihçiler açısından oldukça önem taşıyan yerel konulardan da bahsediyordu. Van ilinin bütçesi, vergilerin ağırlığı, Ermeni ve Türk okul sisteminin yetersizliği, nüfus istatistikleri, tarım meselesi, Kürt meselesi, çiçek, kolera, tifo ve veba salgınları; ticaret ve kooperatif hareketleri gibi konular.⁷⁷ Dergide bir çok vesilelerle Avrupa sosyalizmine değinilmekte ve bu hareketin ölen önderlerine atıflarda bulunularak Ermeni ihtilal hareketine heyecan vermeğe çalışılmaktadır.⁷⁸ İdeolojik olarak ihtilalci sosyalizmi kendisine yayın politikası olarak benimseyen dergi Van ve çevresinde ihtilalci komitesinin örgütlenmesini ve etkili olmasını sağlamıştır.

İsyan ve İhtilal İçin Provokasyon

Avrupa devletlerinin kışkırtmalarına kapılan Ermeni Patriği Nerses Varjabedian "dikkat çekmek için isyan ve ihtilal gerekiyorsa

Taşnak ve Hınçak partilerine ve diğer örgütlere mensup Ermenilerin Osmanlı coğrafyasında her türlü provokasyona hazırlanması için çalışmalarına başlanmıştır.

*bunu yapmak zor değil*⁷⁹ diyerek büyük bir talihsizlik eseri olarak artık Taşnak ve Hınçak partilerine ve diğer örgütlere mensup Ermeniler'in Osmanlı coğrafyasında her türlü provokasyona hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır.⁸⁰ Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermeniler'in ancak yüzde onu bu olaylara alet olurken doğan

sonuçtan maalesef büyük bir Ermeni çoğunluğu etkilenmiştir. Bu çalışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı yer hiç şüphesiz Van ve çevresi olmuştur.

Gevaş Kaymakamı meydana gelen basit bir adli vakadan Ermeni Taşnak Partisi'nin organize ettiği olayların hangi boyutlara ulaştığını

⁷⁷ H. H. Huşabadum, *Daşnakzutyun 1890-1950*, Boston 1950, s. 572-579.

⁷⁸ Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda sosyalist hareketin doğuşunda ve gelişmesinde Ermeni topluluğunun rolü", *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, derleyen M. Tunçay, Erich Jan Zürcher, İstanbul 1995, s. 189-90.

⁷⁹ Osman Karabıyık, *Türk-Ermeni Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 74; Patrik Nerses'in faaliyetleri için bakınız, Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1999.

⁸⁰ Bu çalışmalara bir örnek olarak, Hayri Mutluçağ, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, İstanbul 1986.

hayretler içerisinde idrak ederken artık bir isyanın kapıya dayandığını belki de acı bir şekilde hissederek olayları Van Valiliğine bildirmiştir.

"Kaza dahilinde hiçbir kimsenin ne malına ne canına ne ırzına ve namusuna hiçbir taraftan taarruz ve tecavüz edilmediği ve meydana adı bir olay gelmediği bir sırada Akdamar manastırında özel kâtip olarak çalışan Van'ın Keşişoğlu köyünden Oseb'in⁸¹ köylerde ve şurada burada dolaşarak güya Kürtler'in güya Hıristiyanlar'ın karı ve kızlarını takip ettiklerini ve Kürtlerin silahlanarak Hıristiyanlar'a taarruz fikriyle dolaşmakta olduklarını ve kendisine kasabaya yirmi dakika mesafede bulunan Baklakar gedüğinden geçerken bir takım Kürtler'in üzerine hücumla kendisini kovaladıklarını (provokasyon amacıyla) yayıyordu. Bu Kürtler'in yolları kestiklerinden ahalinin gelip gidemediklerini söyleyerek kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Her iki topluluğu bir birine düşürerek karışıklık çıkarmak gayretindeydi. Bu çalışmaları dikkate alınarak adı geçen şahıs göz altına alındı. Yapılan üst aramasında üzerinde Ermenice bir tomar yazı çıktı. Bu yazıların biri Taşnak fırkasının Van merkez komitesi müzakere meclisine ait özel bir talimat, diğeri ise bir takım şikayet telgrafları meyanındaydı.⁸²

Taşnak Fırkası Van Merkez Komitesi'ne ait hususi talimatın tercümesinden anlaşıldığına göre adı geçen komite 14 Nisan ila 17 Nisan 1909 tarihleri arasında Van'da gizli bir mahalde toplantı yaparak "İhtilal faaliyetinin lüzumu"⁸³ kabul edilmiş olup, bilumum Hıristiyan ahalinin silahlandırılması, muharebe için cesaretlendirilmesi için propaganda yapılması, komitenin nezaretinde yapılan silah talimlerine halkın katılımını sağlamak, gibi konular müzakere edilmiştir.

⁸¹ *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, İstanbul 1332, s. 262. Akdamar Kilisesi katibi olan bu Oseb aynı zamanda muallim olarak görev yapmakta olup, sonraki yıllarda yine faaliyetlerine devam ettiğinden tekrar tutuklama kararı çıktığında Gevaş bölgesinde Ermeniler arasında isyan çıkmış ve 2. Van isyanı denilen ve sonuçta Van'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesine sebep olan gelişmeler olmuştur.

⁸² -Anadolu'dan İstanbul'da Ermenice yayınlanan bir çok Ermeni gazetesine bu meydana haberler gelmekteydi. Bu haberlerin doğruluğu incelenmeden neşredildiğinden istenmeyen bazı olaylar oluyordu. Bunu üzerine Bab-ı Ali yazışmaları kontrol altına alabilmek için önce nahiye müdürlüğüne, oradan kazaya ve oradan da vilayet yoluyla Bab-ı Aliye bir meratip yoluyla gelmesini ve oradan doğruluk derecesi incelendikten sonra neticelendirilmesine karar vermiştir. Tasvir-i Efkâr, 29 Mart 1909 tarihinde bu konu ile ilgili geniş bir yazı yayınlanmıştır.

⁸³ Artık Ermeniler sıkı bir şekilde örgütlenerek işi ihtilal boyutuna getirmişlerdir. Ali İhsan Gencer, "İhtilalci Ermenilerin Kaza İhtilal Teşkilatı Talimatnamesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi* İstanbul 1987, XIII, 577-596. Bu talimatname 1909-1910 yıllarında Van'da görev yapmış olan Miralay Mehmet Fuad Bey tarafından Bitlis'te ele geçirilmiştir. Hayri Mutluçay, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, İstanbul 1986; Hasan Oktay, "Taşnak Partisi Van Şubesinin 5i Kongresi", *Yeni Türkiye*, Ankara 2001, Yıl 7, sayı (Mart-Nisan) 38, s. 822-831. Ayrıca Ermenilerin Osmanlı coğrafyasında çıkardığı isyanlar için bakınız, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1992.

Her ne kadar bu talimat ve kararlar tevile müsait bir vaziyette kaleme alınmış ise de yazılanların tamamı gerçekleştiği takdirde mülk ve millet açısından ne derece vahim bir sonuç doğuracağını anlamak için sıradan bir fikir yürütmek kafidir.

Talimatnamede Kafkasya'da yapılmış tecrübelerden bahsedilmemesine rağmen Aram ve İşhan'ın da adı geçen komiteye dahil oldukları ve bunların geçmişteki sabıkası göz önünde bulundurulursa memleket için yaman bir fesat için çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Bunların öneminden dolayı Oseb'in üzerinde çıkan iş bu talimatname ve komitenin itimatname nazaran kendisinin de komiteye mensup olup iftira ve yalanlarında iş bu talimatın ihtilal fikrine dayanarak hükümlerini husule getirmek gayesinde olduğunu ispat etmektedir. İhtimal ki bu konudaki talimatı gizli surette almıştır.

Oseb'in Katogigos vekilinin temiz ve saf halinden istifade ederek zaten Katogigos'un vekili dahi Arsin rahibin akibetinden⁸⁴ aldığı tehdit dersi neticesinde komitenin ve komitenin kâtip namıyla manastırda vekili ve hizmetçisi Oseb ile yine komita mensuplarından muallim namıyla bulundurulmuş Rusyalı Yeyrim ve Horkomlü Dikran ile her bir işlerine tabiiyet mecburiyetinde olduğundan "Meclis-i Umumiye-i Milli" namıyla hem efkarlarından mürekkep meclisin 14 Nisan ile 17 Nisan günleri arasında vuku bulan davet üzerine hiç olmazsa hükümete on beş dakika uzaklıkta mesafede bulunan karakola malumat verilmeyerek Akdamar'da toplantı ederek meydanda hiçbir sebep olmadığı halde Oseb'in ihtimal ki komitadan aldığı emir üzerine ve her halde komitanın işlerine uygun olarak tertip ettiği bir telgrafi katogigos vekiline çekirmiştir. Çekilen telgrafın köylüler tarafından meclise verilen bir takım evrak üzerine cereyan eden müzakere neticesinde verilen karara binaen keşide kılındığı dermeyan edilmekte ise de bu yolda azalar tarafından gizli bir karar ve hatta telgrafın bazı azaların gelmesinden önce yazılması ve azalardan bir kısmının dahi Katogigos vekili bile telgrafın içeriğine vakıf olmamaları ve mahalli asayişin emniyeti hakkında meclise verildiği iddia edilmiş dilekçe ve raporların iddiasından imtina edilmesi bunun sırf komitenin itibarının artması için yazılmış ve uydurma bir telgraf olduğunu teyit etmekte ve azaların celbi de çekilen

⁸⁴ Ermeni komitecilerinin isteklerine cevap vermeyen ve Taşnak komitesinin kilise üzerindeki baskılara boyun eğmeyerek kilisenin asli ve tarihi vazifesi ile varlığını sürdürmesi konusundaki ısrarı üzerine Rahip Arsin Gevaş'ta Ermeni komitecileri tarafından öldürülmüştür.

telgrafın olay çıkarmak için köylerde fesadı ortadan kaldırmak için tenbihat olduğunu göstermekte ve bu ayın yirmi bir Cuma gününden itibaren sebepsiz yere okulun tatil edilmesi ahaliyi heyecanlandırma maksadında olduğundan fesat fikirlerini teyit etmektedir. Komitacılar dünyada hızla yayılan sosyalist ihtilal metodu gereği Van'daki hedefleri için prova yapmaktadırlar. Bu çalışmaların sonucunda taraflardan birisi muhakkak başarısız olacağı açıktır.

İddia ettikleri olaylara gelince:

Ermeniler'in yeni propaganda usul ve teknikleriyle Osmanlı erkanını şaşkırtmak için kullandıkları metodu anlamakta zorlanan yetkililer şaşkınlık içerisinde iddialara safiyane bir şekilde cevap

vermeye çalışmaktadırlar. İlk önce o kazada emniyet ve asayişin olmadığından ve bir takım kimselerin eşkıyalık yaptığı iddia edilmektedir. Bunun en ciddi delili bu an şimdiye kadar kendilerinden başka hiçbir ferdin nümayişte bulunmamış ve her tarafta sükun ve huzurun devamı ve hiçbir kimsenin hiçbir taraftan zarar gördüğüne dair hükümete müracat etmemesi ve hükümetin de bu yolda bir

istihbaratta bulunmamasıdır. Kendileri dahi davalarına maddi delil gösteremediklerine nazaran bu fesatlığın sırf kendilerinde olduğunu ispat etmektedir.

İkincisi Kürtler'in Hıristiyan karı ve kızlarına taarruzda bulduklarını iddia etmektedirler. Bu yolda dahi hükümete her hangi bir müracatta bulunulmamıştır. Kendileri Paktan köyünde karı ve kızların bu yolda bir taarruza maruz kaldıklarını ifade etmekte iseler de Paktan köyü ihtiyar heyetinin verdikleri ifadelerde böyle bir olayın olmadığını yalnız Paktan köyünün dağ yamaçlarında karı ve kızlar pancar toplarken beş altı tane Kürt gördüklerini ve bunları karı ve kızlara söz ile bile bir sataşmada bulunmadıklarını beyan etmişlerdir. Bu ise kaale bile alınmayacak bir şeydir. Zira yaz mevsiminde yollarda dağlarda insan bulunması taciz olduğu manasına gelmez.

Üçüncüsü Oseb kendisini Baklağan gediginde beş altı tane Kürt kovaladığını ve bu adamların yolu kestiginde halk korkusundan bu yerden geliş gidiş yapamadığını beyan etmektedir. Olayın incelenmesiyle ve kendisinin getirdiği şahidin şahadetiyle bu olayda uydurma ve iftira olduğu ispat edilmiştir. Her gün kazanın en uzak noktalarından yüzlerce yolcu geldiği halde hiçbir kimsenin bir şikayette bulunmaması bir taarruza hedef olmaması bununda uydurma olduğunun diğer bir delildir.

Hasılı Oseb'in ve Taşnaksutyun fırkasının "Komitesi Müzakerat Meclisi" azalarıyla İslam ve Hıristiyan arasına bir fesat sokmaya

Her gün kazanın en uzak noktalarından yüzlerce yolcu geldiği halde hiçbir kimsenin bir şikayette bulunmaması bir taarruza hedef olmaması bununda uydurma olduğunun diğer bir delildir.

gayret ettikleri ele geçen talimatnamenin maddeleri incelendiğinde anlaşılakta olup bundan başka Oseb'in özel maddelerinde yazılı fikirler ihtilali hızlandırarak meydana getirmeğe çalıştığı bunun için de bizzat köylerde ve şurada burada dolaşarak İslam ve Hıristiyan ahaliyi galeyana getirecek surette yalan ve

uydurma haberler yayıyordu. Bunun yanında Gevaş ahali namına sahte telgraflar düzerek ortalığı karıştırmak istediği yapılan sorgulamada anlaşılmiştir.

Ayın 14-17 günlerinde manastırda toplanan "Meclis-i Umumi-i Milli" namı verdikleri azalarından bazılarında da adı geçen muhtevası yalan ve iftira dolu düzmece telgrafla haksız yere kamuoyunu heyecanlandırmaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Bundan başka komite meclislerinin ahaliyi hapis ve tazyik ederek cebren para aldıkları hükümetçe malum ise de korkudan hiçbir kimse resmen hükümete müracaat ve ihbara cesaret edemediğinden olayları takip etmek zorlaşmaktadır. Bu kere Oseb'in cep defterinde yazılanların tercümesinden anlaşıldığına göre dört kişiden nakdi⁸⁵ ceza tahsil edildiği anlaşılakta olup fakat bunların kimler olduğu bilinmediğinden bu yönde daha derin araştırma yapılabilmesi için Van bidayet mahkemesi savcılığına sevki münasip ise de karar sizindir."⁸⁶

⁸⁵ İhtilali gerçekleştirebilmek için komite her türlü yola başvurduğu gibi ilk uygulama zorla para toplamak şeklinde gerçekleşmiştir. Komitacılara para vermeyen Ermeni zenginlerinden öldürülenlerin listesi bir hayli yekün tutmaktadır.

⁸⁶ BOA DH MUI, 55-1/54-2 Gevaş kaymakamı Ali Rıza beyin Van Valiliğine 26 Mayıs 1909'da gönderdiği fezleke suretidir.

Gevaş kaymakamlığının Van valiliğine gönderdiği bu yazı üzerine valilik durumu derhal Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş, Gevaş'ta tutulan inceleme fezlekesi, kaymakamın yazısı ile yakalanan tutanakların tercümesi gönderilmiş, yakalanan evrakların asılları da ait olduğu mahkemeye tevdi edilmiştir.⁸⁷

Dahiliye nezareti Van'dan gelen bu beklenmedik yazıyı derhal incelemeye almış, 31 Mayıs 1909 da Van'a çekilen bir telgrafta Oseb'in üzerinde yakalanan evrakların asıllarını aceleyle Dersaadet'e gönderilmesi talep edilmiştir.⁸⁸

Van valiliği bu gelişmeleri yakından takip edilmesinden memnuluk duyarak derhal istenen belgeleri 2 Haziran'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdi.⁸⁹ Dahiliye nezareti Van'dan gelen yazıları tekrar inceledikten sonra metinlerde dikkate değer bazı fikirlerin olduğunu görmüş ve hükümet ve ya ahaliye karşı isyan şeklinde bir oluşumun olabileceğinden Ermenice metnin itimada şayan birisi tarafından aslına kesinlikle sadık kalınarak harfen tercüme edilmesi için Maarif Nezareti'ne göndermeğe karar vermiştir.⁹⁰ Van'dan gelen Ermenice metin tercüme edilmesi için mahremane bir şekilde Maarif Nezaretine Temmuz'da gönderilmiştir.⁹¹

Maarif Vekaleti işin ehemmiyetinden dolayı kısa zamanda metni tercüme ettirerek 11 Temmuz'da evrakları tekrar Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir.⁹²

Belgeler bu şekilde elden ele dolaşırken Van'da devam eden mahkeme 2 Ekim 1909'da beraat şeklinde sonuçlanmış ve netice bir telgrafla Dahiliye nezaretine bildirilmiştir.⁹³

Aram Manukyan'ın rüşvet vererek Van memurlarını etki altına aldığını yukarıda görmüştük. Bu mahkeme üyelerine de bu şekilde bir yaklaşım içerisinde oldular mı bilemiyoruz fakat bu kadar önemli bir kongre tutanakları hakkında beraat verilmesinin şayet içeriğinin ne manaya geldiği anlaşılammışsa başka bir anlamı yani rüşvet ve iltimas içerisinde davranıldığı açıktır. Van'ın ele geçen bu tutanaklardan hareket eden bir komite tarafından sevk ve idare

⁸⁷ BOA DH MUI, 55-1/54-4. Van vali vekili ve kumandanı Mirliya Mehmet Beyin 30 Mayıs 1909 tarihli yazısı.

⁸⁸ BOA DH MUI, 55-1/54-5.

⁸⁹ BOA DH MUI, 55-1/54-8.

⁹⁰ BOA DH MUI, 55-1/54-6.

⁹¹ BOA DH MUI, 55-1/54-8.

⁹² BOA DH MUI, 55-1/54-14.

⁹³ BOA DH MUI, 55-1/54-15.

Van'ın ele geçen bu tutanaklardan hareket eden bir komite tarafından sevk ve idare edilen Ermenilerce beş yıl sonra kanlı bir isyan ile işgal edileceği hiç kimse tarafından hesap edilemedi.

edilen Ermenilerce beş yıl sonra kanlı bir isyan ile işgal edileceği hiç kimse tarafından hesap edilemedi.

Van İhtilal Cemiyeti 5. Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları

Van Ermeni ihtilal komitesinin (Taşnak) davetiyle 14 Nisan ila 17 Nisan 1909 arasında toplanan istişare meclisi şube heyetlerinin raporlarını okuma ve üyelerin beyanatını dinledikten sonra aşağıda yazılı konular hakkında kararlar alınarak iş bu kararları Vaspurakan⁹⁴ komitesinin bilcümle şube heyetine beyan eder.

Müzakerat Jurnalinde Münderic Mevad

(Müzakere tutanaklarında bulunan maddeler)

Yazılı ve sözlü propagandayı ne gibi vasıtalar ile ileri götürmek lazım geliyor.

Komite tarafından neşrolunan risaleler ve gazeteler.

Nefsi müdafaa ve muhafaza meselesi ne gibi esaslar üzerine oturtmak lazımdır.

İdare ve teşkilatın yenilenmesi.

Ermeni İhtilal Komitesi'nin 5. Genel Kurulu'na iştirak ve idare meclislerinin tahdit salahiyeti

I

Meclis propaganda hakkında iddia olunan yazılı ve sözlü beyanatı inceleyip müzakere ettikten sonra aşağıdaki fezlekeyi tanzim eyledi.

Komite faaliyetin gelişip daha kuvvetli olabilmesi için en etkili çarenin sözlü ve yazılı propaganda olduğu, her ne kadar propaganda idaremiz dahilinde başlamış ve oldukça mütevazı bir halde devam etmekte ise de bazı siyasi sebeplerden önce üyelerin kalitesinden dolayı tabi olarak arzu edilen netice elde edilemediğinden bu konuda ciddi esaslar teklifler olsun. "Birincisi"

⁹⁴ Vaspurakan Ermeniler tarafından Van'a verilen isimdir.

hata ve yanlışlıklardan kurtarmak için sözlü propagandadan bir usul oluşturmadan "sistematik" ilişki ve tahlili propaganda dairesi dahilinde komitecilik müsabakası ve fırkalar ayrı bir çalışma birimi olarak propaganda merkezleri oluşturmak. "İkinci" kural ve kaideleri iyi belirlenmiş bir usul ile şehir ve vilayetlerde kütüphaneler tesis ve teşkil etmek. "Üçüncüsü" toplantılara ve genel eğitime göndermek (ehemmiyet vermek) mümkün mertebe yardımlaşma içinde bulunmak ve maddi problemlere karşı para tedarik etmek. "Dördüncüsü" açıktan sistematik dersler ve hazır bulunanların bilgisini arttırıp zayıf olunan meselelere önem vermek. "Beşincisi" propagandanın hareketini komitenin hareketine tatbik ve tevfik etmek. "Altıncısı" kıymetli mesaimizin dakikasını boşa geçirmemek, her hangi bir hususta mensuplarımız ve alelumum gayretperane çalışanlara casuslarla haber vermek. "Yedincisi" gizli bir kural ile komitenin esaslarını ve geçerli kurallarını genel olarak teşkil etmek (ortaya koymak) komitenin politikasına milli idare ve "demokrasi" esaslarına ve geçerli kurallar dahilinde olmak üzere yemin esasına dayalı bir "organ"a sahip olmak. "Sekizincisi" yazılı ve sözlü propaganda yapılırken komitenin tarih felsefesi nazariyelerini (dünya görüşünü) halkın itikadına ve mukaddes rivayetlere uydurarak ahalinin hissiyat ve itikadını zedelememelidir.

2

(Daşnaksutyun⁹⁵ üyelerinin ve Daşnaksutyun komitesinin kontrolünde bulunan gazetelerin⁹⁶ neşriyatı ve fırkaların ittihat noktayı nazarından vaziyetleri) hakkındaki beyanat müzakere ve bir takım münakaşalardan sonra aşağıdaki kararlar alınmıştır. 1- Gazeteler genellikle mahalli propaganda işleri ile alakalı olmakla beraber teşkilata dair teşebbüsler ve faaliyette "iş üzerinde bulunanlar" hakkında gayr-ı musait bir vaziyet aldıkları. 2- Adı geçen gazetelerin müstakil muharrirleri propaganda aleyhine gaflet içerisinde bilmeyerek gammazlıklara meydan vermiş oldukları. 3- Bu gibi neşriyat, aleyhimize çalışanların elinde komitemize karşı silah makamında olduğu. 4- Bir takım karanlık kuvvetler gizlice cüret alarak muhabirlik adı altında bir takım teşebbüslerimizi ve ya

⁹⁵ Taşnaksutyun Ermeni ihtilal cemiyetleri ittifakı manasına gelir. Altan Deliorman, *Türklere Karşı Ermeni Komitacıları*, İstanbul 1975, s. 23.

⁹⁶ Taşnak komitesinin neşrettiği gazete, dergi ve risaleler için bakınız, H. H. Huşabadum, *Daşnakzutyun 1890-1950*, Boston 1950, s. 572-579; Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda sosyalist hareketin doğuşunda ve gelişmesinde Ermeni topluluğun rolü", *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, derleyen M. Tunçay, Erich Jan Zürcher, İstanbul 1995, s. 189-90.

mensuplarımızı imhaya vasıta oldukları. 5- Çoğunlukla ciddi meseleler ile meşgul olacaklarına şahsiyat ile uğraştıkları. İyi ve güzel düşüncelerden dolayı cemiyet "hürriyet, kelim ve matbuat" esasını kabul ile beraber gazete neşreden arkadaşlara teklif ederek komitenin teşebbüsünde Daşnakçağan ve şahsi hürriyetlerini muhafaza etmekle beraber aşağıda yazılı hallerden sakınmak lazımdır.

a)- Hükümet ve ahali huzurunda fesadı mucip meselelere asla yanaşmamak

b)- Propaganda aleyhinde dolayısıyla gammazlıklara meydan vermemek için bazen teşebbüsata ait muhaberatı fevkalade tedkik ve hatta hakkında incelemelerde bulunmak

c)- Şahsiyat ile uğraşmaktan ve kalp kırmak ve zıtlaşmayı gerektirecek hallerin doğmasına ve komite mensuplarının yekdiğeriyle bozuşmak gibi hallerin cümlesinden sakınmalıdır.

ç)- İncelemeğe değer ve önemli olan fikirler ve incelemeler yalnız Daşnakçağan Meclisi dahilinde kalmak lazım gelir. İstişare meclisi genç azaların bu meselenin ehemmiyetini takdir ve idrak ederek bundan böyle uyanıklıkla davranacaklarından ümit vardır. Komite gizli hususlarımızı bertaraf etmeğe (sırrımızı ifşa edenler için) ve aksi takdirde iç tüzüğümüz gereğince bu tür üyemizi mesul tutmağa vazifedardır.

3

Meclis, teşkilat, toplantı, idare ve muhafazayı nefis hususlarına dair verilmiş olan kararları dikkatlice gözden geçirildikten sonra aşağıda yazılı düşünceler ile meşgul olundu. 1- Diğer ihtilal cemiyetleri gibi Daşnakçağan cemiyeti dahi ihtilal ve harp teşebbüsünü lüzumlu addediyor. 2- Bizi etrafımızda bulunan kabileler (Kürtler) cahil ve mutaassıp olduklarından dini ve milli meselelerde pek kolaylıkla kendi "ağa" larına ve "kara kuvvetler" in teşviklerine tabi ve Ermeni ihtilali aleyhine ve gayretperverane karşı tahrik olunurlar. 3- Gerek komite mensuplarını ve gerek bilim ahaliyi serbestçe silahlandırmak şart olup iş bu maksadın gerçekleşmesine muvaffak olmak için başlıca ticari teşebbüs fırkalarının yardımlarından istifade etmeğe çalışmak. 4- Komite, silahlanmak hususunu her şeyden önemli addederek komite dışında bulunan Ermeniler'in de silahlanmasına yardımcı olmalıdır. 5- Komite propaganda vasıtasıyla ahalinin kalbine savaş hissini yerleştirmek ve bu meselede umum komitelerin ihtilal

nazariyelerine uygun olarak hareket etmeli. 6- Komite talim ve müdafaa ile uğraşmaya ve silahını isyan ve iç harbe ve muhafazayı nefis hususlarında kullanmaya mecburdur. 7- Kılavuzlar vasıtasıyla şehrin önde gelen şahıslarını elde etmek bu gibi zevatın, amele ve işçilerin harp, müdafayı nefis ve ahdinden dönenler aleyhine kıyama sevk için en iyi vasıta olacaklarına meclis kanidir.

4

Meclis yeni teşkilatlanmaya ait beyanatı dinledikten sonra aşağıdaki fezlekeyi tertip eyledi. Siyasi cemiyetleri ve sanatkaran cemiyetlerini ve köylülerin ittihadını komitenin bir "organ"ı addetmek cemiyetler teşekkül edeceği zaman aşağıda yazılı şartlar nazarı dikkate alınmak lazımdır.

Birincisi, siyasi ve iktisadi programları tamamıyla kabul eden anasırlar ve amele ve işçi sınıfı ve küçük esnaf cemiyete dahil olabilirler, felsefey-i tarihiye (dünya görüşümüzü) nazariyemizi tamamı ile kabul eden şahıslar faal üyemiz olabilirler.

İkincisi, kooperatif cemiyetler, şehirler dahilinde harp iktisadi için en müessir çaredir. Bunlar bir taraftan tutumluluk faaliyetiyle siyasi toplantıları ve başka hususları yekdiğerine rapt ederler. Diğer taraftan da ahaliyi müttefiken çalışmaya alıştırlar. Üçüncüsü, komite, sanatkâran cemiyetleri savaş ekonomisinin en iyi vasıtalarından biri olmak üzere kabul eder ve onların teşkilatını idaresinin tertibini kendisine vazife addeder. Kafkasya'daki tüccardan yararlanarak meclisimiz esnaf cemiyetlerini tarafsız bir memlekette teşkil etmeyi münasip addedilir. Ve iş bu cemiyetlerin dahiline kuvvetli propagandalar ithal etmeyi de uygun görür. Dördüncüsü, köylülerin birlik ve beraberliği teşkilatımızın en önemli organı addetmemiz lazımdır. İş bu birlikler tarafsız olmayan memleketlerde teşekkül etmeli Köylü ittihad kanunnamesi bu gibi ittihatlara iştirak meselesini evvelce düşünülüp karar alarak tayin eylemiştir.

5

Vasपुरakan Cemiyeti kendi mensuplarının menfaatlerini dikkate alarak diğer komite ve fırkaların genel kuruluna iştirak eder.

Umum fırkaların kabul etmiş oldukları meslekte etkili olmak için iş bu iştirak yetkisi elzem addolunur.

Gelecek olaylar sebebiyle Vasपुरakan Cemiyeti mesuliyet içerisinde olup devre-i sabıktaki mevkii talisi haleldar olduğu

Bütün arkadaşlar ve heyetlerin şan ve şerefini muhafaza etmek komitenin genel kurula iştirak etmek hakkını talep etmeğe yetkili olması.

Şube Meclisinin Yetkileri

1- Müfettişlerin hesaplarını ve icraatını kontrol ve bütçelerin tanzimi

2- Komitelerin umumi komiteye temas eden teşebbüslerini incelemek.

3- Genel kurul kararlarına muhalif olmamak üzere daireyi idarenin çeşitli yönlerini tayin eylemek.

4- Komitenin kontrol ve idaresi dahilinde özel teşebbüste bulunmak.

5- Komiteye mensup şahıslara ve heyetlere ait hususları muhakeme ve incelemeye yetkili olmak.

Şube meclisleri kendi daireyi idarelerini umurunu esma' ve tervic ettirerek için umumi içtimaa murahhaslar irsal eylemek ve kendi daireyi idaresine ve ya teşkilat ile ilgili yeni tekliflerde bulunmak. Komitelerle tali komitelerin delegeleri genel kurula katılmaya yetkili olmak. Köylü cemiyetlerinden her iki yüz kişiye bir delege, ve şehir ve esnaf cemiyetlerinden her yüz kişiye bir delege tayiniyle iş bu delegelerin genel kurula katılmaya yetkili olmak.⁹⁷

Kapamacıyan Bedros Bey

⁹⁷ BOA DH MUI, 55-1/54-13.

Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendi⁹⁸

Taşnak partisine mensup Van ihtilal örgütünü kuran Ermeniler yukarıda görüldüğü gibi ihtilal için son hazırlıklarını gözden geçirirlerken Van'da belediye başkanlığı, Van idare meclisi azalarından Bedros Kapamacıyan isminde Millet-i Sadıka'dan bir Ermeni'ye 1909 yılı ortalarında teslim edilmiştir.⁹⁹ Şehir nüfusu Müslüman çoğunluğa sahip olmasına rağmen hiçbir ayrıma uğramadan Kapamacıyan efendi herkesin teveccühünü kazanarak aza seçilmiş, dolayısıyla Müslümanlar'ın da oyunu almıştı. Zira yapılan seçim neticesinde 10 idare meclisi azasından ikisi millet-i sadıkadan seçilmişti.¹⁰⁰ Çalışmalarıyla büyük bir takdir toplayan belediye reisi hakkında pek bilgiye sahip olmasak da¹⁰¹ onun sevilen sayılan bir kişiliğe sahip, manifatura ticaretiyle uğraşan bir ailenin ileri gelen önemli bir ferdi olduğuna dair kanaat hakimdir.¹⁰² Hatta İngiltere'den Van'a çeşitli kumaşlar getirecek kadar uluslararası ticaretle uğraşmaktadır. Bedros Efendi Van gölünde belediyeye gelir getirebilmek için iki yelkenli gemi işletmeye koyarak ileri görüşlüğünü yansıtmıştır.

Yöneticiliği esnasında geniş bir kitleyi memnun etmesine rağmen Van'da oldukça etkili olan ve farklı beklentiler içerisindeki Ermeni İhtilalci Taşnak¹⁰³ Komitesi'nin arzuları doğrultusundaki bir kolaylığı sağlamamıştır. Kapamacıyan Efendi Ermeniler'in geleceği hakkında ne yapmak istedikleri ve ne yaptıkları pek de belirgin olmayan Taşnak ve Hınçak komitelerine karşı daima Devlet-i Osmaniye'den yana tavır koyarak Van'da yaşayan her iki

⁹⁸ Bkz. <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale13.html>

⁹⁹ *Teotik Salnamesi*, İstanbul 1911, s. 253; Türk belediyeçiliğinin tarihi gelişimi hakkında bakınız; İber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul 1985, s. 9; Mehmet Ali Gökbaşı, *Dünyada ve Türkiye'de Belediyeçilik*, İstanbul 1996; İhan Tekeli, *Türkiye'de Belediyeçiliğin Gelişimi*, Ankara 1982.

¹⁰⁰ *BOA DH MUI*, nr. 23-2/23-1

¹⁰¹ Kapamacıyan efendiye 2 Şubat 1908 de ihşanda bulunulmuştur. *BOA İrade Taltifat*, 1325. Za/ 111.

¹⁰² *Teotik Salnamesi*, İstanbul 1911, s. 253; Y. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 175; M. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 124.

¹⁰³ Taşnaksutyun örgütü, Ermeni ihtilal cemiyetleri ittifakı olarak Balkanlardaki ayrılıkçı çeteleri örnek alarak 1890 da Tiflis'te kuruldu ve kısa zamanda İstanbul, Erzurum ve Van'da şubeler açarak faaliyete başladı. L. Nalbantyan, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century* Los Angeles 1963, s. 442; Firuz Kazemzadeh, *Russia And Britain in Persia 1864-1914, a Study in Imperialism*, London 1968, s. 527; Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 65; Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İstanbul 1986, 95; Cevdet Küçük, *Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 100; M. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul 1990, 153; Komitenin siyasi yönü için bakınız Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda sosyalist hareketin doğuşunda ve gelişmesinde Ermeni topluluğun rolü", *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, derleyen M. Tunçay, Erich Jan Zürcher, İstanbul 1995, s. 163-238;

Kapamacıyan Efendi daima Devlet-i Osmaniye'den yana tavır koyarak Van'da yaşayan her iki topluluğun da huzur ve refahı için açık yüreklilikle hizmet etme gayreti içerisindeydi.

topluluğun da huzur ve refahı için açık yüreklilikle hizmet etme gayreti içerisindeydi. Belediye reisi Kapamacıyan, halkın huzuru ve şehrin geleceği için canla başla çalışırken Ermeni Patriği, Ermeni meselesini Avrupa devletleri nezdinde canlı tutabilmek, Vilayat-ı Sitte

projesinin bir an önce hayata geçirilebilmesi için ihtilalci Taşnak komitesiyle işbirliği yaparak Van ve civarında bazı tertip ve provokasyonlara girişti.¹⁰⁴

Bu tertipler doğrultusunda Van'da Nisan 1912'de bir dizi yangınlar çıkmış ve bu yangınlarda özellikle bazı Ermeniler'in de evleri yanmıştı. Patrik bu yangın ve provokasyonlar meselenin belediye reisi ağızyla Avrupa elçiliklerine rapor edilmesini yani Müslümanlar'ın Ermeniler'in mallarına canlarına kast ederek her an ortadan kaldırmaya hazır olduğunu, Van ve civarında bu olayları Müslümanların çıkardığını bildirmesini istemiştir.¹⁰⁵ Belediye reisi Kapamacıyan efendi ise Van'da gelişen olayların böyle olmadığını yangını Ermeni Taşnak Komitesi mensuplarının çıkardığını anlatan bir rapor hazırlamıştır. Aynı zamanda Van Valiliği'ne çıkarak sadakatini ve Devlet-i Osmaniye'ye bağlılığını bildirdi.

Patriklik ise bu beklenmedik nazik durum karşısında derhal Van'a bir heyet göndererek Reisi yatıştırıp olayları ört pas etmeğe çalıştı. Zira Kapamacıyan Efendi'nin dostu, seveni, hısım ve akrabası çok olduğundan onun bu tavrı komitenin Van'da bitme noktasına geldiği manasına yorumlanacağı gibi yıllardır yalan ve iftirayla Avrupalılar beyninde oluşturdukları kamuoyunun bir çırpıda ortadan kalkması da söz konusu olabilirdi.¹⁰⁶

Yıllardır Van merkezli büyük bir gayret içerisinde çalışan Komitenin işlerini oldukça zora sokan Reis'in yaşaması artık

¹⁰⁴ 1873 de Vanlı Khrimian Hairik İstanbul patriği olarak tayin edildikten sonra Ermeni meselesini taşradan İstanbul'a oradan da Avrupa elçilikleri nezdine taşıyabilmeyi hedeflemişti. Böylece başlayan tertip ve kundaklamalar hızla Anadolu'ya yayılmış olduğundan bu olaylardan en fazla nasibini Van almış oldu. Bakınız Frederic Macler, *Autour de L'Armenie*, Paris 1917, s. 183 den naklen Yves Ternos, *Ermeni Tabusu*, İstanbul 1993, s. 58; ayrıca Patrik Khrimyan'ın faaliyetleri için bakınız, Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1996; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1988; Erdal İtler, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1999.

¹⁰⁵ BOA DH SYS 109/2-1.

¹⁰⁶ BOA DH SYS 109/2-1.

komite için hazmedilemez bir durumdu ve Reis hakkında infaz kararı çıktı.¹⁰⁷ Teorilerini Ermeni-Türk çatışması üzerine kuran ihtilalci çeteler, daha önceleri de Ermeni ileri gelenlerinden Osmanlı devletine destek vererek halkın üzerindeki kendi hakimiyetlerini yok edenlere karşı suikastlar düzenlemişler,¹⁰⁸ böylece korku salarak aleyhlerinde oluşacak muhalefeti de ortadan kaldırmış oldukları gibi bu öldürülenleri Avrupa devletlerine Osmanlı devleti öldürdü diye de şikayet ediyorlardı.

Kapamacıyan Efendi Öldürülüyor

Van Belediye reisi Bedros Kapamacıyan Efendi Ermeni çetelerine karşı durmanın onların emirlerine uymamanın cezasını

**Hazırlıksız ve korumasız
bir şekilde yakalanan Reis
kafasına isabet eden iki
adet kurşunla cansız bir
şekilde yere yığıldı.**

çekecekti. Sık sık tehditler alan Van belediye reisi Kapamacıyan Efendi isminin üzerine kara haç basıldığından habersiz bir şekilde kalabalık aile efradıyla akşam vakti akrabalarından Marcidciyan Efendi'nin isim koyma günü kutlamalarına

misafir olarak gitmek için evinden dışarı çıkıp kapısında bekleyen kızığa bindi. Bu esnada evin etrafında tertip alan Van İhtilal Örgütü'ne mensup bir grup, kalabalığın üzerine yaylım ateş açmağa başladı. Hazırlıksız ve korumasız bir şekilde yakalanan Reis kafasına isabet eden iki adet kurşunla cansız bir şekilde yere yığıldı (10 Aralık 1912).¹⁰⁹ 65 yaşında öldürülen Bedros Kapamacıyan'a karşı suikastın olacağı gün gibi ortadayken ve Avrupa devletlerinin Vilayat-ı Sitte diye tutturdıkları ve buralarda Ermeniler'e zulüm yapılıyor diye uydurdukları hikayelerin gerekçeleri Bedros Efendi'nin şahsiyle ortadan kalkacakken bu önemli kişi için hükümet yetkilileri tarafından her hangi bir tedbir, ya da koruma alınmamış olması ise oldukça düşündürücüdür.

¹⁰⁷ BOA DH SYS 109/2-3 (Genelde ihtilalci örgütlerde bu tip kararlara oldukça sık rastlanmakta olup Ermeni tedhiş örgütlerinde ise uygulama isim üzerine kara haç basılarak infaz süreci başlatılıyordu. Bunun yanında Van'da ilk kurulan Ermeni tedhiş örgütlerinden birinin ismi de "Karahaç"tır.

¹⁰⁸ *Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi İhtilaliyesi*, Ankara 1983, s. 250; Ermeniler Anadolu'da faaliyetlerini sürdürürken bir taraftan da İstanbul'da kendilerine yüz vermeyen dindaşı Ermenileri katlediyorlardı. Avukat Haçik, Gedikpaşa kilisesi başpapazı Dacad Vartabet, tüccar Karagözyan, kandilci Onnik, Apik Uncuyan, polis memuru Markar, Meclis-i ruhani üyesi Mampre Vartabet, Hacı Dikran Migirdic Tütüncüyan Ermeni çeteciler tarafından katledilen yüzlerce Ermeni'den sadece birkaçıdır. Altan Deliorman, *Türlere Karşı Ermeni Komitecileri*, İstanbul 1975, s. 31.

¹⁰⁹ BOA DH SYS 109/2-2.

Başkanın evi Bağlar mevkiinde olduğundan en yakın karakol on dakika mesafedeydi.¹¹⁰ Bunun için jandarma olay mahalline yetişinceye kadar katiller karanlıktan da istifade ederek kaçtılar. Bağlar mevki büyük bir çoğunlukla Ermeniler'in iskan ettiği bağlık bahçelik bir mahalle olup Taşnak Komitesi'nin en güçlü olduğu yerdir.¹¹¹ Bu yüzden katillerin kaçıp saklanması oldukça kolay olmuştur. Karakol kumandanı her hangi bir taşkınlığa mahal vermemek için olay yerine yeteri kadar polis ve jandarma sevk ederek bir dizi tedbir aldı.

Kumandan olay yerinde hiçbir şeyi gözden kaçırmamak için büyük bir inceleme yaparak bütün delilleri topladı.¹¹² Yapılabilecek en ufak bir hata Van'da büyük bir karışıklığın çıkmasına sebep olabilirdi. Hatta bu olayların çıkmasını bekleyen Avrupa devletleri için Vilayat-ı Sitte projesinden genel valilik statüsüne geçebilmek için iyi bir bahane olurdu.¹¹³ Van Ermeni ihtilal örgütlerinin önem verdikleri bir şehir olarak geçmişte ciddi manada Ermeni isyanı provasına sahne olmuştu.¹¹⁴

Katiller Yakalanıyor

Olayı görenlerin şaşkınlıkları üzerlerinden geçtikten sonra acilen ifadeleri alınmağa başlandı. Katillerin eşkal ve haklarında bilgiler yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Özellikle Reis'in oğlunun¹¹⁵ verdiği

¹¹⁰ Anahide Ter Minassian, "Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyıl Başında Van", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1999, s. 118.

¹¹¹ Anahide Ter Minassian, *age*, s. 118; Bağlar mahallesi şehrin doğusunda 7 km uzunluğunda 3 km genişliğinde bağlık bahçelik bir alanı oluşturuyordu. Evleri bahçe içerisinde kalın ve yüksek duvarlar çeviriyor, evleri birbirine bağlamak için bahçeleri sulamada kullanılan Urartular'dan kalma sulama kanallarıyla rahatlıkla evler ve bahçeler arasında gizli geçitler oluşturuluyordu. Bu bölge daha sonra Van İsyanı'nda kale gibi kullanılarak direniş noktasının oluşturmuştur. Bakınız, M. Kalman, Batı-Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve Jenosid, İstanbul 1994, s. 116; *La Defense Heroique de Van (Anonyme)* Geneve 1916; Yves Ternos, *age*, s. 268. Van'da Ermenilerin isyanı esnasında Türk kuvvetlerinde görevli Venezuela uyruklu Nogales Mendez'in anlattıkları için bakınız; Kaymakam Hakkı, *Hilal Altında dört Yıl ve Buna Ait Bir Cevap*, İstanbul 1931; Mehmet Necati Kutlu, *Türkiyede Bir Gezgin Şövalye Nogales Mendez*, İstanbul 2000.

¹¹² BOA DH SYS 109/2-2.

¹¹³ Avrupa devletlerinin vilayet-i sitte ve genel valilik heves ve uygulamaları için bakınız. Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler için Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915)", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 152.

¹¹⁴ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları*, 1896-1916, İstanbul 1994.

¹¹⁵ Belediye başkanının oğlu da Taşnak komitesine sempati besliyordu. Dolayısıyla komitenin gönderdiği şahısları tanıma ihtimali fazladır, bunun yanında komite bütün gizli çalışmasına rağmen reisin oğlu babasına karşı yapılan bu suikastı deşifre ederek komiteyi ele vermiştir. Hatta başkanın oğlu tarafından öldürüldüğü ile ilgili bilgiler olayın olduğu esnada küçük yaşta olanlarla yıllar sonra yapılan röportajlarda anlatılmış, fakat olayın dehşeti karşısında derin hissiyata kapılan halkın kulaktan kulağa bu olay anlatılırken hadisenin içerisine destansı halkiyat karışmasından ibarettir. İşin gerçeği yukarıda anlatıldığı gibidir. "Bunlar kendilerine hizmet etmeyen Ermeniler'i de yaşatmıyorlardı. Mesela burada Ermeniler'den bir belediye

Özellikle Reis'in oğlunun verdiği ifadeden anlaşıldığına göre Karakin ve arkadaşının bu cinayeti işlemiş olabileceği ortaya çıkıyordu.

ifadeden anlaşıldığına göre Karakin ve arkadaşının bu cinayeti işlemiş olabileceği ortaya çıkıyordu. Böylece katillerin aşağı yukarı belirmesi ile Müslüman ahali ile Ermeniler arasında çıkması olası bir karışıklık önlenmiş oldu¹¹⁶ Hızlı bir şekilde

operasyonlar yapılarak Karakin yakalanmış ve ismini tespit edemediğimiz arkadaşı ise kaçmayı başarmıştı.¹¹⁷ Olayı gerçekleştiren ekibin içerisinde arabasıyla bulunan ve daha önce Van'a silah sokmak suçlarından aranan arabacı Potur, saraç Osep, kuyumcu Karakin, olaydan sonra Karagündüz köyüne kaçan komitesinin önde gelen üyesi ve Kapamacıyan Efendi'nin öldürülmesini planlayan Sahaf lakaplı şahıslar da sıkı bir takipten sonra yakalanmışlardır.¹¹⁸

Olay anından beri kayıp olan katil Karakin'in arkadaşı daha sonra yakalanarak hapishaneye konulmuştur. Faillerin bu şekilde hızlı yakalanması aslında Van için alışılmış bir manzara olmamakla beraber Kapamacıyan Efendi'nin şahsı ve olayın nazikliği bu gelişmeyi sağlamıştır.

Van'da Taşnak Komitesi mensuplarının çıkardığı Azadamart gazetesi köşe yazarlarından Viramyacıyan Efendi'yle Ermeni mektepleri müfettişi ve Van İhtilal Örgütü baş sorumlusu Aram Manukyan Efendi'nin ve bazı ileri gelen Taşnak Komitesi üyelerinin bir kısmı belediye başkanı Kapamacıyan Efendi'nin öldürülmesinin azmettiricisi olarak tutuklanmalarına karar verildi.¹¹⁹

İhtilal Örgütü'nün ileri gelen üyeleri daha evvelce her fırsatta valiliği Dersaadet'e ve Avrupa elçiliklerine şikayet ettiklerinden haklarında çıkan bu tutuklama kararının da bununla alakalı olduğunu zannediyorlardı. Bunun için sık sık Taşnak Komitesi kulübünde toplantılar yaparak durum değerlendirmesinde bulunuyorlardı. Van'da daha önce büyük olaylar olduğundan ve

başkanı vardı. İsmi yanılmıyorsa Kafanacıyan olacak, bu onlara pek taraftar olmadığından onu oğluna öldürttüler." Ergünöz Akçora, "Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi" *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Van 1990, s. 151. "Belediye başkanının oğluna içki içirterek babasının üzerine gönderip öldürttüler", Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Van 1996, s. 70.

¹¹⁶ BOA DH SYS 109/2-2.

¹¹⁷ BOA DH SYS 109/2-3.

¹¹⁸ BOA DH SYS 109/2-11.

¹¹⁹ BOA DH SYS 109/2-15,16.

Cinayeti işleyen bir iki kişinin tutuklanmasına rağmen asıl olayın arkasındaki Van İhtilal Komitesi ile ilgili her hangi bir gelişme sağlanamadığından halk yıldınlığa kapılabilirdi.

Ermeni çeteleri birkaç yıl önce üzerlerine fazlaca gelen Van valisi Ali Rıza paşayı Batum'da katlettiklerinden¹²⁰ bırakın komite üyelerini tutuklamayı en ufak bir zabıta vukuatında bile Ermeniler hakkında her hangi bir soruşturma yapılamıyordu.¹²¹ Dolayısıyla halkın üzerinde bir korku ve bıkkınlık oluşurken komite üyelerinin kendilerine güveni artıyordu.

Onun için Belediye reisinin katledilmesini organize eden ve yönlendiren Aram ile Viramyan Efendiler'in tutuklanmaları münasip bir zamana ertelenmiştir.¹²² Hem Ermeniler ve hem de Müslümanlar tarafından Kapamacıyan Efendi'nin cinayetiyle ilgili gelişmeler valiliğe sık sık sorulmasına rağmen Van şartlarında bir iki kişinin tutuklanması dışında kayda değer bir netice alınamayınca, yani olayın azmettirenleri yakalanamayınca olay Dersaadet'e intikal etmiştir.¹²³ Cinayeti işleyen bir iki kişinin tutuklanmasına rağmen asıl olayın arkasındaki Van İhtilal Komitesi ile ilgili her hangi bir gelişme sağlanamadığından halk yıldınlığa kapılabilirdi.

Viramyan Efendi ve Savunması

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hem Ermeniler ve hem de Müslümanlar tarafından Kapamacıyan Efendi'nin cinayetiyle ilgili gelişmeler valiliğe sık sık sorulmasına rağmen Van kayda değer bir netice alınamayınca olay Dersaadet'e intikal etmiştir.

Ermeni çetecilik faaliyetlerinde önemli bir göreve sahip olan ve 1908 meclisine Van milletvekili olarak girmiş olmasına rağmen 1912 seçimlerinde milletvekili seçilemeyen Viramyan Efendi Taşnak Komitesi'nin önde gelen yayın organlarından olan Azadamart gazetesinde köşe yazarlığına başlamıştı. Belediye reisinin öldürülmesi olayının arkasında Aram Manukyan ile beraber

¹²⁰ Hasan Oktay, "Valiler Eskiden de Hedefli", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul 1999, sayı 62, s. 60-63.

¹²¹ BOA DH SYS 109/2 (II. Meşrutiyetin ilanından sonra devletin şahsına karşı işlenen siyasi suçlardan idam cezası almış olmasına rağmen salıverilmeleri kolluk kuvvetlerinin şevkini kırdığı gibi çetecilerin cesaretini arttırmıştır.)

¹²² BOA DH SYS 109/2-15. Van on birinci kolordu kumandanı Cabir paşa İstanbul'a çektiği bir telgrafta adı geçen şahısların şu an yakalanmasının herhangi bir fayda sağlamayacağını bildirip münasip zaman beklemesi Van'da gelişen Ermeni ihtilalci Taşnak mensuplarını adeta cesaretlendirmiş ve olayları körüklemiştir.

¹²³ BOA DH SYS 109/2-15,16.

Viremyan'ın da olduğu ile ilgili haberlerin halk arasında yayılması ve kendisine bu olay ile ilgili celpname gönderilmesi üzerine teslim olmayarak Dahiliye Nezareti'ne diplomatik üslup içeren bir dilekçe göndermiştir:

"Dahiliye Nezareti'ne

Üç aylık yokluğumdan sonra Van'a varışım da vilayetimizle Bitlis'in Hizan kazasını vahim bir buhran içerisinde gördüm. Hayli adaletsizlikleri neticelendirmek için ciddi bir gayret olmadığı gibi bilakis canilerle şakilere tam serbestlik verilmiş, çiftçiler baharın gelmesinden son derece rahatsız oluyorlar. Zira katil, ve yaralama ve yağma birbirini takip edeceğine şüphe etmiyor. Şekavet ve cinayetle bilinen Kürt ağaların adet haline getirdikleri Kürt köylülerini zorla silahlandırarak savaşa hazır hale getirmelerini Van valisi İzzet Paşa görmezlikten gelerek nefsi müdafaa içerisindeki Ermeniler'i ve Taşnak komitesinin bilinen elemanları aleyhinde yavaş yavaş ve devamlı bir takibat icra kılmaktadır.

Elyevm hapishanede suçsuz ve günahsız köylülerle Karkanlı Kolost, Mindanlı Sahak, Karagündüzlü Şirin ve bazı Ermeniler kalmaktadır. Ve çocukları dahi korkularından firar etmektedirler. Kapamacıyan 10 Aralık'ta öldürülmüş, benim Van'dan ayrılışım bundan 19 gün öncedir. Buna rağmen dün bu olaydan dolayı savcılıkça hakkımda zanlı sıfatıyla celpname geldiği gibi Akdamar Katogigoshanesi mektepleri seyyar müdürü maktül Rafael efendinin arkadaşı müdür Aram Efendi'yi mahvetmek maksadıyla Aram'a da aynı meseleden yine zanlı sıfatıyla celpname gönderildiğini haber aldım.

İzzet Bey ve müşavirlerinin maksatlarının ve adliye memurlarının hapishanede adam çürütmekten zevk aldıklarını bildiğimden hayatımı onlara teslim etmedim. Böyle alçak iftiralara karşı aciz olmamakla beraber kendilerinin arzularına kurban olmak istemediğimi arz ederim. İzzet Bey ve adamları Ermeniler hakkında şu hareketlerinde devam ederlerse meydan katil, gasp ve hırsızlara kalacağından namus ve korku taşıyanlar firar edecekleri muhakkaktır.

Ermeni milleti menfaatinin gayr-ı kabil tefrik bir suretle Osmanlı vatanına bağlılığını tasdik ettiği. Vilayetimizi tehdit eden şu belalara devletin dikkatini celbiyle beraber vakti var iken etkili seri tedbirlere başvurulması ricasını, iletirken Rumeli'de düşülen hataya Anadolu'da düşülmemesi ümidiyle cevap bekliyorum. Önceki dönem Van mebusu Viramyan."¹²⁴

¹²⁴ BOA DH SYS 109/2-12-13-14.

Viramyân'ın ilk etapta masumane ve haklı gibi gözükken bu hali ve isteği Dahiliye Nezareti tarafından dikkate alındığı görülmektedir. Dahiliye nezareti muhaberat-ı umumiye dairesi tarafından Van vilayetine gönderilen şifrede Viramyân'ın cinayetten önce Van'dan ayrıldığını ve Van'da yaşayan Ermeniler aleyhine takip edilen hasmane hareketlerden şikayet ettiği bildirilerek bu olayların aydınlatılarak bir neticeye kavuşturulması istenmektedir. Bunun yanında halin nezaketi göz önünde tutularak Ermeniler hakkında endişelenmelerine sebep olacak şiddetli muameleden mümkün merteye kaçınılması tavsiye olunmuştur.¹²⁵

Viramyân'ın Taşnak komitesinin ve Van İhtilal Örgütü'nün ileri gelen bir üyesi olarak ve 14 Ağustos 1896 da İstanbul'da Osmanlı Bankası baskınına¹²⁶ organize eden birisi olarak ve Taşnak Partisi'nin milletvekili olması ardından da partiyi ve Van'daki ayrılıkçı Ermeniler'i örgütleyen bir komitenin ileri gelen aktif elemanı olarak bu cinayete alakası olmaması düşünülemez. Yazdığı dilekçe tamamen profesyonel bir şekilde tarihe yazılmış bir dilekçe olarak karşımıza çıkar.¹²⁷ Aslında Viramyân'ın yazdığı bu dilekçede özellikle belirttiği Balkan hadiseleri aba altından sopa göstermek kabilinden addedilebilir. Bunun yanında Viramyân 1912 de yapılan seçimde tekrar milletvekili seçilememiş, belki de seçilemeyişi Kapamacıyan'a mal etmiş olabilir ve reisin öldürülmesi altındaki gerçeklerden birisinin de bu şahsi çekememezlik olduğu göz önünde bulundurmamak gerekir. Fakat Ermeniler'in sistematik bir şekilde çalışarak ortaya koydukları asıl niyetleri su yüzüne çıkmışken devlet yetkilileri Ermeniler'in tavırlarından yana hiç şüpheye düşmeden iyi niyetlerini devam ettirmeleri üzerinde durulması gereken önemli bir durumdur.

Cenaze Merasimi

Ermeniler tarafından oldukça fazla sevilen Kapamacıyan Efendi'nin katli üzerine hızlı bir şekilde gidilmesi en azından katillere gerektiği ceza verilemese bile¹²⁸ yakalanması ahali

¹²⁵ BOA DH SYS 109/2-10/1

¹²⁶ Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay ATASE yayını, Ankara 1992, s. 125.

¹²⁷ Belirli bir ideolojik kesimin tarihe ne gibi yön vermek istiyorsa ona göre bilgi sunulması hakkında bakınız, Tamer Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul 1994, s. 220.

¹²⁸ Halk nezdinde daha evvel bu tür olaylara karşılanlara gerekli cezanın verilemediği kanaati oluştuğundan Kapamacıyan olayına karşılanlar için de gerekli cezanın verilemeyeceği görüşü hakimdi. Hatta bu kanaat Van'da görev yapan resmi zevat için de geçerlidir. BOA DH SYS 109/2-11.

Büyük bir kalabalık eşliğinde sabahın erken saatlerinde icra edilmeye başlayan cenaze merasiminde yapılan konuşmalarda hep Kapamacıyan Efendinin faziletlerinden, iyilik ve güzel ahlakından bahsedildi.

arasında memnuniyetle karşılandığı gibi katillerin Ermeni olması da ayrıca Ermeniler içerisinde derin bir üzüntü meydana getirdi.¹²⁹ Kapamacıyan'ın icra edilecek cenaze merasimi için gerekli tedbirler alınarak asayişin bozulmamasına özen gösterildi. Büyük bir kalabalık eşliğinde sabahın erken saatlerinde icra edilmeye başlayan cenaze merasiminde yapılan konuşmalar da hep Kapamacıyan Efendi'nin faziletlerinden, iyilik ve güzel ahlakından bahsedildi. Cenaze merasime yabancı misyon şeflerinden İngiliz, Rus, Fransız konsoloları da katıldılar.¹³⁰

Bunun yanında merasime askeri erkandan kimse iştirak etmediği gibi cenazede Taşnak Komitesi'nden de hiç kimse bulunmaması manidardır.¹³¹ Taşnak Komitesi bu tavırla açıktan reisi öldürdüğünü kabul eder bir edayla sevenlerine ve düşmanlarına gözdağı vermektedir.

Van'da faaliyet gösteren gizli polis teşkilatına cenaze merasimine katılan halkın hissiyatını ve aralarında geçen konuşmaları ve tavırları gözleme görevi verildi.¹³² Bunun yanında gizli polisin vazifesi cenaze merasimi esnasında doğabilecek taşkınlıkları, provokasyonları da önlemektir. Gizli polisin tespit ettiklerine göre cenazenin Bağlar mevkiindeki Ermeni mezarlığındaki defin merasimi esnasında katılanlar arasında yapılan yarım ağız sohbet türü konuşmalarda bu cinayeti Taşnak Komitesi ve Van İhtilal örgütünün işlettiği aleni olarak ortada olduğu, hükümetin bu konuda vakit geçirmeden hareket etmesi gerektiği anlatılarak Kapamacıyan Efendi'nin memleketine yaptığı hizmetler de ağızdan ağıza dolaşıyordu. Bunun yanında Ermeniler komiteden çekindikleri için mümkün olduğu kadar sessizce konuşarak nefretlerini ortaya koyuyorlar ve komiteyi kınıyorlardı. Yakında komitenin Ermeniler üzerindeki tesiri etkisini

¹²⁹ BOA DH SYS 109/2-4.

¹³⁰ BOA DH SYS 109/2-7a

¹³¹ BOA DH SYS 109/2-6

¹³² BOA DH SYS 109/2-8

kaybedeceğini ve Ermeniler arasında büyük bir infialin ortaya çıkacağını da söylemekten geri durmuyorlardı.¹³³ Cenaze merasimi akşam vaktine kadar sürdü ve akşam vaktine yakın aile kabristanlığına defnedildi. Kapamacıyan Efendi'nin belki de hayatını ortaya koyarak devam ettirmeğe çalıştığı birlikte yaşamının asgari şartları hızla bozulmuş, ve artık Van'da gidişat geri dönülemez bir şekilde ters yüz olmuştu. Fakat Osmanlı Devleti'nin bunu görececek ve ona göre tedbir alacak gücü neredeyse bitmiş gibiydi.

Van Ermenileri ve Reform Çalışmaları

Hükümet özellikle Ermeniler'in 1912 olaylarıyla Avrupa devletlerinin bir kez daha müdahalesine meydan vermemek için reform adı altında doğuda bazı düzenlemeler yapma işini yeniden ele aldı. Bu arada Rusya, Balkan savaşlarından sonra Ermeniler üzerindeki emellerini yeniden canlandırmıştı. 21 Kasım 1912 Van'daki Rus konsolos muavini gönderdiği bir raporda "Bütün Ermeniler'in Rusya'ya taraftar olduğunu ve Rus askerinin gelişini ya da Rusya'nın nezareti altında devrimler (islahatlar) yapılmasını samimiyetle arzuladıklarını" bildirmektedir.¹³⁴

Hükümet bu düzenlemeler işi için İngiltere'ye müracaat edilerek onların tayin edeceği müfettişin raporları doğrultusunda hareket edileceğini bildirildi. Böylece bölgede Rus tesirinin önüne geçilmiş olacaktı. Fakat Rusya bu manevrayı anlamış olacak ki İngiltere geri çekilerek Rusya'nın reform projesi hazırlaması işi gündeme geldi.¹³⁵ İngiltere'nin reform işini Rusya'ya havale etmesinden sonra, Temmuz 1913 tarihinde Rusya başta olmak üzere Almanya, İngiltere ve Fransa Osmanlı devletine baş vurarak Ermenilerin esas alındığı bu reform için Vilayat-ı Sittenin birleştirilerek yönetimine bir genel vali getirilmesi, bu vilayetlerin bir genel meclisinin oluşturulması ve bu meclis üyelerinin yarısının Hıristiyan (Ermeni)

¹³³ BOA DH SYS 109/2-7b.

¹³⁴ Edgar Granville, *Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları*, Ankara 1967, 75.

¹³⁵ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, (Yayına hazırlayan İsmail Arar) İstanbul 1986, s. 169.

**Osmanlı hükümeti
açısından doğu
vilayetlerinin idaresinin
başına yabancı genel
müfettişlerin tayinini
zorlayan maddesi en zor
kabul edilenidir.**

tatbik edilmesini sağlamaya çalışıyorlardı.¹³⁷

Bu süreç sonunda reform projesi ve uygulama şartları özü itibarıyla kabul edilmiş oldu. Osmanlı hükümeti açısından doğu vilayetlerinin idaresinin başına yabancı genel müfettişlerin tayinini zorlayan maddesi en zor kabul edilenidir. Böylece hükümet tam bir samimiyet içerisinde teklif ettiği projeye bağımsızlığının kısıtlandığı bir durum ile karşı karşıya kalmış ve artık örtülü işgal yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı.¹³⁸

Başta Rusya olmak üzere Avrupa devletleri, Ermeni bölgeleri olarak addettikleri yerlerde Osmanlı yönetimini kontrol edebilmek için geniş bir hukuki prosedür elde etmiş oldular. Hükümetin olumsuz tavrına rağmen 2 Temmuz 1914 tarihinde Van, Bitlis, Mamuratülaziz ve Diyarbakır vilayeti reform genel müfettişliğine Norveçli Hoff, Trabzon, Erzurum ve Sivas vilayeti reform genel müfettişliğine de Hollandalı Westenen atandı.¹³⁹ Nicolai Hoff, Birinci Dünya Savaşı başladığında geri çağrılmasına rağmen Van'a geçmeyi başarmış, Van valisi Tahsin paşa ve Van Müslüman erkânı tarafından soğuk bir merasimle karşılanırken, Van Ermenileri ise büyük bir heyecan, nümâyış ve merasimle Hoff'u karşılamışlardır. Piskoposluk tarafından onuruna yemek verilmiş ve bu yemekte Van ihtilal komitesinin önde gelen üyelerinden İshân verdiği nutukta "sen bizim 5-6 yıldır beklediğimiz mesih, kurtarıcısın, senin sayende Ermeniler kurtulacaktır. Bizler bu günlere gelebilmek için çok çalıştık" demiştir.¹⁴⁰

¹³⁶ Halil Mentеше'nin Anıları, s. 167-172; Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği, (1878-1915)" *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 154.

¹³⁷ Edgar Granville, *Çarlık Rusyasının Türkiyedeki Oyunları*, Ankara 1967, 65.

¹³⁸ Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği, (1878-1915)" *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 155.

¹³⁹ Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği, (1878-1915)" *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 156.

¹⁴⁰ Matteo Eblighat, *A Life Within the Life of My Nation*, Beyrut 1987, s. 113-114.

Van İsyanı Arifesinde Ermeni Rus İlişkileri

Böylece Rusya bölge ile ilgili planlarını uygulama şansını yakalamış oldu. Zira daha 1912'de bölgenin işgalden önce bir reform paketinden geçirilmesi, bu reformların bölgenin şartlarından dolayı özellikle asayiş ve sukûn yönünden başarılı olma ihtimali az olduğundan işgalin bu gelişmelerden sonra gerçekleştirilebileceğini planlamaktaydılar.¹⁴¹ Bu amaçla yapılan gizli telgraf görüşmesi olayların hangi boyutta seyrettiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. 26 Ağustos 1914 tarihli Rus Dışişleri Bakanlığı'nın gönderdiği telgraf: "Kendi milletdaşlarından oluşan çeteler teşkiline dair muhtelif Kürt reisleri ile Ermeni reisleri tarafından gerek Kürtler ile Süryaniler'den oluşan çeteler icrasını üstlenen subaylarımız tarafından, şu son zamanlarda bazı teklifler yapıldı. Bütün bu teklifler, kendilerine bir miktar silah sağlanması ve verilmesi hususuna, tarafınızdan onay/muvafakat olunmasına bağlıdır. Adı geçen unsurların gayri-kabil-i itiraz olmakla beraber, dağıtılacak silahların bir kısmının, Aynı zamanda iş bu tedbirlerin askeri harekate başlanacağı zaman faydalı olabileceğine inanıyorum. Türklere hasım olan ve tarafımızdan haklarında iyi niyet ve meylimizi ortaya koymadan geri durulmaması gereken unsurların hırs ve isteklerini kışkırtmak gereği ve yararı hakkındaki fikir ve düşünceme iştirak edildiği takdirde 25000 tüfek ve 12000000 fişek emre hazır vaziyette bulundurulsun" demektedir.¹⁴²

Ermeniler gelişen bu olayları yakından takip ettiklerinden artık Van merkezli bir hareketin zamanının geldiğine kanaat getirerek bu yeni durum ve gelişmeler karşısında şimdiye kadar yaptıklarını gözden geçirerek bir dizi tedbirler aldılar. 5 Ağustos 1914 tarihinde Marsilya'da yaşayan Ermeniler büyük bir toplantı yaparak müzakerelerde bulunmuşlar ve bir beyanname yayınlarak Rusya ve Fransa yanında hareket etmeğe karar vermişlerdir.¹⁴³ Bu kararı

¹⁴¹ Halil Mentеше'nin Anıları, s. 169; Ali Karaca, " Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği, (1878-1915)" Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, İstanbul 2001, s.158.

¹⁴² BOA HR SYS, 2284/1, lef. 87.

¹⁴³ Aram Turabyan, *Les Volotaires Armeniens Sous Les Drapeaux Français*, Maseille 1917, s. 6 dan naklen Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 1988, s. 257; Ermeniler Van olaylarında kendilerinin masum olduğunu ve Ruslarla kesinlikle işbirliği yapmadıklarını hiçbir zaman kabule yanaşmadıklarından bu konuları kendileri dile getirir ise pek inandırıcı olamayacaklarını da iyi bildiklerinden çeşitli milletlerden yazarlara bu konular hakkında kitaplar yazdırmaktadırlar bunlardan birisi Fransız Yves Ternon'dur. Ternon, *Ermeni Tabusu*, isimli kitabında "Rus ordusunda Ermeni gönüllülerinin varlığı iddiasıyla birlikte, sözde Van isyanı, Türklerin kendilerini aklamada öne sürdükleri en sarsıcı kanıtı oluşturmaktadır. Oysa bu kanıt bütün yönleriyle yutturuktur" s. 267.

Güney Kafkaslar'da Rus merkezli Ermeni çalışmaları o kadar ileri seviyeye gelmişti ki Ermeniler bu durumdan cesaret alarak Van merkezli bir "Bağımsız Ermenistan" kuracaklarına kendilerini inandırmışlardı.

gerçekleştirebilmek için de Hınçak komitesi Paris merkez reisi olan İsteyan Kargiyan Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırabilmek için 20 Ağustos'da Kafkasya üzerinden Van'a geçmiştir.¹⁴⁴ İşin ilginç bu istihbaratı bildiren telgrafta özellikle Van jandarması arasında Ermeniler'e gizlice yardım yapıldığı da söylenmektedir. Bunun yanında Petersburg'dan bazı Rus zabıtları Ermeniler'den alaylar teşkil edebilmek için Tiflis'e gelmiş ve orada Osmanlı devleti aleyhine Ermeniler'i galeyana getiren bir toplantı aktetmişlerdir. Bu toplantıdan sonra bütün Kafkasya ve İran Ermenileri'nden gönüllü askerlik için akın akın merkezlerde yazılmaya başlamışlardır.¹⁴⁵ Bu yazılanlardan üç alay asker hemen silahlı talime başlamıştır. Ruslar Ermeniler'den daha önceki dönemlerde de sık sık bu şekilde alaylar oluşturarak Osmanlı ve İran devletlerine karşı kullanmışlardır. Güney Kafkaslar'da Rus merkezli Ermeni çalışmaları o kadar ileri seviyeye gelmişti ki Ermeniler bu durumdan cesaret alarak Van merkezli bir "Bağımsız Ermenistan" kuracaklarına kendilerini inandırmışlardı. İşte bu sebepten Ermeniler Van üzerinde bu kadar durmaktadırlar.

Taşnak reislerinden Samson 20 Eylül 1914 tarihinde 200 kişilik bir gönüllü Ermeni askeriyle Van'a 100 km mesafedeki Salmas'a gelmiş olup burada 1000 kişilik bir gönüllü organizasyonu gerçekleştirmiştir. Bunun yanında Salmas Ermenileri'nin tamamını silahlandırarak Van ve civarında meydana gelecek isyana yardım ve müdahale edecek şekilde örgütlemiş böylece Van'a karşı yeni bir cephe açmış oluyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁴ BOA DH ŞFR, 44/68, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umum Müdürlüğünden Van Vilayetine 28 Ramazan 1332 tarihli çekilen telgraf.

¹⁴⁵ BOA DH ŞFR, 45/166,

¹⁴⁶ BOA DH ŞFR, 46/37; 29 şevval 1332 tarihinde Emniyet-i Umum Müdürlüğünden Van Valiliğine gönderilen şifre.

İsyan öncesi Hükümet Tarafından Alınan Tedbirler ve Gelişmeler

Sınırlarda bu hareketlilik olurken Rusların saldırı ihtimaline karşılık hükümet bir ihtiyat tedbiri olarak 28 Eylül'de Van sınır köylerindeki Müslüman ahaliyi çoluk, çocuk yaşlıları daha güvenli bölgelere her hangi bir kargaşaya sebebiyet vermeden çekilmesini Van Valiliği'nden gizli bir emirle istemiştir.¹⁴⁷ Yine buna paralel olarak Rusların Van üzerindeki emelleri için dikkatli olunması¹⁴⁸ istenerek Van'daki Rus Konsolosluğu'nda görevli bir zatın Ermenileri Hükümete karşı kıskırttığından dolayı tutuklanması konusunda talimat verilmiştir.¹⁴⁹ Hükümet 1 Ekim tarihli bir

Ermenilerin isyan edeceği hükümet tarafından açıkça bilinmesine rağmen alınan tedbirler yeterli değildi.

yazısında ise bir harp vukuunda Van'da bulunan yabancı müessese memurlarının Ermenilerin hislerini hükümete karşı galeyana getirebileceği ihtimali göz önünde bulundurularak tedbirin ona göre alınması tembih ediyordu.¹⁵⁰ Ermeniler'in isyan edeceği hükümet tarafından açıkça bilinmesine rağmen alınan tedbirler yeterli değildi ve Van'ın tahkimatı için gerekirse mahpushanedeki Müslüman ahali ile kanun kaçakları affedilerek kendilerinden istifade edilme yoluna gidilecekti.¹⁵¹ Bunun yanında Rus işgali, veya Ermeni isyanı ihtimalinden korkarak her hangi bir emir gelmeden yerlerini terk eden memurların bir daha memuriyete kesinlikle döndürülmeyecekleri kararı Muhaberat-ı Umumiye müdüriyetince Van valiliğine bildirilerek hükümet yetkilileri arasında bir panik havasının oluşmasının önüne geçildi.¹⁵²

11 Kasım 1914 tarihinde Ruslar tarafından oluşturulan Ermeni gönüllü alayları, sınırimıza saldırınca Van ve civarında tertibat alan Ermenilerin de durumu değişti. Yakın nahiye ve köylerden getirilen Ermeniler şehrin çeşitli mntıklarına özellikle de Bağlar

¹⁴⁷ BOA DH ŞFR, 46/107, 8 zilkade 1332 tarihli Emniyet-i Umum Müdürlüğünden Van Valiliğine gönderilen şifre.

¹⁴⁸ BOA DH ŞFR, 45/115.

¹⁴⁹ BOA DH ŞFR, 45/114.

¹⁵⁰ BOA DH ŞFR, 40/119, 11 zilkade 1332 tarihli Emniyet-i Umum Müdürlüğünden Van Valiliğine gönderilen şifre.

¹⁵¹ BOA DH ŞFR, 46/20, 12 zilkade 1332 tarihli Emniyet-i Umum Müdürlüğünden Van Valiliğine gönderilen şifre.

¹⁵² BOA DH ŞFR, 46/152, 14 zilkade 1332 tarihli Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Van Valiliğine gönderilen şifre.

Cevdet Bey, Ermeni reisleriyle görüşerek Müslümanlarla Ermenilerin arasında bir olay çıkmamasını onlara tembih ederek bu olaylardan Ermeniler'in de zarar göreceğini söylemiştir.

mevkiine yerleştirildiler. Ancak İhtilal komitasının reisleri vilayet ve şubelere "Ruslar Başkale ve Saray yönüne arkadaşlarımızla birlikte ilerleyecekler, bütün Ermeniler silahlarıyla onlara katılacaklardır. Ruslar iyice yaklaşınca istediğimizi (isyan) yapabiliriz. Van'da yeteri kadar kuvvetimiz var; fakat, hemen harekete geçerse fazla kayıp veririz. Mevsim nedeniyle yollar da kapalı olduğundan çabuk yardım yapılamaz; bu bakımdan Ruslar'ın yaklaşmasını beklemek zorundayız" şeklinde sürekli sabırsızca davranan Ermenilere talimat üstüne talimat veriyordu.¹⁵³

17 Kasım'da Van'daki Ermeni mekteplerinde bir hareketlilik göze çarptığından yapılan aramalarda telsiz telgraf aleti bulunmuş olup bu aletler acilen Van valiliğine teslim edilerek Ermeniler'in dış dünya ile haberleşmesi bir nebze olsun engellenmiş olacaktı.¹⁵⁴ Fakat bu aletlerden Ermeniler'in ellerinde ne kadar olduğu bilinmemekle beraber bilinen gerçek Rus yetkililerle sürekli haberleşiyor olmalarıydı.¹⁵⁵ Rusya taraflarından Van'a geçerken yakalanan iki casusun alınana ifadesinden bu günlerde Van'da bir isyanın çıkacağı kesinleşmiş, fakat vakti ile ilgili her hangi bir tarih anlayamamıştı.¹⁵⁶ Bunun üzerine vali Cevdet Bey, Ermeni reisleriyle görüşerek Müslümanlar'la Ermeniler'in arasında bir olay çıkmamasını onlara tembih ederek bu olaylardan Ermeniler'in de zarar göreceğini söylemiştir. Fakat Cevdet Bey her ihtimale karşı aileleri Bitlis'e göçürmeyi de tasarlıyordu.¹⁵⁷ Ermeni murahhaşlarından birinin Cari yakınlarındaki Rus orduları komutanıyla haberleşerek Van isyanı ile ilgili görüşmeler yaptığı anlaşılınca Cevdet Bey tarafından göz altına alınmıştır. Cevdet Bey bu arada 3 Ekim 1914 tarihinde Van valisi Tahsin Bey'in Erzurum'a¹⁵⁸ tayiniyle vekaleten baktığı valilik makamına 11

¹⁵³ *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s. 206-207.

¹⁵⁴ *BOA DH ŞFR*, 47/60.

¹⁵⁵ Kamuran Gürün, age, s. 262.

¹⁵⁶ *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.207.

¹⁵⁷ *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.207.

¹⁵⁸ *BOA DH ŞFR*, 45/170. Tahsin bey daha önce Makedonya'da valilik yaptığından Eşkîya hareketleri konusunda oldukça tecrübelidir.

Aralık'ta asaleten atanmış ve Ermeni meselesiyle daha rahat ve tüm yetkilerle uğraşmaya başlamıştır.¹⁵⁹

Ermeniler 10 Aralık'ta Reşadiye ve Karçikan telgraf hatlarını keserek¹⁶⁰ bölgede küçük bir isyan provası yapmışlardı bile. 20 Aralık'ta ise Van'ı dış dünyaya bağlayan telgraf hatları yine Ermeni çeteciler tarafından kesilmiş, iki gün Van'ın dış dünya ile haberleşmesini engellemişlerdi.¹⁶¹ 26 Aralık'ta Van Ermenileri'nin isyan için hummalı bir şekilde hazırlık yaptıkları artık gözden kaçmayacak kadar aleni bir hale gelmiş olduğundan Emniyet-i Umum Müdürlüğü bir şifre telgrafla Ermeni İhtilal Komiteleri'ne üye olan ve ihtilal çalışmalarına bizzat katılarak Hükümete karşı açıktan tavır alan devlet memurlarının (Müslüman veya Ermeni olduğuna bakılmadan) acilen takibata alınarak memuriyetten men edilmesi istemiştir.¹⁶²

28 Aralık'ta ise Bitlis ve civarındaki Ermeni köylüleri silahlanarak isyan etmişler ve Gevaş'a gitmekte olan Bitlis-Van posta arabasına pusu kurarak Gevaş Kadısı ile kızını hunharca öldürmüşler ve yol güvenliğini ele geçirerek asker kaçağı Ermeni askerleriyle de birleşerek Gevaş üzerine doğru yürümeye başlamışlardır.¹⁶³

Ermeniler İsyanı Hazırlanıyorlar

Van Rusların işgal tehdidi ile karşı karşıya iken durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler'in tüm imkânlarını seferber ederek yaptıkları hazırlıklar artık sonucunu vermeye başlıyordu. Ermeniler, Patrikliğin de yoğun faaliyetleriyle Avrupa devletlerinin dikkatlerini Van'a çekmeyi başarmışlar, şimdi ise son hamleyi yapmaya hazırlanıyorlardı. Van'da bulunan askeri güç Erzurum'a gönderilmiş, gençler de seferberlik sebebiyle tamamen askere alınmış, Van'da Vali Cevdet Bey'in elinde polis ve jandarma kuvvetinden başka Van'ı savunacak askeri güç kalmamıştı.¹⁶⁴ Ermeniler mevcut jandarma gücünün sağa sola dağılması, Van

¹⁵⁹ BOA MM İrade, 7385/1 Enver Paşa'nın eniştesi olan Cevdet Bey de Tahsin Bey gibi Makedonya'da görev yapmış oldukça tecrübeli bir devlet adamıdır. Ermeniler Cevdet Bey'in almış olduğu tedbirler yüzünden rahat hareket edemediklerinden Cevdet Bey hakkında türlü iftiralar üretmişlerdir.

¹⁶⁰ BOA DH ŞFR, 48/7.

¹⁶¹ BOA DH ŞFR, 48/85; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s. 208.

¹⁶² BOA DH ŞFR, 48/166, 8 Safer 1333 tarihli şifre. (Van'da hâlâ Ermeniler'in bütün eziyet, zulüm ve katliamlarına rağmen Ermeni muhibbanı bulunması oldukça düşündürücüdür)

¹⁶³ BOA DH ŞFR, 48/188

¹⁶⁴ Ergünöz Akçora, *age*, s. 157.

**Propaganda ve üstü örtülü
tehdit amacıyla kaleme
alınmış olan bu rapor
Ermenilerin ileride
yapacakları isyani haklı
gerekçeye oturtabilmek
için tamamen
profesyonelce yazılmıştır.**

merkezinde her hangi bir kuvvetin kalmaması için her tarafta en ufak bir meseleyi bahane gösterip büyüterek jandarmanın müdahale etmesini sağlıyorlardı. Bu arada Kapamacıyan Efendi'nin katlinden dolayı hakkında celp kararı çıkartılan eski mebuslardan Viramyacıyan Efendi 4 Ocak 1915 tarihinde Hükümete Van'daki Ermeni olayları ve Türk-Ermeni ilişkileriyle alakalı uzun bir rapor göndermiştir. Propaganda ve üstü örtülü tehdit amacıyla kaleme alınmış olan bu rapor Ermenilerin ileride yapacakları isyani haklı gerekçeye oturtabilmek için tamamen profesyonelce yazılmıştır. Viramyacıyan Efendi, Ermenilerin Kürtler tarafından maruz bırakılan saldırı, tecavüz, baskın ve soygunlardan uzun uzun bahsederek asker kaçakları ve Kürt çetelerinin Ermeni köylerine vermiş olduğu zarar ve ziyanın ödenmesi için tazminat teklifinde de bulunmuştur. Viramyacıyan Efendi şayet bu baskı ve zulümler devam ederse Ermenilerin meşru müdafaa haklarını kullanacaklarını da belirtiyordu.¹⁶⁵

Cevdet Bey, gelişmelerden rahatsız olduğundan Osmanlı mebusu olan Münip Boya ve Viramyacıyan Efendiler'in riyasetinde oluşan bir heyeti Ermenilerin iddia ettiği olayların olduğu yerlere inceleme yapmaları için gönderdi.¹⁶⁶ Bu heyet biraz olsun olayların yatışmasını sağlamış oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı vatandaşları eşit hak ve yükümlüklere tabi olduğu için seferberlik esnasında Ermeni vatandaşlar da askere alınıyordu.¹⁶⁷ Van'da vali 4000 kadar Ermeni asker yazılmasını isteyince Ermeniler bunu vermedikleri gibi gelen heyete silahla karşılık verdiler. Bağlar/Bahçeler/Aygestan denilen mevkide ciddi bir çatışma yaşandı.¹⁶⁸ Cevdet Bey'in soğukkanlılığıyla bu çarpışmalar para karşılığı yani bedelli askerlik formülüyle çözüldü.¹⁶⁹ Fakat Ermeniler Ruslar'a karşı siper kazılması için kendilerinden istenen 500 kişilik grubu vermemeye karar aldılar. Hükümet tarafından

¹⁶⁵ *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.208.

¹⁶⁶ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van 1996, s. 119.

¹⁶⁷ Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik serüvenleri için bakınız, Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

¹⁶⁸ Christopher, J. Walker, *Armenia, The Survival of a National*, London 1980, s. 206.

¹⁶⁹ Ahmet Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, İstanbul 2001, s. 125; Ufuk Gülsoy, age, s. 67.

Ermenilere iletilen her konu büyük problem haline dönüştürüldüğü gibi korkunç dedikodular, şayialar komitacılar tarafından Ermeniler arasında yayılarak komitaya itibar etmeyen Ermeniler arasında huzursuzluk çıkarıyorlardı. Komita Ermeniler'e hükümetin ayırım yapmadan tüm Ermeniler'i yok edeceğini propaganda ediyordu. Artık silahlı direnişe geçilerek Ruslar'ın gelişine kadar direnerek bağımsız bir devlet kurma zamanının geldiğini söylüyorlardı.

Köy köy örgütlenen Ermeni ihtilalcileri Çatak, Hayotsz, Dzor, Timar, Gevaş ve Karçikan nahiyelerinde ve Belu, Atanantsz, Ulm, Aren, Aliur, Kem gibi köyler başta olmak üzere bir çok köyde kontrolü ele geçirerek otorite olarak Hükümeti tanımamaya başladıkları gibi hükümetin dikkatlerini buralara çekerek Van'daki isyan hazırlıklarının fark edilmesinin önüne geçilecekti.¹⁷⁰ Hükümet şehri kuşatan bu tehlikeli durum üzerine iki ayrı heyet daha oluşturarak Timar ve Çatak'a gönderdi.¹⁷¹ Çatak heyetinde İşhan ve üç Ermeni ile dört Türk yani toplam sekiz kişi yolda Ermeni-Kürt karışımı Hirj Köyü'nde geceleme için mola verince Kürtler tarafından bir baskına uğradılar ve İşhan başta olmak üzere heyet orada öldü.¹⁷² Komitanın yayın organı olan Ashatarak gazetesi bu ve buna benzer olayları bahane ederek korkunç derecede kışkırtıcı yazılar yazıyordu: "Ya şereflice direnerek öleceğiz ya da Cevdet'in Kürtleri bizi alçakça öldürecek." Bu sözlerle komitanın tesir sahasına girmeyen Ermeniler de artık şüpheye düşmüş, korkunç bir huzursuzluk ortamı olmuştu. Günlük olağan çatışmalarda yaralanan bir Türk'ü tedavi eden Ermeni doktor Maltzyan valiliğin karşısındaki ağaca komitacılar tarafından asılarak boğazına da şu yaftayı yapıştırmışlardır: "Düşmanlarımıza hizmet edenlerin akıbeti budur".¹⁷³ Bu cinayet tarafsız kalmaya çalışan Ermenileri oldukça korkutmuştu.

¹⁷⁰ Christopher, J. Walker, *Armenia, The Survival of a National*, s. 205

¹⁷¹ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutiun 1890/1924*, s. 211; *La Defense Heroique de Van (Anonyme)* Geneve 1916, s. 29; Dikran Baghdasarian, "The Self-Defense of Shadakh" *Hirenik* 1931, yıl 9, cilt 11, sayı 3, sayfa 56.

¹⁷² Hovhannes Ter Martirosian, *Mets Depkere Vaspurakanum 1914-1915 Tvakannerim*, Erivan 1917, s. 166-167; Ermeniler bu olayı Vali Cevdet bey in planladığını ileri sürerek taşkınlıklarını iyice ileri seviyeye taşıdılar. Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutiun 1890/1924*, s. 202. Cevdet Bey olaylar yatışsın diye bölgeye heyet gönderip yolda onları öldürtecek kadar basiretsiz olabilir mi bu konu şimdiye kadar Türk araştırmacılar tarafından hiç gündeme getirilmemiştir. Ermeniler önce bir yalan uyduruyorlar sonra da buna kendileri inanarak bütün iddialarını bunun üzerine bina ediyorlar. Van ile ilgili yazdıkları bütün senaryolar bu şekildedir.

¹⁷³ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van 1996, s.121; Ergünöz Akçora, *Ermeni İsyanları*, s. 170.

Bağlar Mevkiinin Tahkimatı ve İsyan

Aram Manukyan yönetimindeki komita bu şekilde toplumun psikolojisini bir isyana hazırlarken başta manastır ve kiliseler olmak üzere bir çok binaları da tahkim edip kuvvetlendiriyor, birer müstahkem mevki haline getiriyordu. Özellikle kale gibi inşa edilen Van-İran yolu üzerindeki manastırlar yüzlerce insanın uzun süre sığınacağı bir hale getirilerek her türlü ihtiyacı tedarik edildi.¹⁷⁴ Böylece buralardan Van'a destek imkânı sağlanırken vuku bulacak bir geri çekilmede ise rahatlıkla sığınılacak bir yer haline getirildi.

Van dıştan Ermeniler tarafından bu şekilde tahkim edilirken şehirde de bir dizi hazırlıklar yapıldı. Şehir üç kısımdan meydana geliyordu. Bunlardan müstahkem bir mevkiye olan kale, kalenin güneyinde etrafı duvarla çevrili resmi dairelerin ve Müslüman mahallelerinin bulunduğu şehir ve şehir ile kalenin doğu tarafında başlayarak Erek Dağı eteklerine kadar uzanan yeni kurulan ve çoğunluğunu Ermeniler'in oluşturduğu ve bunun yanında zengin Müslümanlar'ın da ikamet ettiği Bağlar/Bahçeler/Aygestan denilen yerden oluşmaktadır.

Bağlar/Bahçeler/Aygestan Van'ın diğer mahallelerinde oturan komita kontrolündeki Ermenilerin sistemli bir şekilde akınına uğradı. Bunun yanında Bağlar'daki Müslüman ahaliden bazıları da kalenin güneyinde yer alan eski mahallelere geri dönüyorlardı. Bağlarda bu hareketlilik olurken Ermeniler yüksek binaları gözetleme kulesi haline getirerek yapılan hazırlıklara karşı her hangi bir tehlikenin vukuunu gözetliyorlar ve gereken tedbirler alınıyordu. Kaleyı ve eski mahalleleri kuşatan 80 civarında siper hazırlanarak buralara tecrübeli komitacılar yerleştirildi. Ruslar'ın geliş tarihi hesap edilerek ona göre erzak ve mühimmat tedarik edilerek tam bir isyan ve direniş hazırlığı tamamlanmış oldu. Şehrin ekonomik ana arterleri Ermeniler'in elinde olduğundan mühimmat ve gıda tedarikinde hiçbir zorluk çekilmediği gibi, iki önemli marketi de Ermeniler işlettiginden Müslüman ahalinin erzak tedariki zorlaşmıştı. Bağlar'da bu hareketlilik olurken pek de

¹⁷⁴ Van civarındaki manastırların konumu ve durumları hakkında bakınız, M. Thiery, "Manisteres Armeniens du Vaspurakan", *Revue de Armenia*, Paris 1969, cilt II-VI, Ayrıca Dir manastırının kale gibi düşünölen ek inşası konusunda Osmanlı devleti ile İran arasında diplomatik görüşmeler sonucu durdurulmuş, daha sonra gizlice yeniden bu inşaat bitirilmiştir. Bu konudaki yazışmalar için bakınız, *BOA Yıldız Hususi*, 264/170; 265/136.

yüksek olmayan sıradan bir duvarla çevrili olan Van şehrinin Ermeniler'e yakın tarafındaki evler oluşabilecek bir tehlike karşısında boşaltılarak Müslüman ahali biraz daha güvenli yerlere çekildi ve bu duvar boylarında jandarma devriye gezmeye başladı.¹⁷⁵

Bu hazırlıklar bittikten sonra Aram Manukyan, Cevdet Bey'in bütün iyi niyet girişimlerini görmezlikten gelerek direnişe geçip isyan etmek için zamanın geldiğine ve bu durumun şimdiye kadar ele geçen fırsatların en iyisi olduğuna karar vererek geniş bir toplantı yaptı.¹⁷⁶ Bu toplantıda "Van Ermeni Meşru Müdafaası Silahlı Komitesi" oluşturuldu ve Bulgaratsi Grigor, Kaitsak Arakel, Armenak Ekaryan ve Panos Terlemezyan birer tecrübeli komitacı olarak bu gruba seçildiler. Armenak Ekaryan'ın¹⁷⁷ emrinde ve kuyumcu David Papazyan, tacir Vahram Bogosyan, esnaf Karabet Beylaryan ve kuyumcu Vahram Shiroyan'ın aktif birer üye olarak çalışacağı "Asker Dağıtım Ofisi" oluşturuldu. Ermeni gençleri ilan edilen seferberliğe tabi olarak düzenli askeri birliklere hızla katıldılar. Bunun yanında "Enformasyon Ofisi" de oluşturularak isyan esnasında koordineyi ve haberleşmeyi sağlamakla görevlendirildi. Ashatarak gazetesinin yayın işi bu komiteye devredilerek resmi savaş bülteni haline getirildi. Savaş esnasında yaralılarla ilgilenilebilmesi için Ermeni Kızılhaç Komisyonu da kuruldu. Dul, yetim ve savaş gazilerinin her türlü ihtiyacını giderebilmek için de yardım komisyonu kuruldu. Her ihtimale karşı Cevdet Bey ile görüşebilmek, Avrupa devletleri ile devamlı haberleşerek iyi ilişkiler kurabilmek için barış komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonların yanında tedarik komisyonu, adalet komisyonu, kadın komisyonu ve polis ve jandarma müfrezesi gibi komisyonlar yapılacak isyanın başarılı olması halinde birer bakanlık haline dönüştürülecek şekilde geçici bir hükümet kuruldu.¹⁷⁸ Bu hazırlıkların yanında 6 seyyar hastane ve bir de savaş esnasında askerleri heyecana getirebilmek için

¹⁷⁵ Onnik Mkhitarian, *Vani Herosamarte*, Sofya 1930, s. 29.

¹⁷⁶ Onnik Mkhitarian, age, 48. Bu toplantı 18 Nisan'da yapılmıştır dolayısıyla Ermeniler'in iddiası havada kalmaktadır. Yani Tehcir kararıyla Ermeniler isyan etmemiş, isyan neticesinde tehcir kararı çıkmıştır. Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 111.

¹⁷⁷ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890/1924*, s. 111. Armenak Ekaryan (Yekarian) Ramkavar partisine mensup bir ihtilalcidir. Christopher, J. Walker, *Armenia, The Survival of a National*, s. 205

¹⁷⁸ *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, İstanbul 1332, s.208. (Bu bilgiler Ermeniler geri çekilirken Van'da bıraktıkları evraklardan elde edilmiştir.)

**Aram Manukyan,
"Savaşçının Meşru
Müdafaası" diye bir
deklarasyon yayınladı.**

öğrencilerden oluşan bir bando takımı kuruldu.¹⁷⁹

Aram Manukyan, "Savaşçının Meşru Müdafaası" diye bir deklarasyon yayınladı. Askeri komiteden savunma ile ilgili

son hazırlıklarının gözden geçirildiği bir brifing aldı.¹⁸⁰ Armenak Ekaryan söz alarak "İsyan bizim vazifemizdir. Ondan kaçmayacağız, o bizim hayatımızın dönüm noktasıdır. Önümüzde iki yol vardır. Ya onlara baş eğerek zillet içerisinde yaşayacağız ya da gözü pekçe onlara karşı alınımız açık olacağız ve atalarımızın şerefli yolunu tercih edeceğiz" dedi.¹⁸¹ Bu brifing neticesi ellerinde 506 yivli uzun namlunu silah bu silahlara ait 74824 fişek, 849 tabanca 50000 mermi, çeşitli çap ve marka tabanca, mavzer gibi tüfekler, el bombası olduğu anlaşıldı. Yine Ekaryan Bağlar mevkiini 7 savunma noktasına ayırdığını ve bu mıntikalara birer sorumlu vererek onların komutası altındaki askerlerin yerleştiği 80 siperden başka 79 direniş noktası da oluşturduğunu bildirdi.¹⁸² Bağlar mahallesini çeviren 3 Osmanlı askeri kışlasını yakınlarındaki Ermeni evlerinden gözeterek oradaki hareketliliğe göre her an saldırıya geçilerek kazılan lağımlar vasıtasıyla patlatılabileceğini de söyleyen Ekaryan ana caddeleri, geçit noktalarını, yüksek binaları kilise ve depoları, yabancı misyon şefliklerinin binalarını kontrol altına aldığı beyan etti. Bu yabancı binalara saklanan Ermeni isyancılar buralardan hükümet yetkililerine ateş ederek üzerlerine top mermisi atışını çekecekler böylece binalar yıkılınca uluslararası diplomatik bir sıkıntının çıkmasını da sağlayacaklardı.¹⁸³

20 Nisan 1915 akşamı bütün hazırlıklar gözden geçirildikten sonra aynı anda bütün Ermeni isyancıları silahlarını ateşleyerek Aram Manukyan komutasında Van isyanını başlatmış oldular. İsyan

¹⁷⁹ Anahida Ter Minasyan, "Van 1915", *Armenian Van/Vasurakan*, California 2000, s.227-228. Görüldüğü gibi bu hazırlıklar sistematik bir şekilde yapılmaktadır. Dolayısıyla Ermeniler günümüzde yapmış oldukları neşriyatta ve çevirdikleri Ararat filminde iddia ettikleri olaylar tamamen propagandaya yönelik uydurma iddialardır. Ermeniler Van'da Rusların desteği ile kurmayı planladıkları devletin alt yapısını oluşturmuşlar ve Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumdan en iyi istifade etme yolunu seçip isyan etmişlerdir.

¹⁸⁰ - Hovhannes Ter Martirosian, *Mets Depkere Vasurakanum 1914-1915 Tvakannerim*, Erivan 1917, s. 167-168.

¹⁸¹ *Haykakan Sovetagan Hanragitaran*, cilt 11, s. 55-56.

¹⁸² Hovhannes Ter-Martirosyan, (A-Do), *Metz Depkere Vasurakanum 1914-1915*, Tvakannerin, Erivan 1917, s. 224.

¹⁸³ Anahida Ter Minasyan, *age*, s. 230. (Bu çarpışmalarda Ermeniler istedikleri diplomatik skandalı gerçekleştiremeyince Amerikan Konsolosluğunu kendileri yıkmışlar ve bu binanın çektiği fotoğrafını Van ile ilgili yaptıkları bütün neşriyatlarda boy boy yayınlamışlardır.)

özellikle Ermeni araştırmacılar tarafından üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm 20-28 Nisan; ikinci bölüm 29 Nisan-8 Mayıs ve üçüncü bölüm 9 Mayıs-18 Mayıs olarak incelenmektedir.¹⁸⁴

İsyanın birinci bölümünde Bağlar'da bulunan bütün resmi binalar işgal edildi. 22 Nisan'da Bulgaratsi Grigor, Hamit Ağa kışlasına kazılmış olan lağımı patlattı ve bu gelişmeler günlük olarak Ermeni direnişçilerinin moralinin yükseltilebilmesi için Ashatarak'da yayınlanarak öğrenciler tarafından bütün Ermenilere ücretsiz olarak dağıtılıyordu. Aynı zamanda bu gazete dağıtıcıları cephelerdeki sıcak çarpışmaları yerinde görerek gazeteye bilgi veriyorlardı. 26, 27, 28 Nisan sayılarında adeta cephelerdeki gelişmeler dakika dakika verilerek öldürülen Türkler'in istatistiklerini tutmak mümkün oluyordu.¹⁸⁵

Cevdet Bey isyan karşısında durumu İstanbul'a bildirerek evsiz ve yurtsuz kalan Müslüman ahalinin aşiret köylerinde barındırmanın mümkün olmadığını, bu ailelerin daha güvenli yerlere göndermenin uygun olacağından bu konu hakkında talimat

Ermeniler heyecanla kalkıştıkları bu girişimlerini hep Rusların gelişi üzerine kurduklarından hiç vakit kaybetmeden bir heyet oluşturarak derhal Rus yardımının gelebilmesi, Ruslar'ın Van'ı bir an önce işgal edebilmesi için gönderdiler.

beklediğini söylemiştir.¹⁸⁶ Sivil halk ile ilgili endişesini bildirdikten sonra Ermenilere bir ihtar olması için kaleden modası geçmiş¹⁸⁷ toplarla Bağlar'a birkaç top atışı gerçekleştiren Cevdet Bey bu etkisiz girişiminin fayda vermeyeceğini bildiğinden bölgeyi abluka altına almaya çalışması da pek sonuç vermedi. Ermeniler bu etkisiz top mermileri karşısında daha da şımararak bütün gelişmelere rağmen Bağlar'ı terk etmeyen

Müslüman ahaliyi acımasızca katletmeye başladılar. Bunun yanında kalenin ikmal yolu olan kuzey tarafındaki köyleri de yağmalayarak Cevdet Beyi ricata mecbur bırakmak istiyorlardı. Fakat Ermeniler heyecanla kalkıştıkları bu girişimlerini hep Rusların gelişi üzerine kurduklarından hiç vakit kaybetmeden bir heyet oluşturarak derhal

¹⁸⁴ Anahida Ter Minasyan, *age*, s. 230

¹⁸⁵ *Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi İhtilaliyesi*, s.206-207.

¹⁸⁶ *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s. 214-215.

¹⁸⁷ Anahida Ter Minasyan, "Van 1915", *Armenian Van/Vasporakan*, s. 238.

Rus yardımının gelebilmesi, Ruslar'ın Van'ı bir an önce işgal edebilmesi için gönderdiler.¹⁸⁸ Bunun yanında zaman kazanabilmek için İtalyan konsolosu Spordoni'yi Cevdet Bey'in niyetini ve son durumu öğrenmek için kaleye gönderdiler. Cevdet Bey asilerin derhal silahlarını bırakarak teslim olmalarını, Ruslar'ın onlara fayda vermeyeceğini söyledi. Spordoni ise "Ermeniler silaha sarıldırması hükümeti ikna etmek içindir. Zira askerlik adı altında Ermeniler imha olunacakları konusunda son derece korkmaktadırlar. Onun için Ruslar gelip onları kurtarana kadar silahlı direnişleri sürecektir." diyerek Ermeniler'in niyetini Cevdet Bey'e bildirdi.¹⁸⁹ Spordoni bütün yabancı konsolosların ve misyoner temsilcilerinin de bu şekilde düşündüğünü söyleyerek Ermeniler'e gereken hakların artık verilmesi gerektiğini de ekledi

Dr. Ussher Ermenilerin rasgele yüksek binalara Amerikan bayrağı çekmesini sağlayarak bu binaların Amerikan Devleti'nin malı olduğunu dolayısıyla buralara gelecek zararın diplomatik bir krize neden olacağını hesaplıyordu.

ve Cevdet Bey'e diplomatik nota verdi. Spordoni'den başka Amerikan misyoner merkezinin temsilcisi olan Dr. Clarence Ussher de Ermenilerin temsilcisi olarak Cevdet Bey ile görüşmüş, Cevdet Bey'i Ermeni isyanına karşı almış olduğu tedbirlerden dolayı adeta fırçalayarak Ermeniler'e gereken bağımsızlığın verilmesini sert bir nota ile bildirmiştir.¹⁹⁰ Dr. Clarence Ussher bununla da kalmayarak

Cevdet Bey'in "Ermeniler'in kökü kazınmalı, eğer bir Müslüman bir Hıristiyan'ı saklarsa önce onun evi yakılacak sonra Hıristiyan onun gözü önünde öldürülecek sonra o Müslümanın kendisi ve ailesi de öldürülecek" diye talimat verdiği yalanını Ermeniler arasında yayarak galeyanın üst noktaya çıkmasını sağladı.¹⁹¹ Dr. Ussher Cevdet Bey'in Aygestan'a top atışını önleyebilmek için Ermeniler'in rasgele yüksek binalara Amerikan bayrağı çekmesini sağlayarak bu binaların Amerikan Devleti'nin malı olduğunu dolayısıyla buralara gelecek zararın diplomatik bir krize neden olacağını hesaplıyordu. Bunun yanında Cevdet Bey Dr. Ussher'in niyetini bildiği için topları

¹⁸⁸ Mkrtych H. Nersisyan, *Genotsid Armian v Osmanskoi Imperii*, Erevan 1982, s. 280-281.

¹⁸⁹ Hovhannes Ter Martirosian, *Mets Depkere Vaspurakanum 1914-1915 Tvakanerim*, Erivan 1917, s. 171; Onnik Mkhitarian, *Vani Herosamarte*, s. 47; A. Do, s. 261.

¹⁹⁰ Clarence D. Ussher, *An American Physican in Turkey*, Boston 1917, s. 239.

¹⁹¹ Clarence D. Ussher, *An American Physican in Turkey*, 244.

Amerikan misyoner teşkilatının merkez binasına çevirdi ve böylece Ussher'in Ermeniler'i desteklemesinin önüne geçebilecekti. Fakat Van'ın savunmasında bulunan Rafael de Nogales bunun bir diplomatik krize sebebiyet vereceğini söyleyerek toprakların nişanını değiştirdi.¹⁹²

Ermeni isyanı alabildiğine cereyan ederken şehrin etkisiz topraklarla bombalanması neticesi Amerikan bayrağı çekilen bazı binalar ufak tefek hasara uğrayınca Dr. Ussher çok kaba bir üslup ile kaleme aldığı mektubu Cevdet Bey'e iletti. Cevdet Bey ise "Şimali Amerikan Misyonerleri, Ermeniler'i hükümet aleyhine tahrik ve teşvike devam ettikleri sürece ve Amerikan bayraklarını rast gele sağa sola astıkları müddetçe ve ihtilalciler bu binalarda saklandıkları müddetçe şehir sistematik bir şekilde bombalanacaktır." diye cevap verdi.¹⁹³

25 Nisan-8 Mayıs tarihleri arasındaki isyanın ikinci dönemi Ermeniler'in cesaretinin Ruslar'dan gelen haberlerle daha da kuvvetlendiği görülmektedir. Bu arada Ermeniler Cevdet Bey'in top atışlarından beklediklerinden daha az zayıt verildiğini görünce saldırılarını daha da şiddetlendirdiler. Ermeniler küçük bir fabrika inşa ederek burada oluşturdukları dökümhanede top döktüler ve silahları için mermi imal ederken toprakları içinde top güllesi dökmeyi başardılar. Bir kimya öğretmeni yaptığı çalışmalarla barut imal etmeyi başardığı gibi artık basit bombalar da yapıyordu. 80 civarındaki siperlerin sayısı her geçen gün artırılıyor, yeni yaptıkları topu deneyerek askerin üzerinde müthiş bir psikolojik heyecan oluşturuyorlardı. Ermeniler kendilerinden o kadar emindiler ki tüm bu faaliyetlerini resimleyerek belgeliyorlar, böylece isyanın sonucundan oldukça emin bir şekilde kuracakları devlet için resmi evrak arşivini şimdiden kuruyorlardı.¹⁹⁴

Cevdet Bey, Ermeni yazarlarını ve onları destekleyen katliam çığırkanlarını adeta yalanlarcasına köylerden komitalara mensup olup da Aygestan'a yardıma gelmek isteyen halkın şehre girmesine onları katliama tabi tutmadan izin verdi.¹⁹⁵ Bu sefer Ermeniler akın akın şehre gelen bu Ermeniler'in üzerine ateş ederek onları şehre

¹⁹² Rafael de Nogales, *Hilal Altında Dört Sene*, İstanbul 1931, s. 24

¹⁹³ Rafael de Nogales, *Hilal Altında Dört Sene*, s. 32

¹⁹⁴ Añahida Ter Minasyan, *age*, s. 234

¹⁹⁵ Clarenve D. Ussher, *An American Physican in Turkey*, s. 240; *La Defense Heroigue de Van (Anonyme)* Geneve 1916, s. 132; Onnik Mkhitarian, *Vani Herosamarte*, s. 65; Christopher, J. Walker, *Armenia, The Survival of a National*, s. 208.

sokmadılar. Bir çoğu ölen bu Ermeniler'den ancak bir kaçı yara almadan kaçarak Müslümanlar'a sığınarak canını kurtarabildiler.¹⁹⁶

Ermeniler kendilerinden emin bir şekilde Müslüman mahallelerini lağımlayarak yakıp yıkarken Cevdet Bey'in artık dayanacak gücü kalmamıştı. Cevdet Bey'in yanında bulunan Kürt gönüllüleri en ufak bir bahaneyle bırakıp kaçmışlar, hatta Ermeniler Nogales komutasında çarpışan Müslüman kuvvetler arasında "sizi bir Hıristiyan komuta ediyor" diye tahrik ederek onları isyana teşvik bile etmiştir. Cevdet Bey gelişmelerin iyi gitmediğini görerek Ermeniler'e teslim olmaları konusunda bir heyet gönderdi ve Eznik Vartabet ile görüşüldü. Bu heyette Şerif Bey ve Osmanlı Bankası Van şubesi müdürü Alcardi vardı. Bu görüşmelerde Ermeniler'in gözünün hiçbir şeyi görmedikleri anlaşılmıştır.¹⁹⁷

Van'daki ev ev, sokak sokak boğaz boğaza yapılan çarpışmaların anlatılması oldukça uzun bir ayrıntıyı gerektirmektedir. Cevdet Bey Ruslar'ın Van'a oldukça yaklaştıklarını görünce gölde beklettiği gemiler vasıtasıyla şehrin Müslüman halkını 16 Mayıs'ta tahliye etmeye başladı. 18 Mayıs'ta Daşnaksagan Kheco, Ashod Melik Mousyan, Deli Ghazar ve Dro komutasındaki Ermeni gönüllülerden oluşan alaylar general Nikolayev ile beraber Van'a girdiğinde artık Van'ı savunacak kimse kalmamıştı. Kaçabilenler kaçmış geride kalanlar ise Ermeniler'in insafına terk edilmişlerdi.¹⁹⁸

Aram Manukyan Rus orduları Kafkasya komutanı Daşkof tarafından Van valisi olarak tayin edilerek yeni bir sistem kurarak memurlarını Ermeniler'den seçmesini bildiriyordu.¹⁹⁹ Tüm Van

¹⁹⁶ Rafael de Nogales, *Hilal Altında Dört Sene*, s. 32. Nogales bu olay karşısında şaşkınlığını gizlemeyerek gayri bu muameleden bir Hıristiyan sıfatıyla çok hiddetlendim bu gayri insani adamlar (İhtilalci Ermeniler) yiyeceklerini bunlara taksim etmemek için kendi ailelerini ve çocuklarını kurşunla öldürmekten korkmuyorlardı. Bunun üzerine ben de Ermeniler'e (Aygestan'a) ateş açtım. Ermeniler'in sığındıkları binalar tarumar oluncaya kadar ateşe devam ettim.

¹⁹⁷ *Defanse Heroique de Van*, s. 45.

¹⁹⁸ Taşnak, Hınçak ve Ramkavar Ermenileri'nin Van'da Müslüman ahaliye yaptığı eziyet, işkence ve zulümler için bakınız, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, I-IV*, Ankara 1995; Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezalimi*, Ankara 1995; Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları, 1896-1916*, İstanbul 1994; Ergünöz Akçora, "Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi" *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Van 1990; Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Van 1996; Kaymakam Hakkı, *Hilal Altında dört Yıl ve Buna Ait Bir Cevap*, İstanbul 1931; Van olaylarının Ermeni perspektifi açısından anlatımı için bakınız, M. Kalman, *Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, İstanbul 1994, s. 116; *La Defense Heroique de Van (Anonyme)* Geneve 1916; Yves Ternos, *Ermeni Tabusu*, İstanbul 1993; Tamer Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul 1994; Tamer Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İstanbul 1994.

¹⁹⁹ Ergünöz Akçora, *age*, s. 198.

**31 Temmuz 1915 te
Ermeniler Van'ı ateşe
verip terketmek zorunda
bırakıldılar.**

Ermeni bayraklarıyla donatılarak bayram yapılmaya başlanırken Aram Manukyan isyan başlangıcında oluşturduğu geçici Van hükümeti şimdi fiiliyata geçirme fırsatını ele geçirmişti.

İhtilal Ermeniler için 70 gün Van'da hükümet tesis etmelerine fırsat verdi. Ruslar Malazgirt'te Osmanlı kuvvetlerine yenilince acilen Van'ı terk etmeğe karar verildi. 31 Temmuz 1915 te ancak yanlarına birkaç günlük yiyecek alabilen Ermeniler Van'ı ateşe verip terketmek zorunda bırakıldılar. Bitlis, Van ve civarında Ermeni komitalarına inanan inanmayan tüm Ermeniler zorla Revan'a doğru hareket ettiler. Bu kabile yollarda Kürt eşkıyaların baskınlarında binlerce can kaybı verdi.²⁰⁰

Planlı bir şekilde organize olan Van İhtilal Örgütü amacına ulaştığı bir sırada meydana gelen gelişmeler neticesinde Van'ı terk etmek zorunda kalmış olmalarına rağmen Van 1918'de ancak Türkler'in eline geçebilmiş, Aram Manukyan ise Van'da elde ettiği tecrübelerle Ermenistan Devleti'ni kurmayı başarmış ve 29 Ocak 1919 yılında tifüsten ölünceye kadar bu devletin İçişleri Bakanı olmuştur.

²⁰⁰ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, s. 246

VAN'DA ERMENİ İSYANLARI (1896 – 1915)

Şenol KANTARCI*

“Van, Müslüman Türk’ün vahşi idare ve boyunduruğundan kurtarılmıştır. Bölge bundan böyle Rus umumi valisi tarafından idare olunacaktır. Van kahramanı Aram bu makama getirildi. Daha şimdiden bir çok Ermeni delikanlılarını toplayarak bir gönüllü birliği teşkil etti. Evlatlarının en iyileri şimdiden silah altındadır. Bu yeni ordu, savaş meydanlarında Ermeni bayrağını ebedi müttefiki olan Rus bayrağının yanında taşıyacaktır...”

Sever Yânin imzalı Roskof'ta çıkan Otro – Yoga adlı Rus gazetesinden (Mayıs 1915).

Giriş

Van vilayeti XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yerdir. Buradaki komitelerin çalışmaları Ermeni faaliyetlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Zira diğer vilayetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri, burada aleni bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹

Bu araştırmada, Van vilayetinde ortaya çıkan Ermeni olayları, tarihsel süreciyle incelenmiştir. Özellikle son otuz beş-kırk yıldır sık aralıklarla Ermeniler tarafından dünya kamuoyuna taşınan

* ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum. skantarci@eraren.org

¹ Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, s.255. Ayrıca Van isyanları ile ilgili başlıca eserler için bkz. Clarence D. Ussher, *An American Physician in Turkey*, Boston and New York, 1917, s.248; James Bryce and Arnold Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916* (ed. Ara Sarafian), New Jersey, 2000, s. 77; Rafael de Nogales, *Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap*, Çev. Kaymakam Hakkı, İstanbul, 1931, s.22 (Bu eserin İngilizcesi için bkz. Rafael de Nogales, *Four Years Beneath the Crescent*, New York 1926, (English translation by Muna Lee); Hikmet İlgaz, *Şark Yıldızı*, C. I- II., (Yer belirtilmemiş), 1953; General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesinin Tenkidi*, Çev. Kaymakam Nazmi, Ankara, 1935; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987; Mehmed Hoccoğlu, *Arsiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1988; Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları 1896-1916*, İstanbul, 1994;

iddialarını, Van'da gerçekleşen Ermeni olayları, (Bu olaylarda Ermenilerin oynadıkları rol) çürütür niteliktedir. Bu amaçla, Ermenilerin bölgedeki siyasi faaliyetleri ve bu siyasi faaliyetlerde kullandıkları yöntemler çalışmada anlatmıştır.

Araştırma, her ne kadar Van'da gerçekleşen iki Ermeni isyanını içerse de yoğunluk ikinci Van isyanı üzerinde olmuştur. Çünkü ikinci Van isyanı, niteliği itibarıyla Osmanlı Hükümeti tarafından 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli "*Vakti seferde icraat-i hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında Kanun-ı Muvakkat*"ın² en önemli sebeplerinden birisini teşkil etmiştir.

İsyan, "sevk ve iskân" kararından yaklaşık bir buçuk ay kadar önce 15 Nisan 1915 tarihinde çıkmış, büyümüş ve isyan sırasında Van'daki yönetim zor durumda kalmıştır. Van Valisi Cevdet Bey, Rusların Başkale istikametinde Van'a doğru ilerlediğini ve takriben 15 Mayıs'ta Van'a gireceklerini tahmin ederek 14 Mayıs'tan itibaren Van'dan Bitlis istikametine doğru geri çekilme emrini vermiştir. 15 Mayıs'ta Rus ordusu (Bu ordunun içerisinde Rusya Ermenilerinden oluşan Ermeni gönüllü askerleri) ve Van vilayetindeki yaklaşık 35-40 bin civarındaki Ermeni buluşmuş, şehirde kalan 20 binin üzerinde Türk katledilmiş ve yeni Van valiliğine Aram Manukyan seçilerek kasabalara yeni Ermeni kaymakamlar gönderilmeye başlanmıştır. Oysa "sevk ve iskân kararı" bu tarihten sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde savaş içerisinde olan Osmanlı Devleti tarafından bu ve bunun gibi faktörlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

VAN'DA ERMENİ HAREKETLERİ

Birinci Van İsyanı (1896)

Van'daki Ermeni hareketlerinin 1914 yılından geriye doğru yaklaşık 60-70 yıllık bir mazisi vardır. 1857 yılında Varrak Manastırında bir basımevi kurulmuş ve burada Ermeni isteklerine ait eserler basılmış, "Vaspurgan", "Van Kartalı" gibi gazeteler çıkartılarak propaganda yoluyla isyana hazırlık yapılmıştır.³ 1870

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III Kısım 3, Ankara, 1983, s. 40.

³ Akçora, *Ermeni İsyanları ...*, s. 44. Richard G. Hovannisian, editörlüğünü yaptığı "*Armenian Van/Vasporakan*" isimli kitapta, Artsvi Vasporakan (the Eagle of Vasporakan) adlı il gazetesinin 1850'de Varak Manastırında basıldığını yazmıştır. (Richard G. Hovannisian, (Ed.) "*Armenian Van/Vasporakan*" (Takdim yazısı), UCLA, 2000, s. 3.

Genel olarak Ermeni isyan komiteleri Van'da diğer yerlere kıyasla daha organize ve kuvvetli olmuştur.

ve 1880 yıllarında ise "İttihat ve Halas", "Araratlı" ve "Karahaç" gibi örgütler kurulmuştur.⁴ Bu bakımdan genel olarak Ermeni isyan komiteleri Van'da diğer yerlere kıyasla daha organize ve kuvvetli olmuştur.

1872 yılında Van'da kurulan "İttihat ve Halas", Rus taraftan bir çizgi yürütmüştür. Böylece Rusya'dan da gördüğü destek ile kuvvetli bir siyasi teşekkül haline gelmiş ve Van merkezli olarak etrafındaki Ermenilere sürekli isyan fikirlerini aşılamıştır.⁵

Aynı yıl (1872), Van'da kışkırtma hareketlerini hızlandırmak, Ermenileri Rus ordusu saflarına çekmek ve Osmanlı ordusuna karşı kullanmak için "Kurtuluş Birliği Cemiyeti" kurulmuştur.⁶

1878 yılında yine Van'da "Siyah Haç Cemiyeti"⁷ diğer yaygın adıyla "Karahaç", kurulmuştur. Bu örgüte (Karahaç) verilen ad, üyeleri arasında sır tutmayanları listedeki isimleri üzerine haç işareti çekerek idama mahkum etmelerinden ileri gelmiştir. Adı geçen cemiyete üye olanlar büyük bir mesuliyetin altına girmiş oluyorlardı. Örgütün ileri gelenleri Rusya'dan gelen Ermenilerden oluşmaktaydı. Genel olarak bu örgütleri doktor Navarstyan tanzim etmiştir. Örgütlerin faaliyetleri birkaç yer ve koldan idare olunmuştur. Bunlardan birisi Tiflis'tir. Buradan silah ve cephane tedarik etmek üzere icap eden paralar gönderilmiştir.⁸

Birinci Van İsyanı ile İlgili Van'daki Konsolosların Raporları

Haziran 1896 da başlayan Birinci Van isyanının hazırlığı yukarıda da anlatıldığı üzere, geriye doğru uzunca bir zaman dilimini almıştır.

Van'da ki Ermeni komiteleri buradaki Türkleri yok ederek bölgeyi ele geçirmek için kurulmuş, sürekli dışarı ile irtibatta bulunarak silah tedariki sağlamıştır. İsyan öncesinde Van konsolosu yüzbaşı Clayton tarafından hazırlanan 12 Ekim 1890

⁴ Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 11.

⁵ Osman Karabıyık, *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü*, İstanbul, 1984, s. 58.

⁶ Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 11.

⁷ Örgütün kuruluş tarihini Akçora 1878 olarak vermiş, Karabıyık ise 1882 olarak vermiştir (Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 11-12; Karabıyık, *Türk-Ermeni* ..., s. 58-59).

⁸ Karabıyık, *Türk-Ermeni* ..., s. 58-59.

tarihli raporda; Rusya Ermenistan'ından Türkiye Ermenilerine silah göndermek için cemiyetler kurulduğu ve silahların dağıtılması için ise ajanlar angaje edildiği yolunda bilgiler elde edildiği yazılmıştır. Clayton, 1890 Kasımında da Ermenilerin isyan hazırlığı içerisinde olduğunu ve Amerikalı bir misyonerden Rusya'dan gelen bu silahların Van'da dağıtıldığını öğrendiğini raporunda ifade etmiştir.⁹

İsyanla ilgili olarak Van'da konsolosluk yapmış olan General Mayewski ise şunları yazmıştır: "1895'te, Van ihtilâlcileri Avrupa'nın ilgisini Ermeni sorunu üzerine yeniden çekmeye çalışıyorlardı. Zengin Ermenilere, ölüm tehdidiyle para yardımı istenen mektuplar gönderiliyordu. Bu süre zarfında Van ihtilal komitesi kararı ile bazı politik cinayetler de işlendi. Bu cinayetlerin en mühimi 6 Ocak 1895 günü, yani Ermenilerin en büyük bayram günü, mukaddes ayini icra için kiliseye gitmekte olan Papaz Bogos'un şahsında işlendi. Zavallı ihtiyar, bazı ihtilalcilerin adi davranışlarına karşı koyduğu için ölüme mahkum edilmişti.

"1895-96 kışında Ermeni gençleri Rus konsolosluğu yakınındaki evlerin geniş odalarında toplanıp müfreze hatta kıta talimleri yapıyor ve bazen heyecana gelerek atış denemelerine girişiyorlardı."¹⁰

1896 Haziranına kadar Ermeniler tarafından bir çok küçük çaplı isyan ve çeşitli olaylar çıkartılmışsa da, yönetim tarafından bunlar engellenmiştir. 2-3 Haziran gecesi gerçekleşen olayı İngiliz Başkonsolosu Williams, raporunda şöyle anlatmıştır:

"2/3 Haziran 1896 tarihi gecesi Van sokaklarında devriye gezen askerlere Ermenilerin ateş açmaları sonucu, devriyenin komutanı olan subayla bir er ağır bir şekilde yaralanmışlardır. Artık Müslümanların dayanma güçleri kalmamıştı. Bunlara maceracı Ermeniler sebep olmuştu. Yapılan bu isyanın kendilerine yararlı olmayacağını birkaç kere söyledim. Böylece bir harekete girişmemelerini tavsiye ettim, hatta rica ettim. Sanıyorum ki, şimdi artık hiçbir umutları kalmamıştır."¹¹

3 Haziran'da başlayan olaylar 4 Haziran'da hız kazanmış ve 6 Haziran 1896 Cuma sabahı erken saatlerde silahlı Ermeniler tarafından isyan şiddetlendirilmiştir.

⁹ Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 102.

¹⁰ General Mayewski, *Statistique des Provinces de Van et de Bitlis*, s. 33-39, Naklen, Gürün, Ermeni Dosyası, s.210.

¹¹ Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 108.

6 Haziran gününü İngiliz Konsolos Williams, raporunda şöyle anlatmıştır:

*"6 Haziran'da Amerikan misyoneri Dr. Regnault ile birlikte asilerin savunduğu iki yeri gördüm. Korunma usulleri beni şaşırttı. Kendileri, İran'dan yardım kuvvetleri gelinceye kadar on gün dayanacaklarını söylediler. Bunlar arasında Amerika, Rus, Bulgar tabiyetinde olanları da vardı. Asilerin toplamı da (600)'e çıkar."*¹²

8 Haziran günü şiddetlenen çarpışmalar, 10 Haziran ile 16 Haziran arasında Ermenilerin vur kaç taktikleriyle veya mazgallardan Türklere açtıkları ateşlerle sürmüştür.

Hükümet, bütün bunlara rağmen sağduyusunu korumaya çalışmış, Ermenilerin teslim olmalarını istemiş ve bunun için Van'da bulunan konsolosluklara müracaat etmiş, Ermeni temsilcilerin, isyancıların, teslim oldukları takdirde Van kalesinde muhafaza edileceklerini söylemiştir. Ayrıca, bunlar hakkında bir

**Yaklaşık beş ay süren
isyân, Ekim ayı sonlarında
büyük oranda
bastırılabilmiştir.**

karar verilinceye kadar yabancı mümessillerin kontrolünde olmalarını ve aflatı için tavassutlarını teklif eden Van Valisi Nazım Paşa başta olmak üzere Sadettin Paşa, Şemsettin Paşa ve Van Vali vekili C. Melik imzalı bir beyannameyi konsoloslara iletmişlerdir. Konuyla ilgili olarak konsololar Hükümetin bu ılımlı yaklaşımını uzlaşıcı görmüşler ve bu şartlarda Ermenilerin silahlarını bırakması gereği üzerinde bir karara vararak durumu Ermeni çetecilere bir mektupla bildirmişlerdir.¹³

Sadettin Paşa, 23 Temmuz 1896 tarihli raporunda, konsololar tarafından yapılan bu ılımlı teklife rağmen isyancıların silah bırakmadıklarını, tavsiye ve nasihatleri kabul etmediklerini bildirmiştir.¹⁴

İsyân, 10 Eylül 1896'da tekrar başlamıştır.¹⁵ 14-15 Eylül'de evlere sığınan Ermeni isyancılarla çatışmalar devam etmiştir.

Yaklaşık beş ay süren isyân, Ekim ayı sonlarında büyük oranda bastırılabilmiştir. Ancak tam anlamıyla bitirilmmiştir de denilemez,

¹² Uras, *Tarihte Ermeniler ...*, s. 500.

¹³ Akçora, *Ermeni İsyânları ...*, s. 114-115.

¹⁴ Akçora, *Ermeni İsyânları ...*, s. 115.

¹⁵ Başvekalet Arşivi - Yıldız Evrakı. Kısım: 36, Naklen, Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi...*, s. 349.

30 Ağustos 1914 tarihinde Zeytunlu Ermeniler Osmanlı bayrağı altında savaşmayı reddederek kendi subaylarının yönetiminde bir "Zeytun Fedayi Alayı" kurarak resmen isyan etmişlerdir.

çünkü 1897 yılında da devam etmiştir. Hariciye Nezaretinin 10 Ağustos 1897 tarihli dış temsilciliklere gönderdiği telgrafta:

" ...Aydın 7'sinde Ermeni çeteleri Haydıranlı ve Mazkiri aşiretlerine saldırmış ve çok vahşiyane hareketlerde bulunmuşlardır, 116 kadın ve çocuğu öldürmüşlerdir. Takip edilen âsiler İran'a kaçmış olup

hudut bölgelerinde gerekli tedbirler alınmıştır." şeklinde bilgi vermiştir.¹⁶

Birinci Van isyanında umduklarını bulamayan ve başarısızlığa uğrayan Ermeniler bu defa propaganda yoluyla Şemsi Paşa'nın kendilerine işkence yaptığı yaygarasını yapmaya başlamışlardır.¹⁷

İkinci Van İsyanı (1915)

Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmiştir. Seferberliğin ilanından yaklaşık 27 gün sonra yani 30 Ağustos 1914 tarihinde Zeytunlu Ermeniler Osmanlı bayrağı altında savaşmayı reddederek kendi subaylarının yönetiminde bir "Zeytun Fedayi Alayı" kurarak resmen isyan etmişlerdir.¹⁸

Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce Rus-Ermeni yakınlaşması hakkında bilgi sahibi olmuştur. Alman Yarbaylarından Guse de Türkiye'deki Ermenilerin, Türkiye aleyhine taşıdıkları zararlı fikirleri, Rusların ilerlemeleri halinde eyleme dönüştürecekleri ve ayaklanacaklarının bilindiğini yazmıştır.¹⁹ Bu amaçla, 19 Temmuz 1914 tarihli Rusların Kafkasya Ermenileri aracılığıyla yapmakta olduğu kışkırtmalara karşı alınacak önlemleri belirten 3. Ordu Komutanlığı emri çıkartılmıştır.²⁰

¹⁶ Akçora, *Ermeni İsyanları ...*, s. 117.

¹⁷ Birinci Van İsyanı'yla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Akçora, *Van ve Çevresinde ...*; Uras, *Tarihte Ermeniler ...*; Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ...*; Gürün, *Ermeni Dosyası*.

¹⁸ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 260.

¹⁹ Yarbay Guse, "Büyük Harpte 'Kafkas' Cephesi'ndeki Muharebeler (II), Çev.: Yarbay Hakkı- Yay. Haz.: Ömür Barış, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Ekim 2001), Sa: 57, İstanbul, 2001, s. 51.

²⁰ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sa: 81, Belge: 1804. (Bundan sonraki dipnotlarda Askeri Tarih Belgeleri Dergisi "ATBD" olarak gösterilmiştir).

Emirde, Rusların Kafkasya'daki Ermeniler vasıtasıyla Türkiye'de bulunan Ermenileri teşkilatlandırıp Osmanlı Devletinden zaptedecekleri yerleri Ermenilere vererek istiklallerini temin vaadiyle teşvik ettikleri, daha da ileri giderek bölgede yaşayan köylülerin giymiş oldukları kıyafetleri giyerek Ermenilerin yaşadıkları köylere silah ve cephane soktukları ve hatta Rus Generallerinden Loris Melikof'un oğlunun bu maksatla Van'a gittiği haberi alınmış olduğu ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması gereği bildirilmiştir.²¹

6 Eylül 1914'te Başkomutanlık tarafından 3. Ordu Komutanlığına gönderilen mesajda, Van'daki Ermenilerle Rusların haberleştiklerinin istihbar edildiği bildirilmiştir.²²

Benzer bir telgraf 14 Eylül'de Erzurum Vali Vekili Defterdar Cemal Bey tarafından 3. Ordu Komutanlığına çekilmiştir.²³ Telgrafta: "Rus Hükümetinin Kafkasya'daki Ermenilere görülmedik derecede güvendikleri, onları kendi tarafına çekip Doğu Anadolu'da istedikleri anda isyan çıkartarak iç işlerimize karışmaya çalışacakları..."²⁴ bildiriyordu.

18 Eylül 1914 tarihli Bitlis Valisi Mustafa Bey'den 3. Ordu Komutanlığına çekilmiş olan şifreli telgrafta: "Seferberlikten sonra bu bölgedeki Ermeniler, komitelerin talimatlarına göre Kafkasya Ermenileriyle birleşerek Rus Ordusunun hareketini kolaylaştırmaya karar vermişlerdir"²⁵ denilmiştir.

14 Ekim 1914'te Beyazıt Mutasarrıfı²⁶'nın Dahiliye Nezaretine gönderdiği mesajda ise 26 Eylül'de Van, Muş, Bitlis ve Kars'da Ermeni gönüllülerinin toplanarak saldırı hazırlıklarında bulduklarını, hatta içlerinden birkaçının Van'a gittiklerini bildirmiştir.²⁷

Kasım ayı içerisinde artık Osmanlı Devleti sıcak bir savaşın içerisindeydi.

²¹ ATBD, Sa: 81, Belge: 1804.

²² Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 262. Ayrıca Bkz. ATBD, Sa: 81, Belge: 1807 (Belgede Tahran Elçisi'nin, Rusların İran ve Kafkasya'daki Ermenilere karşı gösterdiği yakınlık bildirilmiş bu bağlamda silah dağıtıldığı hatta Tebriz Rus Konsolosu'nun Ermenilere Ermenistan vaadinde bulunmuş olduğu haberi verilmiştir. Tahran Elçisi'nin haberinde Mako civarında toplanan Rus kuvvetlerinin sayısı ve Van'daki Ermenilerle Rusların haberleşme içerisinde oldukları da belirtilmiştir).

²³ Akçora, *Ermeni İsyancıları ...*, s.74.

²⁴ ATBD, Sa: 81, Belge: 1808.

²⁵ ATBD, Sa: 83, Belge: 1903.

²⁶ Mutasarrıf: Bir sancağın en büyük idari amiri.

²⁷ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 263.

29 Kasım 1914'te Van'da büyük bir isyan çıkacağıının haberini Jandarma Tümen Komutanı Kâzım Bey, yakalanan iki casusun ifadeleriyle Başkomutanlığa bildirmiştir. Telgrafında Kâzım Bey: "Derdest edilen iki casusun ifadesinden bu günlerde Van'da ve vilayet dahilinde kıyam olacağı anlaşılmıştır. Ahvalde bunu gösteriyor."²⁸ diyerek eğer böyle bir kıyam olursa müşkül bir vaziyette kalınacağını bildirmiştir.²⁹ Bir gün sonrasında ise, Van Valisi Cevdet Bey, Rus kuvvetlerinin Kotur'dan Van'a doğru ilerlediklerini, Ermenilerin Van'da herhangi bir olay çıkarmamalarına çalıştığını bildiren telgrafi çekmiştir.³⁰ Van'dan 2 Aralık tarihinde çekilen diğer bir telgrafta ise, Ermeni erlerden firariler olduğu ve bunların Rusların tarafına geçtiğini haber vermiş 4 Aralık 1914 tarihli Van seyyar Jandarma Tümen Komutanı Kâzım Bey'in bir diğer telgrafında ise düşmanın bölgede ele geçirdiği yerlerde Müslüman ahalinin elindeki silahları alıp Ermenilere verdiği ve Ermenilerden kıtalar oluşturduğu bildirilmiştir.³¹

İkinci Van İsyanı Sırasında Van'ın Nüfusu

Van'da nüfus Müslümanlar lehindedir. 1914 tarihli Dâhiliye Nezareti'nin yaptırdığı Memâlik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi İstatistiği (Statistique Officiel de 1914)'ne göre Van vilayeti ve kazalarındaki nüfus şöyledir:

Vilayet – Kazalar	Müslüman Nüfusu	Ermeni Nüfusu	Toplam
Van vilayeti merkez kazası	45.119	33.789	79.736
Ercis kazası	27.323	8.083	33.406
Şitak (Çatak) kazası	8.132	4.292	12.717
Adilcevaz kazası	10.820	4.849	15.669
Gevaş kazası	18.123	10.520	28.643
Hakkâri sancağı – merkez	21.848	3.461	27.680
Çölemerik kazası	7.450	297	9.004
Mahmudi kazası	10.230	528	12.959
Şemdinan kazası	9.873	-	11.740
Hoşap kazası	7.691	1.015	8.706
Vilayet Toplamı	166.609	66.834	242.260

²⁸ ATBD, Sa: 81, Belge: 1812.

²⁹ ATBD, Sa: 81, Belge: 1812.

³⁰ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 264.

³¹ ATBD, Sa: 81, Belge: 1814.

**Seferberliğin ilanıyla
birlikte askere çağrılan
Ermeniler de firar ederek
birçoğu Van'a gizlice
gelmişlerdir.**

Listede görüldüğü gibi Van merkez ve Hakkâri sancaklarından teşekkül eden Van vilayetinin Hakkâri'deki³² Müslüman nüfus toplam nüfusun yaklaşık % 70'ini, Ermeni nüfus ise % 30'luk kısmını teşkil etmiştir. Ayrıca

Şitak (Çatak) dışında diğer kazalarda ortaya çıkan durum, Müslümanların Van vilayetinin her yerinde Ermenilerin iki veya üç katını oluşturduğudur. Ortaya çıkan bir diğer önemli unsur da göçebe hayatları sebebiyle çok sayıda Türk'ün sayıma katılmamalarıdır. Zira bunlar da hesaba katılırsa Türk nüfusu daha da yükselecektir.³³

Zaten II. Meşrutiyetle birlikte Doğu Anadolu ve özellikle Van vilayetinden seçilen mebusların temsil nispetine Ermenilerin itiraz etmeleri üzerine vilayette süratle bir nüfus sayımı yapılması için alınan kararı, yukarıda tabloda verilen gerçeği ortaya çıkaracağını anlayan Ermeni komiteleri derhal sabote etmeye kalkmışlardır. Ermenilerin ve yabancı konsoloslukların da yer aldığı yukarıdaki resmi istatistik sonuçları, yabancı kaynaklarca da teyit edilmiştir.³⁴

İsyan Öncesi Ermenilerin Van'da İzledikleri Strateji

Henüz isyan başlamadan Van'ın içine doğru çevre köylerde bulunan Ermeniler, kabileler halinde yerleşmeye başlamışlardır. Seferberliğin ilanıyla birlikte askere çağrılan Ermeniler de firar ederek birçoğu Van'a gizlice gelmişlerdir. Bu durum hükümetin de gözünden kaçmamıştır. Vali Cevdet Bey, Ermeni komite reislerine bu göçün nedenini sorduğunda "Köylerde geçim daraldı, akrabalarımızın yanına göç etmeye mecbur kaldık" gibi bahaneler ileri sürerek cevap vermişlerdir.³⁵

³² Bahsi geçen dönemde Hakkâri, Van vilayetine bağlı sancaktır.

³³ ATASE, Nu. 1/3 Kıs. 523, Dos. 118, F. 5-13 ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, nu. 57/19096. Türk ve Ermeni nüfusu dışındakiler de genel toplamda yer aldığından 8.817 kişilik bir toplam farkı bulunmaktadır. Naklen, Azmi Süslü – Gülay Ögün – M. Törehan Serdar, *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliâmları Gazilerle Mülakat*, Ankara, 1994, s.12-13.

³⁴ Amerikalı tarihçi Justin McCarthy'e göre 1914-1915'de Van'da 179.380 Müslüman'a karşılık 79.760 gayrimüslim bulunduğunu ifade etmiştir (Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998, s. 83).

³⁵ Ilgaz, *Şark Yıldızı*, C.I., s. 25.

Ekim ayına kadar Van ve çevresindeki bütün gençler askere gitmişlerdir. Van'da yaşlı, kadın ve çocuklardan başka kimse kalmamıştır. Ekim ayının bu günlerindeki en üzücü haberlerden birisi Harput'ta bulunan kolordunun Erzurum'a doğru hareket ettiğinin duyulması olmuştur. Olaydan birkaç gün önce bu kolorduya bağlı tümenlerden birinin Muş, diğerinin de Elazığ'dan yola çıktığı haber alınmıştır. Kolorduya bağlı Van'da bulunan Üçüncü Tümen'in Van'da kalacağı da pek muhtemel değildi. Çok geçmeden bu tümeninde Van'dan ayrılacağı haberi duyulmuştur. Normalde birlikte hareket etmesi istenen kolorduya bağlı bu üç tümene emir aynı zamanda çıkmış, Muş ve Harput'takilere emir ulaşmasına rağmen, Harput postanesinde ortaya çıkan bir yanlışlık sonucunda emrin Van'daki tümene tebliği yapılamamıştı. Ancak, yanlışlık fark edilir edilmez Van'da bulunan tümen de süratle hazırlıklara başlamıştır. Van'daki Türk halkı bu habere üzülmüş, hatta bu emrin durdurulması için girişimlerde dahi bulunulmuş ancak bir netice alınamamıştır.³⁶

Tümen, Van'dan ayrılırken son anda Vali Cevdet Bey'in emriyle yolunu uzatarak Ermenilerin bulunduğu Haç mahallesinden geçmiştir. Ancak, geçiş sırasında mahallede sokaklar تنها, kapılar ve pencereler kapalı olup, gizlice perde aralarından gözetlenmiştir.³⁷

Ekim sonuna doğru İngiltere, Fransa ve Rusya savaş ilan edince bu defa Van'da bulunan Rus, İngiliz ve Fransız konsolosları şehirden çıkmak zorunda kalmışlar ve valiye veda ederek Van'dan ayrılmışlardır. Bu defa da Türk halkının tümen ayrılırken göstermiş olduğu coşkunun aynısını Ermeniler şehirden ayrılan konsoloslara karşı göstermişlerdir.³⁸

Van'da bulunan tümen gitmişti, fakat tümenin tamamının gittiğini Ermenilere duyurmamak ve şehirde çok sayıda asker olduğu izlenimini vermek için bir takım tedbirlere başvurulmuştu. Örneğin, kışlaların etrafındaki kordon kuvvetlendirilmiştir. Boş koğuşların lamba ve sobaları yakılmış ve fırınlardan eskiden olduğu gibi bol miktarda ekmek alınmaya devam edilmiştir. Borular her zaman ki vakitte divan taburu, karavan ve hazır ol çalmışlardır. Bir bölük asker, sürekli olarak kışla kapılarından girip

³⁶ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 33.

³⁷ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 41.

³⁸ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 42.

çıkılmaya memur edilmişti.³⁹ Bütün bunlar, şehirdeki Ermeniler için alınmış tedbirlerdi. Zira edinilen istihbaratta şehirde silahlı 30-40 bin silahlı Ermeni olduğu⁴⁰ ve Rusların Van'ı işgalini bekledikleri bilinmekteydi. Bunun için Van'ın çevresinde terörist faaliyetlere başlamışlardı.

İsyan Öncesi Van ve Çevresinde Ermeni Terör Hareketleri

15 Aralık 1914 tarihli Dahiliye Nezaretinden Van Valisine gönderilen telgrafta, Reşadiye ve Karçıkan telgraf hatlarının bazı kısımlarının Ermenilerce tahrip edildiğini ve bunlarla çatışmaya girildiği ve bu konuda bilgi gönderilmesi istenmiştir.⁴¹

Olaylar bu şekilde cereyan ederken 12 Ocak 1915'te Van'a, İran'da bulunan Türk ordusunun cephanesinin bitmek üzere olduğu ve acil olarak cephane sevkiyatı yapılması gereği bildirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, şehirdeki gençler askere gitmiş, ancak yaşlılar, kadınlar ve çocuklar şehirde kalmışlardır. Bunun üzerine cephaneyi İran'da bulunan Türk ordusuna kimin götüreceği sorunu tartışılmış ve sonuçta çok riskli bir karara varılmıştır. Buna göre Van'da mekteplerde bulunan 11-12-13 yaşlarındaki çocukların cephaneyi götürmelerine karar verilmiştir. Bu amaçla gönüllü ailelerden alınan 120 çocuk yanlarında birkaç jandarma ile birlikte sırtlarında bu cephaneyi götürmek için yola çıkmıştır. Şehir halkı, 21 Ocak'ta çocukların cephaneyi orduya yetiştirdiklerini ve geri dönüş için yola çıktıkları haberini almıştır.⁴²

Bir Vefa Örneği: Ermeni Doktor'un Türk Çocuklarını Tedavi Etmesi

Çocukların Van'a doğru ilerlemekte olduğu haberinin üzerinden çok geçmeden hava şartları birden bire değişmiş ve kar yağışıyla birlikte fırtına çıkmıştır. Ortaya çıkan duruma şok olan aileler tereddütlü bekleyişlerini sürdürürken diğer taraftan da yoldaki çocuklarından iyi bir haber almak için sürekli olarak hükümet binasına gidip gelmeye başlamışlardır. Ancak, şehre oldukça üzücü bir haber gelmiştir. Habere göre, 40 çocukla 8 jandarma

³⁹ Ilgaz, *Şark Yıldızı*, C.I., s. 51.

⁴⁰ Ussher, *An American Physician ...*, s.248; Bryce and Toynbee, *The Treatment of Armenians ...*, s. 77; Nogales, *Hilâl Altında Dört Sene ...*, s.22.

⁴¹ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 265.

⁴² Ilgaz, *Şark Yıldızı*, C.I., s. 82.

**Şehirde bunlar olurken
Van'ın çeşitli bölgelerinde
Ermenilerin
ayaklandıklarına, askerlere
ve yöre halkına
saldırdıklarına dair
haberler de yoğunluk
kazanmıştır.**

öğrenilememiştir.⁴³

kurtulabilmiş bunlarında büyük çoğunluğunun durumunun ağır olduğu bildirilmiştir. Şakak aşiretinin yaptığı arama çalışmalarında dağlarda ve yollarda donmuş olarak 39 çocuk cesedine rastlanmış ve bu çocuklar şehre getirilmiştir. Diğer yaklaşık 41 çocuğun, iki öğretmenin ve jandarmaların akıbetlerinin ne olduğu ise

3 Şubatta şehre getirilen çocuklar, hastane niyetiyle kullanılan büyükçe bir eve sevk edilmiş ve burada tedavileri yapılmaya başlanmıştır. Şehirde bunlar olurken Van'ın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin ayaklandıklarına, askerlere ve yöre halkına saldırdıklarına dair haberler de yoğunluk kazanmıştır. Bitlis Valisi'nin Dahiliye Nezaretine çekmiş olduğu 21 Şubat 1915 tarihli telgrafında Haksef nahiyesindeki Ermenilerin isyan ettikleri ve çarpışmaların başladığı bildirilmiştir. 6 gün sonra yani 27 Şubat 1915'te ise, Adilcevaz'dan Van'a gelmekte olan 300 kadar Siirt gönüllü askerine Ermenilerin ateş açtıkları ve 8 Türk askerinin öldürüldüğü bildirilmiştir.⁴⁴

Hastane İran cephesinden gelen ağır yaralı askerlerle dolu olduğu için, hastane olarak kullanılan büyükçe bir evde bu çocuklara iki doktor tıbbi yardımda bulunmuştur. Bunlar Dr. Refik Bey ile Dr. Maltızyan'dır. Van halkının teveccüh ve muhabbetini kazanmış olan bu ihtiyar Ermeni doktorun faciayı haber alır almaz vilayete gelerek hizmetini arz etmesi herkesi sevindirmiştir. Ortodoks olduğu için Van'da bulunan Katolik ve Protestan Ermeniler tarafından pek sevilmeyen Dr. Maltızyan, öteden beri hastalarının dini ve milliyetleri ile alakadar olmamış kimin derdi varsa hemen yardıma koşmuştur.⁴⁵

Van'a gelebilen 40 çocuktan, günlerce onları iyileştirmek için uğraş veren her iki doktor, 22'sini kurtarabilmiştir. Gerek Dr. Refik Bey gerekse Dr. Maltızyan birçok geceler uykusuz kalarak bu çocukları iyileştirmeye çalışmışlardır.⁴⁶

⁴³ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 86-90.

⁴⁴ Gürün, Ermeni Dosyası, s. 266.

⁴⁵ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 90 - 91.

⁴⁶ Ilgaz, Şark Yıldızı, C.I., s. 121.

Bu arada Van'ın çeşitli köy ve kasabalarında Ermenilerin isyan halinde oldukları haberleri Van'a gelmeye başlamıştır.

Van Jandarma Tümen Komutanlığının 16 Mart tarihli telgrafında Van Vilayetinin Şitak kazasında Ermenilerin jandarma karakoluna, ve erlerine saldırdıkları ve telgraf hatlarını kestikleri bildirilmiştir. Van Valisi, 20 Mart'ta (1915) artık vilayetin her tarafında çarpışmaların olduğunu ve gittikçe şiddetlendiğini bildiren haberi Başkomutanlığa iletmiştir.⁴⁷

Böylece Van isyanı bütün şiddetiyle başlamıştı. Gerçekte isyan, yukarıda da anlatıldığı gibi birkaç ay içerisinde olgunlaşan ve patlak veren bir hadise değildi.

Dr. Maltızyan'ın Öldürülmesi: Vali Cevdet Bey'in Özel Merasimle Defnedilmesini İstemesi

Bu günlerde Van'da cereyan eden önemli bir olay bütün Van halkını üzüntüye boğmuştur. İran'a gidip dönen Türk çocuklarına gösterdiği ilgi ile bütün Vanlıların sevgisini kazanan Dr. Maltızyan 10 Nisan 1915'de,⁴⁸ göğsünde "Düşmanlarımıza hizmet edenin akıbeti budur" yazısı olduğu halde asılı olarak bulunmuştur. Vali Cevdet Bey, duruma çok üzülmüş ve Doktorun şeref ve hizmetine layık bir merasimle defnedilmesi için emir vermiştir.⁴⁹

Olay şöyle cereyan etmiştir; gece yarısı evine gelen meçhul bir şahıs kendisini bir hastaya davet etmiştir. Akşamdan doktorun biraz keyifsiz olduğunu gören karısı, bu davetin hiç olmazsa sabaha ertelenmesini istemiş fakat Maltızyan bu saatte aranmasına bakılırsa çağrıldığı hastanın ağır olacağını ve evine kadar gelerek kendisinden yardım dileyen bir adamı boş çevirmenin münasip olmayacağını söyleyerek gitmeye karar vermiştir. Gece, doktorun evine geri dönmeyişinden kendi ev sakinleri -yine hastanın başında bekliyordur diye- şüphe etmemişler, ancak sabahleyin üzücü haberi almışlardır.

Van'da Gittikçe Büyüyen Ermeni Tedhiş Hareketleri

Van'ın bir çok yerinde isyan şiddetini artırarak devam etmiştir. Van Valisi Cevdet Bey'in Dahiliye Nezâreti'ne çekmiş olduğu 23

⁴⁷ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 266.

⁴⁸ Akçora, *Ermeni İsyancıları* ..., s. 170.

⁴⁹ Ilgaz, *Şark Yıldızı*, C.I., s. 122.

Mart 1915 tarihli telgrafında, Van'ın çevresinde bulunan bir çok köye Ermenilerin saldırılar düzenlediğini, bu saldırılara önlem olmak için kırk kişilik iki müfreze gönderdiğini, bunlara 70-80 kadar daha milis'in katıldığını ancak yine de yardıma ihtiyaçları olduğu ve gerekli yardımın yapılacağını bildirmiştir.⁵⁰

Mart sonu ve Nisan başlarında Ermeni terör faaliyetlerine karşı Osmanlı hükümeti tedbirleri daha da sıklaştırmaya başlamıştır. Mart ayı sonlarında (31 Mart 1915) Ermeni Patriği Başkomutanlığa çektiği telgrafta, Ermenilere haksız işlem ve muamelede bulunduğu iddia etmiştir. Patriğin iddialarını yerinde araştıran Başkomutanlık 8 Nisan tarihinde Patriğe şu cevabı vermiştir:

"Bilgi ve yorumlarınız bizdeki belgelere uymamaktadır. Buna karşın yazdığınız olaylar hakkında komutanların dikkatini çektim. Halka daha şefkatle davranmalarını ve adaleti kusursuz uygulamaları hakkındaki hükümet düşüncesini şiddetle korumalarını yeniden istedim.

"Ermenilerin, vatandaşlığına ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve sadakatine özellikle pek çok inaniyor ve önem veriyorum. Bu esaslı inancımı korumada ısrarlıyım. Ancak kabul edeceğinize inanıyorum ki, yabancı kışkırtmalarına katan bazı şahıslar, maalesef vardır. Bu gibi şahısların kendi isteklerine ulaşmak için bazı yasadışı eylemlere de başvurdukları anlaşılmıştır. Bunlara karşı hükümetin sert hareketlere girişmesinde Osmanlı vatanının korunması bakımından maalesef zorunluluk vardır...Uyarı ve aydınlatma için sizin çalışmalarınız ve hizmetleriniz daima kıymettardır. Bu gibi hayır ve hizmetlerinizin devamını ve olumlu sonuç almasını güvenle bekliyor ve bu vesileyle saygılar sunuyorum."⁵¹

Bu arada Van Valisi Cevdet Bey'in 11 Nisan 1915 tarihli Van'dan çektiği telgraf, durumun vahametini açıkça ortaya koyuyordu. Telgrafta: *"Van'a gizlice 4000 kadar Ermeni çetecinin getirildiği ve bölgedeki Ermenilerin köyleri basmaya, yakıp yıkmaya, kadın, çocuk ve ihtiyarları yersiz yurtsuz bırakmaya başladılar."* şeklinde bilgi verilmekteydi.⁵²

⁵⁰ Akçora, *Ermeni İsyanları ...*, s. 169.

⁵¹ ATBD, Sa: 81, Belge: 1824.

⁵² ATASE, No: 1/1 Kls. 44, Dos.155. F-22., Naklen, Akçora, *Ermeni İsyanları ...*, s. 170.

15 Nisan 1915 günü Van'da başlayan Ermeni isyanını,⁵³ o günleri yaşayan Emekli Tümgeneral Ahmet Hulki Saral şöyle anlatmıştır:

"Van, Ermenilerin ilk önce ele geçirmek istedikleri bir şehir idi. Bir noktada şansları da kendilerine yardımcı idi. Piyade Tümeni Erzurum'a savaş dolayısıyla gönderilmişti. Van şehrinde bu surette jandarma kuvveti hariç başka askeri kuvvet kalmamıştı. Böylece Ermenilerin şehri işgalleri nispeten daha kolay bir hale gelmişti. Fakat her ihtimale karşı Rus ordularının Türk topraklarına girmeleri ve baharın gelmesini beklemişlerdi. Bu suretle Ruslar ile müşterek hareket edilerek daha başarılı olacaklarına inanmışlardı.

Uzun senelerden beri silahlanan, tüfek, tabanca ve el bombaları gibi türlü silahlarla donanmış olan Ermeni çeteleri Van'da toplanmışlardı.

"Uzun senelerden beri silahlanan, tüfek, tabanca ve el bombaları gibi türlü silahlarla donanmış olan Ermeni çeteleri Van'da toplanmışlardı. Köyler de aynı şekilde silahlandırılmış, harekete hazır hale getirilmişlerdi. Ermenileri Aram isminde biri idare ediyordu.

Türklerin savunmasını ise Vali Cevdet Bey idare ediyordu..."⁵⁴

İsyanı, Rus General Maslofski şöyle anlatmıştır:

"Van mintikasında vaziyet karışık bir hal almıştı. 14 Nisan da Ermeniler Van'da kıyama başlamışlardı, önce küçük jandarma kutasını katil ve tard etmişlerdi. Bunun üzerine Türkler Kâzım Bey'in 5. Mürettep fırkasını göndermişler İçkale ve şehirdeki Ermenileri muhasara eylemişlerdi. Aynı şekilde Van'daki Ermenilere yardım için general Truhin kumandasında bir birliğin Van'a sevk edilmesi Kolorduya bildirilmişti."⁵⁵

Erzurum'dan Van'a doğru yola çıkan Rafael de Nogales, genel durumu ve Van isyanını yazmış olduğu hatıratında şöyle anlatmıştır:

"Harp ilânı başladıktan hemen sonra Erzurum meb'usu Pastırmacıyan 3. Ordudaki bütün Ermeni zabitan ve neferleriyle Rus tarafına geçmiş ve Müslüman köyler ahalisini bilârahmü şefkat

⁵³ Rus General Maslofski, isyanın 14 Nisan'da çıktığını yazmıştır (Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas ...*, s. 194 - 195).

⁵⁴ Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara, 1970, s. 135-136.

⁵⁵ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas ...*, s. 194 - 195.

(merhametsizce) yakmak, katletmek için Ruslarla birlikte Türk arazisine girmişti. Bu vaziyet üzerine Türk Hükümeti, henüz ordudan kaçmağa muvaffak olamayan Ermeni neferlerini toplayarak yol inşasında yahut, dağlık yerlerde erzak naklinde kullanmağa mecbur oldu. Bundan başka Ermeni ahalisinin düşman hesabına çalışacaklarından korkuluyordu... ..Van vilâyetindeki Ermenilerin İran'a doğru yürüyen kuvve-i seferiyelerimizin gerisinde isyan çıkarmaları bunun delilidir." 56

Buradan 14 Nisan 1915 günü öğleden sonra yola çıkan Nogales, gün boyunca yaptığı yolculuktan sonra dinlenmek için geceyi bir Türk şeyhinin evinde geçirir ve ertesi sabah yoluna devam eder, o günün gecesini ise fakir bir köy olan Zarkat'ta bir jandarma deposunda istirahat ederek geçirir.

"Sabahleyin saat bire doğru başlayan ve bunu bir yaylım ateş gibi takip eden müteaddit mermiler beni uyandırdı. Birkaç mermi yatağımın karşısındaki duvara isabet etmişti. Karakol kumandanını çağırıp dışarıda ne olduğunu sorduğum zaman bana dedi ki, Ermeniler, uzun zamandan beri her gece bu tarzda bize ateş ederler. Jandarma kumandanının bu cevabı, bizim mühim bir vakayı arifesinde bulunduğumuz kanaatini tamamıyla takviye eylemişti."57

"Van Valisinin yanına gidinceye kadar birçok dolaşık yollardan yürüdüm; çünkü, Ermeniler iyi nişan alarak şiddetli ateş ediyorlardı; birkaç mermi yüzüme yakın vızlayarak geçti.

"Ermeniler tabancalarıyla iyi silahlandırılmışlardı; bu tabancalarla kısa mesafelerde iyi netice istihsal ediyorlardı, adeta makinalı tüfek gibi."58

Ermenilerin miktarı Mis Knapp ve Mösyü Ruşduni (Y. A. Rushdouni) tarafından vaki olan neşriyata göre 30.000 ve daha fazla tahmin edilmektedir.

"Buraya geldiğim gün Van Muhasarası başlamıştı. Aram Pş. Maiyetindeki Ermenilerin miktarı Mis Knapp ve Mösyü Ruşduni (Y. A. Rushdouni) tarafından vaki olan neşriyata göre 30.000 ve daha fazla tahmin edilmektedir. Şehri ihata eden surlar ve Aykestan

56 Nogales, Hilâl Altında ..., s. 4.

57 Nogales, Hilâl Altında ..., s. 10.

58 Nogales, Hilâl Altında ..., s. 18.

(Aikesdan) yani Bağlar Mahallesi Ermenilerin elinde idi. Biz de kaleye ve şehir civarına hâkim idik, buralarda demir bir çember vüruda getirmiştik; bu çember her gün yaptığımız ilerleme nispetinde darlaşıyordu. Van'ın muhasarası esnasında yapılan muharebeler gibi şiddetli muharebeleri nadiren görmüştüm. Dar bir saha dahilinde bilâ fasıla çarpışılıyordu. Ekseriya bir tuğla duvar bizi düşmandan ayırıyordu. Hiçbir taraf, Hıristiyan, İslâm birbirinden af talebinde bulunmuyordu...⁵⁹

"Modern topçu olarak emrimizde birkaç sahra topu vardı; bunlardan iki buçuk batarya mantelli, birkaç düzine, yuvarlak mermi atan, eski toplardan vardı."⁶⁰

"Van'daki mevcutları 30-40.000 civarında olan Ermenilerin elinde binlerce mavzer tabancasından başka çok miktarda filinta ve tüfekte vardı,⁶¹ bunları seneler boyunca satın almışlar ve depolamışlardı. Hatta Ermenilerde, bize çok zaiyat verdiren, el bombası da mebzulen mevcuttu.

"Biz filhakika kaleye sahip idik; fakat topçumuzun şehre karşı istimali hemen hemen mümkün değildi. Her taraftan vaziyet Ermeniler için daha müsaitti; hele sayı olarak üstünlük tamamıyla Ermeniler tarafında idi. Kendileri tarafından da açıklandığına göre Ermenilerin kuvveti yukarıda da zikredildiği gibi 30.000'den fazla idi, tabi buna her gün çeşitli köy ve kasabalardan Van'a akın akın gelenlerin miktarı dahil değildir.⁶²

"...Bu sırada Başkale'den birkaç atlı jandarma ve 300 kadar silahlı Kürt geldiler. Bunlar, Ermeni komitesi rüesasından Kojuncan

⁵⁹ Nogales, *Hilâl Altında ...*, s. 19.

⁶⁰ Nogales, *Hilâl Altında ...*, s. 22.

⁶¹ Van'da Ermeniler'in sayıları ve silah donanımları arasında bölgede misyoner olarak görev yapan Amerikalılar arasında bir takım ihtilaflar vardır. Amerikalı misyoner Dr. Ussher, "Van'da 30.000 mevcudunda olan Ermeni'yi sadece 300 tüfekli adam, 1000 kadar tabanca ve antika silahlara sahip Ermeni askeri koruyordu." Demektedir (Ussher, *An American Physician ...*, s.248). Ancak, Dr. Ussher'in kitabına yazdığı bu sözler ile kitabına koyduğu Ermenilerin asker kıyafetinde siperlerden ateş ederken şeklindeki resimler ve yine Ermenilerin Van'da mermi imalatını görüntüleyen resimleri sözleriyle büyük çelişkiler ortaya koymaktadır. Bölge de görev yapan bir diğer Amerikalı misyoner Bayan Knapp'da Ussher'e yakın verilerde bulunur. Bayan Knapp Van'da 30.000 Ermeni'nin bulunduğunu 1500 silah eğitimine sahip Ermeni'nin olduğunu ancak bunlardan yalnız 300'ünün silaha sahip olduğunu, cephane stokunun fazla olmadığını, tabancalarının olduğunu, ayrıca kurşun ve fişek yaptıklarını anlatır. Bayan Knapp'a göre Ermeniler, günde 2000 mermi üretmektedir (Bryce and Toynbee, *The Treatment of Armenians ...*, s. 77). Rushdouni ise şehirde 30.000 Ermeni olduğu, yaklaşık 13.000'inin genç erkeklerden oluşarak bunların isyan sırasında Ermeni saflarında Türklere karşı askeri görev yaptıkları, gece-gündüz nöbet tuttıkları, hendekler-siperler kazdıkları, yeni duvarlar ve barikatlar yaptıklarını anlatmıştır. Rushdouni, Bayan Knapp'ın 2000 olarak verdiği rakamın aksine, Ermenilerin günde 4000 mermi ürettiklerini, ayrıca bomba atmak için üç tane havan toplarının olduğunu sözlerine ilave etmiştir (Bryce and Toynbee, *The Treatment of Armenians ...*, s. 77).

⁶² Nogales, *Hilâl Altında ...*, s. 23.

tarafından, birçok siperlerden ve Yedikilise manastırından edilen ateşe rağmen Erek Boğazından geçip gelmeğe muvaffak olmuşlardır.”⁶³

“(25 Nisan 1915) Cevdet Bey ve ben kalenin burçlarından bu muharebeyi tarassut ederken Ermeniler de şehirde Peterpavles adını taşıyan adını taşıyan başkilisenin kubbesinden mütearızlar üzerine ateş etmeğe başladılar. Bu mukaddes yeri şimdiye kadar korumuştum; burasının ibadethane olmasından değil, daha ziyade tarihî kıymeti haiz bir tarzı inşa malik olmasından dolayı korumuştum.

“Binanın harabisine mahsurinin akılsızca hareketi sebep olmuştur; zira Cevdet Bey mermilerin geldiği tarafı tespit eder etmez buranın ateş altına almasını emretti. Fakat kilise çok kuvvetli bir tarzı mimarîde inşa edildiği için birkaç saat ateşimize mukavemet gösterdi; gece olduğu vakit bu kilise de bir harabeye çevrilmişti.

“Ermeniler başkiliseden de tardedildikten sonra, büyük caminin minaresinden bize ateş etmeğe başladılar; bunun üzerine valinin protestosuna rağmen derhal burasını da ateş altına aldım; çünkü (bu muharebedir) bu suretle aynı gün içinde Van şehrinin iki muazzam mabedi ortadan kaybolmuşlardı; her iki mabette de kıymetli sütunlar ve abideler vardı, bunlar takriben 9. asırda inşa edilmişlerdi.”⁶⁴

“Bu günlerden birinde, tam olarak hatırlamıyorum (30 Nisan ile 4 Mayıs 1915 arası), Vali, Doktor Ussher’den bir mektup aldı; Doktor bu mektubunda, birkaç danenin (mermi) Van’daki Misyonun oturduğu binalara doğru atıldığından protesto ediyordu; halbuki bu binalar Amerikan bayrağıyla belli edilmişti.

“Cevdet Bey’in, bana Fransızca olarak tercüme ettiği bu mektup çok kaba bir tarzda yazılmıştı. Vali bundan dolayı çok hiddetlenmişti; benim teklifime muhalif olarak tehditkar bir cevap verdi; Şimali Amerika Misyonerleri, Ermenileri Hükümet aleyhine tahrike devam ettikçe ve ihtilalciler bu binalarda toplandıkça büsbütün sistematik bir şekilde bombardımana devam edeceğini bildirdi.

“Bu arada Ermeniler kitle halinde Yedikilise manastırı etrafında toplanmışlardı; geri çekilmemiz halinde toplanan bu Ermeniler,

⁶³ Nogales, *Hilâl Altında ...*, s. 24.

⁶⁴ Nogales, *Hilâl Altında ...*, s. 26.

bizim için hakiki tehlike teşkil ederdi. Bu sebeple Erzurum jandarma taburuna, Ermenileri buldukları yerden dağıtmak vazifesi verildi. Ermeniler böyle bir taarruzu hiç beklemiyorlardı; bu tarihi binayı, binlerce senelik kütüphanesiyle birlikte Türklerin eline düşmemesi için derhal ateşlediler.”

20 Nisan 1915'de Van'daki Osmanlı Bankasını, Duyun-u Umumiye binasını ve Postaneyi yakan Ermeniler, bununla da yetinmemiş ve Müslüman mahallelerini ateşe vermişlerdir.⁶⁵ Gittikçe büyüyen isyan hakkında Cevdet Bey aynı gün (20 Nisan 1915) tarihli şifreli telgrafında, şehirde çarpışmaların bütün şiddetiyle sürdüğünü, çoğu asker olan isyancıların planlı ve organize şekilde hareket ettiklerini bildirmiştir.⁶⁶

Rusların Van'ı İşgali

Van'da cereyan eden şiddetli çarpışmalarda karşılıklı kayıplar verilmiştir. Bir gece yüz kişilik bir Ermeni çetesi kaleye tırmanarak Türk topçularını öldürmüş ve kaledeki topu tahrip etmişlerdir. Ermenilere karşı yapılan taarruzlarda binlerce Türk şehit edilmiştir öyle ki şehirde eli silah tutanların sayısı iki bine düşmüştür.⁶⁷

Rusların Van'a 15 Mayıs'ta girecekleri hesaplanmıştı. Bu yüzden Van'daki Hükümet, göçme imkanı olmayanların emniyetini

Ermenilere karşı yapılan taarruzlarda binlerce Türk şehit edilmiştir öyle ki şehirde eli silah tutanların sayısı iki bine düşmüştür.

sağlamak ve Ermeni saldırılarından korumak için ilk etapta Ruslarla görüşmeler yapmış ise de bundan bir sonuç alınamamıştır. Zira Rus ordusu Muradiye üzerinden Van'a doğru ilerlerken Müslümanları kılıçtan geçirmeye, Ermenilerden daha zalim ve insafsız katliamlara başlamışlardı. Bu katliamlardan kaçıp kurtulanlarda Van'a sığınmışlardı.⁶⁸

Bu durum karşısında Vali Cevdet Bey artık yapılacak bir şeyin olmadığı kararına varmış ve 14 Mayıs 1915'te şehirde ki Türklerin boşaltılması işlemlerine başlanması emrini vermişti.⁶⁹

⁶⁵ Kara Schemsi, *Turcs et Arméniens devant l'histoire. Nouveaux témoignages russes sur les atrocités arméniennes de 1914 - 1918*. Genève, s. 38-43, 58, 65.

⁶⁶ Akçora, *Ermeni İsyancıları ...*, s. 175.

⁶⁷ Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ...*, s. 632.

⁶⁸ Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ...*, s. 632.

⁶⁹ Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ...*, s. 632.

14 Mayıs'ta Van'da göç başlamıştır. Göç kara ve göl yoluyla yapılmıştır. Kara yolu hem zahmetli hem de Ermeni çetecilerin her an baskın yapmaları ihtimali bakımından tehlikeliydi. Bu yoldan ancak kendini savunabilecek kuvvete sahip olanlar gidebilirdi. Göl yoluyla ise Tatvan'a gidilebilirdi. Bunun için gölde bulunan büyük-küçük elli kadar araçtan faydalanılmıştır. Ancak gemicilerin Ermeni olması Hükümeti tedirgin etmiş bu yüzden her gemiye silahlı bekçiler yerleştirilmiştir. Bu gemilerden bazıları Ermeni gemiciler tarafından Tatvan yerine Rus işgali altında bulunan Adilcevaz'a doğru yönlendirilmiş ve burada Rusların himayesinde bulunan Ermeniler tarafından gemide bulunan Türkler katledilmişlerdir.⁷⁰

Türklerin Van'dan ayrılışından sonraki olayları Nogales, şöyle anlatmıştır:

*"Kendisi (Cevdet Bey) Van'dan çekildikten sonra Ermenilerin ovaya hakim olduklarını ve bütün Müslüman ihtiyar, kadın ve çocukları servetlerine tamah ederek kestiklerini Vali Bey'den haber almıştık."*⁷¹

Van'da Yönetimin Ermenilerin Eline Geçmesi

Ermeniler, Van'ın Rus ordusu tarafından işgal edilmesini kendileri için zafer saymışlardır. Dr. Ussher, Rusların gelişiyle birlikte Bitlis istikametine doğru Türk ordusunun çekilişini anlattıktan sonra Van şehrinde Ermenilerin yönetimi tamamen ele geçirdiklerini, Ermenilerin bunu yüzyıllardır beklediklerini ve o bekledikleri günün nihayet geldiğini kitabında büyük bir şevkle anlatmıştır.⁷²

Bundan sonra yönetim Van'da Ermenilerin elindedir. Sever Yânin imzalı Roskof'ta çıkan Otro – Yoga adlı Rus gazetesinde:

"...Çanlar daima çalıyordu. Türkler de bu seslerin galibiyet sesleri olduğunu anlayarak fatihlerin dikkatini çekmemek için çabucak, sessizce kaçtılar. Hatta o kadar çabuk gittiler ki, Ermeniler Türklerin bu rezilce kaçışlarını, kayıp olmalarının ertesi günü öğrendiler, Ermeniler artık İkistan'dan çıkarak kaleyi zabt ile sancaklarını diktiler. Sevinç ve neşe içinde iki gün geçti."

⁷⁰ Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ...*, s. 632.

⁷¹ Nogales, *Hilâl Altında Dört Sene ...*, s. 39.

⁷² Ussher, *An American Physician ...*, s.288.

"Van, Müslüman Türk'ün vahşi idare ve boyunduruğundan kurtarılmıştır. Bölge bundan böyle Rus umumi valisi tarafından idare olunacaktır. Van kahramanı Aram bu makama getirildi. Daha şimdiden bir çok Ermeni delikanlılarını toplayarak bir gönüllü birliği teşkil etti. Evlatlarının en iyileri şimdiden silah altındadır. Bu yeni ordu, savaş meydanlarında Ermeni bayrağını ebedi müttefiki olan Rus bayrağının yanında taşıyacaktır..."⁷³ diye yazılmıştır.

Van'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliam

Ermeniler Van'da sadece Aram'ın yönetiminde 10.000'in üzerinde Türk kadın, çocuk, ihtiyarı katletmiştir. Van'da aşağıdaki belgelerde de görüldüğü gibi yaklaşık olarak 23.000'in üzerinde Türk erkek, kadın, çocuk katledilmiş ve geride sadece 1.500 Türk hayatta kalmıştır. Bunların da namuslarıyla, şerefleriyle oynanmış, en iğrenç işkencelerle öldürülmüş⁷⁴ bir kısmı ise hasta oldukları halde, Van'da görev yapan Amerikalı misyoner Clarence D. Ussher'in de onayladığı üzere bakımsızlıktan ölüme terk edilmiştir.⁷⁵ Burada ilginç olabilecek noktalardan birisi de Dr. Ussher'in Türk kayıplarına ait Cevdet Bey'in bir rapor tuttuğunu söylemesidir.⁷⁶ Ussher, Cevdet Bey'in tuttuğu bu rapora göre Van'da Ermeniler tarafından 55.000 Türk'ün katledildiğini söylemiştir. Ancak, Ussher, bunu yazarken, aslında 55.000 Türk değil 55.000 Ermeni katledilmiştir değerlendirmesini yapmıştır.⁷⁷ Bu durumda ortaya çok doğal olarak şu sonucu çıkarır. Bu makale yazılırken Dr. Ussher'in hatıratında belirttiği Cevdet Bey tarafından hazırlanan rapora rastlanamamıştır. Eldeki belgelerle yukarıda da belirtildiği üzere yaklaşık 23.000 Türk, Ermeniler tarafından katledilmiştir. Sadece Amerikan misyoner merkezinde 8.000 Türk katledilmiştir.⁷⁸ Dr. Ussher'in 55.000 Ermeni katledildi sözü yine Ussher tarafından hatıratında çok açık bir şekilde kendi kendini çürütmektedir. Zira Ussher, Van'da 30.000 civarında Ermeni olduğunu hatıratının bir çok yerinde yazmıştır.⁷⁹ Bu rakamı Bayan Knapp gibi diğer misyonerler de teyit etmişlerdir. Hatta, 1914

⁷³ Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi* ..., s. 636.

⁷⁴ Akçora, *Ermeni İsyanları* ..., s. 196.

⁷⁵ Ussher, *An American Physician* ..., s.295-298.

⁷⁶ Ussher, *An American Physician* ..., s. 329.

⁷⁷ Ussher, *An American Physician* ..., s. 329.

⁷⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hâriciye Siyasî Harb-i Umûmî: (HR. SYS. HU), kr.110, dos. 12-2, nr. 56-62.*

⁷⁹ Ussher, *An American Physician* ..., s.248.

Ussher'in Van'da önce 30.000 Ermeni vardı deyip, 55.000 Ermeni öldürüldü demesi kendisiyle çelişen ve olmayan 25.000 Ermeni'nin nereden çıktı sorusunu karşımıza çıkartır.

tarihli Dâhiliye Nezareti'nin yaptırdığı Memâlik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi İstatistiği (*Statistique Officiel de 1914*)'de Ermeni nüfusunu 33.789 olarak vermiştir. Yine Nogales, Ermeni mevcudunu 35.000, sonradan gelen silahlı Ermenilerle yaklaşık 40.000 civarında olduğunu hatıratında anlatmıştır. Yani Ussher'in Van'da önce 30.000 Ermeni vardı deyip, 55.000 Ermeni öldürüldü demesi kendisiyle çelişen ve olmayan 25.000 Ermeni'nin nereden çıktı sorusunu karşımıza çıkartır.

Van'da Ermenilerin yapmış olduğu tahribatı ve mezalimi 16 Eylül 1916 tarihli hariciye Nezareti, yabancı misyonlara gönderdiği genelgeyle şöyle açıklamıştır:

"Şamaram mahallesinde 200 kadın ve çocuk sığındıkları evde yakılmışlardır. Mirkos köyü beyaz bayrak çektiği halde tecavüze uğramış, köyün kadınları ve kızları bilinmeyen bir yöne götürülmüşler. Bazı köylerde ise öldürülen çocukların etleri annelerine yedirilmek istenmiştir.

"Aksani ve Hınıs köylerinde 500 kişiye yakın insan Şeyhane köyünde ise 200'e yakın çocuk ve kadın camiye doldurulup diri diri yakılmışlardır.

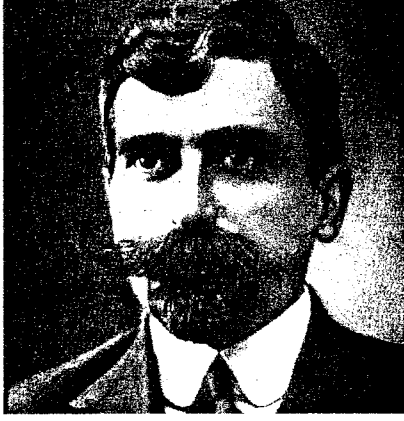
"Saray civarındaki halk kılıçtan geçirilmiş, sulara atılarak boğulmuş, 10. 000'in üstünde ceset Van Gölü üzerinde sayılmıştır.

"Yine Gevaş, Vastan⁸⁰ ve Mukas'ta 3000 kişi katledilmiştir...

"Van'ın içinde camiler, evler, kışlalar, hatta içindeki yaralı ve hastaları ile birlikte hastaneler yakılmıştır. Yakalanan subaylar işkence çekirilerek öldürülmüştür. Bu arada şehirdeki durumu bilmeyen çevre köylerden Van'a gelmek isteyen göçmenlerden 1200 kişi Vastan ve Etkil yolu üzerinde acımadan vahşiyane bir şekilde öldürülmüşlerdir ".⁸¹

⁸⁰ Vastan'da yapılan katliamın haricinde bir de Vastan ve Etkil yolu üzerinde yapılmıştır.

⁸¹ *Hazine-i Evrâk Müdürlüğü* K. 110, Dos. 12, No. 8702962, Naklen, Akçora, *Ermeni İsyancıları ...*, s.196 (Ermenilerin Türklere yönelik Van ve çevresinde yapmış oldukları katliamlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Akçora, *Ermeni İsyancıları...*; Süslü - Ögün - Serdar, Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları ...).

Sadece Aram yönetiminde (Muhtemelen Saray civarındaki halk) 10.000 kişi, Vastan ve Etkil yolu üzerinde 1200, Gevaş, Vastan ve Mukas'ta 3000, Van Şamaram mahallesinde 200 kadın ve çocuk, Aksani ve Hıms köylerinde 500 ve Amerikan misyoner merkezinde 8000 Müslüman⁸² (Takriben 22 900 'yirmi iki bin dokuz yüz kişi') yakılarak, tecavüz, işkence ve kılıçtan geçirilme gibi şekillerde (Sadece 1915 yılı Nisan ve Mayıs aylarında) Ermeniler tarafından katledilmiştir.

Van'da Ermenilerin Türklere uyguladığı katliamı o günleri yaşayanlardan ve yaşadıklarını 4 Haziran 1916 yılında Van'lı yetkililere anlatan Zeliha Hanım isimli şahsın ifadesi, şöyledir:

"Şamram mahallesinde bir hânede muhtefî bulunduğumuz gece Ermeniler "korkmayın" diye dellâl çağırdılar. 'Yalandır, inanmayalım' diye zevcim Hüseyin Efendiye ve komşularıma söyledimse de ısga'⁸³ etmediler. Sabahleyin yirmi yaşında Ağah ve on beş yaşlarında Ahmed ile on sekiz yaşlarında Veysi isminde dâmâdımla zevcim kendilerini kurtarmak için dışarıya atıldılar. Nerede itlâf olunduklarını göremedim. Onu müte'âkib "Teslim olunuz!" dediler. Otuz kadar saklanan zükûr ve inâsı dışarı bahçeye çıkardılar. Bunların içinden ebeveynini gâ'ib eden on yaşlarında ve Bilâl isminde bir çocukla, isimlerini bilmediğim aynı esnâda diğer üç çocuğun muvâcehemizde revolverle öldürdüler. Maksâd-ı asılları erkekleri öldürmek, kadınların gençlerini götürmek olduğu ilk hatvede anlaşılıyordu. Bizi oradan Amerika mü'essesesine götürdüler. Erkek çocukları seçmek ve gizlenenleri bulmak için de hizmet nâmıyla istenildiler. Ebeveyni öldürülen bir çocuğun te'mîn-i hayatı zımında dışarı verildi. Çocuk, mü'essesenin bir tarafına götürüldü. Berây-ı ta'zib arkadan kesilirken bağirtisini işiten Rus zâbitleri nasılsa çocuğu kurtardılar. Mü'essesedeki hastahâneye götürdüler, ne olduğu anlaşılmadı. Bizi oraya götürürken soydular. Nemiz varsa aldılar; hemen uryân denecek bir hâle getirdiler. Mü'essesede tahminen sekiz bin nüfûs

⁸² BOA. HR. SYS. HU), kr.110, dos. 12-2, nr. 56-62.

⁸³ Isga': ("ga" uzun okunur) 1. Kulak verip söz dinleme. 2. Söylenen sözü dinleyip kabul etme ve yerine getirme.

**Ermeniler Van'dan
çekilirken Dr. Ussher ve
diğer Amerikalı
misyonerlerin şehri terk
etmeleri başka şekilde
açıklanamaz.**

Müslim ahâli göründü. Bir aralık birer somun ve bir aralık da yahni verdiler. Fakat bunları yiyenlerden kanlı sular akarak iki ay zarfında telef oldular. Yüz elli kadar kalanların mu'ahharan Hacı Ziya Bey'in hânesine götürdüler. Bizim asker geldi, bizi kurtardılar.”⁸⁴

Diyerek, Amerikan misyonunun nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Zaten Ermeniler Van'dan çekilirken Dr. Ussher ve diğer Amerikalı misyonerlerin şehri terk etmeleri başka şekilde açıklanamaz.

Van'da gerçekleştirilen katliamlara Ermenilerle birlikte Ruslar da karışmışlardır.⁸⁵ Van'a bağlı Zeve, Mollakâsım, Şeyhkara, Şeyhayne, Ayans, Paksi, Zorâbâd ve daha bir çok köyün⁸⁶ Müslüman ahalisi göç edemediklerinden hiçbir fert sağ bırakılmaksızın Ermeniler ve Ruslar tarafından katledilmişlerdir. Ermeniler ve Ruslar girdikleri köylerde vahşiyane zulümler yapmışlardır. Kadınları ve çocukları diri diri yakmışlar, ihtiyar ve genç erkeklerin gözlerini oyarak genç kızlara tecavüz etmişlerdir. Örneğin Aşnak nahiyesinde kadın ve kızlardan on beş tanesini ayırarak bir odaya hapsedmişler ve akşamları eğlenirken bu kadınları çınlı çıplak soyarak "Haydi namaz kılınız bakalım, nasıl kılıyorsunuz" diyerek alay etmişler ve nihayet tecavüz ederek çeşitli işkencelerle öldürmüşlerdir.⁸⁷

Yine Van'ın Abbasâğa Mahallesinden Firdevs isimli bir vatandaşın ifadesine göre, çeşitli işkencelerle Müslüman halkın öldürüldüğü, hamile bir kadının karnını yararak çocuğun çıkarıp kafasını kestikleri, girdikleri evlerdeki insanlara saatlerce işkence yaptıktan sonra öldürdükleri, on beş- on altı yaşlarında erkek bir çocuğu çınlı çıplak soyarak cinsel organını kestikleri ve daha sonra doğradıkları, Amerikan misyonuna götürülen kadın ve kızların ırzına geçildiği...⁸⁸ anlatılmıştır. Teslim olmak isteyen ahali dahi

⁸⁴ BOA. HR. SYS. HU, kr.110, dos. 12-2, nr. 56-62.

⁸⁵ BOA. HR. SYS. HU, kr.110, dos. 12-3, nr. 12-14, 16, 18-26, 28-39, 41-44.

⁸⁶ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 92-98.

⁸⁷ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 101-102.

⁸⁸ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 114-116.

Van'da siperlerden ateş eden Ermeni askerleri. (Van 1915)

gerek Ermeniler gerekse Ruslar tarafından⁸⁹ çeşitli işkencelerle katledilmişlerdir.⁹⁰

Anlatılan şu olay vahşetin boyutunun ne kadar tiksindirici olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

"...İki İslâm kadınıni Ermeniler berâber getirmişlerdi. Bu kadınları ortaya getirdiler. Her ikisi de hamileydi. İki Rus askeriyle iki Ermeni geldi. Kadınların karınlarındaki çocukların oğlan veya kız olduğuna dair iki mecdiye değeri üzerine bahse girdiler. Kadınların karınlarını feci bir sûrette kama ile yarıdılar, birisinin karından bir oğlan çocuğu çıktı. Diğerinin karındaki henüz küçük olduğu için anlaşılmadı ve bunun üzerine uzunca bir süre de münakaşa ettiler..."⁹¹

Van'da, 1857'de Varrak Manastırı'nda ki basımeviyle örgütlenmeye başlayan Ermeni hareketi, "Vaspurgan", "Van Kartalı" gibi gazetelerin çıkartılmasıyla bölgedeki Ermeni hareketini teşvik edilmiştir. Çok geçmeden 1870 ve 1880'lerde, "İttihat ve Halas", "Araratlı" ve "Karahaç" gibi örgütlerle bu siyasi hareket meyvelerini vermeye başlamıştır.

Örgütler ve dış yardımların desteğiyle 1896 da Van'da ilk büyük Ermeni isyanı çıkmıştır. Bu isyanın bastırılmasından sonra bölgedeki Ermeni örgütleri çalışmalarına devam etmişler ve Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girdiği sırada ikinci Van isyanını çıkartarak dışarıdan Rus saldırılarıyla karşı karşıya olan hatta sıcak temasta olan Osmanlı Devletini Ermeniler de içeriden vurmaya çalışmışlardır.

Düzenli bir ordu şeklinde silahlarıyla, toplarıyla ve ellerindeki bombalarıyla Van'da resmen Ermeniler, Türklere meydan okumuşlar ve Rus ordusunun Van'a yaklaşması yüzünden Van'dan Türklerin ayrılmasıyla da bunda başarılı olmuşlardır.

⁸⁹ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 117-123.

⁹⁰ Bu katliamlarla ilgili 1915 yılında Van'da olayları yaşayan ve bu vahşetten kurtulanların 1916 tarihli ifadeleri için bkz. BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-4, nr. 110-123; BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 19-33; BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 125-134; BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 66-74, 99-100, 124; BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 135-143.

⁹¹ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 75-91, 103-106, 111-113, 163-166.

EKLER

VAN'DA ERMENİ MİLLİ MÜDAFA KOMİTESİ'NİN YAYINLADIĞI BİLDİRİ VE HARP TEBLİĞLERİ

1. 10. 23 Nisan 1915 Tarihli Bildiri:

Ermeni Milletine

Vatandaşlar,

Düşmanın vahşi ve kederli çılgınları arasında yüzlerce, binlerce toplarına, tüfeklerine karşı dört günden beri devam eden kahramanca mücadelemize her zamankinden daha metin ve cesur olarak galip gelmek ümidiyle sürdürmekteyiz. İç Oğlundan Ararka'ya, Ararka'dan Haç sokağına ve Hamut Ağanın karşı başına kadar askerlerimiz galip ve cesur kalmışlar ve başlarımızın üstünde kanatlarını açan ölümün korkmadan ta gözlerinin içine bakmışlardır..

Bu sıralarda zaferden zafere yürüyoruz. Bütün ruhlar vatan müdafaasının ateşiyle dolu, bütün bizler ölmeye hazırız.

Ey Ermeni milleti, senin için ölmek, senin yaşaman için ölmek, senin saadetin, senin bağımsızlığın için ölmek!

Ne düşmanın çokluğu, ne bugün yahut yarın mutlaka öleceğimizi bilmek, bizi korkutamaz.

Hayır! Biz ölümü görmek, seyretmek isteriz. İsteriz ki milletlerin bu mücadelelerinde ta doğunun derinliklerinde yüzlerce asırlık bir ağacı olan Ermeni milletinin dahi elinde silah, kışlaların dumanlı harabeleri, düşmanların sayısız cesetleri üstünde olmasını nasıl bildiğini gösterelim!

Ermeni milleti!

Şu başladığımız mücadeleyi ta kanımızın son damlasını harcayıncaya kadar götürmeye mecburuz. Cesaretli olunuz! Ne olursa olsun galip geleceğiz! Kalplerimiz askerimizin kalbindeki cesaret duygularıyla dolsun. Onlar gibi metin olunuz. Onlar gibi her şeye, her engele karşı gelmesini biliniz.

Bu büyük mücadeleyi bütün ağırlığıyla bu kahramanların üzerine bırakmayınız. Herkes kendine düşen vazifeyi yapmalıdır. İhtiyarlar, çocuklar, kızlar, kadınlar da askerlerin yanına gelmeli, onlarla birlikte cesaretle katılmalıdır.

Bu boğuşma yalnız hayat ve yaşamak için değil bir adalet ve hak mücadelesidir. Cesaretli olunuz! Yeni yeni zaferler elde etmek için tek vücut olarak çalışmaya sarılalım!

Düşmanın kan gölü olmuş kışlarına, şu sayılamayacak zaiyatına bakınız! Askerlerimizin kahramanca dayanmalarına bakınız! Cesaretle ümitle kalbimiz dolu olarak milletin hayat bulması ve bayramını kutlamak için hazırlanınız!

Yaşasın Ermeni askeri, yaşasın Ermeni milleti!"
Van – 23 Nisan
Milli Müdafâ Komitesi

Van'daki Ermenilerin Harp Tebliğleri

26 Nisan "Sabah":

" 1- Cumartesi günü Hacı Bekir kışlasının önünde bir Türk askeri öldürdük.

2- Dün Arrak önünde iki Türk askeri öldürdük.

3- Vezvez mevzimizde bir Türk öldürdük.

4- Dün bir Türk, Cumartesi günü de Şehbender nöbet yerimizde bir gönüllü Türk katırcısı öldürdük.

5- İçoğlu mevkiinde Hacı Bekir kışlasının önünde bir Türk öldürdük.

6- Kürtler Özgebağ'daki Almanların koyunlarını kaçırdılar, talan ettiler.

7- Bu sabah Kuruyaş tarafından şiddetli tüfek sesleri işitildi. Ermenilerle Türk çeteleri arasında ve Ova'da bir çarpışma olma ihtimali vardır. Düşmanın kaçtığını gördük.

26 Nisan "Öğle":

1- Şahbağı mevkiinin karşısındaki Hamza'nın evlerini yaktık, içerisinde Türk müfrezesi vardı. Düşmanlar bazı ölümler bırakarak kaçtılar.

2- Dün Tütünciyan mevzimizde bir Türk öldürdük.

3- Dün akşam Ararvetz'in merkezinde üç mevzi daha kazandık. Bir çok Türk öldürdük. Geceleyin de ileri mevzilerini yaktık.

4- Atnakanz köprüsü üzerinde küçük bir çarpışmadan sonra sekiz sandık cephane ele geçirdik.

5- Bugün Şandağ'da bir Türk öldürdük.

27 Nisan:

1- Dün Pasdağ mevzimizde ahaliden bir Türk öldürdük.

2- Şimav – Venyan mevzimizde ahaliden bir Türk öldürdük.

3- Tarman köyünün Ermeni askerleri Drovanz köyüne hücum ettilerse de Türk süvarisi müdafaa için çabucak yetiştiğinden askerimiz geri çekildi. Düşmanın kayıplarını bilmiyoruz. Ancak bir Ermeni öldü ki zavallının kızı Duruvanzer şeyhi tarafından tecavüze uğramıştı. Bir tüfek aldık.

4- Dünkü Kurubaş muharebesinde sekiz Türk askeri öldü, altısı da yaralandı.

5- Hamitağa kışlasının harabeleri arasından altı Türk çetecisinin beşi çıktı.

6- Bu gece bombalar ve lağımlarla Tütünciyan mevzimizin karşısındaki Topal Molla'nın evini havaya uçurmayı başardık. Burası Türklerin en kuvvetli mevzisi idi. İçinde üç tüfek, iki kasatura ve bir takım eşya bulduk.

7- Ortel mevzimizden Perşembe günü üç Türk, Cuma günü bir, Cumartesi günü bir ve Pazar günü bir Türk askeri öldürdük. Nabantyan mevzimizde Pazartesi bir, Perşembe günü bir başka Türk askeri öldürdük, bizim taraftan ise ancak 11 yaşında bir kız çocuğu öldü.

8- Arrak'ta birisi askeri kıta kalemi bize aşağıdaki tebliği yapmıştır:

“Düşman dünkü gün hiçbir faaliyet göstermemiştir. Düşman mevzilerini yıkmak için yapılan teşebbüsler başarı ile sonuçlanmıştır. Lağımı koyduktan sonra yakan kahramana şanlı haç nişanı verilmiştir. Yangın Türkler tarafından bir menzil yeri olarak seçilen kahvehaneye kadar genişledi.”

Van 28 Nisan
Asker Komitesi

28 Nisan:

1-Şiruyan mevzimizden dün ahaliden birini öldürdük.

2- Elinde beyaz bayrak olduğu halde İtalya konsolosunun muhaberesini

Valiye götürmek üzere giden kadına Ermeni siperinden çıktıktan sonra Türkler ateş etmişler ve öldürmüşlerdir.

3- Bugün düşman Şahbey mevzimize en az 20 gülle attı ise de her zaman olduğu gibi hasar olmadı. Arkadaşlar Türklerin toplarıyla alay etmeye devam ediyorlar. Hatta aynı mevziden biz bir Türk öldürdük.

4- Şitak Hükümeti haince arkadaşımız Oseb Çolyan'ı hem davet, hem de haps etti. Komite bu delikanlının serbest bırakılmasını istedi. Hükümet bunun için üç gün mühlet istemiş iken daha üçüncü gün gelmeden Tağ Ermeni çarşısını jandarmalar abluka ederek ateşe verdiler. Fakat Ermeniler müdafaa ettiler. Bu arada 15 Türk öldü. Ancak bir Ermeni kadınıyla bir çocuk bu savaşın kurbanı oldu. Sevakin köyünde çarpışma olmuş 22 jandarma esir alınmıştır. Esir edilirken ikisi müdafaaaya yeltendiklerinden öldürüldüler.

Bu on beş günlük muharebelerde arkadaşlarımız daima muzaffer oldukları gibi dört Müslüman köyünü zapt ve 70 adet tüfek ele geçirmişlerdir.

Duruvatz – İki gün önce Duruvatz Türkleri Toprak Kale'deki Türk ihtiyat askerleriyle birlikte Tarman köyünü sarmaya teşebbüs etmişlerse de askerlerimizin yetişmesiyle kaçmışlardır. İçlerinden altısı öldürülmüştür. Ertesi günü Alan köydeki Türkler kaçmışlardır. Elimize üç bin koyun geçtiği gibi köy de işgal edilmiştir.

Önemli ihtar:

Askerlikle ilgisi olmayan suçlarının incelenmesi için Milli Müdafaa Komitesi'nin nezareti altında bir adliye komitesinin kurulduğunu bildiririz. Bu komite her gün saat 4 ten 9 a kadar Karabet Şirnyem'in evinde toplanacağından şikayet ve davaların aynı yerdeki Adliye komitesine yapılması...

Asker Komitesi

19 Nisan – 29 Nisan:

On günden beri alçak bir düşmana karşı milletin kurtuluşu için sürdürdüğümüz mücadele gittikçe daha kahramanca, daha kutsal, daha çok genişlemiş ve sevilmiştir. Düşmanımız bu defa bizi hepten imha etmek ve Ermenistan adını milletler arasından silmek istiyor...

Altı asırdan beri bu vahşi ve zalim hükümetle mücadele ediyoruz. Hak ve medeniyeti ayaklar altına alan, Ermeni göz yaşları ve kanlarıyla ateşlerini gideren katillerle daima mücadele edeceğiz.

Vasporgan Ermenileri, işte on gün oluyor ki bütün metanetimizle, milli ve şahsi bütün varlığımız ve bütün gücümüzle mücadele ediyoruz. Bu mücadele tarihimizde nasipsiz kalmayacak, bu umumi harp içinde de bütün medeni milletleri hayran bırakacaktır. Bütün cihan bir avuç kahramanın hak ve adalet için dövüştüğünü öğrenecektir. Kahramanlarımızın şan ve şerefleri de bize mükafat olarak yetiştirilecektir.

Askerlerimiz, gece faaliyetlerine devam ediyorlar. Bu gece Şen Dağ'daki Türk askerlerinin menzili olan Bökçe Ahmet'in evini yaktık. Arrak'taki haber alma kaleminin verdiği bilgiye göre askerlerimiz geçen gece düşmanın en önemli yerlerinden biri olan Ararvez'i yakmışlardır. Bunu yapan kahramanların yanlarında mükerrer ateşli bir kabinesi bulunan bir askerimiz olduğu halde rahatça mevzisine döndü. Cesaretle gece müfrezemiz dün gece de Salip sokağındaki Havli'nin evini yaktı. Yangın ancak civardaki bir kahvehanede söndürülebildi.

Aynı gece müfrezemiz, şimdiye kadar, düşmanın elinde kalmış olan Saraçyan mevzisini de ele geçirmiştir.

Bu sabah askerimiz, Şiroyan mevziinden bir Türk öldürmüştür. Şahdağ'da bu sabah saat üçte şiddetli bir topçu ve tüfek ateşinden sonra Türkler Şağbey sokağındaki mevzimize ateş açmışlarsa da direnmemiz karşısında çekilmek zorunda kalmışlardır. Topçu ateşi hala devam etmektedir. Göl üzerinde, dün beş gemi görülmüştür. Bunların üçü Devan'a gidiyor. Biri de Van'a geliyordu. (Yukarıda Ekler kısmında verilen bilgiler, Mehmed Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1987, s.615-616; *Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, s. 263 - 270. sayfalarından alınmıştır.)

ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASI VE BELİRLEYİCİ TEMEL FAKTÖRLER 1991-2002

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER*

Soru: "Ne tür şartlarınız var?"

Koçaryan: "Soykırım örneğinin. Sonra bazı diplomatik sorunlar var. Bazı sınır problemleri var."¹

"Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın dış politika gündemindeki yerini almıştır ve bu durum Ermeni halkının haklı taleplerini ve beklentilerini yansıtmaktadır."²

Robert Koçaryan,
Ermenistan Başkanı

Giriş

Bir ülkenin dış politikasını belirleyen en önemli üç unsur coğrafi konumu, ekonomisi ve karar alma mekanizmasında yer alan aktörler arasındaki uyumdur. Diğer bir deyişle güvenli ve doğal kaynaklar açısından zengin bir bölge, güçlü bir ekonomi ve istikrarlı bir siyasi yapı sağlıklı ve etkili bir dış politikanın ilk şartlarıdır. Bunun dışında, yine daha önce sayılan faktörler ile ilişkili olan insan gücü, ekonomik yapı, üretim ilişkileri de dış politika üzerinde ülkeden ülkeye değişebilen etkiler yapabilmektedir.³ Ermenistan'ın durumu bu kriterler açısından ele

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (Ankara) kıdemli araştırmacısı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. E-mail: slaciner@eraren.org.

1 Şirin Payzın, "Kocharian: Lets Make Up But Remember Past", *Diplomacy Papers*, No. 1, June 1998, s. 32.

2 "President Robert Kocharian's Statement on the Occasion of the Day of Remembrance of the Genocide Victims", *Kocharian'ın resmi açıklaması*, 24 Nisan 2002.

3 Dış politikayı belirleyen temel etkenler konusunda genel olarak şu çalışmalardan yararlanılmıştır: George Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, (Princeton: 1962); Roy E. Jones, *Analyzing Foreign Policy*, An Introduction to Some Conceptual Problems, (Londra: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1970); F. S. Northedge (ed.), *The Foreign Policies of the Powers*, (Londra: Faber & Faber, 1968); J. Frankel, *The Making of Foreign Policy, An Analysis of Decision-Making*, (Londra: Oxford University Press, 1968); William Wallace, *Foreign Policy and the Political Process*, (Londra: The Macmillan Press, 1971); Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin, *Foreign Policy Decision-Making*, (Glencoe, Ill.: 1962); James N. Rosenau (ed.), *Domestic Sources of Foreign Policy*, (New York: 1967); Kurt London, *The Making of Foreign Policy, East and West*,

alındığında, bu küçük ülkenin çok da 'şanslı' olmadığı kolayca anlaşılabilir. Bu çalışma Ermenistan dış politikasında belirleyici olan temel etkenleri ele alacaktır. Yazar *determinist* bir yaklaşımdan uzak olduğu için yalnızca bu etkenlerin Ermenistan dış politikasını, değişmez bir şekilde belirlediği iddia edilmemektedir. Aksine, başka faktörlerin de bulunduğu muhakkaktır. Bu nedenle makalenin ilk bölümünde, çalışmanın maddi sınırları çerçevesinde, en önemli sayılan faktörler ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm ise birinci bölümde ele alınan faktörlerin uygulamaya nasıl yansıdığını ve Ermenistan karar alıcılarının bu faktörleri okumada ve uygulamada gösterdikleri performansı ele almaktadır.

I. ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

1. Jeopolitik Konum ve Bölgesel Faktörler

Her şeyden önce Ermenistan, coğrafi olarak 'kapalı' bir ülkedir. Denize çıkışı olmadığı gibi denizlere ve önemli ticari merkezlere olan bağlantıları da güçlü değildir. Uygun olmayan yollara bir de SSCB döneminin 'bölgeleri birleştirme' politikalarının olumsuz etkileri eklenmiştir:

Ermenistan çevresindeki hemen hemen tüm ülkeleri 'düşman' olarak algılamaktadır.

Ermenistan'ı diğer eski SSCB ülkelerine ve İran'a bağlayan demir ve kara yollarının önemli bir kısmı diğer ülkelerden, özellikle de Azerbaycan'dan geçmektedir. Bu nedenle uzun süre diğer ülkeler ile olan ulaşımında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Söz konusu sorunlar bugün de sona ermiş değildir.

Bir diğer nokta ise 'kuşatılmışlık' hissidir. Ermenistan çevresindeki hemen hemen tüm ülkeleri 'düşman' olarak algılamaktadır. Güneyi, doğusu ve batısı Türkler tarafından sarılmıştır; yine güneyde yer alan İran'la son dönemde ilişkiler geliştirilmişse de İran'ın ne kadar güvenilir bir 'dost' olabileceği pek kestirilememektedir. Üstelik bu ülkenin kuzeyinde de ağırlıklı

(New York: J. B. Lippincott Company, 1965), özellikle "Factors Contributing to Foreign Policy Making" başlıklı bölüm, ss. 54-113; Lloyd Jensen, *Explaining Foreign Policy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1982; James Barber ve Michael Smith (ed.), *The Nature of Foreign Policy, A Reader*, (Edinburg: The Open University, 1974).

olarak Azerbaycan Türklerinin yerleşik olması Ermenistan için pek de ümit verici bir durum değildir. Bu durumda kuzeyde Gürcistan en kısa ve en güvenilir yol olarak kalmaktadır. Ancak Gürcistan'ın, Rusya'nın etki sahasından hızla uzaklaşması ve etnik çatışmaların ülkedeki istikrarı sıkça sekteye uğratması Ermenistan için güvenli bir çıkış kapısı bırakmamaktadır. Ayrıca ileride değinileceği üzere bu ülkedeki ayrılıkçı Ermeni faaliyetleri ve Ermenistan'ın Rusya ile olan yakın ilişkileri Gürcistan'ı Ermenistan'dan uzaklaştırırken Türkiye ve Azerbaycan ile yakın bir müttefik haline sokmaktadır. Bu kadar çok 'düşmanı' olan Ermenistan'ın son derece küçük bir ülke olduğu ve 'derinliği olan bir savunma hattı'na sahip olmadığı, ayrıca Ermenistan'ı diğer ülkeler ile ayıran koruyucu doğal sınırların bulunmadığı hatırlanacak olursa **kuşatılmışlık** ve **savunmasızlık** hissi daha kolay anlaşılabilir.

Diğer taraftan halen bölgede ciddi bir siyasi boşluk bulunmaktadır: Rusya bölgedeki gücünü kaybetmiş, eski baskın özellikleri kalmamıştır, buna karşın bölgeden çekilmek istememektedir. Türkiye ve İran'ın ise bu boşluğu şu anki güçleriyle doldurabilmeleri mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin bu konuda Batı'nın, özellikle de ABD'nin tam desteğine ihtiyacı vardır, bu destek ise özellikle ekonomik alanda 'tam destek' halini bir türlü alamamıştır. ABD'nin bölgeye doğrudan müdahalesi 11 Eylül olaylarına kadar zayıf bir ihtimal olarak kalmış, bu tarihten sonra ise bölgeyle daha çok ilgilenen ABD, Gürcistan'a 'eğitim maksatlı' da olsa asker göndermiştir. Bazı yorumcular bu kararı 'ABD'nin bölgeye yerleşmesi' olarak yorumlasalar da bölgedeki güç boşluğunun henüz doldurulamadığını söylemek mümkündür.⁴ Bu ortamda Ermenistan için 'doğal müttefik' olarak yalnızca Rusya kalmaktadır. Ancak Rusya alternatifi sanılanın aksine sorunsuz değildir: Her şeyden önce Rusya ile kurulan yakın ittifak bölge devletlerinin neredeyse tamamı ile gerginlik yaratmaktadır. Ayrıca Batılı ülkelerin Kafkasya'daki çıkarları ile Rusya'nın çıkarlarının örtüşüğünü söyleyebilmek de zordur. Özellikle petrol söz konusu olduğunda başta ABD olmak üzere, Batılı ülkeler Rusya ve İran'ın bölge üzerindeki 'tekelleşme' eğilimlerini kendi çıkarları için tehlikeli bulmaktadırlar. Bu ülkelere İsrail ve etkili uluslararası Yahudi lobileri de eklenebilir.⁵ Sonuç olarak Rusya bir alternatiften

⁴ Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2 (24), Nisan 2002, ss. 69-76.

⁵ Sedat Laçiner, "Armenia's Jewish Scepticism and Its Impact on Armenia - Israel Relations", *Ermeni Araştırmaları / Armenian Studies*, Cilt: 1, No. 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, ss. 296-335; Sedat Laçiner,

Ermenistan'ın savunma ve dış politika kararlarının büyük bir kısmının kendi tercihlerinden çok kendini bu kararları almaya zorunlu hissetmesinden ve dış yönlendirmelerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

çok, kısa dönemde 'yararlı' gibi görünen, ancak uzun dönemde yeni çıkmazlara yol açan 'yan etkisi yararlarından fazla bir ilaç' gibidir. Daha da önemlisi 'Rusya alternatifi'nin en önemli sakıncası bağımsızlık sürecini engellemesidir. Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin tamamına yakını dağılmayı takip eden dönemde ilk hedef olarak ülkelerindeki Rus etkisini azaltmayı ve tam bağımsızlığı seçmişlerdir. Gürcistan, Azerbaycan, Baltık cumhuriyetleri ve Orta Asya'da açıkça görüldüğü üzere yönetim kadrolarındaki Ruslar dışlanırken, yeni kurulan cumhuriyetler bağımsızlıklarının devam edebilmesinin Rusya'ya olan bağımlılıklarının azalmasıyla doğru orantılı olduğunu anlamışlardır. Bu nedenlerle Ermenistan'ın Rusya ile olan yakın işbirliği sadece diğer dış politika 'alternatifleri'ne zarar vermekle kalmamakta, ayrıca tam bağımsız bir devlet olmasını da engellemektedir.

Sonuç olarak **Ermenistan'ın coğrafi ve siyasi yönden 'kuşatılmışlık hissi' veren jeo-politik özellikleri bir yandan korkularını arttırmakta, diğer yandan ise kendisini savunması için gerekli olan araçları ona vermemektedir.** Komşularından korkan ve korkuları hızla 'paranoya' seviyelerine ulaşan bu ülke, zamanla kendisine karşı düşmanlık beslemeyen çevreleri de rakip olarak görmekte, bu da hızla Ermenistan aleyhine dönen bir sarmala dönüşmektedir. Bilgi birikimi ve jeo-politik konumu itibarıyla Kafkasya gibi bir bölgede ayakta kalmakta zorluk çeken Ermenistan bu haliyle başta Rusya ve Ermeni diasporası olmak üzere diğer aktörlerin etkisine daha açık bir hale gelmektedir. Bu ortamda Ermenistan'ın savunma ve dış politika kararlarının büyük bir kısmının kendi tercihlerinden çok kendini bu kararları almaya zorunlu hissetmesinden ve dış yönlendirmelerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. İleride görüleceği üzere, coğrafi konumunu değiştirmesi mümkün olmayan Ermenistan, bu faktörlerin de etkisiyle bölge dışı ve radikal aktörlerin yönlendirmelerine daha açık bir hale gelmiştir.

"İsrail'in Ermeni İddialarına Yaklaşımı ve Ermeni Sorununa Etkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 23, Mart 2002, ss. 36-46.

2. Ekonomik Yapı

Bir ülkenin güçlü bir dış politikaya sahip olabilmesi kadar dış ve savunma politikalarının türü de o ülkenin ekonomik yapısı ve zenginliği ile yakından ilgilidir. Dış ticaret hacmi yüksek ve ticaret ürünleri daha çeşitli olan ülkelerin çevrelerinde bir istikrar şeridi yaratmaya çalıştıkları ve silahlı çatışmalardan, en azından kendi bölgelerinde özenle kaçındıkları bilinen bir gerçektir. Ayrıca derin ekonomiler çoğunlukla daha fazla dış politika aktörü üretirler ve bu da dış politikanın daha kontrollü ve pragmatist olmasını sağlar. Küçük ve çok az sayıda ürüne dayalı ekonomiler ise çoğu kez dışa bağımlı bir dış politika ve daha az güvenli bir dış politika belirleme sürecine neden olur. Ermenistan örneği de bu konuda bir istisna oluşturmaz.

Robert Koçaryan, Ermenistan Devlet Başkanı: Ter-Petrosyan'ın Tam Tersine Bir Dış Politika İzledi

Ermenistan ekonomisinin nispeten zayıf olmasının en önemli nedeni ilk maddede tartışılan coğrafi konumudur. Dağlık bir bölgede ulaşım yolları zayıf bir ülke olan Ermenistan komşularının tersine doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülke sayılamaz. Özellikle enerji kaynaklarından yoksun oluşu ve bu eksikliği diğer kaynakları ile

giderememesi neredeyse altından kalkılamayacak bir sorundur.

Nüfusun azlığı bir diğer sorundur. Küçük ve sürekli olarak dış göç veren bir nüfusun ciddi bir pazar oluşturamayacağı açıktır. Buna ek olarak kaliteli bir emek piyasasının oluşumu da göçlerle imkânsız hale gelmektedir. Özellikle dış göçler ile kalifiye elemanların Rusya, Avrupa ve ABD'ye göçü ekonomiyi zayıflatan bir diğer etkidir.

Siyasi istikrarsızlık sonucunda gelişen rüşvet ve ahlaki değerlerde yozlaşma da ekonomik gelişmeyi engelleyen önemli etkenler arasında sayılmaktadır.⁶ Rüşvet ve fakirlik arttıkça bir sarmal haline dönmekte ve bu iki unsur kendi kendisini tekrar tekrar üretmektedir.

Tüm bunlara ek olarak Kafkasya bölgesinin yapısal olarak çatışmalara uygun olan ortamı diğer tüm bölge ülkeleri gibi

⁶ Peter Magdashian, "Armenia: Economic Division Widens", *IWPR, Institute for War & Peace Reporting*, CRS No. 106, 20 Kasım 2001.

Ermenistan'ı da olumsuz yönde etkilemektedir. Karabağ, Çeçenistan, Abhazya, Osetya vb. bölgelerdeki çatışmalar ve diğer bazı bölgelerde her an bir çatışma olma olasılığı yabancı yatırımcıyı 'ürkütme', ticaret yapma gücünü azaltmaktadır. Bu nedenlerle diğer ülkelerde yaşayan nispeten zengin Ermeniler dahi Ermenistan ile ticaret yapmakta beklenen istekliliği göstermemişlerdir.

Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın bu ülke ile olan ekonomik ilişkilerini en alt düzeye indirmeleri yukarıda çizilen tabloyu şüphesiz olumsuz yönde etkilemiştir. Halihazırda rekabet gücü yüksek pazarlara coğrafi açıdan uzak olan Ermenistan, Azerbaycan'ın tutumu nedeniyle özellikle enerji alanında daha 'riskli' kaynaklara yönelirken, Türkiye'nin tavrı sonucunda daha az kaliteli ithal mallarını daha pahalıya almak zorunda kalmıştır.⁷ İthalattaki sıkıntılar ve dış ticaretin bölge ülkeleri ile gelişmemesi nedeniyle iç piyasada da istenen genişleme bir türlü yaşanmamaktadır.

'Zayıf ekonomi' ilk etkisini dış politikanın en önemli unsuru olan 'güç' kavramında göstermiştir. Bir ülkenin gücünün en önemli unsurlarından sayılan ekonomi Ermenistan örneğinde Ermeni dış politikasının manevra alanını daraltmış, pazarlık gücünü azaltmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Ermenistan'ın daha pasif, belki de daha fazla taviz veren bir dış politika izlemesi beklenebilirdi. Ancak bir sonraki etkilerin de katkısıyla sonuç tam tersi bir yönde olmuştur.

İkinci olarak 'zayıf ekonomi' aşırıların güç kazanmalarına neden olmuştur. Ekonomik sıkıntıları bir türlü çözemeyen siyasi partiler bu sorunları kullanarak aşırı fikirlerine taraftar kazanmışlar, hükümetler ise mevcut sorunlar nedeniyle dış ülkeleri ve grupları suçlamışlar, adeta dış politikada karşılaşılan sorunları birer 'günah keçisi' olarak kullanmak istemişlerdir. Bu da duygulardan uzak, sağ duyulu ve akılcı politikaların uygulanmasını güçleştirmiştir. Buna göre Ermenistan'ın çevresinde, hatta tüm dünyada Ermenistan karşıtı bir blok bulunmaktadır ve tüm sıkıntıların nedeni bu gruplardır. Bu korkular öyle bir boyuta gelmiştir ki bazı radikal gruplar ABD, Avrupa, İsrail, Yahudi lobileri ve Türklerin Ermenistan'ı yok etmeye çalıştıklarını dahi düşünebilmektedirler. Bu da saldırgan ve tepkisel bir dış politikaya yol açmıştır. Her an

⁷ Ermenistan'da enerji sorunu ve alternatif arayışları için bkz.: Nazmi Gül, "Şeytanla Dans': Ermenistan ve Nükleer Enerji", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, No.: 17, Eylül 2001, ss. 33-39; Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, No. 25, Haziran 2002, ss. 44-52.

Varlığı tartışmalı tehditlere, ya da 'potansiyel tehditlere' karşı alınan tedbirler Ermenistan'ı tehdit ettiği varsayılan taraflarda 'pratik tehdit'e dönüşmektedir.

tehdit algılayan dış politika karar mercileri, 'algılanan tehdiye karşı' tedbir almaktadır. Oysaki böyle bir tehdidin varlığı dahi kesin değildir. Varlığı tartışmalı tehditlere; ya da 'potansiyel tehditlere' karşı alınan tedbirler Ermenistan'ı tehdit ettiği varsayılan taraflarda 'pratik tehdit'e dönüşmektedir. Bu da olmayan

ya da potansiyel bir tehdidin Ermenistan eliyle öne alınmasına, ya da 'yaratılmasına' yol açmaktadır. Ermenistan'ın Kıbrıs Rum Kesimi, Suriye ve Yunanistan ile olan 'stratejik işbirliği' girişimi bunun en canlı örneğidir. İleride üzerinde durulacağı üzere bu işbirliğinden belki de en az yararı Ermenistan görecektir. Buna karşın bu tavırla Ermenistan, Türkiye ile olan ilişkilerini belki de Karabağ ve Ermeni iddiaları sorunları çözüldükten sonra dahi normal seyrine döndüremeyecektir. Bu konuda bir diğer örnek de Ermenistan - İsrail ilişkileridir. Ermeni kanadından İsrail'e ve Yahudi çevrelerine gelen 'gereksiz' eleştiriler iki ülke ilişkilerinde, Ermenistan tarafından beslenen bir gerginliğe yol açmıştır. Bunun Ermenistan için ne kadar gerekli ve yararlı olduğu merak konusudur.

Yukarıda da değinildiği üzere zayıf ekonomi ve neden olduğu sosyal ve siyasal sorunlar Ermenistan'ın ve yöneticilerinin altından kalkamayacağı sorunlara neden olmaktadır. Bu durumda Ermenistan'ın dışa bağımlılığı daha da artmaktadır. Kuşkusuz, 'dış' kategorisinde en önce değerlendirilmesi gereken grup diaspora ve diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerdir. Koçaryan iktidarı ile birlikte diasporadan organize bir grup ekonomik güçlerini daha belirgin bir şekilde siyasi amaçları için bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Ekonomik derinliğin ve çeşitliliğin azlığına ek olarak, siyasi karar alma mekanizmalarında 'adamlarını' ve taraftarlarını arttıran diaspora şirketleri kendi lehlerine kararlar aldirmaya başlamışlardır. 'Yardım' ve 'özelleştirme' adı altında Ermenistan ekonomisi bir anlamda diasporanın eline geçmeye başlamıştır ve bu durum Ermenistan'da bazı grupları da endişelendirmiştir. Örneğin Ermenice yayınlanan *Iravunk* gazetesi yapılan "yasal düzenlemeler ile ekonominin tamamen diaspora işadamlarının eline geçmesi tehlikesi"nden bahsetmiştir. Benzeri bir tehlikeye Ermenice *Orran* gazetesi de dikkatleri çekmiştir.⁸ Or-

⁸ Vache Sarkisian, *RFE / RL Armenia Report*, 21 Mayıs 2002.

ran gazetesine göre diaspora Ermenilerinin iki derdi bulunmaktadır: "Bir, Ermenistan'a yaptıkları yatırımları nasıl korurum, iki Ermenistan'ı uzaktan sevmeye nasıl devam edebilirim."⁹ Bir diğer Ermenistan gazetesi *Hayastani Komunist* ise Ermenistan – Diaspora ilişkilerinin diasporadaki birkaç işadınının kârlarını anavatanda arttırma çabasından başka bir şey olmadığını söylemiştir.¹⁰

Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan Ermeniler maddi güçlerine paralel olarak Ermenistan'ın iç işlerine daha çok karışma imkanını bulmaktadırlar. Bu grupların Ermenistan Ermenileri ile kıyaslandığında dış politika konularında çok daha katı ve uzlaşmaz olduğu hatırlanacak olursa bu grupların Ermenistan dış politikasını ne kadar radikal bir hale getirdiği / getirebileceği kolayca anlaşılabilir. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkiler konusunda en önemli engellerden biri de diaspora Ermenileri olmuştur. Diaspora Ermenileri içinde yaşamadıkları bir bölgenin şartlarını algılamaktan uzak, olduklarından daha 'idealist' ve daha az 'gerçekçi' bir dış politikanın izlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Ermenistan'daki sorunların bir diğer etkisi de komşu ülkelerde yaşayan Ermenilerin Ermenistan üzerindeki etkisini arttırmasına neden olmasıdır. Bu grupta en çok ön plana çıkanlar Karabağ (Azerbaycan) ve Cevahiti (Gürcistan) Ermenileridir.¹¹ Azınlık psikolojisi ile ayrılıkçı eğilimleri yüksek olan bu gruplar Ermenistan'dan daha aktif ve saldırgan bir dış politika beklemekte, Ermenistan'ın bu konuda zaman zaman 'üzerine düşen görevleri' yerine getirmediğini düşünmektedirler. Özellikle Karabağ Ermenilerinin Ermeni dış politikasını nasıl 'ipotek altına aldıkları' ve ılımlı hiçbir açılımı kabul etmedikleri açıkça gözlenmektedir. Şu anki Ermenistan Başkanı ve kilit noktadaki bir çok kişinin Karabağ kökenli olduğu hatırlanacak olursa diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin, Ermenistan dış politikasını nasıl radikalleştirdiği daha kolay anlaşılacaktır.

Ermenistan politikalarına iç nedenlerden dolayı kolayca müdahale edebilenler sadece dış ülkelerde yaşayan Ermeniler de değildir. Sovyetler Birliği ve sonrasında Ruslar ile kurulan ilişkilerin gölgesi halen ülkenin üzerindedir. Ermenistan birçok açıdan Rus

⁹ Vache Sarkissian, *RFE / RL Armenia Report*, 28 Mayıs 2002.

¹⁰ Vache Sarkissian, *RFE / RL Armenia Report*, 28 Mayıs 2002.

¹¹ Cevahiti Ermenileri ve Ermenistan ve Gürcistan ilişkilerindeki etkileri için bkz.: Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, "The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus", *Armenian Studies*, Vol. 1, Nol. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, ss. 186-210.

siyasi, ekonomik ve kültürel etkisinin altında yaşamaktadır. Ayrıca Putin ile birlikte Kafkasya'nın Rus dış politikasında artan önemi Rusya'nın Ermenistan'a daha fazla müdahale etmesine de yol açmaktadır. Tıpkı 'kuşatılmışlık' ve 'izole edilmişlik' hissi veren jeo-politik konumu gibi zayıf Ermeni ekonomisi de bu müdahaleye zemin hazırlamaktadır. Halen Ermeni siyasi yaşamında Rusya'nın devamı olan kişi ve gruplar vardır ve bunlar Ermeni dış politikasının Rusya yanlısı bir çizgide kalmasının teminatıdır. Son olarak Ermenistan'da Rus askeri güçlerinin varlığı için yapılan Meclis oylamasında buna karşı çıkan yok denecek kadar az parlamenterin 'vatan hainliği' ile suçlanması bu etkinin ne boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Son olarak sığ ekonomi, dış politika aktörlerinin çok az sayıda kalmasına, bazı durumlarda ise karar alma gücünün çok az kişide ya da grupta toplanmasına neden olmuştur. Bu ortamda karar alıcıların son derece deneyimli ve sağduyulu olduğu düşünülse dahi bir ülkenin dış politikası dar bir kesimin baş edebileceğinden daha fazla boyutlara sahiptir. Bu nedenle dar çevrede belirlenen ve duygusal tepkilere açık bir politika belirleme süreci Ermenistan'ın gereksiz riskler almasına ve gereksiz tepkilerle karşılaşmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, tıpkı jeo-politik konumu gibi Ermeni ekonomisi de Ermenistan'a ihtiyacı olan ılımlı, barışçı ve istikrarlı bir dış politika izleyebilmesi için gerekli araçları sunmamaktadır. Kendisini 'çaresiz' hissederek Ermenistan dış etkilere daha açık bir hale gelmekte, bu etkilerin Ermenistan'ı radikalleştirmesi sonucunda daha saldırgan bir hale gelmektedir. Daha da kötüsü bu saldırganlık hem ekonominin iyileşmesini engellemekte, hem de jeo-politiğinin yarattığı sorunları daha da derinleştirmektedir.

3. Nüfus

Ekonomik gelişmişlik içinde kısaca değinilmişse de 'nüfus' konusu dış politikayı belirleyen unsurlar arasında ayrıca ele alınmaya değer bir konudur. Özellikle söz konusu olan Ermenistan gibi nüfus açısından kendine özgü bir ülke ise.

Bilindiği üzere nüfus gücün önemli bir parçasıdır. Sadece kalitesi değil, büyüklüğü de önemlidir. Örneğin 1 milyarı aşkın nüfusuyla Çin'i gözardı edebilmek mümkün değildir. Ne kadar ekonomileri zayıf olursa olsun nüfusları Hindistan'ı ve Pakistan'ı bölgelerinde önemsenmesi gereken 'aktörler' haline getirmiştir. Buna karşın nüfusu nispeten daha az olan Suudi Arabistan tüm

**Araştırmalar gidenlerin
dönmemek üzere
gittiklerini
göstermektedir.**

zenginliklerine rağmen Arap dünyası içinde dahi beklediği rolü oynayamamıştır. Ermenistan'a dönecek olursak çok ender rastlanabilecek bir tabloyla karşı karşıya olduğumuz kolayca anlaşılabilir: Ermenistan

son verilere göre Japonya ile birlikte nüfusu en az 'artan' ülkedir. Hatta nüfusu artmak bir yana azalmaktadır. Son dönemde Batı Avrupa'ya göç veren ülkeler sıralamasında Rusya'dan sonra 1 milyonu aşan göçmen ile Ermenistan gelmektedir.¹² Rusya ile Ermenistan'ın nüfus olarak kıyaslanmasının güç olduğu hatırlanacak olursa bu göçün Ermenistan üzerinde ne kadar büyük bir etkisinin olduğu kolayca anlaşılabilir. Araştırmalar gidenlerin dönmemek üzere gittiklerini göstermektedir. Göçmenlerin aile ve akrabalarını yanlarına alma istekleri (zincirleme göç) bu tespiti doğrulamaktadır.

Bağımsızlığın ilk yılında resmi rakamlara göre 3 milyon 800 bin civarında olan nüfus, 2002 yılında açıklanan nüfus sayımı sonuçlarına göre 3 milyon 200 bin kişidir. Üstelik bu rakama ülkedeki tüm turistler ve Ermenistan vatandaşı olmayan, ancak sayıları oldukça yüksek olan yabancılar da, özellikle Ruslar da, dahildir. Ermenistan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün belirttiğine göre bu rakamın ciddi bir kısmı Ermenistan'da yerleşik de değildir. Daha da önemlisi Ermeniler de kabul etmektedirler ki resmi rakamlar gerçeği yansıtmamaktadır. Devlet rakamları yüksek göstererek gerçek durumu saklamak istemektedir. Erivan'da bulunan beş ayrı yabancı elçiliğin dört yılda bir yapmış oldukları araştırmaların sonucu ise çok daha çarpıcı ve Ermenistan için adeta alarm vericidir. Buna göre Ermenistan'ın nüfusu 850 bin ile 1 milyon 200 bin arasında değişmektedir. Bir diğer ifade ile 4 milyona yaklaşan Ermenistan nüfusu¹³ bağımsızlıktan bugüne dörtte bire kadar düşmüştür.¹⁴ Hugh Pope'un ifadeleriyle "Ermenistan hızla **insansız bir ülke** haline gelmektedir."¹⁵

¹² "Armenia Takes Second Place After Russia On The Number Of People Who Want To Receive Accomodation In western Europe Countries", *ARKA Haber Ajansı* (Ermenistan), 30 Mayıs 2002.

¹³ Bu rakamın da ne kadar güvenli olduğu tartışmalıdır. Ermeniler bölgedeki varlıklarının devamından endişe duymaktadırlar. Özellikle yüz yıl öncesine kadar ülkede Müslümanların çoğunlukta olduğu hatırlanacak olursa bu kaygının temelsiz olmadığı kolayca anlaşılabilir. Bir dönem Rusça ve Türkçe coğrafi isimleri Ermeniceleriyle değiştiren Ermeni milliyetçileri Ermeni nüfusunu çok göstermeyi bir diğer araç olarak görmüşlerdir.

¹⁴ "Sayılar Kafa Kanştırdı", *Agos*, 22 Şubat 2002.

¹⁵ Hugh Pope, "Armenia After A Decade Of Statehood, Suffers Rapid Loss Of Human Capital", *The Wall Street Journal*, 6 Temmuz 2001.

Rakamlar Ermenistan'ın nasıl bir erime içinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Ermeniler ülkelerinde yaşayamamakta, dünyanın dört bir yanına dağılmaya devam etmektedirler. Bu da Ermenistan'da devamlılığı engellemekte, dış etkileri kolaylaştırmaktadır. Nüfusun azalmasına rağmen kişi başına düşen milli gelirin hâlâ yerinde sayıyor olması yaşanan sıkıntıların bir diğer boyutunu da göstermektedir. Bu ortamda devamlı ve istikrarlı nüfusun olmayışı ülkeye ve devlete sahiplenecek bir sınıfın oluşmasına da engel olmaktadır. Hal böyle olunca diasporadan gelen aşırı kişi ve gruplar kolayca Ermenistan gündemini ele geçirebilmekte ve uzlaşmaz politikalarını empoze edebilmektedirler.

4. Nüfus Kalitesi ve Dış Politika Mekanizmasına Doğrudan Etkisi

Daha önce de belirtildiği üzere nüfusun sayısal azlığına ek olarak, nitelik olarak zayıf olması Ermenistan üzerinde ciddi zararları ortaya çıkarmıştır. Dışa göç edebilen grupların önemli bir kısmının nitelikli kişilerden oluşması ve başta Rus ve Azerbaycan Türkü olmak üzere çok sayıda nitelikli kişinin Ermenistan dışına göç etmiş olması Ermenistan'da bir çok sektörü vurmuştur. Bundan en büyük payı ise hizmet sektörü ve devlet sektörü almıştır. Bu gelişmenin, üst düzey nitelikli ve eğitilmiş eleman ihtiyacını had safhada duyan dış politika karar alma mekanizması üzerindeki etkisi ise tahminlerin çok ötesinde olmuştur. Bu açık diaspora Ermenileri ile kapatılmaya çalışıldıysa da dil bilen, diplomasiye hakim, aynı zamanda deneyimli diplomat ve uzman bulabilmek mümkün olamamış, bu da uluslararası toplantılarda önemli kayıplara yol açmıştır. Örneğin, Ermeni araştırmacı Hratch Tchilingirian Ermenistan'ın AGİT Lizbon zirvesinde (1996 Aralık) almış olduğu ağır yenilgiyi dış politika uzmanlarının eksikliğine ve mevcutların da tecrübesiz olmasına bağlanmaktadır.¹⁶

2002 yılı itibariyle bu ihtiyacın karşılanabildiğini söylemek zordur. Aksine ihtiyaçlar artarken, Ermenistan'dan başka ülkelere giden nitelikli eleman sayısında daha büyük bir artış gözlenmektedir.

¹⁶ Hratch Tchilingirian, "Armenia's Foreign Relations", *Armenian News Network / Groong*, 1997, www.groong.com/ro/ro-19971006.html.

5. Siyasi Yapı: Zayıf Demokrasi, Şiddet Kültürü ve Aşırı Gruplar

Daha önce de belirtildiği üzere, Ermenistan bağımsızlığından bugüne istikrarlı bir ülke olamamıştır. Ekonomik ve sosyal sıkıntılara ek olarak yaşanan Karabağ savaşı ve aşırı akımların iktidar üzerindeki artan etkisi bağımsızlık sürecini daha da ağırlaştırmıştır. Özellikle demokratik ve istikrarlı bir yapının oluşturulamaması Ermenistan'da aşırıların güçlenmesine neden olmuştur. En son yapılan bir araştırma Ermenistan'da halkın % 85'inin ülkelerini demokratik bulmadıklarını, % 80'inin ise karşılaştıkları sorunların çözümü için resmi yetkililere gitmediklerini ortaya koymuştur. Araştırmanın bir diğer sonucu da ülkede kimin hakim olduğu konusunda net bir fikrin oluşmamasıdır.¹⁷ Bu da birazdan görüleceği üzere Ermeni dış politikasını aşırı uçlara çekerken dış politikaya hakim olan unsurun 'ulusal çıkarlar'dan çok kişilerin ya da grupların 'çıkarları' ve 'görüşleri' olmasını açıklar.

Merkezin eridiği, radikallerin merkezi işgal ettiği hallerde ise hemen her konuda olduğu gibi dış politika ve komşu ülkeler ile ilişkilerde de pragmatizm azalır, yerini duygu ve tepki yüklü tavırlara bırakır.

Normal bir siyasi sistemde aşırıların ya da diğer bir deyişle kutuplar nispeten marjinaldirler. İktidara etki şansları daha azdır. Merkezin eridiği, radikallerin merkezi işgal ettiği hallerde ise hemen her konuda olduğu gibi dış politika ve komşu ülkeler ile ilişkilerde de pragmatizm azalır, yerini duygu ve tepki yüklü tavırlara bırakır. Aşırıların yükseldiği bir ortamda merkez

partilerin politikalarında da sertleşmeler meydana gelir ve bu da toplu halde aklın devreden çıkmasına, bunun yerine uzlaşma imkanı bırakmayacak, çoğu zaman o toplumun ulusal çıkarlarına da zarar verecek ve esneklikten uzak tepkilerin ulusal politika olarak sunulmasına neden olabilir.

Bu ortamın partileri nasıl tepkisel bir politikaya sürüklediği konusunda Ermenistan'da faaliyetlerini sürdüren Aryan Partisi'nin en son açıklamaları örnek olarak gösterilebilir.¹⁸ 21 Mayıs 2002'de

¹⁷ "Only 15 Per Cent Armenians Describe Country As Democratic", *Arminfo Haber Ajansı*, 24 Mayıs 2002.

¹⁸ "Armenian Party Urges Tough Terms For Diplomatic Ties With Turkey", *Arminfo* (Erivan, Ermenistan), Groong aracılığıyla, 21 Mayıs 2002.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dönük bir basın açıklaması yayınlayan Aryan Partisi Türkiye'ye ağır eleştiriler yönelttikten sonra Ermenistan Hükümeti'nden Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması için yeni ve daha ağır ön şartların ileri sürülmesi gerektiğini söylemiştir. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarından "kurtarılmış Ermeni toprakları", 1915 olaylarından "soykırım" olarak bahsedilen bildiri de sanki Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya "mahkum" olduğu havası verilmeye çalışılmaktadır. Bilindiği üzere bu konuda Türkiye'nin bazı şartları bulunmaktadır ve Ermenistan, Türkiye'yi kendisiyle diplomatik ilişki kurmadığı için suçlamaktadır. Bu da göstermektedir ki radikalleşme durum tespitini dahi zorlaştırmaktadır. Şu cümleler söz konusu partinin uluslararası sisteme bakışındaki yüzeyselliği de açıkça ortaya koymaktadır:

*"Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurma istekleri saf bir aptallıktır. Çünkü Türk devleti, Ermenilerin toprakları da dahil olmak üzere diğer ulusların toprakları, akıtılan kanlar ve soykırım üzerine kurulmuştur."*¹⁹

Ermenistan'da adeta "bitmeyen bir kaos" yaşanmaktadır. Bu kaos SCCB'nin dağılmasına ve bölgesel faktörlere bağlanabilirse de yalnızca bu etkenler mevcut durumu açıklamaya yeterli olamayacaktır. **Ermenistan'da ve Karabağ'da son 10 yılda canlanan şiddet kökenlerini 100 yılı aşkın bir geçmişten ve sürekli yaşatılmaya çalışılan bir gelenekten almaktadır.** Bilindiği üzere Osmanlı'nın son yıllarında Osmanlı Devleti'ni uğraştıran milliyetçi sağ ve sol Ermeni terörü çok sayıda Türk ve Ermeninin hayatına mal olmuştur. Hatta bazı yıllarda Ermeni teröründe ölen Ermeni sayısı Türk sayısını dahi geçmiştir. Savaş sonrasında Ermeni teröristleri NEMESIS adı altında İttihat ve Terakki'nin önde gelen kadrolarını bir bir öldürmüşlerdir. Bu olayların sorumluları bazı Batılı ülkeler ve Rusya tarafından desteklenirken, katiller Ermeni toplumunca "milli kahraman" ilan edilmişlerdir. Diğer bir deyişle Ermeni toplumunda terör teşvik edilen, hoşgörülen bir unsur haline getirilmiştir. Sovyet döneminde ise muhalefetin devlet eliyle ortadan kaldırılması ve kanunsuz siyasi saldırılar "devlet terörü"nü sıradan bir olay haline sokmuştur. 1970 ve 1980'li yıllarda farklı adlar altında (ASALA ve Adalet Komandoları) yeniden ortaya çıkan Hınçak ve Taşnak terörü tıpkı geçmişte olduğu gibi Ermeni toplumunun çoğunluğu tarafından desteklenmiş, en azından çoğunluk teröre karşı sert bir duruş

¹⁹ "Armenian Party...".

gösterememiştir. Bu dönemde de eli silahlı terör grupları milli kahraman sayılmışlardır. 1990'larda ise Karabağ çatışmalarında aşırı gruplar 'bağımsızlık mücadelesini' Batılı bağımsız kuruluşların da belirttiği üzere katliama dönüştürmüşlerdir. Hocalı'da olduğu gibi şiddetin ulaştığı boyut bir yana bırakılsa dahi savaş ortamından bir türlü kurtulamayan Ermeni toplumu için şiddet ve terör hayatın bir parçası haline almaya başlamıştır. Tüm bunlara ek olarak, iktidarlarını "karanlık güçler" ile yaptıkları ittifaklara dayandıran ve yasal zeminde oluşabilecek muhalefete engel olan her iki başkan da bu hareketleriyle terör ve şiddet kültürünü beslemişlerdir.

ve kahramanları-
gunluğu terörist-
toplumun kendisi-
dan kurtarabilme-
Nitekim kısacık
de Ermenistan'da
si cinayet ve sal-
lar içinde 24 Mart
sözde Dağlık Ka-
ti'nin tek taraflı
hurbaşkanı Arkadi
meydanında yapı-

Terörle beslenen
nın büyük bir ço-
lerden oluşan bir
ni şiddet ortamın-
si oldukça güçtür.
bağımsızlık tarihin-
da çok sayıda siya-
dını olmuştur. Bun-
2000 gecesinde
rabağ Cumhuriye-
ilan edilmiş Cum-
Gukasyan'a şehrin
lan saldırı ile

1999'da Meclis'e yapılan silahlı saldırı en dikkat çekici olanlardır. Her iki saldırı da kanlı bitmiş, birincisinde "Cumhurbaşkanı" Gukasyan, şoförü ve koruması yaralanırken, ikincisinde Ermenistan Başbakanı ve çok sayıda Ermeni parlamenter yine Ermeni kurşunlarıyla hayatlarını kaybetmişlerdir (Her iki saldırıda da Taşnak şüphesi vardır).²⁰

Özetle şiddet şiddeti doğurur ve şu an Ermenistan'ın yaşadığı şiddet geçmişte şiddete ve teröre gösterilen hoşgörünün doğal bir sonucudur. Ayrıca ülkede demokrasi kültürünün bulunmaması aşırılığı besleyen en önemli unsurdur. Ülkede hemen her konuda büyük sorunlar yaşanmasına karşın muhalefetin güçsüz kalması ve en etkin iktidarı etkileme yolunun hala silahta görülmesi ülkeye nasıl bir şiddet kültürünün hakim olduğunu gösterir. Esnekliği ve pragmatizmi azaltan bu hava dış politikada da etkisini açıkça göstermektedir.

²⁰ Gukasyan saldırısı için bkz.: Nazım Cafersoy, "Dağlık Karabağ 'Cumhurbaşkanı'na Saldırının Değerlendirilmesi", *Stratejik Analiz*, Cilt 1 (1), Mayıs 2000, ss. 19-23.

Liderler

Dış politika belirlenmesinde etkisi en tartışmalı faktörlerden olmakla birlikte bazı liderlerin ülkelerin gidişatlarını değiştirdikleri bilinen bir gerçektir. Örneğin 'maceracı' bir lider dış politikada daha az pragmatist olacak, diğer ülkeler ile uzlaşma yollarını kendi ülkesinin çıkarları gereği olsa dahi aramayacaktır. Aynı durum lider ile birlikte çalışan kadro için de geçerlidir. Donanımlı ve tecrübeli bir dış politika kadrosu aşırılıklar gösteren bir lideri belli sınırlar içinde de olsa sınırlandırabilir, daha dengeli bir dış politika izlenmesini sağlayabilir. Ermenistan'ın bu açılardan da çok şanslı olduğu söylenemez. Her şeyden önce diğer bölümlerde de temas edildiği üzere Ermeniler uzunca bir süre 'devletsiz bir millet' olmuşlardır. Dolayısıyla dış politika gibi devlet geleneğinin en çok ihtiyaç duyulduğu alanlarda yetişmiş bir Ermeni kadrosundan bahsetmek zordur. Bunun içindir ki Ter-Petrosyan da Koçaryan da dış politika konularında belli oranlarda diasporadan yardım almak zorunda kalmışlardır. Eleman ihtiyacı öylesine önemli bir hal almıştır ki bu nedenle bazı diplomatik birimlere temsilci dahi gönderilememiştir. Liderin kişiliği konusunda ise Robert Koçaryan, özellikle ilk yıllarında çok 'ümit verici' bir lider değildir.²¹ Ter-Petrosyan'ın aksine daha iktidara gelişinin ilk günlerinde en büyük komşusu olan Türkiye'yi 'gereksiz yere' rahatsız edici beyanlarda bulunan Koçaryan, Karabağ çatışmalarındaki gerginliği neredeyse aynı sertlikte Ermenistan'ın dış politikasına yansıtmak istemiştir. Seçimden önce "seçimi kazanırsam Türkiye ile ilişkilerde bazı yeni şeyler, yeni vurgulamalarımız olacak"²² diyen Koçaryan bu sözleri söylerken hâlâ 'Karabağ'ın halk kahramanı' gibi konuşmaktadır. Oysaki daha dingin ve gerçekçi herhangi bir lider, Ermenistan küçüklüğündeki bir ülkenin dış politikasının kendisinden nüfus olarak 30 kattan daha büyük bir ülke ile tehdit temelli olarak sürdürülemeyeceğini kolayca anlayabilir, Türkiye'nin sınırlarını tanımadığını imâ eden, soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının öncelikleri arasında sayan ve işbirliği için herhangi bir girişimde bulunmayan Koçaryan'ın gerçekçi ve pragmatist olmaktan uzak olduğu ve bunun da ilişkilerde iyileşmeyi geciktirdiği kolayca söylenebilir.

²¹ Robert Koçaryan 1954 yılında doğdu. Karabağ ayrılıkçı hareketinin kurucusu olarak bilinmektedir. 2 Eylül 1991'de Nagorno Karabağ bölgesinde bir cumhuriyet ilan etti. 10 Aralık 1991'de yapılan referandumda Nagorno Karabağ Üst (Supreme) Konseyi üyeliğine seçildi. Uzun bir süre ayrılıkçı Karabağ hareketinin liderliğini yaptı, kendisini kimsenin tanımadığı bu bölgenin başkanı ilan etti. 1997'de Ermenistan başbakanı atanan Koçaryan Ermeni siyasi hayatında radikalliği temsil etmiştir.

²² Sibel Yeşilmen, "Gizli Flört'te Yeni Başlangıç", *Diplomasi Yazıları*, No. 1, Haziran 1998, s. 28.

Sonuç olarak, Ermeni tarihi dikkatlice incelendiğinde **en önemli problemin sağduyulu ve gerçekçi bir liderliğin bulunmaması olduğu söylenebilir.** Hayalperest ve maceracı kişilerin “peşinden koşan” Ermeniler bundan dolayı büyük acılar çekmişlerdir. Bu özelliğin Ermenistan kurulduktan sonra da devam ettiği söylenebilir.

6. Fikirler, İdeolojiler ve Din: Ermeni Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri

Dış politika üzerindeki etkileri son dönemde daha bir öne çıkmakla birlikte genel anlamda fikir hareketlerinin ve yönetime ya da ülkeye hakim olan fikirlerin dış politika üzerindeki etkisi açıktır. Fikirler düşman ve dost algılamalarını ve dış politika hedeflerini etkiler ya da belirlerler. Bu kategoride en çok dikkat çek üç grup a. Milliyetçilik, b. Diğer ideolojiler, c. Dinlerdir. Zaman zaman iç içe geçen bu şıklar ülkeden ülkeye etki alanlarını genişletip daraltabilirler.²³

Ermenistan örneğinde en belirgin olanı din ile milliyetçilik arasında görülen sıkı bağlardır. Kilise, Ermeni milliyetçiliğini adeta varlığının devamı gibi görmüştür ve dini öğeler Ermeni milliyetçiliğinde diğer örneklerle nazaran daha bir belirgin olmuştur. Bunda Ermeni kilisesinin diğer Hristiyan kiliselerinden oldukça farklı olması ve uzun süre Hristiyan dünyaca dışlanmasının da rolü olmuştur. Bu sayede Ermeni Gregoryan mezhebi adeta sadece Ermenilere özgü olmuş, bu da dini daha bir ‘millet’e özgü bir hale getirmiştir. Başka bir ifade ile Ermeni ulusunun ortadan kalkması ‘Ermeni dinini’ de sona erdirecek bir gelişme olacaktır. Kilisenin ‘1915 olayları’nı efsaneleştirerek kendi kurumsal kimliği ile birlikte Ermeni kimliğini de geçmişin acıları üzerine oturtmasında bunun da büyük rolü vardır.

Dinin Ermeni kimliğinde öne çıkmasının bir diğer nedeni ise Ermeni kimliğini oluşturması beklenen diğer unsurların çok zayıf kalmasıdır.

Dinin Ermeni kimliğinde öne çıkmasının bir diğer nedeni ise Ermeni kimliğini oluşturması beklenen diğer unsurların çok zayıf kalmasıdır. Özellikle

²³ İdeoloji – dış politika konusunda genel değerlendirme için bkz.: Alan Cassels, *Ideology & International Relations in the Modern World*, (Londra ve New York: Routledge, 1996); Michael Howard, “Ideology and International Relations”, *Review of International Studies*, Vol. 15, 1989, ss. 1-10; Richard Little ve Steve Smith (ed.), *Belief Systems and International Relations*, (Oxford: 1988); David Armstrong, *Revolution and World Order: The Revolutionary State in International Society*, (Oxford: 1993); Peter Calvert, *Revolution and International Politics*, (Londra ve New York: Pinter, 1996).

Ermeni dili tüm Ermenileri birleştirememiş, din adamlarının çabaları sonucunda belli bir seviyeye gelebilmiştir. Ayrıca Ermeniler tarihlerinin ezici bir çoğunluğunda hiçbir bölgede çoğunluğu oluşturamamışlardır. Buna bugünkü Ermenistan bölgesi de dahildir. Her ne kadar kendileri Kilikya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Güney Kafkasya'nın neredeyse tamamına 'Büyük Ermenistan' deseler de bu bölgelerde Ermenilerin yüzlerce yıl boyunca bir şehirde dahi çoğunluğu oluşturamamaları ortak ve güçlü bir etnik kimliğin oluşturulmasını da engellemiştir. Ermeni etnik kimliğinin güçlenememesinin bir diğer nedeni de Selçuklu ve Osmanlı idarelerinin Ermenilere karşı gösterdikleri ılımlı yönetim anlayışıdır. 'Millet' kategorisinde kendi iç işlerinde serbest bırakılan Ermeni cemaati imparatorluğun görece daha istikrarlı bölgelerinde yaşamışlar, askerlikten muaf tutulmuşlar ve ticaret gibi gelişmeyi teşvik edici işlerde çalışmışlar ve kendilerini ayırıcı özellikleri ön plana çıkarmayı 19. yüzyıla kadar düşünmemişlerdir. Bu nedenle büyük bir çoğunluğu Ermenice'den çok Türkçe konuşmuş ve Türk gelenek ve göreneklerini kolaylıkla içselleştirebilmiştir.

Sonuç olarak nedeni ne olursa olsun Ermeni Kilisesi gerek Ermenistan'da, gerekse Ermeni diasporasında gücünü arttırarak devam ettirebilmiştir. Bugün gelinen noktada Kilise'nin etki ve işlevi alışıldık laik (ya da seküler) devletlerin Kilise için biçtikleri rolden çok farklıdır. Bu görünümüyle Ermeni toplumu Yunan toplumunu andırıyorsa da farkların bulunduğu da bilinmelidir. Türkiye Ermenilerinden Hrant Dink Kilise'nin Ermenistan politikalarındaki etkisini şu çarpıcı sözlerle anlatıyor:

"Ermenistan'da da 'Polis Günü' tesis edip, hafta başında kutlamışlar... Gelen fotoğraflara bakıyorum... Resmi geçit yapan polisleri şeref kürsüsünde selamlayanlar arasında Başbakan var, uniformasıyla Emniyet Genel Müdürü var, Devlet Başkanı Koçaryan var, Meclis Başkanı var bir de ruhani kisvesiyle Başpatrik Karekin II Gotoğigos Hazretleri var. İyi de Gatoğigos'un o kürsüde ne işi var? Ben soruyu kürsüyle sınırlı sordum ancak siz buna başka alanları da ekleyip soruyu genişletebilirsiniz. 'Devletleşme sürecine girmiş Ermenistan'da dini kurumun, ilgili ilgisiz hemen her alanın içinde var gözükmesi ideal bir demokratik ve laik devlet anlayışıyla örtüşüyor mu?'²⁴

Bu örnekten de kolayca anlaşılacağı üzere Polis Günü'nde dahi yerini alan bir dini liderin dış politika konularında etki sahibi

²⁴ Hrant Dink, "Ermenistan - Diaspora (6) Himayelerinden Kurtulmak", Agos, 19 Nisan 2002.

olamayacağını düşünmek zordur. Kilise'nin yoğun etkisinin en önemlisi ise tahmin edileceği üzere inanç farklılıklarının vurgulanması şeklinde kendisini göstermiştir. Müslüman Türklerin Kilise gözündeki görünümü tüm topluma mal edilirken **Kilise geçmişin acılarını kendi prestiji için sonuna kadar kullanmıştır.**

Ermeni ulusçuluğu diğer bir çok ulusçuluk hareketi gibi Fransız Devrimi'nin etkisi ve diğer devletlerin teşviki ile gelişmiştir.²⁵ Önemli bir kısmı ticaret ile uğraşan Ermeniler özellikle 19. yüzyılda karşılaştıkları bu yeni akımdan etkilenmeye başlamışlardır. İmparatorluğun çöküş aşamasına girdiğinin fark edilmesi bazı 'idealist' Ermenilerde 'bağımsız bir Ermenistan' fikrinin gelişmesine yol açtıysa da bu fikir uzunca bir süre güç bulamamıştır. 19. yüzyılın sonunda isyanlara kadar uzanan hareketin temeli ise Osmanlı Ermenilerinden çok diaspora Ermenileri olmuştur. Ermeni ulusçuluğu temelli, ayrılıkçı ve silahlı partilerin tamamının ya Avrupa'da ya da Rusya'da ve Kafkaslar'da kurulması, buna karşın neredeyse tüm faaliyetlerini Osmanlı topraklarında sürdürmeleri de bunu kanıtlamaktadır. Ancak Ermeni ulusçuluğunun bir açmazı vardır, o da Ermenilerin hâlâ hiçbir Osmanlı toprağında çoğunluğu oluşturamıyor olmalarıdır. Toprağı ve nüfusu olmayan bir ulusçuluğun başarı şansı çok düşüktür. Daha da kötüsü Osmanlı Ermenilerinin tamamı bu hareketi desteklememekte, aksine büyük bir kesim mevcut sistemden en büyük payı alan gruplar arasında yer aldığından iktidar ile yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu ortamda ulusçu ve radikal gruplar öncelikle Ermeniler ile diğer gruplar ve devlet arasındaki ilişkileri bozmaya çalışmışlardır. Bu amaçla doğuda Ermeni, Kürt ve Çerkes aşiretleri arasındaki yöresel sorunlar kaşınmış ve sorunlar silahlı çatışmalar haline getirilmiş, batı illerinde ise devlete karşı suikast ve sansasyonel bombalama girişimlerinde bulunulmuştur. Bu girişimlerin bir amacı Ermeni nüfusu rahatsız ederek bir yöne kanalize etmek olduğu kadar büyük devletlerin konuya ilgisini de çekmektir. Zaten Ermeni ulusçuluğunun en temel karakteristiklerinden birisi de diğer ülkelerin destek ve yönlendirmelerine dayanıyor olmasıdır. Bu özellik günümüze kadar devam etmiştir. Diğer bir deyişle kendi güçleri ile bağımsız olamayacaklarının bilincinde olan Ermeni radikalleri diğer ülkelerin Osmanlı ülkesi üzerindeki nüfuzlarını kullanmak için hemen her

²⁵ İlk dönem Ermeni milliyetçi hareketlerinde milliyetçilik ideolojisi ve sosyalizmin rolünün değerlendirilmesi konusunda bir çalışma için bkz.: Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm, 1887-1912*, (İstanbul: İletişim, 1995).

şeyi yapmışlardır. Beklenebileceği üzere ilişki çift taraflıydı ve bu ülkeler de bu tür bir siyasete son derece müsaittiler. Hatta çoğu zaman Ermenilerin böyle eylemlerde bulunmalarına dahi gerek kalmadan bu ülkeler soruna müdahale ediyorlardı.

7. Dışa Bağımlılık, Türklere 'Düşmanlık' ve Rusya'ya Yakınlık

Dışa bağımlılık dışında Ermeni ulusçuluğunun bir diğer özelliği ise Rusya'ya ve Ruslara olan yakınlığıdır. İngiltere, Fransa ve ABD ile kıyaslandığında bölgede en kalıcı unsur olarak Rusları gören Ermeni milliyetçileri amaçlarına ulaşabilmek için en büyük desteği de Ruslardan almışlardır. Kafkaslar'da Türklere ve İranlılara karşı 'Hristiyan ve Rus yanlısı' bir set kurma çabalarını 200 yılı aşkın bir süredir sürdüren Rusya, Ermenileri kendisi için 'doğal müttefik' olarak görmüş ve bu durum günümüze dek sürmüştür. 1991 yılındaki bağımsızlıktan sonra da Ermenistan, Rusya'nın 'etki sahası' da kalmaya devam etmiştir.²⁶ Rus etkisini azaltmak için cılız kalan bazı denemeler yapıldıysa da, 10 yıllık süreçte Rusya'ya olan bağımlılık hemen hemen her alanda artmıştır. Son dönemlerde özellikle Hristiyan Gürcistan'ın da Rusya dışında arayışlara girmiş olması Ermenistan'ı Kafkaslar'da Rusya'ya yakın olan tek ülke konumuna indirgemıştır.

Ermeni milliyetçiliğinin Ermeni dış politikası ve Türkiye ile ilişkiler açısından en önemli bir diğer özelliği ise 'Türk düşmanlığı'dır.' Düşmanlık' ve 'dostluk' kavramları uluslararası ilişkiler literatürü için alışıldık kavramlar değildir. Uluslararası sistemde çıkarlar ve gücün kullanımına dayalı olarak çıkarların elde edilmesi vardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere uluslar kendi çıkarlarını duygularından, kültürlerinden, ideolojilerinden ve dinlerinden ayrı, tamamen objektif kriterler ışığında değerlendirmekten uzaktırlar. Bu durum Ermenistan gibi tek başına sorunlarıyla başedemeyecek durumda olan nispeten 'küçük' uluslar ve devletler için daha bir böyledir. Tarihsel davranış kalıpları ne yazık ki dünden bugüne kolayca değişmemekte, bu da kalıcı rekabetlere ve hatta husumetlere neden olabilmektedir. Türk - Ermeni sorunları da bu kategoride değerlendirilebilir. Söz konusu düşmanlığın temelinde yatan en önemli neden ilk Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olarak ortaya

²⁶ Gayane Novikova, "Armenia and the Middle East", *MERIA, Middle East Review of International Affairs*, Cilt 4, No. 4 Aralık 2000.

çıkmasından kaynaklanmaktadır. Ermeni siyasi gruplar Osmanlı'ya karşı isyan bayrağını açmışlar, amaçlarına diğer devletlerin ve ortamın da katkısıyla çok yaklaştıklarına inanmışlar, ancak sonunda kaybetmişlerdir. Her ne kadar kendileri bir 'soykinım'dan ya da 'katliam'dan bahsediyorlarsa da söz konusu olaylara verilebilecek en doğru ad 'bastırılan bir isyan' ve 'gerçekçi olmayan hedefler uğrunda büyük bir hüsrana uğratılan halk'tır. Böylece Ermeniler yüzlerce yıllık bir aradan sonra 'bağımsızlık hedefine çok yaklaşmışken' adeta 'kaderleri haline gelen dağınık ve diğer ulusların egemenliği altında yaşama 'geleneği'ne geri dönmüşlerdir. Bu son, özellikle aşırı Ermeni gruplarda büyük bir kızgınlık ve şok yaratmıştır. Benzeri bir durum Yunanlılar için de söylenebilir. Ancak Yunan milliyetçiliği Osmanlı toprakları üzerinde defalarca büyüterek (yaklaşık dört kat) 'egosunu' tatmin etmiştir. Bu durum Ermeni tarafında görülemez. **Ermeni milliyetçiliği hala yaralıdır ve bu yaralarından güç almaktadır.**

8. Diaspora ve Ermeni Kimliğinin Oluşumu²⁷

Konunun bir diğer boyutu ise Ermeni kimliği ile ilgilidir. Bilindiği üzere 1915 tehciri ile birlikte yüzbinlerce Ermeni yer değiştirmiş, önemli bir kısmı bugünkü Ermenistan'a geçerken, diğer büyük bir kısmı Ortadoğu ve hatta Kuzey Afrika ülkelerine geçmiştir. Bunlardan Ortadoğu'ya yerleşenler bu bölgedeki çatışmaların da etkisiyle adeta 'ikinci bir tehcir' yaşamışlardır: Artan milliyetçilik ve bu ülkelerin teker teker bağımsız olmaları Hristiyan grupları, özellikle de Ermenileri rahatsız etmiş, ve Ermeniler onbinler halinde başta Fransa ve ABD olmak üzere Batılı ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Bu göç sonucunda İngiltere, Kanada, Avustralya ve Almanya gibi ülkelerde dahi Ermeni diasporaları oluşmaya başlamıştır. 1940 ile 1970 arasında büyük bir hızla devam eden bu süreç sonucunda birbirinden çok farklı kültür ve coğrafyalardan gelen Ermeniler birbirleriyle dahi anlaşamaz bir haldeydiler. Gelenlerin kimi Rusça, kimi Arapça, önemli bir kısmı da Türkçe konuşmaktadır. Sudan, Mısır gibi ülkelere gelenler Afrika ve tarım kültürüne; Kafkaslar'dan gelenler sosyalist bir

²⁷ Diaspora Ermenileri ve Ermeni - Türk ilişkileri üzerindeki etkileri için bkz.: Kamer Kasım, "Diaspora'nın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi", *2023 İkiyirmiyüç Dergisi*, Sayı 12, 15 Nisan 2002, ss. 42-46; Sedat Laçiner, "Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikalarının Bir Ürünü Olarak Ermeni Sorunu", *2023 İkiyirmiyüç Dergisi*, Sayı 12, 15 Nisan 2002, ss. 56-61; Nazmi Gül, "Yirmibirinci Yüzyılın Başlangıcında 'Haydat' (Ermenilerin Davası)", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1 (2), Haziran 2000, ss. 25-28. Ayrıca İngiltere, ABD, Rusya, Almanya ve Avustralya'daki Ermeni diasporası için bkz. *Ermeni Araştırmaları* Cilt: 1, No. 3 (Diaspora özel sayısı).

geleneğe; Kıbrıs ve Lübnan gibi ülkelerden gelenler ise çok daha farklı bir yaşam tarzına sahiptirler. Bu ortamda yeni gelenler ülke kültürleri karşısında 'savunmasız' kalan Ermeniler arasında en önemli tehlike olarak erime, yani asimilasyon tehlikesi açıkça görülmeye başlamıştır ve bundan en büyük rahatsızlığı, varlığını bu insanlara bağlayan Ermeni milliyetçi ve komünist partileri ile Kilise duymuştur. Hatta Hrant Dink'e göre "Kilise diasporaya dağılmış Ermenilerin tekrar biraraya gelebilmelerini sağlayan, Ermenilerin yegâne kalesi" olmuştur.²⁸ Birbirinden son derece farklı olan bu insanları bir arada tutacak ortak bir geçmiş ve ortak hedefler gerekmiştir ve bunu sağlamak için 'Ermenilerin Hz. Nuh'un oğulları olduğu' efsanesi yeterli olamayacaktır.²⁹ İşte bu sorun karşısında 1915 olayları ve 'soykırım' iddiaları kilit bir rol oynamıştır. Kilise ve aşırı grupların organizasyonu sonucunda tüm diaspora Ermenileri 'Türklerin 1915 yılında Ermenileri yok etmeye çalıştıkları ve halen de fırsatını bulmaları halinde bu amaçlarını gerçekleştirebilecekleri' yönünde ikna edilmişlerdir. Çok küçük yaşlarda çocukların 'eğitimi' ile başlayan bu strateji basın yayın organları ve sanatın siyasi amaçlar için devreye girmesiyle daha bir hız kazanmıştır.³⁰ Böylece Ermeni kimliğinin oluşumunda Türkler, istemeden de olsa, bir kez daha 'diğer' rolünü üstlenmiş olmuşlardır. Diğer bir deyişle 1915 olayları 'Türklerin Ermenilere yaptıkları soykırım' olarak efsaneleştirilmiştir. Bu sayede aşırı milliyetçiliğin en çok ihtiyaç duyduğu iki unsur, yani anavatanından uzakta olmak ve geçmişte yaşanan acılar bir araya gelmiştir. Bu süreç önce Türk karşıtı, ardından da Türkiye karşıtı bir hal almış ve diaspora Ermeni milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.³¹ Uzak ve farklı ülkelerde yaşamının etkileri de

²⁸ Hrant Dink, "Ermenistan - Diaspora (6) Himayelerinden Kurtulmak", Agos, 19 Nisan 2002.

²⁹ Bilindiği üzere Ermeniler kendilerine Hz. Nuh'un oğlu saydıkları Hayk'ın oğulları derler. Hz. Nuh ve tufan efsanesi Ermeni kimliğinin en önemli yapı taşlarından sayılmıştır. Bu nedendir ki Ağrı Dağı'nın Ermeniler için özel bir anlamı vardır.

³⁰ Sedat Laçiner, "Ermeni Propagandası ve Sinema", içinde İbrahim Kaya, Sedat Laçiner ve Kamer Kasım, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu*, (İstanbul: Haliç Üniversitesi yayınları, 2002), ss. 24-72; Sedat Laçiner, "Ermeni Propagandası ve Ermeni Sineması", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 24, Nisan 2002, ss. 49-83; Sedat Laçiner, "Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak 'Sanat': Ararat Filmi Örneği", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, Ocak 2002, ss. 22-39.

³¹ Sedat Laçiner, "Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikalarının Bir Ürünü Olarak Ermeni Sorunu", *2023 İkiyirmiyüç dergisi*, Sayı: 12, 15 Nisan 2002, ss. 56-61. Ayrıca bakınız: Erol Göka, " 'Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, No. 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 128-136; Şenol Kantarcı, "Ermeni Sorunu: 'Ezilmiş Millet' Kimliğiyle Meselenin Psikolojik Boyutu", *Yeni Türkiye*, Cilt: 7, No: 37, Ocak - Şubat 2001, ss. 509-522; Ali Doğan, "Millet-i Sadıka'nın İhaneti", *Yeni Türkiye*, Cilt: 7, No: 37, Ocak - Şubat 2001, s. 83; Nevzat Yalçıntaş, "Ermeni Meselesinde Son Gelişmeler", *Yeni Türkiye*, Cilt: 7, No: 37, Ocak - Şubat 2001, s. 114.

eklenince **diaspora Ermenileri Ermenistan Ermenilerinden çok daha hırçın ve uzlaşmadan uzak bir hale gelmişlerdir.** En kötüsü ise söz konusu süreç 1915'ten sonra adeta süreklilik kazanmıştır. 1915 öncesinde zaten 'dünyaya belli ölçüde yayılmış bir cemaat' olan Ermeniler, bu olaydan sonra Kafkasya ve Ortadoğu'ya yayılmışlar, bir kısmı da Batı ülkelerine gitmişlerdir. Ancak 1930'larla başlayan ve 2. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen olaylar ile hızlanan Ermeni göçleri belirtildiği üzere adeta bir 'İkinci Tehcir'dir. 1960 ve 1970'li yıllarda Kıbrıs, Mısır ve Lübnan gibi ülkelerdeki iç çatışmalar ve karışıklıklar ise 'Üçüncü Tehcir' hadisesi sayılabilir. Bu dalga 1980lerin sonuna kadar, ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise bir yüzyıldan daha az bir sürede Ermenilerin yeniden akınlar halinde Batı'ya göç etmelerine neden olmuştur. Bu göçün büyüklüğü 'nüfus' başlığı altında çarpıcı bir şekilde verilmiştir. **Ermenistan bağımsızlığına kavuşunca diaspora Ermenilerinden bir kısmının Ermenistan'a döneceği beklenirken, tam tersi olmuş ve Ermenistan nüfusu 10 yılda inanılmayacak bir hızla azalmıştır.** Bu da dünya Ermenilerinin diaspora halinde yaşamasını temel karakteristikleri haline getirmiştir. Bugün diasporadaki Ermeniler daha zengin ve daha güçlüdürler. Bağımsız bir Ermenistan da istemektedirler. Ancak İsrail örneğinin tersine bu bağımsız Ermenistan'da yaşamak istememektedirler. Bu da Ermenistan politikalarında ciddi bir soruna yol açmaktadır. Çünkü Ermenistan üzerinde büyük bir etki kurmak isteyen ve bunda başarılı da olan diaspora kuruluşları bu ülkede yaşamadıkları için bölge gerçeklerinin ve Ermenistan'ın gerçek ulusal çıkarlarının da farkında olamayabilmektedirler. Bu durum özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde geçerlidir. Denebilir ki Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin düzelmemesinde ve Ermeni dış politikasının sertliğinde diaspora Ermenileri en önemli rollerden birini oynamaktadırlar. Öyle ki 'soykırım' iddialarının Ermenistan'da güçlenmesi ve hemen hemen her sorun için Türkiye'nin suçlanması da daha çok diasporanın etkisiyle açıklanabilir.³² Diaspora, etkisini Ermenistan üzerinde arttırdıkça bu aşırılık doğal olarak Ermenistan dış politikasına da yansımıştır. Bunun bir ölçüde farkında olan ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan diaspora kuruluşlarının Ermenistan üzerindeki etkisini kırmak istemiş, hatta Taşnaklar gibi bazı kuruluşların Ermenistan'daki faaliyetlerini yasaklamıştır. Taşnaklar (Ermeni

³² Kaan Soyak, "Fırsatlar ve İmkan(sızlık)lar", *Görüş*, Ağustos-Eylül 2001, s. 15.

Devrimci Federasyonu, EDF) bilindiği üzere Türkiye'ye karşı radikal görüşleri ile tanınır. Türkiye'ye karşı silahlı mücadele de dahil her türlü mücadeleyi onaylayan bir yapısı vardır. Ter-Petrosyan'ın Türkiye ve Azerbaycan politikalarını yeterince sert bulmayan Taşnaklar bağımsızlıktan kısa bir süre sonra hükümet aleyhine çalışmışlar ve Ter-Petrosyan'ın dış politikasını muhalefetlerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Asıl kadroları yurt dışında üslenmiş olan Taşnaklar, buna rağmen kendi gündemlerini Ermenistan'a taşımak istemişlerdir. Ter-Petrosyan kendi iktidarını tehdit etmeye başlayan Taşnaklar hakkında en ciddi iddialarını 28 Aralık 1994'de gündeme getirmiş, ardından da partinin faaliyetleri askıya alınmıştır. Ter-Petrosyan'ın iddiaları arasında "siyasi terörizm" ve "uyuşturucu madde kaçakçılığı" da bulunmaktadır. Bu suçlamaları takiben Ermeni Üst Mahkemesi partinin ve bağlantılı kuruluşların (özellikle Dro) faaliyetlerini önce 6 aylığına askıya almış, belirlenen zamanda şartlar yerine getirilmeyince de önlemlerin uygulanma süresi uzatılmıştır. Ter-Petrosyan'ın iktidardan düşmesinde rol oynayan en önemli gruplardan birinin de Taşnaklar olması Taşnaklar'ın dış politika anlayışlarının Ter-Petrosyan'dan ne kadar farklı olduğu konusunda bir ipucu verebilir. Aynı çerçevede Koçaryan'ın iktidara gelir gelmez yaptığı ilk işin Taşnaklar üzerindeki yasakları kaldırması ve 1995 yılından beri hapiste olan Taşnakların lideri Vahan Ovenesjan'ı serbest bırakması Koçaryan ile Taşnakların radikal ve tavizsiz dış politika yaklaşımlarının ne kadar yakın olduğunu gösteren delillerdendir.

Ter-Petrosyan'ın diaspora ile ilgili 'kontrol altına alma' çabaları bazı gruplarca diasporanın 'küstürüldüğü' şeklinde yorumlandıysa da,³³ Ter-Petrosyan'ın hareketinin diasporaya değil, diasporanın aşırı kuruluşlarına karşı olduğu söylenebilir. Çünkü bu kuruluşlar merkezleri dışanda olduğu halde şubeleri vasıtasıyla Ermenistan politikalarını belirleme çabasındadırlar. Nitekim Petrosyan'ın devrilmesi sürecinde de bu kuruluşların aktif bir rol oynadıkları görülmektedir. Robert Koçaryan iktidarında ise Ermenistan - diaspora ilişkileri radikal bir değişim geçirmiştir. Petrosyan'ın koymuş olduğu yasakları kaldıran Koçaryan, diaspora ile 'barışmak' için bir de gösterilişli bir Ermenistan-Diaspora Konferansı düzenlemiştir.³⁴ Bu şekilde diasporanın

³³ Vincent Lima, "The Diaspora Establishment Convenes in Armenia", *Armenian Forum*, 2, No 2, s. 94.

³⁴ Aceleyle getirildiği gözlenen bu konferansın uzun dönemli planlardan çok günün zorluklarını aşmak için yapıldığı söylenebilir. Konferansta oluşturulan alt komisyonlar Koçaryan yönetiminin diasporadan daha çok yardım beklediğini göstermektedir. Diaspora ise bu konferansta Ermenistan devleti ile kurumsal ilişkiler geliştirmek isteğini ortaya koymuştur.

zenginliklerinden yararlanmak istenmiştir. Koçaryan'ın hesaplarına göre Ermenistan ile Ermeni diasporası arasında şöyle bir 'alışveriş' olacaktır: Diaspora, Ermenistan'a ekonomik yardım; yatırım; teknik konularda danışmanlık; dışarıda lobicilik; sağlık, eğitim ve bilim alanlarında yardım vb. yapacaktı. Bunun karşılığında Ermenistan da diasporaya birararada durabilmesi için siyasi hedefler sunacak, ayrıca diasporanın Ermeni kültürünü muhafaza edebilmesi için yardım edecekti.³⁵ Ancak taraflar eşit olmadığından Koçaryan döneminde de ilişkilerin istenen bir düzeye ulaşamadığı, aksine diaspora kuruluşlarının tek taraflı olarak Ermenistan'ı etkileme çabalarını sürdürdükleri söylenebilir. Hatta Koçaryan'ın hesaplarının ters yüz olduğu da söylenebilir. Bugün Ermenistan'ın özellikle dış politikadaki siyasi hedefleri diaspora tarafından çizilmekte, Ermenistan'a yeterli ekonomik yardım gelmemekte; hatta bir anlamda Ermenistan diasporaya azalan nüfusu ile yardımda bulunmaktadır.

Özetle diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki etkisi tartışmasız çok üst düzeydedir. Bu konuda en çarpıcı örnek ise ülkenin devlet başkanının dahî dışarıda yaşayan Ermenilerden biri olmasıdır. Bilindiği üzere Karabağ Ermenisi olan Robert Koçaryan uluslararası hukuka göre hâlâ Azerbaycan vatandaşıdır. Devlet başkanının ana dili de Ermenice değil Rusça'dır. Konuşmuş olduğu Ermenice ise diğer bölgelere biraz farklı gelebilecek Karabağ Ermenicesidir. Bu da daha fazla söze gerek bırakmayacak açıklıkta söz konusu tabloyu özetlemektedir.

9. Ermenistan'da Ermeni Milliyetçiliğinin Oluşumu: Son Dönemler

Bugünkü Ermenistan'daki milliyetçilik incelendiğinde ise yukarıda sayılan özellikle dereceleri değişmekle birlikte hemen hemen aynı kalmıştır. Birinci bağımsız Ermenistan döneminde Türkiye'den toprak taleplerini ısrarla sürdüren Ermeni yönetimi bunun bedelini ağır bir şekilde ödemiştir. Tüm gücünü Türklerle savaşa yönlendiren Ermenistan büyük göçlerin de etkisiyle yıkıcı bir ekonomik krize girmiş ve bu kriz Ermenistan'ın bağımsızlığının sona ermesiyle bitmiştir. Diğer bir deyişle Taşnak fanatikliği gerçekçi olmayan hedefleri ile bir kez daha Ermenileri hüsrana uğratmıştır. Bu noktada şu tespiti yapmakta yarar vardır: Ermeniler

³⁵ Lima, "The Diaspora...", s. 95.

Ermeniler son 100 yılda çok büyük acılar çekmişlerdir. Ancak bunun önemli bir kısmı Mustafa Kemal Atatürk gibi gerçekçi ve sağduyulu bir lidere sahip olamamalarından kaynaklanmıştır.

son 100 yılda çok büyük acılar çekmişlerdir. Ancak bunun önemli bir kısmı Mustafa Kemal Atatürk gibi gerçekçi ve sağduyulu bir lidere sahip olamamalarının kaynaklanmıştır. Ermenileri yönlendiren siyasi gruplar belli bir olgunluktan ve gerçekçi tespitler yapmaktan uzak insanlar olmuşlardır. Birinci Ermenistan'ın bağımsızlığını

kaybedişi de bunun doğal bir sonucu sayılmalıdır. Buna rağmen bağımsızlık Ruslara geçerken Ermeni halkı hâlâ Türklerden korkmaktadır ve Rus yönetimine geçmekten memnun görünmektedirler.³⁶ Bu da Ermeni dış politikasının Rus yanlısı ve Türk karşıtı özelliklerini bir kez daha teyit etmektedir.

Sovyet yönetimi altındaki Ermenistan'da milliyetçiliğin gelişimi izlendiğinde ise 'kontrollü bir gelişim' görülür. Ermenistan halkını kendine bağlamak isteyen Moskova bir yandan, özellikle ilk dönemde, Ermeni kültürü ve değerlerine özel bir önem vermiş ve gelişmesine izin vermiştir. Diğer taraftan ise milliyetçiliğin kontrol dışı kalmamasına çalışmıştır. Güvenlik sorunlarının azaldığı yıllarda ise Ermeni milliyetçiliği içeride ezilirken, dışarıda sol Ermeni milliyetçiliği teşvik edilmiştir. Dış ilişkiler açısından ele alındığında Sovyet döneminde Ermeni milliyetçiliğinin Türk karşıtı yönlerinin dış politika kaygılarıyla teşvik edilmesi günümüze kadar uzanan sorunlara neden olmuştur. Stalin örneğinde görüldüğü üzere Sovyetler Birliği tarihi anlaşmazlıkları Türkiye'ye karşı bir dış politika aracı olarak kullanmış, bunun için de Ermeni milliyetçiliği kullanılmıştır. Stalin'in açıktan uygulamış olduğu bu strateji ilerleyen dönemlerde gizliiden gizliye uygulanacaktır. Sonuçta Ermeni milliyetçiliğinin kendi iç dinamiklerinin dışında çevresel etkenler ve yönlendirmeler sonucunda da Türk karşıtlığı bir konuma itildiği söylenebilir. Bu da bugünkü Ermenistan devletinin dış politika algulamalarını ve uygulamalarını kaçınılmaz olarak etkilemiştir.

³⁶ Ronald Suny, *Armenia in the Twentieth Century*, (Chico, CA: Scholars Press, 1983), s. 41.

10. Algılama

Denebilir ki dış politikada algılama en az gerçekler kadar önemlidir. Çünkü bir konudaki şartlar ve ülkenin gücü nasıl olursa olsun, onun kararını belirleyen onun algılamalarıdır. Örneğin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi o ülkenin çıkarına da olsa eğer o ülke halkı ve yöneticileri buna inanmıyorlarsa işbirliği mümkün değildir. Ermenistan özelinde ise algılama daha bir önem kazanmaktadır. Çünkü aşırıların bu derece güçlü olduğu bir ülkede gerçekçi tespitlerden çok idealler ve bu ideallerin yarattığı "sahte gerçeklikler" gerçeklerin yerini almaya başlar. Yukarıda detaylandırılan gerçekleri özetleyecek olursak Ermenistan nüfusu en iyimser tahminlerle 2 milyon civarında olan, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık içinde, doğal zenginlik kaynakları olmayan, hemen hemen tüm komşularıyla sorunlu, denizlere kapalı, fakir ve güçsüz bir ülkedir. Üstelik "büyük düşman" sayılan Türkler'in Ermenistan bölgesindeki toplam nüfusları 100 milyonu aşmaktadır. Fakat algılamaya baktığımızda Ermenistan dış politikasını belirleyen unsurlar farklı bir Ermenistan görmekte, ya da görmek istemektedirler. Bu gruplara göre "Ermenistan tarihi hedeflerine ulaşabilecek bir ülkedir. Azınlık ve sınır sorunlarında komşu ülkeler haksızdırlar. Özellikle Türkler, Ermenilerin düşmanıdırlar. Türkler, Osmanlı döneminde Ermenilerin anavatanlarına zorla el koymuşlardır ve onları yeryüzünden silmek istemişlerdir. Şimdi de fırsatını bulurlarsa benzeri bir girişimde bulunabilirler. Ancak Ermenistan devleti tek başına da olsa Türklerle de başedebilir". Bu tabloya baktığımızda Ermenistan dış politikasını belirlemede algılamanın ne kadar önemli olduğu kolayca anlaşılabilir.

II. SALDIRGANLIĞA GİDEN YOL: ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ 'EVRİMİ'

A. TER-PETROSYAN DÖNEMİ

Yeni bağımsızlığına kavuşmuş bir devlet olarak Levon Ter-Petrosyan yönetimindeki Ermenistan'ın ilk tespiti bölge devletleriyle iyi geçinmenin şart olduğudur. Ter-Petrosyan ve Ermeni Milliyetçi Hareketi bağımsızlığın kalıcı olabilmesi ve ihtiyaç duyulan gelişmenin sağlanabilmesi için özellikle Türkiye ve İran ile iyi ilişkiler geliştirmek gerektiğinin farkındadırlar. Bu sadece bölgesel istikrar açısından değil, Batı blokunun Ermenistan'a yapacağı umulan yardımlar ve Batı ile yapılacak olan 'kârlı' ticaret için de bir ön şart olarak algılanmıştır. Bu dönemde sadece

Ermenistan değil tüm eski Doğu bloku ülkeleri Batı'nın kendilerine büyük yardımlar yapacağını düşünmekteydiler. Yeni Ermenistan yönetiminin bir diğer tespiti ise Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya gerekli önemi vermemeye başladığı şeklindedir. Bu anlayışa göre, Ermeni dış politikasını, sadece Batı ile ilişkilerine öncelik veren Rusya'ya dayandırmak mümkün değildir. Ayrıca bağımsızlığın devam edebilmesi için Rusya'dan olabildiğince uzaklaşmak gerektiği de bilinmektedir. Son olarak Ter-Petrosyan'ın en çok çekindiği noktalardan bir tanesi de radikal Ermeni diasporasının Ermeni politikalarına karışmasıdır. İstikrarlı ve gelişen Ermenistan için diasporanın maddi ve manevi desteğinin şart olduğunun da farkında olan Ter-Petrosyan, bir yandan diasporadan destek almaya çalışırken, diğer taraftan da diasporanın iç ve dış politika konularından uzak tutulmasını hedef edinmiştir.

Bu çerçevede Ter-Petrosyan yönetimi Türkiye ile ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Çünkü Türkiye, 'Ermenistan'ın Batı'ya açılan en önemli kapısı' olarak algılanmıştır. Türkiye'nin en çok 'hassas' olduğu noktaların 'soykırım iddiaları' ve 'toprak talepleri' olduğunun bilincinde olan Ter-Petrosyan yönetimi, milliyetçi Ermenilerin ve diasporanın tepkisine rağmen bu konuları ön plana çıkarmamaya çalışmıştır. Ter-Petrosyan dönemi Ermeni dış politikasının oluşturulmasında kilit bir rol oynayan Gerard (Jirair) Liberidian bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

"Ermeni soykırımı Türkiye ile ilişkilerin temelinde bir problem olarak ortaya konulmadı. Bu çok önemli, çünkü, bilerek ya da bilmeyerek soykırımın siyasileştirilmesi, onun soykırımı sürekli olarak reddetmesiyle birlikte, Türkiye'nin nihai düşman olduğu yönünde bir psikoloji, bir anlayış yarattı. Eğer Türkiye nihai, değişmez bir düşman ise, bu durumda Rusya sonsuza dek ihtiyaç duyulacak bir dost oluyordu. Ve bu sizin bağımsızlık politikanız üzerinde bir baskı meydana getiriyor.

*Ermenistan, hiçbir ön koşul öne sürmeksizin, Türkiye ile normal ilişkiler geliştirmek için yola çıktı. Bu aslında Ermeni siyasi düşüncesinde devrimin bel kemiğini oluşturuyordu. Bu bir çok Ermeninin tarih anlayışı ve bu tarihte Türkiye'nin oynadığı ve gelecekte oynayacağı düşünülen rol konusundaki anlayışlarına meydan okumaktadır."*³⁷

³⁷ Ara Sarafian, "The New Thinking Revisited, Gerard Liberidian Speaks at Princeton University", *Armenian Forum*, 9 Mayıs 1998.

Tüm bu "iyi niyete" ve barış yolundaki tarihi gayretlere rağmen Türkiye -Ermenistan ilişkileri istenildiği şekilde gelişmemiştir. Bunda Karabağ çatışması gibi dönemsel sorunların büyük rolü olmuştur. Ancak asıl faktörün aşırı Ermeni milliyetçiliği ve bazı Ermeni milliyetçilerinin güçleri ile hedeflerini orantılayamaması olduğu söylenebilir.

1. Ermeni Milliyetçiliği: İrredentizm ve Saldırganlığa Doğru

Bazı aşırı Ermeniler Ermenistan'ın sınırlarını tanımakta zorlanmışlardır. Bu durum sadece Türkiye ile olan sınırlar için geçerli değildir: Bu gruplara göre Ermenistan'ın sınırlarının Gürcistanın güneyine, Azerbaycan'ın batısına, Rusya'nın güneyine ve Türkiye'ye doğru 'bir miktar daha' genişlemesi gerekmektedir. Burada en büyük payın ise Türkiye'den alınması hesap edilmektedir. Türkiye'den alınacak pay birkaç Doğu Anadolu ilinden başlayıp tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu, bazı Batı Karadeniz illeri ve Doğu Akdeniz bölgesine kadar uzanmaktadır. Hiçbir gerçekçi temeli olmayan bu yaklaşımın daha çok diasporada taraftar topladığı bilinen bir gerçektir. Biraz önce de belirtildiği üzere Ter-Petrosyan yönetimi bu iddialar devam ettikçe Türkiye ile ilişkileri geliştirmenin imkânsız olduğunu fark etmiştir. Zaten Ermenistan'ın 1992 yılında AGİK'e girişi de sınırların değişmezliği ilkesini resmi olarak kabul ettiği anlamına gelmektedir.³⁸ Ancak Ter-Petrosyan'ın 'soykırım iddialarını' ve 'toprak taleplerini' gündeme taşımama çabasına ve imzalanan antlaşmalara rağmen Ermenistan'ın bazı hareketleri bu ülkenin söz konusu iddialarından vazgeçmediğini, sadece ertelediğini açıkça ortaya koymuştur: Daha Ermenistan bağımsız olmadan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti ile Dağlık Karabağ (Artsakh) Ulusal Konseyi'nin 1 Aralık 1989'da, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ bölgesinin birleşmesi konusunda aldıkları ortak karar Ermenistan'ın yayılcı isteklerini ortaya koymaktadır. Bu karar dayanak olarak 23 Ağustos 1990 tarihinde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından 23 Ağustos 1990 tarihinde yayınlanan 'Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesi ise 'soykırım iddialarının ve Türkiye'den toprak taleplerinin Ermenistan devletinin 'temel taşları' arasına yerleştirildiğini açıkça göstermektedir. Bu bildirgenin 11. maddesi şu şekildedir:

³⁸ Armenia at the Crossroads, s. 98.

"Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir."

Burada 'Batı Ermenistan'dan kasıt tahmin edilebileceği üzere Türkiye'nin doğu bölgesidir ve bu da açıkça Ermenistan'ın, yazılı antlaşmalarca çizilen sınırları daha ilk günden tanımadığını ortaya koymaktadır.³⁹ Tüm bunlara ek olarak Ter-Petrosyan yönetiminin

**Ter-Petrosyan yönetiminin
bir diğer açmazı da
Türkiye konusundaki
politika değişimini halkına
benimsetememiş
olmasıdır.**

özellikle ilk yıllarında popüler olmak için gösterdiği geleneksel yaklaşım da Türkiye ile Ermenistan arasında barış için gerekli olan güven ortamının oluşmasını zorlaştırmıştır. Örneğin 1990 seçimlerindeki ilk konuşmasında Ter-Petrosyan

1915 olaylarını "soykırım" olarak nitelendirmiş ve uluslararası örgütlerin bu olayı bu şekilde kabul etmesi çağrısında bulunmuştur.⁴⁰ Bu ve benzeri açıklama ve imâlar Ter-Petrosyan döneminin sonuna dek devam etmiştir. Bu konuda Ter-Petrosyan'ın samimiyetine inansak dahi Ermeni milliyetçiliğinin irredentist eğilimlerini dizginleyemediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ter-Petrosyan yönetiminin bir diğer açmazı da Türkiye konusundaki politika değişimini halkına benimsetememiş olmasıdır.

2. Karabağ Sorunu: Dış Politika Yaklaşımının Test Edilişi⁴¹

Karabağ sorunu hem yukarıda belirtilen ilkelerin ve etkenlerin dış politikaya nasıl yansıdığı açısından önemlidir, hem de bizatihi kendisi Ermenistan dış politikasını etkileyen ve hatta belirleyen bir unsur olmuştur.

Karabağ bölgesi yüzyıllardır Türklerin ve Müslüman ahalinin çoğunluğu oluşturduğu bir bölge olmuştur.⁴² Karabağ'ın

³⁹ Ünal Çeviköz, "Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler", *Görüş*, Sayı: 48, Ağustos-Eylül 2001, s. 11.

⁴⁰ *Yankı*, 3 Temmuz 1995.

⁴¹ Karabağ çatışması ile ilgili olarak daha fazla detay için bkz.: Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (London: Praeger, 1998); Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", in Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, (New York: Palgrave, 2001) ss. 185-198; Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict from its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, ss. 170-185.

⁴² Yoğun Ermeni göçlerine ve Rusların bölgeyi Türk ve Müslümanlardan arındırma çabalarına rağmen 1916'da Ruslar tarafından yapılan sayım sonuçlarına göre Karabağ nüfusunun % 58.9'unu Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan'a ait olduğu 1 Aralık 1920'de ve 1921'de Sovyetler Birliği tarafından da resmen teyit edilmiştir. Buna karşın Sovyetler döneminde Ermeni milliyetçiliğinin güç aldığı en önemli konulardan biri de Karabağ sorunu olmuş ve sık sık Ermeni milliyetçileri Karabağ'ın Ermenistan'a katılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu gösterilerden birine Ter-Petrosyan'ın da katıldığı ve sonrasında tutuklandığı bilinmektedir. Nitekim henüz Sovyetler Birliği dağılmadan, Karabağ bölgesi Ermeni milliyetçiliğinin hedefi olmuştur. 1987 yılında 75.000 Ermeni Ermenistan ile birleşmek istediklerini belirterek dilekçe vermişler, ancak bu dilekçeleri Sovyet makamlarınca kabul edilmemiştir. 1988 çatışmaları şiddetli geçmiş ve bir çok kişi tutuklanmış ya da yaralanmıştır. Bu çatışmaların bir diğer sonucu da bölgedeki Azerbaycanlı nüfusun göç etmeye başlamasıdır. Sovyetler Birliği'nin ters yöndeki tutumuna rağmen Ermenistan'daki ve Azerbaycan yönetiminde bulunan Karabağ bölgesindeki Ermeniler örgütlenmeye ve silahlanmaya devam ettiler. Bu süreçte Levon Ter-Petrosyan da kilit bir rol oynamıştır. Karabağ Komitesi Ter-Petrosyan'ın liderliğinde oluşturulmuştur.⁴³ Bu dönemde Ter-Petrosyan'ın gerek Karabağ gerekse diğer konularda taviz vermez bir milliyetçi çizgi izlediği gözlenmektedir. Bu çizgisinden ileride sapmalar göstermek isteyen Ter-Petrosyan bunu yapamayacak ve adeta kendi politikalarının sonucu olarak 'kendi sonunu hazırlayacaktır'.

Karabağ Komitesi'nin temel amacı Ermenistan ve Karabağ topraklarını birleştirmektir ve bu anlamda Komite, Azerbaycan ve Sovyet yönetimlerine karşı isyanın da düzenleyicisi olmuştur. Komite'nin bir diğer özelliği de komünizm karşıtı olmasıdır. Komite faaliyetlerini sürdürürken Ermenistan'ın başkenti Erivan'da toplanan kalabalık göstericiler Azerbaycan ile savaş çağrısı yapmaktaydılar. Ermeniler arasındaki bu milliyetçi uyanışa karşın Azerbaycan'da ciddi iç çekişmeler yaşanmış, bu çekişmeler ise cephede ciddi kayıpların verilmeye başlanmasına neden olmuştur. 1989'da Karabağ'daki Ermeni saldırıları zirve noktasına ulaşmıştır ve zaman zaman Azerbaycan'ın Karabağ Özerk Bölgesi dışına da sarkmaya başlamıştır. Kısa sürede başlayan katliamlar ise ne Azerbaycan güçlerince ne de Moskova tarafından durdurulmuştur

oluştururken, Ermeni nüfusun oranı sadece % 41.1 olarak gösterilmiştir (Nasib Nassibli, "The Karabakh Problem: Old Stubbornness and New Hopes", *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol. 2, No. 3, 1999, ss. 51-59). Ayrıca bu rakamların Türklere aleyhine güvenilmezlik oranının yüksek olduğu da unutulmamalıdır.

⁴³ Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process", *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 171.

ya da durdurulabilmiştir. Azerbaycan'da kamuoyu olaylardan dolayı sadece Ermenistan'ı değil, Rusya'yı da suçlamıştır. Azerbaycanlılar'a göre Azerbaycan'da gelişen Rusya karşıtlığı ve Türkçü politikalar⁴⁴ nedeniyle Moskova Azerbaycan Türklerini Ermeniler ile 'terbiye etmektedir'. Bu durumu protesto eden Azerbaycanlılar Sovyet yönetiminin sabrını taşımış ve 15 Ocak 1990'da Sovyetler Birliği askeri birlikleri Bakü'ye gönderilmiştir.

1991 yılının Sonbaharında Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde tablo şu şekildedir: Ermeniler var güçleriyle Karabağ ile Ermenistan topraklarını birleştirmeye çalışmaktadırlar (Hatta hedefler arasında uzun yıllardır ele geçirilmek istenen Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesi de vardır).⁴⁵ Bunun için en çok güvenilen iki unsur diaspora Ermenilerinin lobicilik faaliyetleri ve Rusya'dır. Rusya - Ermenistan işbirliği konusunda Rusya'nın da istekli olduğu görülmektedir. Azerbaycan ve Gürcistan'ndaki gelişmelerden rahatsız olan Rusya Ermenistan'ı 'stratejik müttefik' olarak görmektedir. Birazdan görüleceği üzere bu 'sempati' zaman içinde Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı silahlı birliklerle destekleme noktasına kadar varacaktır. Buna karşın bağımsızlığını yeni kazanmış olan Azerbaycan gerçek bir birlik göstermekten uzaktır. İdealist açıklamalar yapan Azerbaycanlı liderler bir yandan İran ve Rusya'yı tedirgin etmekte ve Ermenistan saflarına itmektedir, diğer taraftan etkili bir şekilde kendi askeri güçlerini oluşturamamışlardır. Tek doğal müttefik olarak Türkiye görülmektedir, ancak onun da dengeleri ne kadar etkileyebileceği bu dönem için meçhuldür.

Bu ortamda Ermeni liderler yeni kurulan devletin ekonomik ve siyasi temellerini atmak yerine toprakları genişletmeyi öncelikli hedef saymışlar ve Karabağ'daki çatışmalar şiddetlenmiştir. Yukarıda sayılan etkenlerin de etkisiyle Ermeniler Azerbaycanlılar'a karşı ciddi bir askeri üstünlük sağladı. Sadece Karabağ bölgesi değil, Karabağ ile Ermenistan arasında kalan Azerbaycan toprakları

⁴⁴ İlk dönem Azerbaycan dış politikası konusunda detaylı bir araştırma için: Nâzım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, (Ankara: Asam Yayınları, 2001). Azerbaycan - Rusya ilişkileri konusunda bkz.: Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan - Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt: 7 (1), İlkbahar 2001, ss. 286-318.

⁴⁵ Nahçıvan'ın Ermenistan'a katılması hayali bugün de devam etmektedir. Örneğin bu amaç için örgütlenen Ermeni gruplardan Kurtarılmış Bölgelerin Savunması Örgütü Nahçıvan'ın Ermenistan'a katılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır: *The Statement of the Defense of Liberated Territories Organisation* (Basın Açıklaması), 27 Mayıs 2002.

da Ermeniler tarafından işgal edildi. Ermenilerin özellikle Karabağ'ın işgalindeki iddiası *self-determination*, yani kendi kendini yönetme hakkıydı. Ancak yüzlerce etnik grubun yaşadığı Kafkasya bölgesinde 150.000 kişi için böyle bir hakkın talep edilmesi Ermeni liderlerin realist olmadıklarını, aksine hayaller peşinde Ermenistan'ın geleceğini tehlikeye attıklarını ortaya koyar. Bu konuda bir diğer kanıt da Ermenilerin Mayıs 1992'de, Karabağ'da başarı sağladıktan sonra Nahçıvan'a saldırmalarıdır. Neredeyse hiçbir Ermeninin yaşamadığı, buna rağmen Ermeni yayılmacılığının hedefi olan bu bölge doğal kaynaklar açısından da zengin değildir. Diğer bir ifadeyle **Ermeni saldırılarının belli bir plan ya da derinlikli bir stratejinin ürünü olmadığı, aksine uzun dönemli hedefleri tehlikeye sokacak bir maceraperestlik olduğu rahatlıkla söylenebilir.** Nahçıvan bölgesinin toprak bütünlüğü Türkiye'nin de taraf olduğu yazılı antlaşmalar ile garanti altına alındığından Türkiye çatışmaların bu bölgeye sıçramasına hemen tepki gösterdi. Hatta Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türkiye'nin savaşa girebileceğini ima etti. Türkiye'de ciddi bir şekilde savaş ihtimali tartışılmaya başlandı. Bu tepki, Türkiye'nin sınırların silah zoruyla değişmesine ne kadar karşı olduğunu göstermekle kalmadı, aynı zamanda Azerbaycan'ın Türk dış politikasındaki önemini de altını çizdi. Bu tepkiden Ermenistan'ın alması gereken bazı dersler vardı: Eğer Ermenistan Türkiye ile uzun soluklu bir ilişki kurmak istiyorsa sınırları silah zoruyla değiştirme yönteminden vazgeçmeliydi. Ayrıca Azerbaycan ile 'kan davası'na dönüşen bir çatışma Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de çıkmaza sokardı. Ancak Ter-Petrosyan da dahil Ermeni liderlerin bu hesabı yapamadıkları söylenebilir.

Ermenistan, Türkiye'nin savaş tehdidini anlamakta zorlanmıştır. Ancak Rusya'nın bu imâyâ tepkisi çok sert olmuştur. BDT Ortak Genelkurmayı Başkanı Marshal Shaposhnikov, "Türkiye'nin müdahalesinin üçüncü dünya savaşına yol açacağı"nı açıklamıştır.⁴⁶ Diğer bir deyişle Rusya, Türkiye'ye "Ermenistan'ın *de facto* işgallerinden memnunum. Buna karışma" mesajını vermiştir. Bu açıklama şüphesiz en çok Ermenistan'ı sevindirmiştir. Ancak Ermenilerin hesaba katmadıkları nokta bu tür tehditlerin Türkiye'nin Ermenistan'a uzun dönemli bakış açısını olumsuz yönde etkilediğidir. Karşılıklı restleşmelerin ardından Ermeniler Nahçıvan saldırısından vazgeçmişler, böylece büyük çaplı bir boyut

⁴⁶ Dmitri Trenin, "Russia's Security Interest and Policies in the Caucasus Region", içinde Bruno Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, (VUB University Press, 1996); Amberin Zaman, "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, No. 213, Temmuz 1992, s. 8.

almaya uygun bir kriz kapanmıştır. Ancak bu olay geleceğe dönük derin izler bırakmıştır: **Artık Türkiye Ermenilerin yayılmacı hedefleri konusunda daha net bir bilgiye sahiptir. Ayrıca Ermenistan'ın yalnız olmadığı ve saldırganlığının altında Rusya'nın yattığı iyice anlaşılmıştır.**

Çatışmaların sonunda Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeni kuvvetlerinin işgali altına girmiştir (Karabağ bölgesi % 8 ve Ermenistan Karabağ arasındaki Azerbaycan toprakları % 12). Tartışmasız bir uluslararası hukuk ihlali olan işgal hiçbir devlet tarafından kabul edilmemiş, Ermenistan da işgaldeki rolü nedeniyle hukuksal anlamda zor durumda kalmıştır. Kendisinin işgal ile ilgisinin olmadığını iddia etmesine karşın işgalin 150.000 nüfuslu Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini düşünmek mümkün değildir. Ayrıca Karabağ'da kurulan sözde cumhuriyetin yöneticilerinin zaman içinde Ermenistan kabinesinde görev alması, hatta bu sözde devletin başkanının Ermenistan Devlet Başkanı olması arada kesin ve doğrudan bir ilişki olduğunu reddedilemeyecek bir şekilde kanıtlamıştır.

Karabağ çatışması ve Ermenistan dış politikasına etkisini analiz etmeden önce Hocalı katliamından da bahsetmekte yarar vardır.⁴⁷ Çünkü Bosna'daki şiddeti çağrıştıran Hocalı olayı Ermenilerin bölgede nasıl bir psikoloji ile hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır: Hocalı katliamında Azerbaycan'ın Hocalı yerleşim birimine saldıran Ermenilerin eylemleri Batılı ve diğer basın yayın organlarınca bir intikam ve nefret saldırısı olarak yansıtılmıştır. Hocalı'daki Ermeni eylemleri normal savaş koşullarıyla anlatılamaz. Burada Ermeni milisleri savunmasız kadın, çocuk ve yaşlılara dahi işkence uygulamışlar ve bu işkenceler Batılı medya kuruluşlarınca belgelenmiştir. Örneğin haftalık *The Economist* dergisi Hocalı katliamını (veya soykırımını) şu şekilde tasvir etmiştir:

"Helikopter'den bakıldığında bazı Azeri mültecilerin kaçmak istedikleri, ancak buna rağmen yakalanarak öldürüldükleri açıkça görülebiliyor. Kasaba Ermenilerce 25 Şubat'ta ele geçirilmişti. Bir hafta sonra erkek, kadın ve çocukların cesetleri Nagorno Karabağ'ın karlı yamaçlarına saçılmış bir vaziyette. Şurası açık ki bir çoğu keskin nişancılar tarafından öldürülmüşler. Hayatta kalanlardan bir tanesi Ermenilerin yerde yatanları dahi nasıl

⁴⁷ Hocalı katliamı konusunda geniş bir değerlendirme için bkz.: Nâzim Cafersoy, "10. Yılında Hocalı Soykırımı", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, No. 341, Mart - Nisan 2002, ss. 27-30.

öldürdüğünü anlattı. İki adamın derileri yüzülmüş, bir kadının ise parmakları kesilmiş.⁴⁸

Bir diğer Batılı gazeteci ise manzarayı "parçalanmış vücutlar, bir kısmının derisi yüzülmüş, diğer bir kısmı ise yakılmış" sözleriyle anlatıyor.⁴⁹ Batılı kaynakların verdiği bilgilere göre, Hocalı'da bu şekilde katledilen Azerbaycanlı sayısı 1000'i geçmiştir.⁵⁰ Bu tablo açıkça gösteriyor ki **Ermeni güçlerinin asıl amacı bir toprağı işgal etmek değil, bir halka, sırf Türk oldukları için işkence yapmak, acı çektirmektir. Ermeniler bu katliamda adeta "intikam aldıklarını" düşünmektedirler.** Bu Ermeniler arasında 100 yılı aşkın bir süredir derin bir kinin yaşadığını göstermesinin yanında derin bir korkunun kök salmış olduğunu da gösterir. Çünkü insan korkmadığı kişiye karşı böylesine büyük bir vahşet sergileyemez. Böylesine aşırı ve uzlaşmaz grupların Ermeni siyasetindeki etkileri göz önünde tutulduğunda Ter-Petrosyan'ın Ermeni dış politikasında neden yumuşama sağlayamadığı kolayca anlaşılabilir. Bunu söylerken Ter Petrosyan'ın da zaman zaman bu duyguları paylaştığı ve dış dünyaya gösterdiği "uzlaşma arayışındaki lider" rolünden içeride çok kez sıyrıldığı bilinen bir gerçektir.

Karabağ çatışmalarının Ermenistan dış politikası üzerindeki etkilerini özetleyecek olursak, bu çatışmalar Ermenistan'da istikrarın sağlanmasını geciktirmiş, olaylara daha gerçekçi ve sağduyulu yaklaşabilen grupları olabildiğince zayıflatmıştır. Bu çatışmalar sonucunda ülke kendisini 'sürekli savaş' halinde hissetmiş ve aşırıların yönetim üzerindeki etkileri artmıştır. Barış ve istikrar arayışında olanlar 'vatan hainliğine' ve 'işbirlikçiliğe' varan bir suçlamayla karşılaşırken ekonomideki bozulma had safhaya ulaşmıştır. Karabağ çatışmalarının bir diğer etkisi de Türkler konusundaki tarihi nefretin ve korkuların tazelenmesidir. Aşırıların ve diğer bazı odakların noktalarının yönlendirmeleri sonucunda Ermeniler, Türklerin kendilerini yeryüzünde bir ırk olarak yok etmeyi amaçladıklarını düşünmektedirler. Bu inanışa göre "1915 yılında amaçlarına çok yaklaşan Türkler bunu Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tekrar deneyebilirler." Yine bu görüşe göre, "Karabağ'da Ermeniler büyük bir başarı kazanmışlardır, ancak bu çatışmalar Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğini de göstermiştir.

⁴⁸ "A View to a Slaughter", *The Economist*, 7 Mart 1992, s. 48.

⁴⁹ P. Quinn-Judge, "Revenge Tragedy", *New Republic*, Vol. 206, No. 14, 6 Nisan 1992, s. 11.

⁵⁰ Quinn-Judge, "Revenge...", s. 11; Pascal Privat ve Steve Le Vine, "Faces of Massacre", *Newsweek*, 16 March 1992; "Massacre by Armenians Being Reported", *The New York Times*, 3 Mart 1992.

Eğer Ermenistan güçlü olmaz ise Türkiye ve Azerbaycan birleşerek Ermenileri tekrar yeryüzünden silmek isteyebilir." Doğal olarak bu yaklaşım Ermenistan'ın Türk komşuları ile olan ilişkilerini olumlu yönde etkilememiş, karşılıklı korkuları beslemekten başka bir işe yaramamıştır. Karabağ çatışmalarının belki de en olumsuz etkisi ülkede yaygın bir şekilde "dış düşman" kavramının yerleşmesi olmuştur. Savaş ve çatışmalardan beslenen gruplar dış dünyada Ermenistan'ı yok etmeye azmetmiş ülke ve grupların olduğunu iddia ederek, Ermenilerin Ermenilerden başka dostunun olmadığını vurgulamışlardır. Batı'nın Türkler ve ekonomik sorunlar karşısında kendilerine yeterince yardım etmediğini düşünen bu gruplara göre hemen hemen herkes Ermenilerin düşmanıdır: Düşmanlık deyince Türkler ilk akla gelenlerdir. Hatta Narek Mesropian bu durumu 'şairane bir dille' şöyle ifade eder: "Türklerden nefret etmek bizim kanımızda var".⁵¹ Aşırı Ermeni milliyetçilerine göre Yahudiler de, Ermenilerin tarihten gelen düşmanları arasındadır. Ayrıca Yahudilerin ve İsrail'in Türkiye ve Azerbaycan ile olan tarihi ve şu anki dostluğunun Ermenistan'a karşı olduğu inancı çok yaygındır. Hatta bazı Ermeni grupları İttihat ve Terakki'yi 1915 yılında tehcire yönlendirenlerin Yahudiler ve Masonlar olduğunu iddia ederler.⁵² Yahudilere duyulan şüphe bugün öyle bir noktaya varmıştır ki bazı Ermeni basın yayın organları dış dünyadaki "karşı Ermeni bloklaşma"nın Yahudiler tarafından yönlendirildiğini dahi iddia etmişlerdir. Azerbaycan petrollerinden pay almak isteyen Yahudi firmaları ve İsrail'in Ermeni "soykırım" iddialarını şiddetle reddetmesi bu kuşkuları daha da arttırmıştır. İlginç olan nokta Ermenilerin batı dünyasına da yeterince güvenmemesidir. Hatta Rusya'ya güvenin dahi belli bir sınırı vardır. Komşulardan Gürcistan da olası düşmanlar arasındadır. NATO'ya üye olmak isteyen ve Türkiye'ye yakın politikalar izleyen Gürcistan'daki Ermeni azınlığın ayrılıkçı hareketleri Gürcistan ile olan sorunları daha da derinleştirmiştir.

Yukarıda çizilen tablo açıkça göstermektedir ki Ermenistan Karabağ çatışmasının da "büyük katkısıyla" derin bir korku ve belki de "paranoya" içine girmiştir ve ne yazık ki bu paranoya hayatın hemen her alanını olduğu gibi dış politikayı da etkilemiştir. Bu

⁵¹ *Golos Armenii*, 5 Ağustos, 1997.

⁵² Bu iddialar için bkz.: Sedat Laçiner, "Armenia'a Jewish Scepticism And Its Impact On Armenia - Israel Relations", *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 4 Aralık 2001 - Ocak-Şubat 2002, ss. 296-335; Aydan İyigüngör, "A New Perspective: Armenian Allegations In The Light Of Israel And The Jews", *Armenian Studies* (Ankara), Vol. 1, No. 4 Aralık 2001 - Ocak-Şubat 2002, ss. 336-350.

ortamda Ter-Petrosyan gibi bir zamanların aşırı milliyetçisi dahi ılımlı kalabilmiş, ancak bu grubun da gücü dengeleri değiştirmeye yetmemiştir. Ayrıca **Karabağ ve diğer bazı Azerbaycan topraklarının işgali Ermenistan dış politikasının manevra alanını ciddi ölçüde daraltmıştır**. Bu işgaller açık hukuk ihlalleridir ve savunulması çok güçtür. Bunun Ermenistan'a bir yük getirdiği aşikardır. Şu ana kadar Azerbaycan bu işgalleri dünya kamuoyuna anlatamamıştır ve bundan dolayı Ermenistan nispeten daha rahat olabilmıştır. Ancak uluslararası sistemde gücü ve önemi günden güne artan bir Azerbaycan, Karabağ konusunda Ermenistan'a büyük sorunlar çıkarma potansiyeline sahiptir.⁵³

3. Rusya Ve Diaspora Faktörü

Daha önce de belirtildiği üzere Ermeni dış politikasında aşırılığın ve sertliği iki önemli kaynağı Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini devam ettirebilme çabası ve diaspora Ermeni örgütlerinin Ermenistan dış politikası üzerinde belirleyici olma isteğidir. Ter-Petrosyan yönetiminden istedikleri verimi alamayan bu iki güç kaynağı, ekonomik ve sosyal sorunlardan da yararlanarak halk arasındaki huzursuzluğun artmasına neden olmuşlardır. Bu süreçte özellikle Taşnakların ve Rusya'nın oynadığı rol dikkate değerdir. Ter-Petrosyan'ın dış politika danışmanı Liberidian, Ter-Petrosyan'ın Taşnak-Rus işbirliği sonucunda devrildiğini, bu ikilinin henüz Ter-Petrosyan devrilmeden önce başkan olarak Koçaryan'ı hazırladıklarını da iddia etmiştir.⁵⁴

Bahsi geçen baskılar sonucunda, 1996 seçimlerinden galip çıkmasına rağmen, Ter-Petrosyan önce başbakanı değiştirmek zorunda kalmış ve 4 Kasım 1996'da atamış olduğu Başbakan Armen Sarkisian'ı 6 Mart 1997'de görevden alarak yerine Karabağ Ermenilerinin lideri olan Robert Koçaryan'ı atamıştır. Ter-Petrosyan'ın daha sonra ifade edeceği üzere Koçaryan savaştan beslenen ve sürekli savaş halini savunan ve bu anlamda Ter-Petrosyan'ın tersi çizgide bulunan bir liderdir. Bu dönemde Karabağ'daki sorunu çözmeden Ermenistan'ın gerçek anlamda bağımsız, istikrarlı ve ekonomik sorunlarını çözebilmiş bir ülke olamayacağını anlayan Ter-Petrosyan barış çabalarını

⁵³ Azerbaycan'ın bu konudaki ihmal ve eksikliği Azerbaycanlı araştırmacılarca da kabul edilmektedir: Firuza Baymammadqizi, "Azerbaijan fails To Prove Armenian Aggression To The World", *AzerNews*, 8 Mayıs 2002.

⁵⁴ Hakob Çakıryan, "Jiyayr Libarityan: 'Daşnakların Koçaryan'a Desteği Ermenistan İçin Çok Tehlikeli Olmuştur", *AZG, Armenian Daily*, 1 Mayıs 2002.

yoğunlaştırmış, ancak bu çabaların üzerindeki baskıların daha da artmasına neden olmuş, Koçaryan'ın Başbakan olarak atanmış olması dahi baskıların kesilmesini sağlayamamıştır. Gerilimin artması üzerine istifaya zorlanan Ter-Petrosyan'a yöneltilen en önemli suçlama Karabağ konusunda fazla ödün vermesi olmuştur. Ter-Petrosyan'ın istifası üzerine geçici olarak Başkan olan Koçaryan'ın başkanlığa gelir gelmezki ilk icraatı Ter-Petrosyan döneminde uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmden suçlanan Taşnaklar'ın siyasi faaliyetlerini yeniden serbest bırakmak olmuştur. Bu çerçevede 1995 yılından itibaren hapiste tutulan Vahan Ovenesjan da çıkarılmıştır. Denebilir ki ilk icraatları Koçaryan'ın nasıl bir Başkan olacağını ve dış politikasının nasıl bir içerikte olacağını ilk ipuçlarını vermiştir.

Yapılan ilk seçimde Koçaryan % 59 oy alarak Başkan seçilmiştir.⁵⁵ Böylece Ermenistan'da Ter-Petrosyan'ın neredeyse tam tersi görüşleri savunan bir lider, Robert Koçaryan iktidara gelmiştir.

4. Türkiye'nin Tavrı

Koçaryan dönemi dış politikasını incelemeye geçmeden önce Ter-Petrosyan döneminde Türkiye'nin tavrına değinmekte yarar vardır. Çünkü gerek Ter-Petrosyan gerekse Türkiye'de bazı çevreler Ter-Petrosyan'ın düşmesi ve yerine çok daha sert bir ismin, Robert Koçaryan'ın gelmesinden dolayı Türkiye'yi suçlamışlardır. Bu suçlamalara göre Türkiye, Ter-Petrosyan'ın uzlaşma çabalarına ve Ermenistan'daki konumuna yeterli desteği vermemiş ya da verememiştir.

Her şeyden önce Türkiye'nin hataları olduğu muhakkaktır. Bölge hakkında yeterli bilgi birikimine ve kadrolara sahip olamamaktan, bölgeyi yeterince yakın takip etmemeye ve elindeki ekonomik, siyasi ve sosyal araçları verimli bir şekilde kullanamamaya kadar geniş bir alanda ihmal ve eksikliklerden bahsetmek mümkündür. Ancak istenmeyen sonuç nedeniyle sadece Türkiye'yi suçlamak mümkün değildir. **Türkiye'nin bu dönemde Ermenistan'dan talepleri oldukça makuldür: Uluslararası hukuk kurallarına uyulması; saldırgan ve irredentist politika ve söylemlerden vazgeçilmesi.** Başka bir yazının konusu olabilecek genişlikteki bu isteklerden Türkiye'nin vazgeçmesi hem hukuksal, hem de siyasi

⁵⁵ Koçaryan Başkanlık seçimlerinin ilk ayağında % 39 oy almıştır. İkinci ayakta Koçaryan'ı % 31 oyla eski Ermenistan Komünist Partisi lideri Vahan Ovenesjan takip etmiştir.

açılardan mümkün değildir. Çünkü Ermenistan'ın hukuk ihlallerinin görmezden gelinmesi ileride "bumerang" misali Türkiye'yi tehdit edecek türdendir. İkinci olarak Azerbaycan ile kıyaslandığında Ermenistan'ın nispeten daha az önem taşıdığı açıktır. Bu durumu tespit eden Ermenistan yöneticilerinin Azerbaycan'ın işgali ortadan kalkmadan Türkiye ile ilişkilerin gelişmeyeceğini tahmin etmeleri gerekirdi.

Tüm olumsuzluklara karşın Türkiye'nin bu dönemdeki çabaları da dikkate değerdir. Ermenistan'ın uluslararası sisteme entegre olabilmesi için her türlü çabayı destekleyen Türk yöneticiler, Azerbaycan ile olan sorunların bir an önce çözülebilmesini en çok arzulayan taraflardan biri olmuş, hatta bu konuda arabuluculuk rolü oynayabileceğini taraflara iletmiştir.⁵⁶

Bu bilgiler ışığında Ter-Petrosyan ve onun döneminde Ermenistan'ın özellikle dış politikada başarısız olduğu söylenebilir. İlk bakışta başarı gibi görünen işgaller dahi aslında başarısızlık olarak sayılabilir. Çünkü bu işgaller ülke ekonomisinin ve siyasi yapısının çökmesine ve aşırıların çoğunluğu ele geçirmelerine neden olmuştur. Bu başarısızlığın nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Yukarıda sayılan dış politika belirleyicilerinin zamanında ve doğru bir şekilde okunamaması,
2. Dış politika belirleyicilerinin gereklerinin yerine getirilememesi,
3. İmkanlar ile orantılı hedeflerin ortaya konamaması,
4. Aşırı gruplar ile belli bir dönem yapılacak işbirliğinin süreklilik kazanmasının önüne geçilememesi,
5. Karabağ çatışması,
6. Bölge devletlerinin ve uluslararası sistemin kaygı ve hassasiyetlerinin dikkate alınmaması,
7. Bölge devletlerinin (özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye) sınır bütünlüğüne yeterince saygı gösterilmemesi,
8. Rusya faktörü,
9. Diaspora ve Taşnak faktörü,
10. Ekonomik ve sosyal sorunlar,
11. Liderden (Ter-Petrosyan) kaynaklanan sorunlar,

⁵⁶ Thomas de Waal, "Recipes for Stability in the Caucasus", *IWPR, Institute for War & Peace Reporting*, CRS No. 72, 2 Mart 2001.

B. KOÇARYAN DÖNEMİ: ÇATIŞMA MERKEZLİ⁵⁷ BİR DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

Koçaryan dönemi dış politikası incelendiğinde ilk ve en önemli özelliğinin saldırgan bir dış politika olması olduğu söylenebilir. Bunun nedeni Ter-Petrosyan'ın dış politikasının başarısız olduğu varsayımdır.

Koçaryan yönetimine göre Ter-Petrosyan barışçı ve tavizkâr tutumu nedeniyle başarısız olmuştur.

Koçaryan yönetimine göre "Ter-Petrosyan barışçı ve tavizkâr tutumu nedeniyle başarısız olmuştur. Ermenistan özellikle Türkiye ve Azerbaycan'a karşı saldırgan ve aktif bir dış politika izlemelidir.

Sonuca ancak bu şekilde ulaşılabilir. Bu özelliklerinden dolayı, Ter-Petrosyan Koçaryan ve ekibini "savaş partisi" olarak nitelendirmiştir.⁵⁸

Saldırgan bir yaklaşımı benimseyen Koçaryan, iktidara geldiği ilk andan itibaren bu tutumunu hissettirmiş ve dış politikada ciddi değişiklikler olacağını işaret etmiştir. Bu "iddialı" yöntemine karşın Koçaryan'ın Ermenistan ile Türkiye arasındaki büyük güç farkını bilmediği söylenemez. Ancak Koçaryan'a göre Ermenistan Türkiye'ye karşı kullanılacak bazı önemli araçlara sahiptir ve bunları kullanmış değildir. Bu araçlar esas olarak beş tanedir: 1. Soykırım İddiaları, 2. Diaspora Ermenileri, 3. Rusya Faktörü, 4. Bölgesel Kutuplaşma Çabası (Yunanistan, Suriye, İran ve Kıbrıs Rum Kesimi ile Türkiye'ye karşı ittifak arayışları), 5. Türkiye'nin Sınırlarının Tartışmaya Açılması.

1. Dış Politika Aracı Olarak Soykırım İddiaları

Daha iktidara geldiği ilk günlerden itibaren Koçaryan ve dış politika ekibi soykırım iddialarını gündeme taşımaya başlamış ve diaspora Ermenilerini de bu konuda teşvik etmiştir. Koçaryan, Ermenistan'ın yeni dış politika hedefleri arasında "soykırım" iddialarının tanınmasının en önemli hedeflerinden biri olduğunu sıkça vurgularken, bu konuda diaspora Ermenilerinin yardımlarını beklediklerini de söylemiştir. 1999 yılında yapılan 1. Ermenistan – Diaspora Konferansı'ndaki çağrısında da bu isteklerini yinelemiştir.

⁵⁷ "Çatışma Merkezli" kavramı bu satırların yazarı tarafından da benimsenmekle birlikte ilk olarak Gerard Libaridian tarafından kullanılmıştır: Ara Sarafian, "The New Thinking Revisited, Gerard Libaridian Speaks at Princeton University", *Armenian Forum*, 9 Mayıs 1998.

⁵⁸ Alexandre Grigorian, "Lisbon – Istanbul: From Defensive Policy to Diplomatic Offensive?", The Armenian Center for National and International Studies, Articles, <http://acnis.am/articles/lisbon.htm>.

Koçaryan buradaki konuşmasında "soykırım sadece diasporanın değil devlet ve millet olarak tüm Ermenilerin davasıdır" ifadelerine yer vermiştir.⁵⁹ Hatta Türkiye'den ATV televizyonuna verdiği demeçte Robert Koçaryan soykırım iddialarının kabulünün Ermenistan'ca bir önşart olarak öne sürülebileceğini dahi imâ etmiştir:

R. Koçaryan: "Bizim de şartlarımız var. Bu doğru yol değil ama."

Muhabir: "Ne tür şartlarınız var?"

R. Koçaryan: "Soykırım örneğin. Sonra bazı diplomatik sorunlar var. Bazı sınır problemleri var."⁶⁰

Koçaryan 24 Nisan 2002 günü sözde soykırımı anma gününde yapmış olduğu açıklamada da bu iddialarını tekrarlamıştır:

"Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın dış politika gündemindeki yerini almıştır ve bu durum Ermeni halkının haklı taleplerini ve beklentilerini yansıtmaktadır."

Ermenistan dış politikasında soykırım iddialarının bir gerçek olarak tanınmasının önemli bir hedef olduğunu değişik vesilelerle dile getiren⁶² Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian'ın ifadelerine göre ise Ermenistan soykırım iddialarından üç aşamalı bir beklenti içindedir:

*"Soykırımın tanınması üç yönü hedeflemektedir: ilk olarak soykırımın tanınmasını güvenceye almak için diğer devletler ile birlikte çalışılması; ikinci olarak Türkiye'nin soykırımı tanıması. Üçüncü ise uluslararası kurum ve örgütlerin sorunu insan hakları genel kontekstinde ve özellikle uluslararası mahkemelerin soykırım tanımı çerçevesinde ele alarak sunmaları yoluyla canlı tutmaktır."*⁶³

Diğer bir deyişle ilk önce soykırım iddiaları konusunda diğer ülkelerin destekleri alınacak, bu destek yoluyla Türkiye'ye baskı

⁵⁹ Groong Research & Analysis Group, "Efforts For Genocide Recognition Intensify", *Armenian News Network / Groong*, 10 Kasım 2000, <http://groong.usc.edu/ro/ro-20001110.html>.

⁶⁰ Şirin Payzın, "Kocharian: Lets Make Up But Remember Past", *Diplomacy Papers*, No. 1 Haziran 1998, s. 32.

⁶¹ "President Robert Kocharian's Statement on the Occasion of the Day of Remembrance of the Genocide Victims", *Kocharian'in resmi açıklaması*, 24 Nisan 2002.

⁶² "Hovanissian Comments On Genocide Recognition", *ARF News*, Nisan 1998.

⁶³ Salpi Haroutinian Ghazarian, "Breaking The Wall Of Silence", *Armenian International Magazine (AIM)*, Mart 1999.

yapılarak Türkiye'nin tanınması sağlanacak, uygun siyasi ve psikolojik zemin sağlandıktan sonra da uluslararası örgütler ve mahkemelere gidilecek, ayrıca bunlar sorunun gündemde kalması için kullanılacaklar. Şüphesiz soykırım iddialarının kabul edilmesinden Koçaryan yönetiminin ve diğer aşırı Ermeni gruplarının pratik beklentileri de bulunmaktadır: Tanınmanın ardından gelecek tazminat talepleri ve toprak istekleri bunlardan yalnızca iki tanesidir.⁶⁴ Ancak Koçaryan'ın soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının temeline yerleştirmesinin altında daha kısa dönemli hedefler bulunmaktadır. Koçaryan soykırım iddiaları yoluyla Türkiye üzerinde Batılı ülkelerin baskısını sağlamak, bu sayede Azerbaycan, Karabağ ve Türkiye ile ekonomik ilişkiler konularında taviz koparmak gayretindedir. Sözde soykırımı tanıtmaya faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Batılı ülkelerde yürütülmesi de bunu göstermektedir. Yani amaçlardan biri de Türkiye ile Batılı ülkeleri karşıya getirmektir. Soykırım dışında ekonomik sorunları nedeniyle de Türkiye'yi sorumlu tutan Ermenistan sık sık Türkiye'nin Ermenistan'a ekonomik ambargo uyguladığını Batılı ülkelere iletmektedir.⁶⁵

Khatchik Der Ghogassian'a göre soykırım iddialarının dış politika sorunu olarak gündemde tutulmasının "bir diğer yararı ise Türk tehdidi konusunda Ermenileri sürekli olarak uyanık durumda tutmaktır."⁶⁶ Diğer bir deyişle soykırım iddiaları gündemde tutularak aynı zamanda dış tehdit miti güçlendirilerek Koçaryan politikaları ve iktidarı da meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

⁶⁴ Tanınma sonrası ile ilgili tartışmalar konusunda bkz.: Simon Payaslian, "After Recognition", *Armenian Forum*, Vol. 2, No.3, Güz 1999, ss. 33-56; Nicolas Tavitian, "The Fifth Purpose of Genocide Recognition, A Response To Simon Payaslian", *Armenian Forum*, Vol. 2, No.3, Güz 1999, ss. 57-62.

⁶⁵ Örneğin 10 Mayıs 2000 günü Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian Avrupa Parlamentosu Parlamenterler İşbirliği Komitesi Başkanı Ursula Schleicher ile Erivan'da yaptığı görüşmede Ermenistan'daki ve Güney Kafkasya'daki istikrarsızlığın en önemli sorumlusunun Türkiye'nin uyguladığı ekonomik ambargonun olduğunu söylemiştir: "Armenian Foreign Minister Discusses Relations With Turkey", *RFE / RL Newsline*, Vol. 4, No. 92, 12 Mayıs 2000. AP kararlarında Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde Türkiye'nin yeterince çaba sarfetmediğine yönelik kararların daha çok Ermenistan ziyaretlerinin ardından gelmesi de dikkat çekicidir. Dialog eksikliği nedeniyle Türkiye'nin suçlandığı bir diğer örnek ise yine Oskanian'ın bu kez Londra'da Kraliyet Uluslar arası Olaylar Enstitüsü'ndeki konuşmasında gerçekleşmiştir: Ben Partridge, "Armenia: Foreign Minister Says Caucasus Needs Regional Forum", *RFE / RL*, 17 Mart 1999. Resmi girişimlerin dışında diaspora Ermenileri de Türkiye'nin ekonomik ambargo uyguladığını iddia ederek ABD ve Batı Avrupa'da lobicilik faaliyetinde bulunmaktadır. Örneğin Washington Report'ta yayınlanan Ross Vartian'ın makalesinin başlığı "Ermenistan ve Karabağ'a Karşı Türk ve Azerbaycan Ambargosu ABD'ye Vergiden Gelecek Dolarları Kaybettiriyor" şeklindedir. Sorunun nedenlerinin sorgulanmadığı bu yazı da diğerleri gibi sorumlu olarak Türkiye'yi göstermektedir: Ross Vartian, "Turkish , Azerbaijani Blockades of Armenia and Karabakh Waste U.S. Tax Dollars", *Washington Report on Middle East Affairs*, Ocak - Şubat 1995, ss. 28-29.

⁶⁶ Khatchik Der Ghogassian, "The Genocide On Armenia's Foreign Policy Agenda, A Response To Simon Payaslian", *Armenian Forum*, Vol. 2, No.3, Güz 1999, s.68.

Soykırım iddialarının diaspora açısından önemi yazının ilk kısımlarında ele alınmıştı. Koçaryan'ın soykırım iddialarını yeniden gündeme taşıması ve diasporadan bu konuda yardım istemesi diaspora Ermenilerini yeniden kaynaştırmış ve harekete geçirmiştir. ABD Ermeni yayın grubu *Groong*'un şu tespiti Türk düşmanlığı ve oluşturulan soykırım efsanesinin nasıl bir rol oynadığını açıkça ortaya koymuştur:

“Bağımsızlıktan günümüze geçen bir 10 yılın ardından Erivan şunu anladı ki, soykırımın tanınması homojen olmayan Ermeni diasporasını birleştiren ve harekete geçiren tek konudur.”⁶⁷

Şu ana kadar Ermenistan Ermeni diasporasını ve Batı dünyasındaki taraftarlarını harekete geçirmeyi başarmış, aktif durumda olanlara da büyük bir moral destek sağlamıştır. Bu destek sonucunda Ter-Petrosyan dönemi ile kıyaslanamayacak düzeyde bir kampanya başlatılmış ve soykırım konusunda Türkiye üzerindeki baskılar olabildiğine artmıştır.⁶⁸ Özellikle Fransa'daki tanıma kararı Koçaryan'ın hedeflerine ulaşmaya başladığını da göstermiştir. Türkiye ile Fransa arasında bozulan ilişkiler ve Türkiye'nin bir çok Batılı ülke ile ilişkilerinde soykırım iddialarının önemli bir problem olması Koçaryan'ı umutlandırmıştır. Ancak Batı ve diaspora üzerinden yapılan baskılar sonucunda Ermenistan ile görüşmeye zorlanacağını düşündüğü Türkiye'nin tavrı Ermenistan'ı ve Koçaryan hükümetini bir anlamda hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü soykırım iddiaları gündeme taşındıkça ve Ermeniler bu iddialara destek verdikçe Türkiye'nin tavrı daha da sertleşmiş, diyalog ve ilişkileri geliştirme çabaları sekteye uğramıştır. Ermenistan vatandaşlarına sınırda vize kolaylığının kaldırılması Türkiye'nin sertleşen tutumuna örneklerden sadece biridir. Diğer bir deyişle Koçaryan'ın dolaylı saldırgan dış politikasının en azından soykırım iddiaları konusunda işe yaramadığı, aksine geri teptiği söylenebilir.

2. Diaspora Ermenileri

Koçaryan dış politikasının bir diğer özelliği de Ermenistan'ın dış politika belirleyicilerinden birisinin de diaspora olduğu gerçeğini kabul etmesi, hatta bundan memnun olmasıdır. Yeryüzündeki tüm

⁶⁷ Groong Research & Analysis Group, "Efforts For Genocide Recognition Intensify", *Armenian News Network / Groong*, 10 Kasım 2000, <http://groong.usc.edu/ro/ro-20001110.html>.

⁶⁸ Groong Research & Analysis Group, "Efforts For Genocide Recognition Intensify", *Armenian News Network / Groong*, 10 Kasım 2000, <http://groong.usc.edu/ro/ro-20001110.html>.

Ermenilerin büyük çoğunluğunun anayurtlarından (Ermenistan) başka ülkelerde yaşadığı hatırlanacak olursa bu yaklaşım anlaşılabilir. Ancak Koçaryan'ın tercihi demokratik temsil kaygılarından çok daha başka nedenlere dayanmaktadır. Diaspora ile yakınlaşmadaki ilk amaç ekonomik kaygılardır. Diasporanın Ermenistan'a yapacağı yatırımlar ekonomik sorunları azaltacak, ayrıca ülkenin dış arenada güçlenmesini sağlayacaktır. İkinci olarak diaspora Ermenistan'ın tüm dünyadaki, özellikle Batı'daki, savunucusu konumundadır. Diğer bir deyişle sesini dünyaya duyurmak isteyen Ermenistan'ın diasporaya ihtiyacı vardır. Bir diğer hedef ise birinci madde ile, yani soykırım iddiaları ile ilgilidir. Koçaryan Türkiye ve diğer "rakipleri" ile Ermenistan'ın tek başına "baş edemeyeceği" kanaatinde. Bu "mücadelede diaspora Ermenilerinden büyük yararlar umulmuştur.

Bu çerçevede, kendisi gibi radikal görüşlere sahip olan diaspora Ermeni kuruluşlarıyla yakın işbirliğine giren Koçaryan bu ilişkiyi kurumsallaştırmaya da çalışmıştır. Ermenistan'da düzenlenen ve 45 ayrı ülkeden, binlerce Ermeni temsilcinin katılımıyla gerçekleştirilen Ermeni - Diaspora Konferansı ve Pan-Ermeni Olimpiyatları bu çabalara iyi bir örnek teşkil eder.⁶⁹ Özellikle Ermenistan - Diaspora Konferanslarının Koçaryan döneminde, Eylül 1999'da yapılmış olması manâlidir. Koçaryan bu yolla diasporaya açık bir mesaj göndermiştir. Kanlı parlamento baskının gölgesinde kalan bu konferansın Mayıs 2002'de Ermenistan'ın başkenti Erivan'da tekrar düzenlenmesi ve geleneksel hale getirilmeye çalışılması diaspora ile Ermenistan arasında süreklilik kazanacak bir kurumsallaşma arayışıdır. Nitekim İkinci Konferans'ta alınan karar gereği üçüncü konferans üç yıldan daha kısa bir sürede gerçekleştirilecek, diğer taraftan oluşturulan kurullar alınan kararların uygulanmasını takip edecektir.⁷⁰ Koçaryan'a göre kendi döneminde başlatılan sürecin temel amacı "Ermenistan ile diaspora arasında tam bir bütünleşmenin sağlanması ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin tüm ulusal potansiyellerini bu yolla kullanabilmesidir."⁷¹

⁶⁹ Vicken Cheterian, "The Second Armenia-Diaspora Conference Starts On Monday 27th Of May, The Diaspora Still Cares For Armenia", *Armenian News Network / Groong*, 26 May 2002; Tigran Liloyan, "Armenians Meet in Forum to Discuss Diaspora's Task", *ITAR - TASS News Agency*, 27 Mayıs 2002.

⁷⁰ "Regular All-Armenian Conference Armenia-Diaspora To Be Held Not Later Than In Three Years", *ARKA News Agency*, 31 Mayıs 2002.

⁷¹ "Armenian President Keen for Dialogue on Future with Diaspora", *Arminfo*, 27 Mayıs 2002.

Koçaryan'ın diasporaya gönderdiği bir diğer mesaj da Taşnakların hükümette temsil edilmelerini sağlaması ve biraz önce değinilen soykırım iddialarını gündemin ilk maddesi haline getirmesi olmuştur.⁷²

Diaspora-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan bu bütünleşme eğilimi ilk etkisini Türkiye - Ermenistan ilişkileri üzerinde göstermiştir. Çünkü iki ülke ilişkilerine en büyük engeli diasporanın uzlaşmaz tavrı oluşturmaktadır.⁷³ Öyle ki Robert Koçaryan İkinci Konferans esnasında Ermenistan'ın Türkiye ile ilgili kararları diaspora Ermenileri ile birlikte alması gerektiğini dahi öne sürmüştür.⁷⁴ Bu da ilişkilerde yeni gerginliklerin habercisi olacaktır. Çünkü diaspora kuruluşları içinde dialoga karşı olanların Ermenistan üzerindeki etkileri diğer kuruluşlara göre daha fazladır.⁷⁵ Ayrıca İkinci Ermenistan Diaspora Konferansı'nda alınan kararlardan birinin de "soykırımın tanınması öncelikler arasındadır"⁷⁶ şeklinde olması Türkiye - Ermenistan ilişkilerindeki sıkıntılarda "soykırım" iddialarının devam edeceğini göstermektedir. Ancak tüm bu gelişmeler Ermenistan dış politika yapıcılarını üzerinde gerekli etkiyi yapamamıştır. Örneğin Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian, bir soru üzerine "Ermenistan - Türkiye ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenmez. Çünkü ortada zarar görebilecek bir ilişki yok" demiştir.⁷⁷

Diasporanın Ermenistan üzerinde artan nüfuzunun ikinci büyük etkisi Ermenistan'ın Karabağ politikaları üzerindedir. Geçen zaman içinde Koçaryan dahi bir barış yolunun gerekliliğine ikna olmaya başlamışken, diaspora Ermeni kuruluşları böyle bir gelişmeyi engellemektedirler. Karabağ ve Ermenistan ile arasındaki koridorun hiçbir şekilde Azerbaycan'a geri verilmemesini savunan diaspora kuruluşları en son Konferans öncesinde Karabağ'daki Ermeni nüfusunun 250.000'e çıkarılmasını (şu anda 150.000'in

⁷² Cheterian, "The Second...".

⁷³ Groong Research & Analysis Group, "Efforts...".

⁷⁴ "Diaspora Ermenistan'da", Agos, 24 Mayıs 2002.

⁷⁵ Bu durum Türk - Ermeni Barışma Komisyonu çalışmaları sırasında daha bir belirginlik kazanmıştır. Özellikle Taşnaklar bu konuda Ermeni üyeleri tehdit etme noktasına kadar ileri gitmişlerdir. Son dönemde Avrupa diaspora örgütleri arasında da TARC benzeri girişimlere karşı tepki oluşmaktadır: "35 European - Armenian Organizations And Associations Sign Joint Declaration Against The New 'TARC'", AZG, 25 Mayıs 2002.

⁷⁶ Armen Zakarian ve Hrach Melkumian, "Armenia - Diaspora Conference Ends In Yerevan", RFE / RL Armenian Report, 28 Mayıs 2002.

⁷⁷ Groong Research & Analysis Group, "Efforts...".

altında), bunun için de Pan-Ermeni Fonu⁷⁸ aracılığıyla 350.000.000 dolar civarında bir ekonomik yardımın sağlanmasını karara bağlamıştır.⁷⁹ Nitekim Konferans'ın aldığı kararlardan birinin de "Karabağ'ın kurtarılması Ermenilerin modern tarihteki en önemli başarılarıdır"⁸⁰ ifadesi de Karabağ konusunun Ermeni tarafından taviz ya da uzlaşma arayışını zora sokacağını göstermektedir.

Diasporanın Ermenistan dış politikasına bir diğer zararı ise içlerinde Ermeni azınlık bulunduran ülkeler ile, özellikle de Gürcistan ile olan ilişkilerde yaşanmıştır. Gerçekçi olmayan hedefler Gürcistan'da tedirginlik yaratmıştır ve bu tedirginlik halen devam etmektedir. Ülkelerinde "aktif" bir Ermeni azınlık bulunan Gürcüler bu sorun nedeniyle Türkiye, Azerbaycan ve Batılı ülkelere daha çok yaklaşmakta, buna karşılık Ermenistan ve Rusya ikilisini ise önemli bir tehdit olarak algılamaktadırlar.⁸¹

Özetle Koçaryan daha önceki yönetimin tersine diasporanın hemen her alanda yardımını aramış ve bu yolla hem iç sorunlarını çözmeye çalışmış, hem de dış politikada elini güçlendirmek istemiştir. Ancak Ermenistan'da yaşamayan ve yaşama niyetinde olmadığını şu ana kadar gösteren radikal Ermeni diasporası gün geçtikçe Ermenistan üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Bu süreç Ermenistan'daki olaylar üzerinde Ermenistanlı yöneticilerin etkili olamamasına neden olabilir. Özellikle ekonomi alanında bunun ilk işaretleri alınmaya başlanmıştır da. Bundan da önemlisi **Ermenistan'da yaşamayan Ermeni diasporası Ermenistan'ın şartlarını ve ihtiyaçlarını da anlayamamaktadır.** Bu da hayalci, belki de uygulanması imkansız politikaların iç ve dış politikada hükümete empoze edilmesine neden olmaktadır. Türkiye ve Karabağ politikalarındaki gelişmeler bu yöndedir. Koçaryan, Ter-Petrosyan gibi, ama farklı bir alanda, belki de durduramayacağı bir süreci başlatmıştır. Ter-Petrosyan Karabağ politikalarının altında ezilmiş, kendi oluşturduğu ortamın kurbanı olmuştur. Şimdi ise Koçaryan, Ermenistan'ı kısa dönemli çıkarlar için diaspora örgütlerine adeta devretmektedir. Bu süreçten geri dönüş sanıldığı kadar kolay olmayabilir.

⁷⁸ Pan-Armenian Fund şu ana kadar Ermenistan ve Karabağ Ermenilerine 75 milyon dolarlık bir finansal yardımda bulunmuştur: "World Armenian Forum To Promote Armenia - Diaspora Ties", *Armenian News*, 28 Mayıs 2002, www.vosgouny.com/NewsArm.html.

⁷⁹ Ara Martirosian, "Aiming To Boost Economy", *AZG*, 29 Mayıs 2002.

⁸⁰ Zakarian ve Melkumian, "Armenia - Diaspora...".

⁸¹ Gürcistan - Azerbaycan yakınlaşması için bkz.: Kamil Ağacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan - Gürcistan ilişkileri", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt: 7 (1), İlkbahar 2001, ss. 319-336.

3. Rusya Faktörü

Koçaryan yönetimi Batı'da soykırım iddialarını ve diaspora baskısını kullanarak Türkiye'yi Ermenistan'la uzlaşmaya zorlamaya çalışırken, Doğu'da da Rusya faktörünü 'kullanmak' istemiştir. Oysa ki Türkiye ve Rusya gibi iki bölgesel gücü bölgesel küçük bir devletin ne kadar kullanabileceği oldukça tartışmalıdır. Rusya'nın bölgesel hegemonyasını yeniden kurması konusunda Rus politikalarını destekleyen Ermenistan bu anlamda Kafkasya'daki tek "Rus kalesi" haline gelmiştir. Rusya'nın Azerbaycan ve Gürcistan⁸² ile ilişkilerinin sorunlu olduğu, hatta bu iki ülkenin iç sorunları ve ülkelerindeki ayrılıkçı hareketler nedeniyle Rusya'yı suçladıkları hatırlanacak olursa Ermenistan'ın Rusya merkezli dış politikası bu ülkeler ile olan ilişkilerini de bozmuştur. Hatta Rusya – Ermenistan yakınlaşması bu ülkelerce bir bloklaşma şeklinde algılanırken her iki ülkenin de Türkiye ve Batı'ya yaklaşmasını hızlandırmıştır. Rus askeri üssünün Ermenistan'daki varlığının güçlenerek devam etmesi ve iki ülke arasındaki silah ilişkisi ve saldırı durumunda yardım sözleri hem Gürcistan'ı, hem de Azerbaycan'ı tedirgin etmiştir. Karabağ çatışmalarında Rus birliklerinin (özellikle 366. Rus Birliği) Azerbaycan'a karşı Ermeni güçlerini desteklemesi⁸³ hâlâ unutulmadığından bu stratejik işbirliğinin bölgedeki diğer ülkeleri hedef aldığı kolayca tahmin edilebilmektedir. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da azınlıklar, özellikle Çeçenler ile yaşadığı sorunlar bölgedeki korkuları, dolayısıyla Ermenistan'a karşı duyulan endişeleri arttırmaktadır. Kendisini güvence altına almak isteyen Azerbaycan ve Gürcistan bunun için başta ABD, Türkiye ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta, hatta Rusya'ya karşı NATO'nun üyesi olmak istemektedir. Gürcistan ve Azerbaycan Rusya'ya karşı NATO askerlerini isterken, Ermenistan böyle bir gelişmenin bölgedeki dengeleri bozacağını istikrar olumsuz etkileyeceğini söylemiştir. Ermenistan'a göre Rus askerlerinin Ermenistan'daki varlığı ise "bölgede güvenliğin garantisidir". Nitekim Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanian "Rus

⁸² Gürcistan'ın Rusya faktöründen duyduğu rahatsızlığı için bkz.: Hasan Kanpolat, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1 (3), Temmuz 2000, ss. 42-47; Kamil Ağacan, "Gürcistan'a Yönelik Artan Rus Baskıları ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1 (4), Ağustos 2000, ss. 29-36.

⁸³ "The Killing Mountains", *The Economist*, 18 Haziran 1992, s. 52; "The Russians Are Leaving... Not Yet", *U.S. News & World Report*, 16 Mart 1992, s. 9; Kamer Kasım, "The Nagorno – Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process", *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 171.

askeri üssünün Ermeni topraklarındaki varlığı Ermenistan'ın güvenliğindeki en önemli faktörlerden biridir" demiştir.⁸⁴

Koçaryan'ın, Ter-Petrosyan'dan farklı olarak Rusya'ya bu kadar yaklaşmasının üç temel nedeni bulunduğu söylenebilir:

1. Rusya'nın düşmanlığını kazanmamak. Çünkü Koçaryan, bölgedeki diğer ülkelerde yaşanan iktidar değişiklikleri gibi Ter-Petrosyan'ın gidişinden de Rusların sorumlu olduğunu düşünmekte, şu ana kadarki başkanlık tecrübesinde de Rus etkisinin ne kadar güçlü olduğunu anlayabilmektedir. Bu nedenle Rusya'nın düşmanlığındansa dostluğunu kazanmayı tercih etmektedir.
2. İkinci önemli neden ise Rusya'nın dolaylı saldırgan dış politikanın bir parçası olmasıdır. Yani Türkiye'ye Rusya üzerinden baskı yaparak, en azından onu Rusya ile korkutarak Türkiye'yi Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya zorlamak istemektedir.
3. Son olarak Ermenistan kendi güvenliğini tehlikede görmektedir. Güçlenen Azerbaycan ordusu, Türkiye faktörü ve zayıflayan Ermenistan ekonomisi Rusya'nın askeri varlığını bir anlamda gerektirmektedir. Bu noktada Ermenistan'ın diğer bölge ülkeleri gibi ABD ve NATO'dan ziyade Rusya'yı tercih etmesi anlamlı bulunabilir. Bu da bölge dengeleri, ideolojik tercihler ve tarihi Rus - Ermeni "dostluğu" ile açıklanabilir.

Koçaryan, Rusya ile olan ortaklığından beklediği sonuçları elde edebilmiş midir? Bu soruyu cevaplamadan önce Rusya ile yakın ilişkinin bazı yan etkilerinin olduğunu belirtmekte yarar vardır. Özellikle söz konusu olan Ermenistan gibi küçük bir ülke ise. Rusya'nın diğer devletler ile ilişkileri, Rusya'nın küçük ülkeler ile ilişkilerinde ekonomik ve siyasi bağımlılık kurduğunu göstermiştir. Sovyetler Birliği geçmişi bulunan ülkelerin bu bağımlılığa daha açık oldukları ortadadır. Diğer bir deyişle eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını gerçek anlamda hayata geçirebilmeleri Rusya'dan ekonomik ve siyasi alanlarda kurtulmalarına bağlıdır. Ter-Petrosyan'ın nispeten "dikkatli" Rusya politikasının altında yatan nedenlerden biri de bu tespit olsa gerektir. Ancak Koçaryan yönetimi hemen her alanda Ermenistan'ı

⁸⁴ "Armenia, Russia Agree On Mutual Assistance, Russian Military Base", *Mediamax News Agency* (Erivan), 24 Mayıs 2002; "Vardan Oskanian: Presence Of Russian Military Base Is An Important Component In Ensuring The Security Of Armenia", *Noyan Tapan News Agency*, 24 Mayıs 2002.

Rusya'nın etkisine açmıştır. Bunun sonucu olarak ekonomik alanda Ermenistan, Rusya'ya karşı ciddi yükümlülükler altına girmiş ve ekonomisi Rusya bağımlı olmaya devam etmiştir.⁸⁵

Rusya konusunda bir diğer tespit ise Rus askerinin bir kez girdiği bölgeden kolay kolay çıkmamasıdır. Nitekim Gürcistan ve Azerbaycan dahi tüm ısrarlarına rağmen Rus tesislerinden kurtulmakta zorluklar yaşamaktadırlar. Bu ortamda Ermenistan'ın Rus askeri üssü konusunda büyük tavizler vermiş olması onun gelecekte Rusya politikasındaki manevra alanlarını daraltacaktır.

Tüm bu bilgilerin ışığında Rusya ile yakın ilişkilerin olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında yeniden oluşan dengeler Ermenistan'ı yeni alternatifler aramaya itmiştir. Ancak Rusya faktörü Ermenistan dış politika belirleyicilerinin alternatiflerini azaltmıştır. Bu süreç artarak devam edecektir denebilir. Türkiye konusunda ise Ermenistan beklediğini yine bulamamıştır. Rusya'nın bölgeye daha rahat bir şekilde yerleşmesi Türkiye'yi tedirgin etmişse de Türkiye'nin Ermenistan politikalarında değişikliğe gitmesine yol açmamıştır. Aksine Ermenistan bölgede gerginliği arttırdıkça Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme isteği azalmış, hatta Ermenistan'a dönük söyleminde sertleşmeler yaşanmıştır.

4. Bölgesel Bloklaşma

Koçaryan'ın dolaylı saldırgan dış politikasında diğer bir araç olarak Türkiye'nin diğer 'hasımları' kullanılmak istenmiştir. Özellikle Koçaryan'ın iktidara geldiği dönemde hız kazanan bu stratejiye göre Ermenistan Türkiye'nin rakip saydığı hemen hemen

Koçaryan'ın dolaylı saldırgan dış politikasında diğer bir araç olarak Türkiye'nin diğer "hasımları" kullanılmak istenmiştir.

tüm ülkeler ile işbirliğini arttırmak, hatta bu yakınlaşmaları askeri ittifaklara taşıma gayretine girmiştir. Bu konuda en dikkat çekici ülkeler Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, İran ve Suriye'dir. Biraz önce detaylı bir şekilde ele alınan

⁸⁵ Ara Tadevosian, "Armenia Leans East? Opponents of Robert Kocharian are Accusing the Armenian President of Getting Too Economically Dependent on Russia", IWPR (Institute for War & Peace Reporting), CRS No. 104, 6 Kasım 2001; Emil Danielyan, "Russia, Armenia To Seal Debt Deal 'In June'", RFE / RL Armenia Report, 31 Mayıs 2002.

Rusya da bu yeni strateji içinde değerlendirilebilir. Şüphesiz böyle bir bloklaşmayı Ermenistan gibi bir ülkenin tek başına gerçekleştirebilmesi neredeyse imkansızdır ve söz konusu süreçte ismi geçen ülkelerin istekli olmasının da büyük bir rolü olmuştur. Ancak bu da tek başına yeterli değildir ve Rusya ile Yunanistan'ın⁸⁶ bu süreçteki aktif rolleri gözden kaçırılmamalıdır. İran ve Suriye ise, Batı'nın tavrı nedeniyle dış politikalarında ciddi bir alternatifsizlik yaşamakta, bu nedenle gelen işbirliği tekliflerini olabildiğince değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Sonuç olarak Ermenistan, Suriye, İran,⁸⁷ Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan ile olan ilişkilerini ekonomiden savunmaya kadar her alana yaymıştır. Bu ilişkilerin "üçüncü bir devleti hedef almadığı" Ermeni yetkililerce sıklıkla tekrar edilse de bir çok toplantıda görüşmeler "Türkiye tehdidi" üzerine odaklanmakta, hatta bazı katılımcılar bunu açıkça söyleyebilmektedirler. Ayrıca Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi ile yapılan işbirliği soykırım iddialarında da devam etmektedir. Ermeni tarafı tüm dünyada Rumların da Türkler tarafından soykırıma uğratıldığını savunurken, Rumlar da Ermenilere destek veriyorlar. Bunun en son örneği 19 Mayıs gününün Ermenistan'da sözde Rum Soykırımını Anma Günü ilan edilmiş olmasıdır.⁸⁸

Ermenistan'ın bu bloklaşmadan ne tür faydalar sağladığını söyleyebilmek bu aşamada güçtür. Ermenistan'ın küçük bir ekonomi olması ve dışa kapalı coğrafi konumu nedeniyle bu ilişkilerden umduğu ekonomik yararı sağlayabildiğini söyleyebilmek zordur. İran dışında kalan ülkelerin Ermenistan dış ticaretindeki payları küçük olduğu gibi Ermenistan'ın büyük çaplı ticari ilişkileri yürütecek iç dinamikleri mevcut değildir. Bu ilişkilerden diaspora Ermenileri belli bir yarar sağlayabilirse de, bu da Ermeni olmalarından çok yaşadıkları Batılı ülkelerin

⁸⁶ Yunanistan uzun bir süredir Suriye, Rusya ve İran ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. İşbirliğinin ekonomik nedenleri varsa da Türkiye faktörü başı çekmektedir. Ermenistan'ın bu "zincire" eklenmesi Yunanistan'ın Türkiye politikası ile uyum halindedir. Yunanistan-Ermenistan-İran yaklaşması ile ilgili olarak bkz.: "Armenian, Greek and Iranian Foreign Ministers to Discuss Cooperation Enlargement", *Asbarez*, 7 Mart 2001.

⁸⁷ Ermenistan - İran ilişkileri konusunda örnekler için bkz.: "Iranian Secretary of National Security Council Arrives in Armenia", *Asbarez*, 16 Temmuz 2001; Hrach Melkumian, "Iran's Defence Chief Hopes for Closer Ties with Armenia", *RFE / RL Armenia Report*, 4 Mart 2002; "Iran, Armenia Reconfirm Close Ties", *Asbarez*, 19 Temmuz 2001; "Kocharian Visit Said to Boost Iran - Armenia Ties", *Asbarez*, 6 Temmuz 2001; "Kocharian Says Iran One of Armenia's Principal Trade Partner", *Asbarez*, 13 Mayıs 2001; "Defense Minister, Iranian Ambassador Discuss Relations", *Asbarez*, 1 Ağustos 2001; "Iranian Role In Karabakh Peace Process Welcomed", *Asbarez*, 23 Temmuz 2001;

⁸⁸ "Armenia to Commemorate Greek Genocide Memorial Day", *PanArmenian News*, 14 Mayıs 2002.

avantajlarından kaynaklanacaktır. Siyasi ve askeri alanda ise kimin kimi kullandığı meçhuldür. Türkiye'yi tedirgin ederek görüşmelere zorlama hesapları ise gerçekçi değildir. Nitekim şu ana kadar Türkiye, Ermenistan'ın bu girişimini ciddiye almamış, bunun yerine sözü geçen ülkeler ile ilişkilerini birebir geliştirme yoluna gitmiştir. Buna karşın Ermenistan'ın bu girişimleri Türkiye ile olan ilişkilerine zarar vermeye devam etmiştir. Tüm bunlara ek olarak bu ülkelerin yarısı ABD'nin terör listesinde yer alan ülkelerdir (Suriye ve İran). Yine bu ülkelerin bölgedeki dış politika hedefleri ile Batılı ülkelerin hedefleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Kıbrıs Rum Kesimi ile siyasi işbirliği ise Türkiye ile ilişkileri zaten bozuk olan Ermenistan dış politikasına yeni yükler getirmektedir. İran ile kurulan işbirliğinin askeri alana kayması ise hem ABD'nin tepkisini çekmekte, hem de Azerbaycan'ı tedirgin etmektedir.⁸⁹ Koçaryan yönetimi bunu bir koz olarak görüyorsa da İran, Rusya ve Ermenistan'ın Batı çıkarlarını tehdit eder bir şekilde biraraya gelmeleri büyük güçlerin bölgeye ilgisini arttırmakta, bu da Ermenistan'ı kontrol edemeyeceği bir süreçte zor durumda bırakmaktadır. Son dönemde Ermenistan ile ABD arasında İran'a satılan mallar konusundaki sorunlar ve ABD askerlerinin Gürcistan'a gelişi ve ABD'nin İran karşısında Azerbaycan'a verdiği destek Ermenistan'ın yeni stratejisinin ters tepebileceğini, en azından manevra alanını daraltabileceğini göstermektedir.

5. Toprak Talepleri

Koçaryan yönetiminin Türkiye'yi sıkıştırmak ve bu yolla görüşmelere zorlamak, belki de taviz verdirmek stratejisinin bir parçası olarak toprak talepleri gündeme gelmiştir. Bu talepleri resmi kanallardan yapmamaya özen gösteren yönetim daha ilk günden bu tür imâlarda bulunmuş, gayri-resmi yollarla da bu istekler dile getirilmiştir. Bugün hâlâ Ermenistan'da ve diasporada Türkiye'nin Doğu illeri için "Batı Ermenistan" kavramı kullanılmakta, bu illerden "Ermenilerin işgal altındaki vatanları" şeklinde

Koçaryan yönetiminin Türkiye'yi sıkıştırmak ve bu yolla görüşmelere zorlamak, belki de taviz verdirmek stratejisinin bir parçası olarak toprak talepleri gündeme gelmiştir.

⁸⁹ "Tehran Rejects Azeri Criticism of Iran's Ties with Armenia", *Asbarez*, 19 Mart 2001.

bahsedilmektedir. Ancak bu politika da kısa zamanda başarısızlığa uğramıştır denebilir. Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal ederek uluslararası hukuk kurallarını açıkça çiğneyen Ermenistan bu imâlarla daha zor durumda kalmıştır. Nitekim bu politikanın sonuçsuz kalacağını anlayan Koçaryan da CNN Türk aracılığıyla verdiği demeçte Türkiye'den toprak talep etmediklerini açıkça söylemiştir. Bu sözler üzerine Koçaryan hem Ermenistan'daki bir çok parti tarafından, hem de ABD Ermenileri tarafından ağır bir dille eleştirilmiş, hatta *Asbarez* bu gelişmeyi "Koçaryan'ın diasporadan uzaklaşması" şeklinde yorumlamıştır.⁹⁰ Koçaryan yönetiminin diaspora ve aşırı gruplar ile grift ilişkisi nedeniyle bu hedeflerinden tamamen uzaklaşması zor görünmektedir. Diğer bir deyişle Koçaryan'ın toprak talepleri konusundaki sözleri ile icraatları arasında ciddi bir uyumsuzluk yaşanmakta, bu da Türkiye'deki güvensizliği beslemektedir.

Başarısızlık ve 11 Eylül'ün Etkileri: Değişim Çabası mı?

Sonuç olarak tıpkı Ter-Petrosyan gibi Koçaryan da dış politikada hedeflerine ulaşamamıştır denebilir. Türkiye ile sorunlar yerli yerinde durmakta, Azerbaycan konusunda bir gelişme kaydedilememiş durumdadır. İran ve Suriye konusunda Batı'nın tepkisi çekilmiş, Rusya'ya bağımlılık artarak devam etmiş, ekonomide çöküş sürerken, nüfus azalmıştır. Diğer bir deyişle *dışarıda yeni topraklar peşinde koşan Ermenistan elindeki nüfusu birarada tutmayı dahi başaramamıştır*. İşte tüm bu faktörler Koçaryan yönetimine ve Ermeni halkına "acaba izlenen politikalar yanlış mı" sorusunu sordurmaktadır. Özellikle sorunların çözümü konusunda diasporaya bel bağlayan yönetim ve halk diasporadan gelen yardımların zayıflığı karşısında hayal kırıklığına uğramakta, diasporayı "bencillikle" suçlamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Koçaryan'ın girmiş olduğu yol kolay geri dönülebilir bir seçim değildir. Aşırı ve dış odaklar yerlerini almış ve hızla örgütlenmişlerdir. Çatışma ve istikrarsızlıktan bunalanlar başka ülkelere kaçarken, istikrarsızlıktan beslenenlerin ülkedeki konumları güçlenmiştir. Bu ortam değişimi zorlaştırmaktadır.

Ermenistan'ı dış politikasını gözden geçirmeye yönelten bir diğer neden ise Rusya merkezli politikaların Batı'yı ve özellikle

⁹⁰ "Distancing The Diaspora", içinde David B. Boyojian, "The Pan-Turkish Superhighway And Other Wrong Turns", *Asbarez*, 18 Mayıs 2001.

Ermenistan'ı dış politikasını gözden geçirmeye yönelten bir diğer neden ise Rusya merkezli politikaların Batı'yı ve özellikle ABD'yi ihmal etmesidir.

ABD'yi ihmal etmesidir. Gelinek noktada ABD ve bölgedeki en önemli müttefiki İsrail, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerini arttırırken, Ermenistan tam tersi bir istikamete girmiş durumdadır. Bu da uzun dönemde Ermenistan'ın çıkarlarını açıkça tehdit etmektedir. Bu süreçte

11 Eylül olaylarının büyük bir rolü olmuştur.⁹¹ 11 Eylül'den sonra dış ve güvenlik politikalarını yeniden yapılandıran ABD'nin yeni stratejisinde Türkiye ve Azerbaycan'ın önemi tahminlerin ötesinde artmıştır. Siyasetten din anlayışına kadar Türk modeli diğer Müslüman ülkelerden ayrılarak ABD politikalarına en uygun model haline gelmiştir. Bu haliyle ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya'da Türkiyesiz politikalarını yürütebilmesi oldukça güç görünmektedir. Türkiye ile İsrail arasında gelişen ilişkiler de bu sürece hizmet etmektedir.⁹² Diğer taraftan Azerbaycan petroleri Azerbaycan'ın önemini Ermenistan'la kıyaslanmayacak düzeyde arttırmıştır. İsrail ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma ve ABD'deki Yahudi petrol şirketlerinin ABD dış politikasını Azerbaycan lehine etkilemesi Ermenistan'daki endişeleri daha da arttırmıştır.⁹³ Bilindiği üzere bu çabalar ve Türkiye'nin özel gayretleri sonucunda ABD, Azerbaycan'a karşı 907. madde ile uyguladığı kısıtlamaları 2001 yılının sonbaharında kaldırmıştır.⁹⁴

Tüm bu faktörlerin de etkisiyle son dönemde Koçaryan yönetiminin Rusya'yı ABD ve NATO ile dengelemek arzusunda

⁹¹ 11 Eylül olaylarının Ermeni terörü ve genel olarak Ermeni sorunu üzerindeki olası etkilerinin geniş bir tartışması için bkz.: Sedat Laçiner, "11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, No: 19, Kasım 2001, ss. 39-51.

⁹² Son dönem Türk - İsrail ilişkileri için bkz.: Efraim Inbar, "Regional Implications of the Israeli - Turkish Strategic Partnership", *Meria*, Vol. 5, No. 2 Haziran 2001; Kamer Kasım, "Türkiye - İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı", içinde İdris Bal (ed.), *Türk Dış Politikası*, (Ankara: Alfa, 2001); Daniel Pipes, "The Emerging Turkish-Israeli Entente", *The National Interest*, Kış 1997/98.

⁹³ Bu durum bazı Ermenilerce Türkiye-İsrail-Azerbaycan-ABD bloğunun oluştuğu şeklinde değerlendirilmektedir. İsrail-Azerbaycan ilişkileri için bkz.: Sedat Laçiner, "Armenia's Jewish Scepticism And Its Impact On Armenia - Israel Relation", *Armenian Studies* (Ankara), Vol. 1, No. 4 Aralık 2001 - Ocak-Şubat 2002, s. 320;

⁹⁴ ABD, Ermeni lobisinin de yönlendirmesiyle uzun süre Karabağ sorununa kayıtsız kalmış, hatta saldırgan ile saldırganı ayırmadığı için işgali ve saldırganlığı *de facto* olarak desteklemiştir. Detaylar için bkz.: Araz Aslanlı, "ABD'de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde'nin Uygulanmasının Durdurulması", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, No. 21, Ocak 2002, ss. 55-62.

olduğu gözlenmektedir.⁹⁵ Son aylarda en üst düzeyde yapılan açıklamalar Ermenistan'ın kendisini izole edilmiş hissettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Dışışleri Bakanı Vartan Oskanian ve Savunma Bakanı Serzh Sarkisian Ermenistan'ın, bölgede izole olmamak için NATO ve ABD ile olan ilişkilerini arttırması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki bakana göre de Ermenistan, Batı'nın Kafkasya politikalarına daha uyumlu bir hale gelmelidir.⁹⁶

Bu konudaki özel çabalara ek olarak Koçaryan'ın son dönemde Türkiye ile temasa geçme konusunda her fırsatı kullanmaya çalıştığı ve ilk başlardaki sert söyleminde yumuşama yaşandığı da belirtilmelidir.⁹⁷ Gürcistan ile yakınlaşmak için son dönemdeki temaslar da bu çerçevede değerlendirilebilir.⁹⁸ Ancak şu ana kadarki veriler Ermenistan dış politikasında esaslı bir değışim olduğunu söyleyebilmek için yetersizdir. Başka bir yazının konusu olacak önemde ve giriftlikte olan bu konunun detaylarını bir yana bırakarak bu tablonun, Koçaryan'ın büyük bir hevesle ortaya koyduğu dolaylı saldırganlık politikasının başarısızlığını kanıtladığı söylenebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak Ermenistan'ın dış politikasını belirleyen faktörler iki ana gruba ayrılabilir: Son derece sınırlı imkanlar ve bu imkanlar ile uyumsuz son derece iddialı ve saldırgan hedefler. Sınırlı imkanlar ile iddialı hedeflere ulaşamayacağı açıktır. Zaten şu ana kadarki tecrübe de bu tespiti doğrulamaktadır.

Ermenistan dış politikasındaki en önemli aksayan tarafın Ermenistan hükümetinin kendi dış politikasına yeterince hakim olmaması, yani tam anlamıyla bağımsız olamaması olduğu söylenebilir: Diaspora Ermeni örgütleri, Karabağ ve Gürcistan Ermenileri, Rusya, ideolojik ve aşırı milliyetçi grupların oluşturduğu baskı ve yönlendirmeler Ermenistan yönetiminin kendi gerçekleri ile orantılı bir dış politika belirlemesini ve uygulamasını engellemektedir. Bu durumu Ermenistan başkanları

⁹⁵ Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var? Putin'in Ermenistan Ziyareti Ve Moskova - Erivan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, No: 19, Kasım 2001, s. 37.

⁹⁶ Armen Zakarian, "Yerevan Confirms Pro-Western Tilt in Foreign Policy", *RFE / RL Armenia Report*, 4 Nisan 2002.

⁹⁷ "Armenian President Convinced Yerevan Should Not Avoid Contacts With Ankara", *PanArmenian News*, 20 Mayıs 2002.

⁹⁸ "Armenian Foreign Policy Is About To Change", www.gfsis.org/Upl/_1019727841.

Ermenistan dış politikasına aşırılar hakim olmuş ve ulaşılamayacak hedeflere ulaşılmaya çalışıldıkça Ermenistan'ın izolasyonu devam etmiş ve bölgedeki bir çok ülke ile sorunları artmıştır.

çok ülke ile sorunları artmıştır.

da tespit etmişlerdir, ancak bu tespitlerinde ya geç kalmışlar, ya da mevcut durumu lehlerine çevirecek gücü kendilerinde bulamamışlardır. Sonuçta Ermenistan dış politikasına aşırılar hakim olmuş ve ulaşılamayacak hedeflere ulaşılmaya çalışıldıkça Ermenistan'ın izolasyonu devam etmiş ve bölgedeki bir

Ermenistan - Türkiye ilişkilerinde de benzeri sıkıntılar yaşanmıştır. **Kendi gücünü, hedeflerini, dostlarını ve düşmanlarını tam olarak tespit edememiş olan Ermenistan, Türkiye gerçeğini de tam anlamıyla kavrayabilmiş bir durumda değildir. Oysa ki Ermenistan'ın bölgedeki geleceği ve bağımsızlığı Türkiye ile kuracağı sağlıklı ilişkilere bağlıdır.** Bunun yerine 2 milyonluk bir ülkenin çevresini saran ve nüfusu 100 milyonu aşan bir ulusu toptan kendisine düşman ilan etmesi gerçekçi olmadığı gibi kendi çıkarına da değildir.

FRANSA ERMENİ TOPLUMU VE TÜRKİYE: PROPAGANDA VE LOBİCİLİK

Dr. Samim AKGÖNÜL*

Giriş

Bu yazıyı yazarken karşıma bazı terminolojik güçlükler çıktı, örneğin makalenin konusu olan toplumu isimlendirmede.¹ Önümdeki seçenekler şunlardı: Fransa Ermenileri, Fransız Ermenileri, Fransız Ermeniler, Ermeni Fransızlar, Fransa Ermeni topluluğu, Fransa Ermeni Toplumu. Bu yazıda en sık kullanılan terim sonuncusudur. Elbette bu seçim eleştirilebilir, Fransa'da Anayasal olarak toplumların, diğer bir deyişle cemaatlerin bulunmadığı bilinmektedir. Ancak yazının amacı, *de jure* olmasa da *de facto* cemaatlerin bulunduğu tezinden hareketle, bu cemaatin işleyiş mekanizmasını incelemek olduğundan bu tercih yapılmıştır. Kaldı ki diğer terimler bizi ilgilendiren bireylerin Fransızlıkla Ermenilik arasında bir ayırım yaptıkları intibasını uyandırabilir. Oysa durum böyle görünmemektedir. Fransız Ermenilerinin en ünlülerinden biri olan Charles Aznavour "kendimi 100% Fransız, 100% Ermeni hissediyorum" diyebilmektedir.² Böyle bir şeyin mümkün olup olmadığını psikologlara bırakarak bize bu duyguya uygun olarak yazmak kalıyor. Aşağıdaki makaleyi okurken bu iki güçlüğü göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Türkiye'nin 'Ermeni sorunu' olarak adlandırabileceğimiz bir sorunu var mıdır? Bu sorunun cevabı bakış açısına, tarihteki dönemlere veya Ermeni sorunu kavramına yüklenen anlama göre değişebilir. Ancak, diaspora olarak adlandırılan, ve Ermenistan dışında yaşayan Ermeni kökenli başka ülke vatandaşları için 'Türkiye sorunu' olarak tanımlayabileceğimiz bir problemler dizisinin olduğu tartışılmaz. Elbette burada bahsettiğimiz cemaatlerdir ve bireyler bazında bu konuya daha soğukkanlı, daha banışıl ve hatta daha ilgisiz yaklaşanlar da vardır. Gene de son

* Araştırmacı (Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg - Fransa), Strazburg Üniversitesi öğretim görevlisi

1 Diğer bir terminolojik güçlük 1915 olaylarını nitelendirmede karşıma çıktı. Aşağıdaki makale iki tezden birini savunmak amacıyla yazılmamıştır, varoluş sebebi bu olmadığı gibi iki tezden birinin 'ispat' edildiği deliller de içinde bulunmamaktadır. İşte bu yüzden yazı boyunca "soykırım" terimi tırnak içinde kullanılacaktır.

2 *Les Nouvelles d'Arménie*, Ekim 2000, s.35.

**Diaspora olarak
adlandırılan, ve
Ermenistan dışında
yaşayan Ermeni kökenli
başka ülke vatandaşları
için 'Türkiye sorunu'
olarak tanımlayabileceğimiz
bir problemler dizisinin
olduğu tartışılmaz.**

analizde Ermeni diasporasının Türkiye devletinin varlığına, prensiplerine, toprak egemenliğine ve seyrek de olsa bu devletin vatandaşları olan Türklere karşı bir tutum içerisinde olduğu da kuşku götürmez. Bu tutumun milli bir politika olduğunu söylemek de mümkündür. Bahsi geçen politikayı tarif etmek ilk bakışta kolay olabilir. Bütün diasporanın kilitlendiği nokta "soykırım"ın Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından resmi olarak tanınmasıdır. Diasporayla özdeşleşmiş olan hemen hemen bütün kurumların enerjilerinin büyük bir kısmı bu konuya odaklanmıştır. "Soykırım" kavramının Türkiye tarafından tanınması için sarf edilen ve kısaca lobcilik olarak nitelendirebileceğimiz bu büyük çabanın "katmerli" sonuçları olması kaçınılmazdır. Bu durum Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası sahneye çıkışından beri daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu lobciliğin kademeli etkilerini şöyle sıralayabiliriz :

- Türkiye üzerindeki etkileri ki bunlar Türkiye'nin devlet politikası üzerine olan etkileri ve Türk kamuoyunun Ermenilere bakış açısına olan etkileri olarak ikiye ayrılabilir.
- Ermenistan üzerindeki etkileri. Ermenistan'ın özellikle Türkiye'ye karşı tutumu ve politikalarını diasporanın tutumu etkilemektedir. Ancak yakından bakıldığında diaspora içindeki 'şahinler' olarak nitelendirebileceğimiz bir grubun Ermenistan'ın Türkiye politikasını fazla yumuşak bulduğunu da belirtmek gerekir.
- Batı devletleri (Avrupa ve ABD) ve Batı kamuoyu üzerine olan etkileri ki lobciliğin en önemli sonuçları bu alanda görünmektedir. Bazı Batı devletlerinin ve yine bazı uluslararası kurumların "soykırım"ı tanımaları bu etkininin sadece görünen kısmı olup, bizce asıl önemlisi Batı kamuoyunda yıllar boyunca Türkiye ve daha da vahimi Türkler aleyhine yaratılan atmosferdir.
- Ve son olarak diasporaya etkileri. Bu şiddetli lobcilik faaliyetlerine Ermenistan'da yaşamayan Ermenilerin tepkisini ölçmek bir hayli zordur, ancak iki türlü duygunun varlığından

söz edebiliriz. Bunlardan birincisi kelimenin tam anlamıyla (kelimelerden korkmanın gereği yok) **nefrettir**. Türkiye ve Türkiye'yle ilgili olan herşeye duyulan ve kolayca dile getirilen bir nefret. Ancak bu duygunun tek olduğunu söylemek haksızlık olur. Günlük yaşamda Ermeni diasporasına mensup münferit ilişkilerde Türkler'e karşı samimi duygular besleyen, Türk karşıtı propagandaya tepkilerini dile getiren, konuya biraz nostaljik de olsa barışçıl bir söylemle yaklaşanların sayısı da az değildir. Bu çerçevede bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Aynı kişiler değişik ortamlarda, değişik olaylar karşısında ve değişik muhataplarla farklı, hatta zıt söylemler telaffuz edebilmektedirler ki bu son derece doğaldır. Bu yüzden konuya *manichéen* bir bakış açısıyla yaklaşmak son derece yanlış olur.

Bu yazıda Ermeni topluluklarının en önemlilerinden ve en etkililerinden olan Fransa Ermeni cemaatinin Türkiye'ye bakış açısını irdelemeye çalışacağız. İlk olarak bu topluluğu tanıttikten sonra cemaatin ileri gelenlerinin lobicilik faaliyetlerini analiz edeceğiz ve Fransa Ermenilerinin düzenli yayınları ışığında bu topluluğun Türkiye'ye ve Türk halkına olan duygularını ölçmeye çalışacağız.

Fransa Ermeni Toplumu

Dünyadaki bütün Ermeni asıllıların toplamı 6,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Görüldüğü gibi son derece küçük sayılabilecek bu milletin en azından Batı Dünyası'ndaki tanınma oranı büyüklüğü ile ters orantılıdır, bu da konumuz olan propagandanın ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Ermenilerin aşağı yukarı 5 milyonu eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşamakta ve yaklaşık 3,5 milyonu 1991'den beri Ermenistan vatandaşlarıdır. Geriye kalan 1,5 milyon Ermeni diasporasını oluşturur. Diasporanın odaklandığı en önemli ülke Amerika Birleşik Devletleri olmakla birlikte (800

Dünyadaki bütün Ermeni asıllıların toplamı 6,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Görüldüğü gibi son derece küçük sayılabilecek bu milletin en azından Batı Dünyası'ndaki tanınma oranı büyüklüğü ile ters orantılıdır, bu da konumuz olan propagandanın ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.

000 kişi) Avrupa'daki en önemli topluluk Fransa'da bulunmaktadır. Günümüzde Ermeni asıllı Fransız vatandaşlarının sayısı 350 000 ilâ 400 000 arasında tahmin edilmektedir. Ayrıca 1991'den beri Ermenistan'dan göç devam etmekte ve Fransa, ABD ile birlikte, en önemli göç ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Bu tabloya Lübnan ve Kıbrıs gibi bazı Orta Doğu ülkelerini de eklemek gerekir ki sayıca küçük de olsa Lübnan Ermeni azınlığının özellikle 1980'lerde ASALA vasıtasıyla adını duyurduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Fransa Ermenilerinin büyük bir kısmı Paris ve çevresinde yaşamaktadırlar. 1930'lu yıllardan beri bazı Ermeni yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır, yoğun olarak buldukları en önemli yerler olarak Alfortville, Maisons-Alfort ve Issy-les-Moulineaux gösterilebilir. Ayrıca Marsilya ve Lyon gibi büyük şehirlerin etrafında da çeşitli Ermeni grupları yaşamaktadır.

Ermeni çağdaş milli mitolojisinde Fransa'nın ayrıcalıklı bir yeri olduğu tartışılmaz. 1914'den önce sadece 4 000 Ermeni barındıran bu ülkenin⁴ bu gün 400 000 Ermeni asıllı vatandaşı olması bunun kanıtıdır. Fransa'ya göç 1915'den itibaren başlamış, Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'ne katılması, Fransa'nın Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarının yoğun olduğu Adana bölgesinden çekilmesi (1921) ve Sèvres Antlaşması'nın Lausanne Antlaşması'yla kadük olması (1923) ile devam etmiştir. Ermeniler için Fransa bir sığınma devletidir. Birçok araştırmacı Ermeni diasporasının 'doğum belgesinin' 1915 olayları ve 'doğum yerinin' Fransa olduğu konusunda birleşmektedirler.

1925 ile 1938 yılları arasında 63 000 Ermeni Suriye'den, Lübnan'dan, Türkiye'den, Yunanistan'dan ve Sovyet Ermenistan'dan Fransa'ya göç etmişlerdir. Fransa seçimi 19. yüzyıldan beri bu ülkede aktif olarak bulunan bir Ermeni ticaret kolonisinin bulunmasına ve Ermenilerin sürgüne gittikleri Suriye ve Lübnan'daki Fransız varlığına bağlanabilir.

Fransız Ermenilerinin tarihinde ilginç ve acılı bir tecrübe İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yer alır. 1945'den sonra Stalin Ermeni diasporasının Sovyet Ermenistan'ına dönüşüne izin verir. Amaç Ermenistan'ın nüfusunu yükseltip Türkiye'den toprak talebine bahane hazırlamaktır. Bu çerçevede bütün dünyadan 100 000

³ «Sur la route avec les émigrés clandestins » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 20001, s. 12-21.

⁴ Hovanessian Martine, *Les Arméniens et leurs territoires*, (Paris : Autrement), 1995, s. 32.

Amaç Ermenistan'ın nüfusunu yükseltip Türkiye'den toprak talebine bahane hazırlamaktır.

Ermeni Ermenistan'a bir ütopyayı gerçekleştirmek için (İsrail gibi) isteyerek göç eder (NERKATH/ Geri dönüş). Bunların arasında 7 000 Fransız Ermenisi de bulunmaktadır. Bu tecrübe tam bir hüsrarla sonuçlanmış ve gidenlerin çok

büyük bir kısmı geri dönmüşlerdir. Kısacası Fransa ikinci defa bir sığınma ülkesi olmuştur. Ermenistan'ı bu terkediş Ermeni toplumunda bir bölünmeye sebep olmuştur. Diaspora ve Ermenistan'daki Ermeniler biraz daha uzaklaşmış, siyasi farklılıklar daha da göz önüne çıkmıştır. Ermenistan'dakiler daha çok Hınçak ve Ramgavar gibi partilere yakinken (Sovyet yanlısı), diasporada, özellikle Fransa'da, Taşnak partisi sempatanları öne çıkmıştır (Sovyet karşıtı). Bu bölünme diaspora ile Sovyet Ermenistan ilişkilerini germiş, uzun süreli ideolojik bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu rekabetin Ermenilerin Türkiye'ye bakış açısı ve Türkiye'ye karşı yürütülen politikalar açısından önemi büyüktür. 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca diaspora Ermenileri Türkiye'ye karşı daha 'şahince' bir tutum göstermişlerdir. Bu durumda Sovyet Ermenistan'ın politikalarında serbest olmamasının da payı vardır.

Ermenistan'a giden Fransız Ermenilerinin Fransa'ya dönüşü ile birlikte, Fransız Ermeni cemaatinin etnik görünümü de değişmeye başlamıştır. 1950'lerin başından itibaren Filistin ve Doğu Avrupa Ermenileri ve 1975'den sonra Lübnan Savaşı'ndan kaçan Ermeniler, İran İslam Devrimi'nden kaçanlar ve Türkiye'deki 1980 askeri darbesinden sonra Fransa'ya göç edenler, ayrıca Fransa'nın göçmen aileleri birleştirme politikasıyla bu ülkeye gelen Ermeniler, Fransız Ermeni cemaati için adeta bir taze kan olmuşlardır. 1980'lerde artık 1915 göçünün yarattığı cemaat değişmiş, genişlemiş ve çeşitlenmiş bir görünüm almıştır.

1988'deki büyük deprem, Batı'ya göçü tekrar canlandırmış ve Sovyet Ermenistan'ının çöküşünden itibaren gene Batı'ya ve özellikle Fransa'ya göç hızlanmıştır. Görüldüğü gibi Fransa Ermenileri tek bir kültür, tek bir coğrafi köken ve hatta tek bir dini inanış göstermemektedirler : **"Ermeni kökenli Fransızları ayıran çok büyük farklılıklar vardır...** Fransız orta sınıfı içinde erimiş Lübnan, İran, İstanbul kökenli Ermenice konuşan ama aynı zamanda kozmopolit olan Ermeni burjuvazisi... ; işçi sınıfından Türkçe veya Kürtçe konuşan Anadolu Ermenileri ki bunların çoğu muhafazakar Hıristiyan olup, geçmişleriyle ilgileri kalmamıştır ve

Dışardan, daha doğrusu Türkiye'den görünenin aksine, Fransa Ermenileri soydaşlarının Fransız toplumu içinde gereğinden fazla eridiklerini, kimliklerini kaybettiklerini ve en önemlisi yeterince Ermeni davasına angaje olmadıklarını düşünmektedirler.

Fransa Ermenileri soydaşlarının Fransız toplumu içinde gereğinden fazla eridiklerini, kimliklerini kaybettiklerini ve en önemlisi yeterince Ermeni davasına angaje olmadıklarını düşünmektedirler. Aşağı yukarı 350 000 Ermeni asıllı Fransızın içinde sadece 5 ilâ 20 bininin Ermeniliğe bağlı kaldığını iddia etmektedirler. Fransa Ermenileri'nin yayınladığı süreli yayınlar aracılığıyla 5 ilâ 10 bin Ermeni, Ermenistan, Karabağ ve diaspora ile ilgili haberleri takip etmekte ve sadece çok azı günlük hayatlarında Ermenice'yi kullanmaktadırlar. Ermeni okullarındaki çocukların sayısı toplam 2 000'i geçmemektedir.⁶

Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin en büyük korkusu genç Fransız Ermenilerinin 'dava'dan kopması, "soykırım"ı unutmaması, ve Ermenistan ile ilgilerini kesmesi olarak görünmektedir. Bütün azınlık gruplarının korkulu rüyası olan asimilasyon bu cemaatte de doğal olarak mevcuttur. Bu tehlikeye karşı alınan en önemli önlem, kurumlaşma, propaganda, ve dernekleşme olarak görünmektedir. Gerçekten de Fransız Ermenilerinin sıkı olarak nitelendirilebilecek bir dernek ve yayın ağı olduğunu belirtmek gerekir.

1920'lerden itibaren bütün göçmen gruplarda görüldüğü gibi, Ermeniler de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün dernek, siyasal gruplaşma, kilise gibi kurumlarını yeni ülkelere, yani Fransa'ya taşımışlardır. Kiliselerin yanında en önemli devamlılık siyasal

Arnouville, Alfortville, Issy-les-Moulineaux gibi banliyö şehirlerinin sosyal konutlarında sıkışıp kalmışlardır; Beyrut, Şam, Cezayir gibi önemli Ermeni şehirlerinden gelen 'eski' Ermeniler ki bunlar da kimliklerine ve dillerine çok bağlı ve 'Ermeni davası'nın militanlandırlar."⁵

Bu bölünmüşlük durumunun Türkiye açısından önemli bir sonucuna dikkati çekmek gerekir. Dışardan, daha doğrusu Türkiye'den görünenin aksine,

⁵ Ter Minassian Anahide, «Les Arméniens de Paris depuis 1945» in *Le Paris des étrangers*, (Paris : publications de la Sorbonne, 1994), s. 205-239.

⁶ *La Lettre de l'U.G.A.B.*, 15 Temmuz 1995, s. 2

partilerde görülmektedir. Bu partilerin en önde gelenleri arasında aşağıdakileri sayabiliriz :

- Hınçak Partisi Marksist ve popülisttir. Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'nin yanında yer alır, bu yüzden Fransa'daki etkisi kısıtlıdır.
- Taşnak Partisi ya da 'Ermeni Devrimci Federasyonu' 1914'den önceki Ermeni faaliyetlerinin önde gelen partilerindedir. 1918-1920 arasında Ermenistan Cumhuriyeti'nin yöneticileri bu partidendirler. Ermenistan'ın Sovyetleşmesinden sonra üyelerinin çoğu sürgüne gitmiş ve faaliyetlerini diasporada sürdürmüşlerdir. Bugün de en geniş Ermeni siyasal hareketi Taşnak olarak görülmektedir.
- Ramgavar Partisi ise Ermenilerin liberal burjuva kesimini temsil etmektedir. Daha çok elit ve zengin tabakaya hitap eder. Ermeni Genel Yardımlaşma Birliği isimli kurum bu partiye bağlıdır.

1930'lardan itibaren, bu partilere bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün Ermeni teşkilatları Fransa'ya taşınmıştır. Bu teşkilatların, ki bir çoğu yardımlaşma dernekleridir, Ermeni kimliğinin Fransa'da korunmasındaki katkıları yadsınamaz.⁷

Bu dernek ağında en başarılı olan Taşnak Partisi olarak görülmektedir. Partinin Paris'teki merkezi aynı zamanda birçok derneğin de merkezi durumundadır, bunlardan en önemlileri 'Nor Seround'⁸ ve 'Fransa Ermenileri'nin Mavi Haçı'dır.⁹ Gene bu merkezde 'Ermeni Kültür Evi',¹⁰ Genç Taşnaklar Hareketi (ki

⁷ Hovanesian Martine, *Le lien communautaire, trois générations d'Arméniens*, (Paris : Armand Colin, 1992), s. 122.

⁸ Nor Seround Taşnak Partisi'nin gençlik koludur. Bir çok panel bu teşkilat tarafından organize edilir. Fransa ileri gelenlerinin davet edildiği bu haftalık panellerin konusu 'tekrar birleşmiş' Ermenistan üzerinedir. Lobıcilik faaliyetleri oldukça ileridir.

⁹ «La Croix Bleu des Arméniens de France », Taşnak Partisi'nin bir organıdır, % 99'u kadın olmak üzere bin kadar üyesi vardır. 18 şubesi bütün Fransa'yı kapsar. Dil, dans, tiyatro, koro dersleri düzenler ayrıca birçok konferans, seminer de bu dernek tarafından düzenlenmektedir. Çocuk kampları, yaşlı Ermenilere yardım gibi faaliyetleri de vardır.

¹⁰ İlk önce Taşnak Partisi'nin inisiyatifıyla kurulan 'Ermeni Kültür Evleri' günümüzde Fransa'nın bütününe yayılmış olarak çalışmaktadırlar. Ancak Fransa topraklarındaki on kadar evin birkaçı Taşnak'ın kontrolünden çıkmıştır. En aktifi Paris banliyösündeki Alfortville'de bulunan evdir. 1977 yılında 7 öğrenciyle kurulan bu ev bugün 200 öğrenciye ulaşmış, 20'den fazla devamlı aktiviteler sunmaktadır. Bu evler de Ermeni kimliğini korumada ve lobıcilik faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Alfortville'deki Ermeni Kültür Evi'nin dinamik olmasının başlıca sebebi bu şehrin belediyesinden büyük destek almasıdır, bu küçük şehrin nüfusunun 1/6'sinin Ermeni asıllı olduğunu unutmamak gerekir.

**Taşnak Partisi'nin rakibi
Hınçak Partisi'nin de
etrafında birçok dernek
bulunmaktadır.**

Hayastan isimli bir yayın organları vardır), 'Ermeni İzcileri',¹¹ gibi teşkilatlanmalar görülebilir.

Siyasi plandaki iki başlılık, dernekler bazında da görülmektedir. Taşnak Partisi'nin rakibi Hınçak Partisi'nin de etrafında birçok dernek bulunmaktadır. Bu Sovyet yanlısı Parti'nin kuruluşları, Ermenistan kurulduğundan beri diğer derneklere yaklaştırmaya başlamışlardır. Bu kuruluşların başlıcaları 'Kızıl Haç' (ki Mavi Haç'ın rakibidir), 'Fransız Ermeni Gençliği Hareketi' (*Mouvement de la Jeunesse Arménienne de France, J.AF.*), 'JAF yanlısı İzciler Organizasyonu' (*Organisation des Scouts jafistes*) olarak belirtilebilir. JAF Fransa'nın kurtuluşu sırasında kurulmuştur, bu dönemde Fransız Komünist hareketinin ne kadar güçlü olduğu göz önünde bulundurulursa Hınçak'ın bu dönemdeki önemi daha iyi anlaşılabilir. 1948'den itibaren Décines, Lyon, Valence, Paris, Alfortville, Sevrans gibi şehirlere yayılmıştır. Ancak daha çok Sovyet Ermenistan'ı ile ilgilendiği için diasporada çok büyük bir yankı uyandırmamıştır. Dernek iki bölümden oluşur, daha yaşlıların bulunduğu Fransa Ermenileri Fransız Kültür Birliği (*Union Culturelle Française des Arméniens de France*) ve daha gençlerin bulunduğu adı geçen JAF. Özellikle 1960'lara kadar bu iki derneğin düzenlediği balolar, tiyatro gösterileri vb. bütün Ermenilere hitap etmekteydi.

Son olarak Ramgavar Partisi'nin etrafındaki dernekleri belirtebiliriz. Elit tabakasının partisi durumunda olan bu partinin en önemli kuruluşu 'Ermeni Yardımlaşma Genel Birliği'dir (*Union Générale Arménienne de Bienfaisance U.G.A.B.*). Oldukça eski bir dernek olan bu kuruluş (1906'da Kahire'de kurulmuştur), 1910'lu yıllardan beri Marsilya'da faaliyet göstermektedir. Bütün Avrupa'da 22 000 üyesi vardır ve son derece güçlü bir mali yapıya sahiptir. 1990'larda sermayesinin 700 milyon Frank'a ulaştığı söylenmektedir. Bu servet sayesinde birçok okul ve kültür merkezini de işletmektedir. Ayrıca biri Suriye'de diğeri ise ABD'de olmak üzere iki de tatil kampı her yaz bu dernek tarafından düzenlenmektedir. Ermenistan ile ilişkileri oldukça güçlüdür. Ramgavar Partisi'nin görüşüne göre Sovyet Ermenistan'ı Türkiye'ye

¹¹ Ermeni İzcileri sportif müsabakalarla gençleri kendine çekebilmektedir. Avrupa'ya ve Amerika'ya yerleşmiş 57 şubesi bulunur. Son derece güçlü bir ilişkiler ağına sahiptir. Bütün şubeler 'Homenetmen' isimli bir merkezden yönetilir.

Aralarında ideolojik ayrılıklar olsa da hepsini birleştiren nokta zaten çok küçük olan bu milletin diasporada kaybolmasını önlemektir.

karşı en büyük güvenceydi, 1989'dan sonra da mali kaynaklarının büyük bir bölümü gene Türkiye'ye karşı güçlü bir Ermenistan'ın yapılandırılması için kullanılmaktadır. Kısacası bu partinin ve etrafındaki derneklerin kaynaklarının büyük bir kısmı Ermenistan'a

yönelmekte ve diasporayı ihmal etmektedir. Gene de Fransa'daki 5 şubesiyle (Marsilya, Lyon, Vienne, Valence ve Paris) UQAB Fransa Ermenileri'nin zengin tabakasına hitap eder, Paris'teki Ermeni Etütleri Kütüphanesi (ki 30.000 cilt belge bulunmaktadır) gene bu dernek tarafından işletilmektedir. Ayrıca Raimcy'de bulunan Tebrozassère Ermeni Okulu, Paris'teki Ermeni Öğrenciler Evi ve Manukyan Kültür Merkezi yine bu derneğe bağlıdır.

Bütün adı geçen siyasi partiler ve bunlara bağlı dernekler Fransız Ermenilerinin sosyal yaşam çevrelerini oluşturmaktadırlar. Aralarında ideolojik ayrılıklar olsa da hepsini birleştiren nokta zaten çok küçük olan bu milletin diasporada kaybolmasını önlemektir. Hepsisi, kendi çaplarında, sosyal faaliyetlerin yanında *de facto* birer propaganda kurumları haline gelmişlerdir. Söylemek istediğimiz bu derneklerin sosyal faaliyetlerinin yanında Ermeni cemaatinin Fransa'daki görünürlüğüne de (*visibilité*) katkısının yadsınamaz olduğudur.

Genç nesillerin bu dernek faaliyetlerine aktif olarak katılmaya devam ettikleri gözlemlenebilir. Ancak bu faaliyetlerin mahiyetinde ve derneklerin doğasında bir değişiklik olduğu da yadsınamaz. Bütün göçmen topluluklardaki gibi, ki bu Fransa'daki Türkler için de geçerlidir, üçüncü ve daha genç nesillere mensup olanlar 'anavatan' kavramından uzaklaşıp kendi vatanları olarak gördükleri doğdukları ülkeye odaklanmaktadırlar. Anavatana olan bağlılık sürse de göç kavramı sulanmakta, faaliyetler her geçen gün yaşanan ülkeye yönelmektedir. Bu durum Fransız Ermenilerinde de görülebilir. Yeni dernek faaliyetleri buna bir örnektir. Fransa'da adı geçen partilere bağlı olmadan çalışan 300'den fazla Ermeni derneği bulunmaktadır. Bu noktada Fransa'da sivil toplum örgütlerinin çok güçlü ve yaygın olduklarını da vurgulamak gerekir. Bu dernek ağı her meslek ve sosyal kategoriye içine alacak şekilde gelişmiştir. Partilere bağlı derneklere bir tepki olarak doğan bu kuruluşlar kültürel, sosyal ve mesleki faaliyetlerin yanında dolaylı olarak lobicilik aktivitelerine de katkıda bulunmaktadırlar.

Yardımlaşma dernekleri, spor klüpleri, dans grupları, kültür dernekleri ve mesleki birlikler bu ağı oluştururlar. İki önemli meslek kuruluşunu belirtmemiz gerek: 'Fransa Ermeni Doktorlar Birliği' ve 'Ermeni Mesleklerarası Grubu'.

Bu listeye eklenmesi gereken birkaç kuruluş daha vardır. 1975-1985 arası, yani Ermeni teröristler Türkiye karşıtı cinayetlerini sürdürürken kurulan ve terörist faaliyetlere destek olma, bu faaliyetlerin lehine kamuoyu oluşturma amacını güden dernekler de göz ardı edilmemelidir. 'Ermeni Milli Hareketi' (*Mouvement National Arménien*, M.N.A), Fransız Ermeni Dayanışması (*Solidarité Franco-Arménienne*) ve Toprak ve Kültür Derneği (*Terre et Culture*) bunlardan bazılarıdır. Bu son dernek oldukça geniş bir ağa sahiptir. 1977'de teröristlere destek vermek için Ermeni militanlarca kurulan derneğin bugün Fransa'da 250 üyesi bulunmaktadır, ayrıca İsviçre'de, İngiltere'de, Arjantin'de, Ermenistan'da ve ABD'de şubeleri vardır. 1991'den beri bu dernekler *Union Internationale des Organisations Terre et Culture* (UIOTC) isimli bir federasyonda birleşmişlerdir. Siyasi partilerden bağımsız olan bu dernek, 1990'larda 'Ermenistan'a dönüş' için çalışmaktadır.

7 Aralık 1988'de Ermenistan'da yaşanan büyük deprem yeni apolitik inisiyatiflerin doğmasına vesile olmuştur, bütün diaspora, özellikle Fransız Ermenileri, 530 000 evsiz Ermeni'ye yardım için çeşitli organizasyonlar yapmış, dernekler kurmuşlardır. Bu olay diaspora Ermenileri'nin 'yeniden uyanışları' olarak nitelendirilmektedir. Fransa'da yardım için bir düzine dernek harekete geçmiştir, bunlar içinde 'Croix Bleu des Arméniens de France' gibi eski dernekler olduğu gibi, 'Aznavour Pour L'Arménie', 'SOS Arménie' gibi yeni kurulan dernekler de vardır. Özellikle sanatçı Charles Aznavour'un önderliğinde kurulan 'Aznavour pour L'Arménie' 1989'dan beri son derece faal bir şekilde çalışmış ve Fransız kamuoyunda Ermenistan'a karşı bir sempatinin uyanmasında büyük rol oynamıştır.

Fransız Ermenilerinin hayatında Ermenistan'la ilgili son 15 yılda önemli gelişmeler olmuştur: 1988 depremi, 23 Eylül 1991'de bağımsız Ermenistan'ın ilanı ve Azerbaycan ile yaşanan Dağlık Karabağ sorunu bunların arasında sayılabilir. Ermenistan'ın kuruluşu Fransız Ermenilerinde yeni bir bölünmeye yol açmıştır. Bir kısmı Ermenistan'ın yaşamak için komşusu Türkiye ile yakınlaşması gerektiğini düşünüp, bir realpolitik duruşu savunurken, diğer bir kısım ne olursa olsun Türkiye ile hiçbir şekilde ilişkiyi onaylamamakta, ve Ermenilerin milli davası olan

"soykırım"ın tanınmasını her türlü yakınlaşmaya önkoşul olarak görmektedir.

Ermenistan'ın siyasi geleceği ile ilgili bölünmeyi önlemek için 1991'de Paris'te 'Ermeni Dernekleri Forumu' isimli bir kuruluş meydana getirilmiştir.¹² Amaç kilise, siyasi partiler ve bu partilerin etrafındaki eski derneklerin artık cevap veremediği Fransız Ermenilerini canlandırmaktır. Günümüzde 1988 depreminden sonra kurulmuş 60 kadar Ermeni derneği bu foruma üyedir. Forumun kuruluşunda üç ana amaç güdülmektedir. Birincisi Fransız Ermeni topluluğunu resmi olarak temsil edecek bir kurum yaratmak olarak tanımlanabilir. Gerçekten de Fransız siyasal sistemi Türk siyasal sistemine benzer bir şekilde cemaatler üzerine değil kişiler üzerine kurulmuş olduğu için bugüne kadar Ermeni toplumunu resmi olarak temsil eden bir kurum olamamıştır. Ancak 1990'lardan itibaren Fransa'daki çeşitli gruplar, ki bunların başında Cezayir, Tunus, Türkiye gibi ülkelerden gelen göçmen grupları bulunmaktadır, bu tip cemaatleşme imkanını bulmuşlardır. Aynı örneği takip ederek Fransız Ermenileri de bu Forumla cemaatleşme cabası içinde görülmektedirler. Bu çabaların lobıcılık faaliyetlerini güçlendireceği açıktır. Bu güçlenmenin en büyük kanıtı Fransız Parlamentosu'ndan geçen "Ermeni Soykırımı" Kanunu'dur. Kısa bir gelecekte bu forumun ABD'deki National Assembly of Armenians kadar güçleneceği düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında Forumun 'Ermeni Davası'na, "soykırım"ın tanınması, Ermenistan Fransa ilişkileri gibi konularda Fransa'da güç kattığı söylenebilir.¹³ Forumun ikinci amacı Fransa Ermeniliği'ni sürdürebilmektir.¹⁴ Hakikaten de Türkiye'den görüldüğünün aksine Fransa Ermenileri'nin en büyük korkularından biri asimilasyondur. Bu asimilasyon Ermeni ileri gelenlerinin gözünde 'dava'nın terk edilmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden de Ermeniliği koruyacak her türlü çalışma takdir toplamaktadır. Gene Ermeni entelektüellerinin gözünde Fransa'da ünlü olmuş bir Ermeni asıllı Fransız'ın hayattaki amaçlarından biri 'Ermeni Davası'na faydalı olmak olmalıdır. *Les Nouvelles D'Arménie* isimli dergide yapılan bütün röportajlar bu konu üzerinde dönmekte, Ermeni olduğunu açık ve net bir şekilde ilan etmeyenler kötü gözle görülmektedir.

¹² «Les associations arméniennes ont décidé d'évoluer vers une structure à l'image du Conseil représentatif des institutions juives de France (Crif)», *Libération*, 22.02.2001.

¹³ «Etats-Unis : un modèle à méditer. Lobbying mode d'emploi» in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 8-9.

¹⁴ *La Lettre de l'UGAB*, 15 Temmuz 1995, s. 2.

Önemli olan, Le Monde, Libération gibi önemli gazetelerin konuya eğilmeleri ve Ermeni tezlerinin kamuoyunda yankılanmasını sağlamalarıdır.

Mesela asıl ismini kullanmayan Ermeni asıllı ünlü Fransız sinema yönetmeni Henry Verneuil'ün Ermeniler'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan Marsilya'ya göçünü konu eden Mayrig isimli filmini cemaatin baskısıyla çektiği bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Ermeni ileri gelenlerinin gözünde Fransız Ermenileri'nin görevi iki tanedir: birincisi asimile olmamak, yani kendi Ermeniliğini korumak diğeri de 'davayı' Fransız kamuoyuna mümkün olduğu kadar maletmek.

Son olarak bu forumun amaçları arasında Fransız Ermeni cemaatiyle Ermenistan arasında köprü olmak vardır. Çeşitli hayır faaliyetleri Ermenistan'da bu forum tarafından organize edilmekte, bağların gevşemesine izin verilmemeye çalışılmaktadır.

Bütün bu amaçların önünde, bu forumun baş amacının Ermeni cemaatini birlik olarak tutmak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun için forumun cemaatin güvenini kazanması gerekmektedir. Ne de olsa partilere bağlı dernekler köklü ve tarihi kuruluşlardır, bu durumda onların üzerine çıkmak zor olmaktadır. Bu güveni kazanıp cemaat içinde ve Fransız kamuoyunda inanılır olmanın tek yolu medyatik olmak gibi görünmektedir. İşte bu yüzden de kurulduğundan beri Forum birçok konuda medyada ses getirecek lobicilik faaliyetleri yürütmüştür. Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'in Le Monde gazetesinde yazdığı ve "soykırım"ı reddeden yazısı üzerine açılan davaya Forum müdahil olarak katılmış, ve Lewis aleyhine bir kamuoyu yaratarak, tarihçinin mahkum olmasında önemli katkısı olmuştur.¹⁵ Gene ünlü Fransız tarihçi Gilles Veinstein'in Collège de France'da kurulacak Türk ve Osmanlı Çalışmaları Kürsüsü'ne seçilmesi söz konusu olduğunda, bu tarihçinin 1995'de yazdığı "Ermeni soykırımı"nın kesin olmadığı yönündeki yazısı tekrar çıkarılmış ve kendisine karşı büyük bir kampanya Forum tarafından organize edilmiştir. Bütün çabalara karşın bugün Gilles Veinstein bu kürsünün başındadır. Ancak bu olayda önemli olan, *Le Monde, Libération* gibi önemli gazetelerin konuya eğilmeleri ve Ermeni tezlerinin kamuoyunda yankılanmasını sağlamalarıdır. Bu açıdan bakıldığında Forum, Ermeni cemaatinin güvenini kazanmış, onu resmî olarak temsil

¹⁵ «Procès Lewis» in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 1994, s. 17.

etmeye aday olmuş görünmektedir. Kaldı ki, Fransız Parlamentosu'nda kabul edilen, "Ermeni soykırımı"nı tanıyan yasada da Forumun propagandası önemli rol oynamıştır.¹⁶ Bu propagandayı tek parça (monolithique), kemikleşmiş ve tamamen rasyonel olarak görmek yanlış olur. Şimdi bu konuyu incelemeye çalışacağız.

Lobicilik ve Propaganda

İlk önce bu iki kavramı tarif etmemiz gerekmektedir. Anglosakson ülkelerde pozitif bir kavram, olarak kabul gören lobicilik Latin siyaset kültüründe (ki buna Türkiye'yi de katabiliriz) tam aksine negatif olarak nitelendirilmektedir. Her devirde ve her toplumda baskı grupları, çıkar grupları ya da güç grupları olarak nitelendirebileceğimiz topluluklar olmuştur ve olacaktır. Mesleki, siyasi, etnik, dinsel veya coğrafi gruplaşmalar bu baskı gruplarına en iyi örnekleri teşkil ederler. Hatta daha ileri giderek sanayileşme sonrası batı toplumlarında zevk ve boş zamanları değerlendirme açısından bir araya gelenlerin siyasi baskı grubu oluşturdukları görünebilir, bu duruma en iyi örnek Fransa'daki çok güçlü avcılar lobisidir. Gene de lobicilik deyince akla ekonomik çıkar grupları ve etnik gruplar gelmektedir. Bu konuda yeni parametre Avrupa Birliği'dir, çünkü Avrupa Birliği'nin gerektirdiği entegrasyon egemenlik kavramını merkezi devletten üç ayrı güç odağına kademeli olarak geçmesini öngörmektedir. Bunlar da supranasyonal olarak nitelendirilen Avrupa Komisyonu, intranasyonal olarak nitelendirilen üye ülkeler içindeki bölgesel yönetimler ve toprak kavramından bağımsız olarak sivil toplumdur.¹⁷ Bu durumda Avrupa Birliği ülkelerinin tümünde lobiciliğin güçlenmesi kaçınılmazdır.

Bu güne kadar siyaset kültürlerinde bireyleri cemaatlerden üstün tutan Fransa gibi ülkelerde bile bölgesel ve etnik cemaatleşme artık kabul görmeye başlamış görünmektedir. Bölgesel cemaatleşmeye Korsika, Alsace ve Bretagne en iyi örnekleri teşkil edebilirler. Yine aynı ülkede etnik ve dinsel cemaatleşme de sancılı da olsa kabul görmeye başlamıştır. Müslüman göçmenlerin kurumlaşmasına göz yumulmakta, hatta bu

¹⁶ Forum'un çalışmalarının geniş bir özeti için bakınız : « Les 3 ans du Forum » in *Les Nouvelles d'Arménie*, haziran 1996, s. 30-31.

¹⁷ AB'deki lobicilik faaliyetleri hakkında bakınız, Quermonne Jean-Louis, *Le système de l'Union européenne*, Paris : Montchrestien, 1994, s. 93.

Bu çerçevede ABD’de olduğu gibi Fransa’da da bir kurumlaşmış Ermeni lobisinin gitgide güçleneceğini öngörmek zor değildir.

kurumlaşma cesaretlendirilmektedir. Bu çerçevede ABD’de olduğu gibi Fransa’da da bir kurumlaşmış Ermeni lobisinin gitgide güçleneceğini öngörmek zor değildir. Daha önemlisi Fransız kamuoyunun bu faaliyetleri her geçen gün daha çok kabul etmesi ve normal olarak görmesidir.¹⁸ İşte bu durumda Fransa’daki Ermeni toplumunun bazı kesimlerinin üzerlerine görev olarak aldıkları Türkiye aleyhine ve Türkiye’nin “soykırım”ı tanınması yönünde propaganda kamuoyunda yankı bulmaktadır.

Bu aşamada propagandanan ne anladığımızı da belirtmek gerekir. Kısaca ‘propaganda’yı kamuoyu oluşturma olarak tanımlayabiliriz. Çeşitli tarifler arasında siyasi açıdan en geniş şudur:

‘Bir memleketin iç ve dış politikasına dair herhangi bir davanın kazanılmasında rolü ve yardımı olan şahıslar, zümreler ve kitlelere tesir yapabilecek faaliyetlere propaganda denir’.¹⁹ Bu tarif konumuz olan propaganda çeşidine uymaktadır. Propagandanın amacına gelince Osman Özsoy’un tarifi şöyledir: ‘Fertlerin kabule zorunlu olmadıkları bir düşünceyi, istekleriyle kabule, yapmaya zorlanamayacakları bir hareketi istekleriyle yapmaya yöneltmektir’.²⁰ Konumuz açısından bu tarifi eksik olduğunu düşünüyorum. Son analizde, prensipte fertlerin hiçbir fikri kabule zorunlu olmadıklarını varsayarsak, bu tarif her açıklanan düşünceyi propaganda olarak nitelendirmemiz gerekir ki bu da abartılı olur. Kaldı ki Ermeni propagandasının amacı fertleri değil toplumu ve toplum aracılığıyla siyasi erki etkilemektir. Bu spesifik propagandada fertleri etkilemek amaç değil ancak araç olarak görülebilir.

Bu düşünceler bizi spesifik olarak Fransa Ermeni cemaatinin propagandasına getirdi. Bu propagandanın iç içe geçmiş iki amacı olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi her ne yolla olursa olsun, Fransa’nın Türkiye devletine “1915 Ermeni soykırımını” tanıması

¹⁸ Fransa’daki lobicilik faaliyetlerinin gelişimi üzerine bakınız Lamarque Gilles, *Le Lobbying*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1994).

¹⁹ Başdoğan Ferhat, *Propaganda*, (Ankara : Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları), 1960, s. 3.

²⁰ Özsoy Osman, *Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma*, (İstanbul : Alfa, 1998), s. 7.

**Amaç Fransa'nın
Türkiye'ye siyasî,
ekonomik ve psikolojik
baskı yapması ve Türkiye
devletinin 1915'olaylarının
bir "soykırım" olduğunu
tanımasını sağlamaktır.**

yolunda baskı yapmasını sağlamaktır. Bu amaç birkaç etaplı bir faaliyet planı gerektirmektedir. Birinci etap Fransız kamuoyunu "soykırım"ı gerçek ve tarihi bir olay olduğuna ikna etmektir, ikinci etap aynı kamuoyunun Fransız Parlamentosu'na, Senato'suna, Hükümeti'ne, Fransız Şehirlerinin Belediye Meclisleri'ne, kısacası devletin bütün organlarına baskı yapmasını sağlamaktır. Üçüncü etap adı geçen organların resmî olarak "soykırım"ı tanımaları ve bu yolla onu bir tez halinden meşru bir tarihi gerçeğe çevirmeleridir. Bilindiği gibi bu üç etap Fransa'da hemen hemen tamamen gerçekleştirilmiş durumdadır. Bundan sonrası etaplar Türkiye'ye yöneliktir. Amaç Fransa'nın Türkiye'ye siyasî, ekonomik ve psikolojik baskı yapması ve Türkiye devletinin 1915'olaylarının bir "soykırım" olduğunu tanımasını sağlamaktır. Fransız Ermenileri'nin büyük bir çoğunluğu için son amaç bu gibi görünmektedir. Ancak propagandaya hakim çevrelerin (Ermeni politikacılar, gazeteciler, dernek ileri gelenleri vs.) daha ilerki etapları da hesap ettikleri görünen bir gerçektir. Bu etaplar tanınmadan sonra Türkiye'den tazminat talebi ve en nihayet Ermeni literatüründe 'Batı Ermenistan' olarak nitelendirilen Kars bölgesinin Türkiye'den kopartılıp Ermenistan'a dahil edilmesi olarak basite indirgenebilir.²¹ Elbette bu etaplar ütopyadan ileri geçmemektedir.

İkinci amaç daha soyut olarak karşımıza çıkmaktadır, Fransa Ermenileri'nin propaganda çalışmaları Türkiye'ye karşı kamuoyu yaratmayı genele yaymış durumdadır. Yani **Türkiye'yi ilgilendiren her konuda Ermeniler Türkiye'yi haksız gösterme çabasımdadırlar. Bu konunun Ermenilerle ilgili olup olmaması bir önem taşımamaktadır. Amaç ilkel, antidemokratik, vahşi bir Türk devleti ve bazen de, ki bu en kötüsüdür, bir Türk milleti imajını Fransa'da yaymaktır. Les Nouvelles d'Arménie**

²¹ « Séparer les bourreaux et les victimes » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 1995, s. 40-41

²² Bu aşamada önemli birkaç noktayı belirtmek gerekir. *Les Nouvelles d'Arménie* isimli dergi 1994'den beri aylık olarak yayınlanmakta ve sert sayılabilecek bir çizgiye sahiptir. Sadece abonelere gönderilen kuşe kağıda basılı, tamamen Fransızca, bol reklam içeren bir dergidir. Hitab ettiği topluluk Fransız kamuoyu değil Fransız Ermenileri'dir. Bu satırların yazarı gibi bir avuç araştırmacı dışında dergiyi sürekli okuyanlar genelde genç nesil Ermeniler'dir. Kısacası bu dergide yayılan kötü Türkiye imajı Fransızlar'ı değil Fransız Ermenileri'ni etkilemektedir ki yeni nesil Ermeniler'in Türkiye'ye ve Türkler'e bakış açısını değiştirmelerine engel olmaktadır.

isimli aylık dergide Türkiye'nin haksız olduğu iddia edilen şu konularda makaleleri bulduk:²²

- **Türkiye ve komşularıyla ilişkileri:** doğal olarak Ermenistan'ın da bulunduğu bölgedeki ikili ilişkiler dergide önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ilginç olanı Türkiye'nin bölgede yalnız, izole ve bütün komşularıyla kötü ve düşmanca ilişkiler içinde olduğu intibasını uyandırmak isteğidir. Savunulmak istenen tez açıkça Türkiye Devleti'nin uzlaşmaz, *irrédentiste*, ve saldırgan olduğudur.²³ Türkiye'nin Yunanistan,²⁴ Kıbrıs,²⁵ Bulgaristan, Gürcistan, hatta İran ve Irak ve Suriye ve a fortiori Ermenistan ile olan ilişkilerinde 'haklı' taraf daima Türkiye'nin karşısındaki taraftır. Bu ilişkilerden en çok yer tutanı elbette Türkiye ve Azerbaycan ilişkileridir. İki ülke tekmiş gibi gösterilmekte²⁶ Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi sorunlarından mesul gösterilmektedir. (Karabağ sorunu, Türkiye sınırının kapalı olması, ambargo, vs.)
- **Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri:** bu konuda makaleler, röportajlar, araştırma yazıları sayısız denecek kadar çok karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak yayılmak istenen tez Türkiye'nin Avrupa Birliğine 'layık' olmadığıdır. Yeterince demokratik olmadığı, ekonomisinin zayıf olduğu, insan hakları ihlallerinin olduğu en sık tekrarlanan tezlerdir.²⁷ Ama elbette Türkiye AB yaklaşmasının en önemli önkoşulu "soykırım"ı tanımak olarak gösterilmektedir. Derginin makalelerinden edinilen intiba, eğer bu tanım yapılsa diğer negatif kavramların bir anda silineceği yolundadır. Dergiye göre Türkiye'deki insan hakları sorunları, demokrasi eksikliği gibi problemlerin kökünde "soykırım"ı tanımamak gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye AB ilişkilerindeki bütün sorunlar alkışlanmakta²⁸ ve bütün yakınlaşmalar son derece eleştirilmektedir.²⁹

²³ « Turquie et ses voisins : le torchon brûlé » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 27.

²⁴ « Le retour des tensions gréco-turques » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 1994, s. 32-33, « Tensions en Mer Egée » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mart 1996, s. 22.

²⁵ « Une République bananière au cœur de la Méditerranée : les multiples casinos de la zone occupée servent au blanchiment de l'argent sale de la mafia turque » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 2000, s. 20, « Chypre : Ankara cloué au pilori » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 2001, s. 12.

²⁶ *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 1994, s. 16-19.

²⁷ *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 1995, s. 18.

²⁸ « Le camouflet des Quinze : l'Europe ferme ses portes à la Turquie » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 1998, s. 24-25.

²⁹ « Turquie: quelle place en Europe ? Contradiction entre la Commission européenne et le Parlement de Strasbourg sur les conditions de l'intégration d'Ankara » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 2000, s. 32-35.

- Gene Türkiye aleyhine yazıların son derece sık olarak bulunduğu bir konu **Kürt sorunu**dur. Bu onlarca makalede verilmek istenen fikir, Kürtlerle Ermenilerin "Türkler tarafından ezilmiş birer millet olarak" bir nevi kader birliği içinde bulduklarıdır.³⁰ Türkiye Kürtleri'ne geniş desteğin ötesinde PKK'ya ve Abdullah Öcalan'a verilen yer çarpıcıdır. Özellikle Öcalan'ın mahkemesinden sonra dergi yargının tarafı olduğu, PKK şefinin kötü koşullarda tutulduğu gibi konulara geniş bir yer ayırmıştır.³¹ Bu konuda en önemli sonuç Türkiye'nin Kürt sorununun çözülmesi için yapması gereken ilk şeyin "soykırım"ı tanınması gerektiği tezidir. Dergiye göre Ankara'nın Güney Doğu politikası 1915'in bir devamından ibarettir. Bütün makale ve röportajların okunmasından sonra geriye kalan intiba, Türklerin Kürtlere kötü davranmasının "normal" olduğudur. Bu *manichéen* yaklaşım diğer azınlık konularında da kendini göstermektedir.³² İlginç olan nokta derginin Türkiye Ermenileri konusunda son derece sessiz görünmesidir. Anlaşılan Fransa Ermenileri Türkiye Ermeni azınlığını yeterince angaje bulmamakta, azınlığın "soykırım"ın tanınması için çaba göstermemesine, Ankara'nın yanında bir tavır koymasına içerlemektedir. Türkiye Ermeni Azınlığı ile ilgili tek tük yazılar daha çok dini konulardadır.³³ Oysa bu azınlığın çeşitli sorunları olduğu bilinmekle beraber, örneğin vakıf malları gibi, bu konularda hemen hemen hiç makale bulunmamaktadır. Fransa Ermenileri'ne göre diasporanın en pasif kısmını Türkiye Ermenileri oluşturmaktadır.
- **Türkiye'nin ekonomik sorunları** hakkında da sık sık yazılar görmekteyiz. Son analizde bu yazılardan çıkan sonuç Türkiye'nin bir mafya ülkesi olduğu, bir 'muz cumhuriyeti' konumunda bulunduğu ve bu ekonomik sorunların gene 'normal' olduğudur. Gene dergiye göre bu problemler her halukarda Türkiye'nin bir Avrupa Devleti olmadığını göstermektedirler. Çelişkili olarak, aynı dergi Türkiye'yi büyük ve komplocu bir bölgesel güç olarak göstermekten çekinmemektedir. Etnik merkezci (**ethnocentrique**) bir bakış

³⁰ « Arménie-Kurdistan : une alliance naturelle » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 1996, s. 22-23, « Tous avec le PKK » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1999, s. 8-9.

³¹ « Abdullah Öcalan va mal » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Temmuz-Ağustos 2000, s. 11.

³² « Anatolie où sont tes enfants Grecs ? » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 2000, s. 8.

³³ « Décès de Sa Béatitudo karékine II : la communauté d'Istanbul en deuil » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1998, s. 34-35.

açısıyla Türkiye'nin bölgedeki her girişimi Ermenistan'a karşı yapılmış olarak gösterilmektedir.³⁴

- Ana hatlarıyla verdiğimiz bu Türkiye ile ilgili haberler ve yorumlar listesine son olarak Türkiye'nin iç politikasıyla ilgili olanları da eklemek gerek. Burada önemli olan nokta şudur: bu iç politikayla ilgili yazılar Ermenistan iç politikasıyla ilgili olanlardan az olsa da paradoksal olarak Fransa iç politikasıyla ilgili olanlardan kat be kat fazladır. Öyleki derginin yazarlarının siyasal hayatı Ermenistan ve Türkiye etrafında dönmektedir. Fransa iç politikasına ait haber ve yorumlar sadece ve sadece Türkiye ve Ermenistan'a yönelik ve daha önemlisi "soykırım"a yönelik yazılar halinde yer almaktadır. Aşısı sağ dışında siyasi yelpazenin her kesiminden politikacıyla röportajlar yapılmakta ancak sorular sadece "soykırım" etrafında dönmektedir. Gene de "soykırım"ın Fransa tarafından tanınmasına yaklaşımından dolayı Sosyalist Parti'ye biraz daha az sempati duyulduğu hissedilmektedir.³⁵ Bu konuya daha sonra geleceğiz.

Son on yılda Fransa Ermeni cemaatinin Türkiye'ye karşı (kelimenin her anlamıyla) yürüttüğü propagandaya iki yeni parametre eklenmiştir: Bunlardan birincisi daha önce de kısaca değindiğimiz Avrupa Birliği'nin önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmasıdır. Sancılı hatta *chaotique* de olsa son on yılda Türkiye A.B. ilişkilerinin sıklaştığı yadsınamaz, daha doğrusu bu son on yılda A.B.'ye entegrasyon Türkiye'nin 'devlet politikası' haline gelmiştir. Bu durumda Fransız Ermenileri Türkiye'ye karşı yeni bir koz elde ettiklerini düşünmektedirler. Avrupa Birliği yeni ve Fransa'dan daha güçlü bir baskı organı olarak görülmektedir. Bu yüzden de hem Brüksel'e doğru (Avrupa Komisyonu) hem de Strazburg'a doğru (Avrupa Parlamentosu) yoğun bir baskı başlamıştır. Bu baskının amacı Komisyon'un ve Parlamento'nun Türkiye'nin adaylığına vazgeçilmez önkoşul olarak "soykırım"ı tanımamasını koymasını sağlamaktır. Avrupa Parlamentosu'nun kabul ettiği son raporla bu lobcilik kısmen amacına ulaşmıştır, ancak Parlamento'nun gücü ve yetkileri Brüksel'e nazaran son derece düşük olduğundan bu baskılar devam etmektedir.

³⁴ «Gaz Turkmène et allumettes turques » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 2000, s. 7.

³⁵ «Soykırım »in Fransa Parlamentosu'nca tanınmasından önce yazılan bir yazıda, ünlü bir western filmine atıfta bulunarak bazı milletvekilleri 'iyi' (ki hepsi sağ kanattan), bazıları 'haydut' (ki hepsi Sosyalist Partiden) ve bazıları da 'kaba' (ki hepsi diplomasiye yakın milletvekillerinden) olarak nitelendirilmektedir, «Les bons, les truands et les brutes » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 1998, s. 4-6.

**Ermenistan hakkında
Fransız Ermenileri'ni en
çok üzen iki nokta
Ermenistan'ın her geçen
gün biraz daha boşalması
ve Ermeni hükümetlerinin
"soykırım"ı yeterince
savunmamalarıdır.**

İkinci parametre daha da karmaşık olarak karşımıza çıkmakta : bağımsız Ermenistan. İlk önce şunu belirtmek gerekir: ne olursa olsun Fransa Ermenileri bağımsız bir 'Anavatan'a sahip olmaktan gurur duymaktadırlar. Özellikle Sovyet Ermenistanı'na soğuk bakan çevreler Anavatan mitosunu yeniden bulmanın sevinci içinde Ermenistan'a sarılmış görünmektedirler. Elbette Ermenistan içindeki siyasal rekabetler, oradaki kadar keskin olmasa da Fransa'da da vardır. Yukarıda saydığımız siyasal oluşumlar Fransa'da da kısmen bir bölünmeye yol açmaktadır, ancak son analizde Ermenistan'ın varolmasından rahatsız olan kimse yok gibidir. Ermenistan konusunda en önemli nokta diasporanın, özellikle kendini 'gerçek ve saf Ermeni' olarak kabul eden Fransa Ermenileri'nin Ermenistan politikasında söz sahibi hatta biraz da güç sahibi olmak istemeleridir.³⁶ Ermenistan'daki aksak demokrasi rahatça eleştirilmekte, hükümetlerin diasporayla daha yakından ilgilenmesini istemekte, mafyalaşma endişeyle karşılanmaktadır. Ermenistan hakkında Fransız Ermenileri'ni en çok üzen iki nokta Ermenistan'ın her geçen gün biraz daha boşalması³⁷ ve Ermeni hükümetlerinin "soykırım"ı yeterince savunmamalarıdır. Birinci konuda, göç nedeniyle giderek ağırlaşan bu kanamanın her ne yolla olursa olsun durdurulması gerektiğine herkesin hemfikir olduğunu söyleyebiliriz. Elbette Ermeni yayın organları 1991'den sonra Fransa'dan gidip Ermenistan'a yerleşenleri birer kahraman olarak tanıtmakta ve 'tekrar vatana dönüşü cesaretlendirmektedirler, ancak bu yazılardan da anlaşıldığı gibi bu tip tersine göç vakaları son derece marjinaldir.³⁸ Cesaretlendirilen başka bir konu da Ermenistan'dan göçü önlemek için bol maddi yardım kampanyalarıdır. Bir yardım konseri, yardım gecesi, müzayede veya yardım çağrısı olmayan bir ay yok gibidir. Elbette bu kadar çok yardım kampanyası Ermenistan'ın çok fakir ve yaşanması zor bir ülke olduğu imajını körüklemekte ve yerleşmek isteyenlerin cesaretini kırmaktadır. Şunu da belirtmek

³⁶ « Arménie-Diaspora » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Eylül 2001, s. 74.

³⁷ « Hémorragie » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 20001, s. 22-25.

³⁸ « Portrait de trois femmes qui ont choisi de travailler en Arménie : il faut y aller » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 1996, s. 14-15.

gerekir ki artık dördüncü nesile ulaşmakta olan bir diasporanın tekrar Anavatan'a yerleşmesi oldukça zor görünmektedir. Kaldı ki Fransa gibi sanayi ötesi çağı yaşayan bir ülkeden Ermenistan'ın zor şartlarına gitmek kolay iş değildir. Fransız Ermenileri'ne göre göçün ana sebebi ekonomi ve bu durumun sorumlusu da Ermenistan'a ambargo uygulayan Türkiye ve Azerbaycan'dır. Bu durumda dolaylı olarak, ülkenin boşalmasının sebebi de Türkiye olarak gösterilir. Doğal olarak Fransız Ermeni Toplumunu Ermenistan'a Fransa gözlüğü ile bakmakta, ekonomik sorunların dışında siyasi, jeostratejik ve konjonktürel sorunların da olduğunu göz ardı etmektedir.

Ermeni toplumunu, en azından bir kısmını, endişelendiren diğer konu Ermenistan'ın "soykırım"ın Türkiye tarafından tanınmasına yapılan baskıda diasporaya nazaran isteksiz ve pasif görünmesidir. Diaspora Ermenistan Devletini ekonomik ve siyasi çıkarlar uğruna soykırım politikasını sulandırmakla suçlamaktadır. 'Davanın herşeyin önünde tutulmasını istemekte ve tanınma olmadan Türkiye ile herhangi bir ilişkiyi hoş görmemektedir. Mesela son iki yıldır çalışmaya çalışan (!) Türkiye-Ermenistan Barışma Konseyi'ne hiç de iyi bir gözle bakılmadığı açıktır.³⁹ Bu konseyin Türk üyelerinin Ermenistan'ı ekonomik vaatlerle aldattığı ve asıl konu olan "soykırım"dan uzaklaştırdığı düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Fransa Ermeni Toplumunu ileri gelenlerinin zor bir durumda olduklarını kabul etmek gerekir. Cemaat yaşamı "soykırım" ve onun anılması üzerine on yıllardır kurulmuşken, Türkiye'nin komşusu bir Ermenistan'ın doğuşu daha önce son derece kolay olan tavırları zorlaştırmıştır. "Soykırım"dan ve bunu çevreleyen toplum yaşamından vazgeçmek imkansızken, kendini Ermenistan'ın bugünkü çıkarlarına dahi ters düşmek zorunda hissetmektedir. Bu da bir kimlik krizine yol açmakta diaspora 'diasporaca' düşünmekten ve davranmaktan vazgeçmemektedir.

Lobiciliğin ve propağandanın amaçlarını kısaca irdeledikten sonra, araçlar üzerine de bir kaç bilgi vermek gerek. Daha önce de belirttiğimiz gibi üzerinde düşündüğümüz propağandanın üç adresi vardır:

- Fransa Ermenileri (Asimilasyonu önlemek, Ermeniliği korumak, Türkiye'ye karşı yeni nesiller yetiştirmek.)

³⁹ « Le dialogue arméno-turc » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 2000, s. 32-35, « Dialogue de demi-sourds » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Temmuz-Ağustos 2000, s. 34-35.

- Fransızlar (Türkiye aleyhine kamuoyu oluşturmak, Türkiye'yi antipatik göstermek, "soykırım"ın varlığına inandırmak.)
- Fransa devleti (Türkiye ile iyi ilişkilere girmemek, Türkiye AB ilişkilerinde Türkiye aleyhine tavır alınmasını sağlamak, Ermenistan'la iyi ilişkiler kurulmasını sağlamak, "soykırım"ı tanımak ve Türkiye'nin tanınması için siyasi baskı yapılmasını sağlamak.)

Bütün bu yayınlar, aralarında ideoloji ve strateji farklılıkları olsa da Fransa Ermeniliği'ni korumayı amaçlamakta ve kendi çerçevelerinde 'dava'ya hizmet ettiklerini savunmaktadırlar.

Bu üç değişik adrese üç değişik araçla hitab edilmekte olduğunu görüyoruz. Fransa Ermeni Cemaatine direk hitap süreli yayınlardan geçmektedir. Günümüzde Fransa'da Ermenilerce okunan 3 aylık dergi (*Les Nouvelles d'Arménie, France-Arménie, Azad Magazine*), iki haftalık dergi (*Achkhar, Lettre de l'UGAB*) ve iki de günlük gazete bulunmaktadır (*Gamk ve Haratch*). Dergiler Fransızca veya Fransızca/Ermenice, gazeteler ise Ermenice yayınlanmaktadır. Bütün bu yayınlar, aralarında ideoloji ve strateji farklılıkları olsa da Fransa Ermeniliği'ni korumayı amaçlamakta ve kendi çerçevelerinde 'dava'ya hizmet ettiklerini savunmaktadırlar. Ama bu yayınlardan çok sözlü ve aile içi 'eğitimin' yeni nesillerin Ermeni karakterlerini korumalarını sağladıkları ve 'dava'ya yeni neferler yetiştirdiklerini savunabiliriz.⁴⁰ *Les Nouvelles d'Arménie* dergisinde her ay ünlü bir Ermeni asıllı Fransızla röportaj bulunur. Röportaj yapılan kişinin faaliyetleri kısaca geçildikten sonra bütün sorular bu kişinin ne kadar angaje olduğu, Ermeniliği'ni nasıl yaşadığı, "soykırım" için ne yaptığı gibi konular etrafında dönmektedir. Ermeniliğe uzak olduklarını, herşeyden önce Fransız olduklarını belirtenler ince bir dille eleştirilmekte, onlara bir çeşit Ermenilik dersi verilmektedir. Başarılı Ermeniler tanıtılarak yeni nesillere hem Fransız, hem Ermeni hem de ünlü ve başarılı olunulabileceği aşılarmakta, 'dava'ya hizmet etmemenin son derece ayıp birşey olduğu mesajı işlenmektedir.

Genel olarak Fransız kamuoyuna mesajlar ülkesel basın aracılığıyla yapılmaktadır, *Le Monde, Libération, Le Figaro*, hatta *Le*

⁴⁰ Bu konuda detaylı bir çalışma için bakınız Hovanessian Martine, *Le lien communautaire, trois générations d'Arméniens*, (Paris : Armand Colin, 1992).

Canard Enchainé gibi kamuoyunda son derece etkili gazetelerde, ülkesel ve bölgesel televizyonlarda, radyolarda sık sık "Ermeni soykırımı"nı tanıtan yayınlar yapılmakta, konferanslar, kolokyumlar düzenlenmekte, broşürler, kitaplar basılmakta, konulu veya genel dergilerde makaleler basılmaktadır. Bunun dışında onlarca Fransızca kişisel veya kurumsal İnternet sitesi dünyanın her yerinden takip edilebilmekte ve bu sitelerde en büyük yeri "soykırım" iddiaları tutmaktadır.⁴¹ Bütün bu medya organlarını kullanmanın bir sonucu olarak *Les Nouvelles D'Arménie* isimli derginin yaptırdığı bir anketin gösterdiği sonuçlar şaşırtıcı olmamalıdır. Bu anketin Türkiye için önem taşıyan sonuçları şunlardır:⁴²

Soru 1 :

"Ermeni soykırımı'nı, yani 1915'de Türkiye'de Ermeni nüfusa karşı yapılan kıyımları biliyor musunuz veya bundan bahsedildiğini daha önce duydunuz mu ?"

69% Evet, 31% Hayır

Soru 2 :

"Türkiye Devleti'nin resmi olarak Ermenilerin maruz kaldığı bu soykırım'ı hiçbir zaman tanımadığını biliyor musunuz ?"

49% Evet, 51% Hayır

⁴¹ Ermenilere göre 650'den çok kurumsal ve kişisel Ermeni İnternet sitesi "soykırım"ı tanıtmakta ve Türkiye karşıtı propagandaya katılmaktadır, *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 2000, s. 11-15, bizim görebildiğimiz siteler arasında şunları sayabiliriz :

www.armenews.com (*Les nouvelles d'Arménie* dergisinin sitesi)
www.acam-france.org (Association Culturelle Arménienne de Marne-la-Vallée derneği)
www.agbu.org (Armenian General Benevolent Union)
<http://giia.armenweb.org> (Groupement International Interprofessionnel Arménien)
www.internews.am (Internews Armenia)
www.armenpress.am (Armenian News Agency)
<http://com24.armenweb.org> (Conseil de coordination des organisations arméniennes de France)
www.cdca.asso.fr (Comité de défense de la cause arménienne)
www.guiahk.com (Amicale des Arméniens de Toulouse Midi-Pyrénées)
www.ifrance.com/japel (association artistique arménienne)
<http://azadakroutioun.free.fr> (Association d'Aide et de Coopération à l'Arménie)
www.netarmenie.com
<http://mattnp.free.fr/index.htm> (Educational Link and Entertainment For Armenian New Talents)
<http://perso.club-internet.fr/sarafian> (France-Arménie)

⁴² *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1996, s. 4-9. Anket son derece ciddi ve tanınmış bir kurum olan Louis Harris firmasına yaptırılmıştır.

Soru 3 :

"Sizce Fransız otoriteleri bugün⁴³ Ermenilerin maruz kaldığı bu soykırım'ı resmi olarak tanımalı mıdır ?"

75% Evet, 14% Hayır, 11% Fikri yok

"Bildiginiz gibi 1939 ve 1945 yılları arasında yapılan Yahudi soykırım'ını reddeden açıklamalar yapmak Fransız yasalarına göre suçtur. Sizce 1915 Ermeni soykırım'ı için de aynı şekilde olmalı mıdır ?"

79% Evet, 13% Hayır, 11% fikri yok

Sorulara verilen cevaplardan açıkça görüldüğü gibi Fransız kamuoyu soykırım'ın bir gerçek olduğuna (tam olarak ne olduğunu bilmesene bile, ama bunun hiçbir önemi yoktur) inanmış

**Sorulara verilen
cevaplardan açıkça
görüldüğü gibi Fransız
kamuoyu soykırım'ın bir
gerçek olduğuna
(tam olarak ne olduğunu
bilmesene bile, ama bunun
hiçbir önemi yoktur)
inanmış durumdadır.**

durumdadır.⁴⁴ Zaten Fransa'nın bunu bir yasayla tanıması da bunun dolaylı bir kanıtıdır, bu tanıma sadece seçim ve oy hesaplarıyla açıklanamaz. Ancak unutulmaması gereken unsur, kamuoyu kavramının hiçbir zaman kemikleşmiş olmadığıdır. Kamuoyu devamlı bir devinim içinde olup kamuoyu yoklamaları sadece ve sadece o anki düşüncelerin

fotoğrafını çeker. Bu durumda Fransız halkının sonsuza dek 'Türkiye'ye karşı' bir tutum içinde kalacağını düşünmek yanlış olduğu gibi tehlikelidir de.

Bu anketteki son soruya dikkati çekmek istiyorum. Hakikaten de Ermeni soykırım'ının Fransız Parlamentosu ve Senatosunda resmi olarak tanınmasından sonra Fransız Ermenileri'nin yeni propaganda çalışmaları soykırım'ı reddedenlerin yasayla cezalandırılmalarını sağlamak üzere yoğunlaşmıştır.⁴⁵ Bilindiği gibi Fransa'da Yahudi soykırımını açıkça reddetmek hatta bu soykırımı

⁴³ 1996'da yani bu tanınma henüz yapılmamışken.

⁴⁴ Son derece popüler olan ve her akşam milyonlarca Fransız'ın seyrettiği Haber sunucusu Patrick Poivre d'Arvor « Je pense que le génocide des Arméniens est maintenant quelque chose d'entendu dans l'esprit des Français » (Fransızların artık Ermeni Soykırım'ını bilinen bir şey olarak kabul ettiklerini düşünüyorum) demektedir, in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2001, s. 40-41.

⁴⁵ *La lettre de l'UGAB*, 12 Ocak 2002.

rölativize eden makale, kitap, bilimsel çalışma yapmak Gayssot kanunuyla⁴⁶ cezalandırılmaktadır. Ermeni lobisinin Fransa'daki yeni amacı bu güne kadar sadece Yahudilere uygulanan katliamı reddetmeyi kapsayan bu yasanın çerçevesini genişletmek ve "Ermeni soykırımı"na da uygulanır hale getirmektir. Tarihçi Bernard Lewis'e açılan davada,⁴⁷ gene tarihçi Gilles Veinstein'a karşı yapılan propağandada⁴⁸ amaç bu yönde bir ilk, bir jurisprudence, oluşturmak gibi görünmektedir. Bu gerçekleştirildiği takdirde, en azından Fransa'da, Türkiye'nin on yıllardır savunduğu 'Tarih'in tarihçilere bırakılması' tezi tamamen kadük hale gelecek, "soykırım" kavramı tarih çerçevesinden siyaset çerçevesine geçişini tamamladıktan sonra daha da katı olan hukuk çerçevesine geçecektir. Söylemek istediğim, Fransa devletinin "soykırım"ı tanınmasıyla Ermeni Lobiciliğinin bitmediğidir.

Son olarak propağandanın adresi Fransız yönetim ve Devlet mekanizmasıdır. *Les Nouvelles d'Arménie* dergisinde yer alan politikacı röportajları Ermeni cemaatinin her ne partiden olursa olsun, Fransız iç politikası hakkında pozisyonu ne olursa olsun, bütün siyasi erk sahibi kişi ve kurumların 'dava' hakkında görüşlerinin alındığı hatta daha ileri gidilerek bu kişilerin angaje olması için bir nevi baskı yapıldığı açıkça görülmektedir. Belediye Başkanları, Milletvekilleri, Bakanlar, seçimlere aday olanlar, sendikacılar, Dernek Başkanları vb. Ermeniler, Ermeni "soykırımı", Ermenistan ve Fransa-Türkiye ilişkileri konusunda sorulara tabi tutulmakta, bu konular hakkında hiç düşünmemiş olsalar da röportaj esnasında kendilerini Türkiye aleyhinde pozisyon almak zorunda hissetmektedirler. Bu baskıya direndikleri takdirde 'gazetecinin' soruları sertleşmekte, soru olmaktan çıkıp bir ahlak dersi haline gelmekte, röportaj yapılan politikacı kendini defansif bir durumda bulmaktadır. 1994'den 2001'e kadar adı geçen dergide yer alan yazıların niceliği ve niteliği, Fransız politikacılarının ne kadar çok önemsendiğini gösterebilir:⁴⁹

Ségolène Royale, Deux-Sèvres milletvekili, eski Sosyalist Bakan⁵⁰

⁴⁶ Fransa'da kanunlar kanunu sunan milletvekilinin ismiyle anılırlar.

⁴⁷ « Le procès de Bernard Lewis. Le génocide et la loi française » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 1994, s. 8-13.

⁴⁸ « Gilles Veinstein élu de peu » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 1999, s. 34-35.

⁴⁹ Aynı kişiyle birkaç defa röportaj yapılmış olabilir, dikkat edilirse kişinin siyasi görevi ve dolayısıyla gücü değişmiştir, ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu yazıların bir kısmı röportaj değil politikacının kendi kaleminden çıkan makalelerdir.

⁵⁰ « Elle porte plainte contre la Turquie » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 1995, s. 22-23.

- Lionel Jospin, Cumhurbaşkanlığı seçimine sosyalist aday⁵¹
Edouard Balladur, Cumhurbaşkanlığı seçimine sağ aday⁵²
Michel Barnier, Avrupa İşleri Bakanı⁵³
François Mitterrand, Cumhurbaşkanı⁵⁴
François Rochebloine, Fransa Parlamentosu'nda Fransa Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı⁵⁵
Patrick Devedjian, Antony Belediye Başkanı ve Milletvekili⁵⁶
Laurant Fabius, eski Başbakan, Mecliste Sosyalist Grubu Başkanı⁵⁷
Robert Hue, Fransız Komünist Partisi Birinci Sekreteri⁵⁸
Gilles de Robien, Amiens Belediye Başkanı ve Milletvekili, Mecliste UDF (Merkez Sağ) partisinin Grup Başkanı⁵⁹
Philippe De Villers, Mouvement Pour la France Partisi Başkanı (Milliyetçi Sağ), Avrupa Parlamentosu Milletvekili⁶⁰
François Rochebloine, Loire Milletvekili, Loire Bölgesi genel Konseyi Başkan Yardımcısı⁶¹
André Santini, Issy-Les-Moulineaux Belediye Başkanı ve Milletvekili⁶²
Paul Mercieca, Alfortville Milletvekili⁶³
Patrick Devedjian, Antony Belediye Başkanı ve Milletvekili⁶⁴

- 51 « Le candidat de la gauche s'adresse aux Arméniens » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1995, s. 32-33.
52 « Edouard Balladur s'adresse à la communauté » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1995, s. 34-35.
53 « De retour d'Arménie, le Ministre des Affaires européennes nous livre ses impressions », *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 1995, s. 30-31.
54 « Mitterrand et les Arméniens » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 1996, s. 4-5 (bu makalede François Mitterrand'ın Haratch gazetesine 23 Nisan 1981'de verdiği bir demeç de yer almaktadır)
55 « Le Président du groupe d'amitié France Arménie au Parlement » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mart 1996, s. 26-27.
56 *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1996, s. 10 (Ermeni toplumunun tek milletvekili olduğundan dolayı Patrick Devedjian'la birçok röportaj yapılmıştır, Ermeni lobisinin en önemli kişiliklerindedir)
57 *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1996, s. 11.
58 *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1996, s. 12.
59 *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1996, s. 13.
60 *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 5.
61 *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 5.
62 *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 6.
63 *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 1996, s. 6.
64 « Plaidoyer pour une vraie justice » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 1996, s. 28-29.

Jean-Pierre Foucher, Clamar Belediye Başkanı ve Milletvekili⁶⁵

Jean-Paul Bret, Sosyalist Milletvekili, Villurbane Belediye Başkan Yardımcısı, Fransa Parlamentosu'nda Fransa Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı⁶⁶

Jacques Oudin, Vendée Senatörü, Senatoda Fransa Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı⁶⁷

Jacques-Richard Delong, Haute Marne Senatörü, Fransa-Türkiye Dostluk Grubu Başkanı⁶⁸

François Bayrou, Eski Bakan, UDF Partisi Başkanı⁶⁹

Pierre Lelouche, Paris Milletvekili⁷⁰

François Hollande, Sosyalist Parti Birinci Sekreteri⁷¹

Noël Mamere, Gironde Milletvekili (Yeşiller)⁷²

Philippe Douste Blazy, Lourdes Belediye Başkanı ve Milletvekili⁷³

Alain Krivine, Avrupa Parlamentosu Milletvekili, Lutte Communiste Revolutionnaire (Troçkist parti) sözcüsü⁷⁴

Jack Lang, Blois Belediye Başkanı ve milletvekili, eski sosyalist kültür bakanı⁷⁵

Philippe De Villiers, Vendée Milletvekili, RPF Partisi ikinci Başkanı⁷⁶

⁶⁵ « L'UDF doit reconnaître le génocide » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 1998, s. 24-25.

⁶⁶ « Le nouveau Président du groupe d'amitié France-Arménie » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 1998, s. 30-31

⁶⁷ « Les pressions turques ne peuvent toucher le Sénat » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Eylül-Ekim 1998, s. 34-35.

⁶⁸ « Quel est l'intérêt de la France dans cette affaire » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 1998, s. 34-35. (Bu röportajda Jacques-Richard Delong, kendini savunmak zorunda kalmış ve sonunda Türkiye'nin değil Fransa'nın çıkarlarını düşündüğünü açıklamaktadır)

⁶⁹ « Pour la reconnaissance... » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 1999, s. 24.

⁷⁰ « Histoire d'un coup fourré » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Temmuz-Ağustos 1999, s. 66.

⁷¹ « Réponse à Pierre Lelouche » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Eylül-Ekim 1999, s. 66.

⁷² « Du génocide arménien à la solution du problème kurde » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 1999, s. 64.

⁷³ « Pour rejoindre l'Union, la Turquie devra reconnaître le génocide arménien » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 2000, s. 66.

⁷⁴ « La reconnaissance du génocide est un enjeu pour l'avenir de l'Europe » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Şubat 2000, s. 66.

⁷⁵ « La victoire de mémoire sur la realpolitik » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mart 2000, s. 66.

⁷⁶ « Le blocage au Sénat est de fait imputable au gouvernement Jospin », in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2000, s. 66.

Jean Tibéri, Paris Belediye Başkanı⁷⁷

Christian Poncelet, Senato Başkanı⁷⁸

Jean-Paul Bret, Fransa Parlamentosu'nda Fransa Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı⁷⁹

François Rochebloine, Loire Milletvekili⁸⁰

Jean-Claude Gaudin, Marsilya Belediye Başkanı ve Milletvekili⁸¹

Bertrand Delanoë, Paris Belediye Meclisi Sosyalist Grubu Başkanı⁸²

Patrick Devedjian, Antony Belediye Başkanı ve Milletvekili⁸³

Hélène Luc, Val de Marne Senatörü ve Komünist Grubu Başkanı⁸⁴

Jean-Paul Bret, Fransa Parlamentosu'nda Fransa Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı⁸⁵

Marie Anne Isler Béguin, Avrupa Parlamentosu Milletvekili (Yeşiller)⁸⁶

André Santini, Issy-Les-Moulineaux Belediye Başkanı⁸⁷

Görüldüğü gibi siyaset yelpazesinin her tarafından politikacıların görüşleri alınmakta, konuyla ilgili olmaları sağlanmaktadır. Bütün bu politikacıların dışında, sık sık Ermeni yayın organlarında Milletvekili ve Senatörlerin adresleri verilmekte ve Fransız Ermenileri'nden bu politikacılara baskı yapmaları istenmektedir.⁸⁸ Bu baskı özellikle "Ermeni soykırımı" nı tanıyan yasa

77 « La reconnaissance du génocide arménien : de l'enjeu français à l'exigence européenne » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Mayıs 2000, s. 66.

78 « Devoir de mémoire et de réconciliation à l'aube du 21e siècle » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 2000, s. 65.

79 « Puisque la vérité est dite » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Temmuz-Ağustos 2000, s. 66.

80 « Responsabilité partagée » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Eylül 2000, s. 66.

81 « Une nécessaire reconnaissance » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ekim 2000, s. 66.

82 « Au nom de l'avenir » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 2000, s. 66.

83 « Un devoir républicain universel » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 2000, s. 74.

84 « Ensemble nous avons réussi » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Ocak 2001, s. 66.

85 « Quel sens donner à l'imprescriptibilité si la réparation n'est pas envisagée » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Haziran 2001, s. 66

86 « Caucase : la solution européenne » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Temmuz-Ağustos 2001, s. 74

87 « Un nouvel espoir pour l'Arménie » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Eylül 2001, s. 66

88 « Ecrivez à votre sénateur » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2000, s. 64.

parlamentodan geçip⁸⁹ Senato'da görüşülmeyi beklerken yoğunlaşmıştır. Büyük gösteriler düzenlenmiş (11 Mart 2000'de 12 000 kişi Paris'te yürüyüş yapmıştır)⁹⁰ "La Turquie massacre, le Sénat enterre" (Türkiye kıyıyor, Senato gömüyor) gibi hem Türkiye'yi hem de Fransız devletini rencide eden sloganlar kullanılmıştır. Bu baskılara herhangi bir politikacının dayanması elbette söz konusu olamazdı. Sonunda 8 Kasım 2000'de Senato 164 Evet 40 Hayır oyla yasayı kabul etti.⁹¹ 18 Ocak 2001 tarihinde Senato ve Parlamento'nun toplamı olan Milli Meclis yasayı oybirliği ile kabul etmiştir.⁹² Bu olayın Fransa'da herkes tarafından iyi bir gözle görüldüğünü söylemek yanlış olur. İtirazlar, eleştiriler olmuştur⁹³ ancak gene de Fransız kamuoyunun bu kararı fazla bir tepki göstermeden kabul ettiğini de belirtmek gerekir. Bu kabulden sonra, daha önce de dediğimiz gibi, Ermeni lobisinin iki amacı devam etmektedir, birincisi "soykırım"ı Türkiye'nin tanınması için Fransa'nın ve Avrupa'nın Ankara'ya baskı yapmasını sağlamak - ve bunun sonucu olarak *réparation* (tamir) yani tazminat isteyebilmek, ikincisi ise Fransa'da "soykırım"ı reddedenlerin yasayla cezalandırılmasını elde etmektir.⁹⁴ Ayrıca diğer ülkelerin ve şehirlerin "soykırım"ı tanınmaları yakından izlenmekte,⁹⁵ baskılar ve propaganda Avrupa Parlamentosu'na yönelmektedir.⁹⁶

Sonuç

Bu yazıyı önemli bir noktaya dikkat çekerek bitirmek istiyorum. Fransa kamuoyunda Ermenilere karşı bir sempati duyulduğu bir gerçektir. Bu sempatinin nedenleri hem sosyolojik, hem güncel, hem de tarihseldir. Sosyolojik olarak Fransız kamuoyunun silahlı mücadeleye, terörizm de olsa genel olarak sıcak baktığını söylemek herhalde yanlış olmaz: FKÖ, IRA, ETA, PKK gibi örgütlerin faaliyetleri bir kısım Fransız tarafından 'kurtuluş faaliyetleri' olarak

⁸⁹ « La France reconnaît publiquement le génocide arménien de 1915 » olarak kabul edilen tek maddeli yasa 29 Mayıs 1998 tarihinde Fransız Meclisinde Oy birliği ile kabul edilmiştir.

⁹⁰ *Le Monde*, 12.03.2000

⁹¹ *Le Monde*, 08.11.2000.

⁹² *Le Monde*, 18.01.2001

⁹³ Mesela Pascal Boniface, « Une diplomatie sous influence ? » in *Le Figaro*, 26.01.2001.

⁹⁴ « Et maintenant ? » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2001, s.18.

⁹⁵ « Génocide : il n'y a pas le feu au lac » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2001, s. 7, « Génocide : le scandale anglais » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Nisan 2001, s. 13, « Le parlement italien reconnaît le génocide arménien » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Aralık 2000, s. 6.

⁹⁶ « Le parlement européen prend prétexte de la commission de réconciliation arméno-turque pour zapper le génocide » in *Les Nouvelles d'Arménie*, Kasım 2001, s. 16-17

**Fransa kamuoyunda
Ermenilere karşı bir
sempati duyulduğu bir
gerçektir.**

nitelendirilmekte ve Türkiye, İspanya, İngiltere gibi ülkelerde çektikleri tepkiyi Fransa'da çekmemektedirler. Hatta Korsika'daki FLNC örgütünün terörü bile kamuoyunun bir kısmında onay bulmaktadır. Bu bağlamda ASALA gibi bir örgütün işlediği cinayetler beklenen tepkiyi çekmemiş, Orly olayından sonra dahi Ermeni teröristler 'kötüler' kategorisine tamamen girmemişlerdir. Bu teröristlerin en ünlülerinden Varoujan Garabedian yakın bir tarihte, 18 yıl hapis yattıktan sonra serbest bırakılabilmiş ve Ermenistan'a yerleşmiş, böylece son Asala teröristi de Fransız hapishanelerini terk etmiş⁹⁷ ancak kamuoyundan hiçbir negatif tepki gelmemiştir.

Bu sempatinin altında son derece popüler ve sevilen Ermeni asıllı Fransızların yattığı da düşünülebilir. Sanatçı Charles Aznavour, sinema yönetmenleri Henri Verneuil ve Robert Guédiguian, televizyon haber spikeri Daniel Bilalian, futbolcular Youri Djorkaeff ve Alain Boghossian bunlara verilebilecek güncel örneklerden sadece birkaçıdır. Ama bütün bu ünlüler tek başlarına "ian" ekli isimli kişilere Fransa'da duyulan sempatiyi açıklamaya yetmez. Bunun bilinçaltındaki tarihi kökünün Michel Manoukian olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum. 15 yaşının üzerindeki bütün Fransızlar bu ismi duymuşlardır. Nazi işgali sırasında işbirlikçi Vichy hükümetinin öldürdüğü ve bunu 'Kırmızı Afişlerle' (*Affiche rouge*) duyurduğu bu Ermeni asıllı komünist direnişçi Fransızlar'ın bilinçaltında özgürlük, direniş, kahramanlık, ve şehit olmak gibi pozitif kavramlarla özdeşleşmiştir. Dikkat edilirse başta adı geçen Manoukian olmak üzere bütün bu kişiler Ermeni oldukları için değil yaptıkları şeyler sebebiyle Fransa'da popülerdirler, dolayısıyla bu kişilere karşı duyulan münferit sempati bütün bir topluma dolaylı bir yoldan yansımaktadır.

Sonuç olarak şunu söylemek istiyorum. Birçok Ermeni'nin samimi olarak "soykırım"ın varlığına inandıkları ve sosyologların 'yas çalışması' (*Travail de deuil*) olarak nitelendirdikleri psikolojik kişisel çalışmayı başlatmak için Türkiye'nin bu olayı tanımasını bekledikleri söylenebilir. Bu kişilerin ferdi olarak Türkiye'den maddi bir talepleri olduğunu ya da Türklerden bütünsel olarak nefret ettiklerini düşünmüyorum. Sorun diasporanın içindeki

⁹⁷ « Les premiers pas d'un homme libre » in *Les nouvelles d'Arménie*, Haziran 2001, s. 20-21.

lobicilik ve propaganda çalışmalarını elinde tutan ileri gelenlerin "soykırım"ı, daha doğrusu "soykırım" propagandasını kendileri için bir varoluş sebebi haline getirmiş olmalarıdır. Bu olay o kadar kemikleşmiştir ki sancılı Türkiye Ermenistan yakınlaşma çalışmaları bile bu kesim tarafından iyi bir gözle görülmemektedir.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NÜN DİREKTÖRÜ EMEKLİ BÜYÜKELÇİ ÖMER LÜTEM İLE ERMENİ SORUNUNU KONUŞTUK*

Leyla TAVŞANOĞLU**

PORTRE / ÖMER LÜTEM

Ortaöğrenimini İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nde, yükseköğrenimini A. U. Siyasal Bilgiler Fakültesi' de tamamladı. 1957'de Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Çeşitli kademelerde görev yaptı. 1983-89'da Sofya Büyükelçisi oldu. Bulgaristan Türklerinin isimlerinin değiştirilmeleri döneminde Sofya'da görev yaptı; olayın bitişine yakın Ankara'ya döndü. O dönemle ilgili anılarının birinci cildi yayımlandı. Bir dönem Ankara'da Müsteşar Yardımcısı oldu. Bunun ardından Vatikan'a büyükelçi olarak gitti. Son olarak UNESCO'da Türkiye Daimi Temsilcisi oldu. 1998'de emekli oldu. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) önce Balkan Bölümü Direktörlüğü'nü yürüttü. ASAM bünyesinde Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kurulunca da bir yıldır onun direktörlüğünü üstlendi.

LEYLA TAVŞANOĞLU Türkiye'nin başındaki bela sarmalının bir ucu olan Ermeni soykırımı sorunu, temcit pilavı gibi ısıtılıp önümüze geliyor. Daha uzaktan, bozulmuş kokusu duyulduğunda mide bulandıran bu temcit pilavı en son on beş gün kadar önce Avrupa Parlamentosu'n da İsveçli parlamenter Per Gahrton'un Güney Kafkasya raporuyla soframıza buyur edildi. Per Gahrton kim, Ermeni soykırımı sorunu kim, diye düşünebilirsiniz. Önce Liberal Partili olan, sonra Yeşiller'e geçip İsveç'in AB üyeliğini bile veto edebilen, son yılların polisiye roman yazarı Gahrton, Ermeni sorununa da anlaşılabilir bir Hercules Poirot örneği yaklaşıyor. Batılı siyasiler, Ermeni soykırımı sorununu karıştıra dursun, merkezi Ankara'da olan Ermeni Araştırmaları Enstitüsü de İstanbul'da Talat Paşa'nın öldürülmesinin yıldönümü nedeniyle uluslararası bir sempozyum düzenledi. Bu sempozyumun hedefleri ve hep önümüze konulan Ermeni soykırımı, enstitü direktörü emekli Büyükelçi Omer Lütem'le konuştuk.

* Cumhuriyet gazetesinde yayınlanandan çok az kısaltılmış hali.

** Cumhuriyet Gazetesi 17 Mart 2002.

- Birinci Dünya Savaşı'nda herkesin birbirini öldürdüğü, Ermeni Taşnak ve Hinçak'ların da Rusya tarafından kullanıldığı bilindiği halde, bu gerçekler göz ardı edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni toplumuna sistematik bir soykırım uygulandığı iddiaları neredeyse bir yüzyıl sonra sizce neden sürekli gündeme getiriliyor?

- Sorunuz çok güzel. İşin esasının şuradan kaynaklandığını sanıyorum: Herkes, Birinci Dünya Savaşı'nda büyük haksızlıklar yapıldığını ve Ermenilerin bunun intikamını aldığını söyler. intikam sözcüğü bir noktaya kadar geçerli olabilir de bu olayın üzerinden sizin de dediğiniz gibi, neredeyse bir yüzyıl sonra intikamdan söz etmek biraz garip oluyor. Bu ne biçim bir kindir, diye sorabilirsiniz. Ama temelde başka nedenler var.

- Nedir o nedenler?

- Açıkça her yerde yazılmaz, ama çok dikkat ederseniz satır aralarında, çıkartıyorsunuz. Diasporadaki Ermenilerde asimilasyon var. Örneğin Fransa'daki Ermeniler gittikçe Fransızlaşıyor, ABD'deki Ermeniler gittikçe Amerikalılaşıyor. Bunlar bir süre sonra Ermeni kimliklerini kaybediyorlar. Ermenilerin bu kimliklerini kaybetmesinden büyük rahatsızlık duyan bir grup var. Bunun başında da Ermeni kilisesi geliyor. Bu, ABD, Fransa, öbür ülkelerdeki Ermeni kiliseleri... Yine o ülkelerdeki Ermeni siyasi partiler, hayır ve kültür cemiyetleri... Bu yerel kiliseler, yerel partiler ve yerel hayır cemiyetleri, Ermenilerin yaşadıkları topluma asimile oldukları takdirde kendilerinin de ortadan yok olacaklarını biliyorlar. Orada Ermeni toplumu kalmazsa Ermeni kilisesinin de varlık nedeni ortadan kalkar. Dolayısıyla kendi varlık nedenlerini koruyabilmenin tek yolu oralardaki Ermenilerin Ermeni bilincine sahip olmalarıdır.

-Peki, bu asimilasyon eğilimine karşı Ermeni bilincini koruyabilmeleri için ne yapmaları gerekiyor?

-Birinci Dünya Savaşı'nda olanları büyük bir soykırım, büyük bir felaket olarak gösterip kişileri bunun çevresinde birleştirmek, yani kişilere ortak bir düşman göstermek... Biliyorsunuz, insanlar kin çevresinde çok kolay birleşirler de sevgi etrafında o kadar kolay birleşmezler. Diaspora Ermenilerinde Ermeni bilincini yaratan, bu soykırım iddialarıdır. Bu iddiaları kaldırdığınız anda tam asimilasyon olacak ve yerel Ermeni kiliseleri kapanacak, yerel Taşnak partileri yok alacak, büyük hayır cemiyetlerinin etkileri kalmayacaktır. İşin ilginç yanı da "Biz kin duyuyoruz" dememeleri...

"Tarihi adalet istiyoruz" diyorlar. Tarihi adalet filan büyük kelimeler... Bunlar hukuki geçerliliği olan kavramlar değil. Tarihte birtakım olaylar olur, bunlar biter; ona göre yeni düzenlemeler kurulur. Tarih hep böyledir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarının hepsi dağıldı. Bundan sonra da yeni düzenlemeler oldu. Bu yeni düzenlemelere göre de haritalar şekillendi. Ondan gerisi artık siyasi bakımdan geçerli değildir. Çünkü yeni siyasi düzen gelmiştir. O nedenle Ermenilerin tarihsel olarak hiçbir hak iddia edecek durumları yoktur. 1915'i ele alırsak, bunun tarihsel düzenlemesi 1918'de, bizim için de 1923'te olmuştur. Arkadan yine bir savaş oldu, yine 1945-46'da bu bölgede bir düzenleme yapıldı. Bir başka tarihi düzenleme de 1991-92'de gerçekleşti. Öte yandan bugün 1915'e dönüp de siyasi bir talepte bulunmanın hiçbir anlamı yoktur Per Gahrton'un hazırladığı Güney Kafkasya Raporu daha ortaya çıkmadan Brüksel'e gitmişim. Onunla ilgili olarak bazı Avrupa Parlamentosu temsilcileriyle görüştüm. Kendilerine hep şunu söyledim: "1915'le ilgili bir tarihi iddiayı siz siyasi bakımdan kabul eder misiniz?"

Hiç birisi "Kabul ederim" demedi. Fakat Ermeniler, bunun hâlâ yaşanabileceğini, o zamana dönebileceklerini, zamanı geriye doğru çevirebileceklerini sanıyorlar; ya da öyle görüyorlar.

- Ermenistan'da sade vatandaşın öyle bir meselesi olmadığı biliniyor. Soykırım meselesini sadece diaspora Ermenileri ve Ermenistan yöneticileri gündeme getirmiyor mu?

-Evet. Demin de dediğim gibi varlık nedenleri buna bağlı. Ermenistan'daki insanların bir kısmı buna tepki de duyuyor. Diasporadaki siyasi partiler, hayır cemiyetleri ve kilise, Ermenilerin sürekli bu yolda beyinlerini yıkıyorlar. Ermeniler, 1915'ten bu yana dördüncü kuşağa giriyorlar. Türklere karşı Ermenilerdeki kin ve nefreti bu kuşaklara göre inceleyelim. Normal koşullar da psikolojik ve sosyolojik bir analizin şu sonucu vermesi gerekir: Türklere en çok kin duyması gereken birinci kuşak Ermenilerdir. Çünkü onlar savaşın içinde yaşamışlar ve bütün acıları görmüşlerdir. İkinci kuşak onların çocuklarıdır. Birinci kuşağa kıyasla daha az, ama yine de göz ardı edilmeyecek güçlü duygulara sahip olmalıdır. Üçüncü kuşağa gelince, bunun çok azalması lazım. Çünkü o acıları çekenleri tanımamaktadırlar artık.

- Üçüncü, dördüncü kuşağın hâlâ 1910'lu yıllarda yaşaması için hasta ruha sahip olması gerekmiyor mu?

- Evet. Normal bir psikolojik ve sosyolojik analiz bu sonucu verir. Bunlarda ise tersine oluyor. Ermenilerde Türklere karşı en fazla kin duyanların üçüncü ve dördüncü kuşaklar olduğu görülüyor. Birinci ve ikinci kuşaklarda ise bu kin ve nefret duyguları az. Üçüncü ve dördüncü kuşaklar Ermeni siyasi partileri, hayır cemiyetleri, yayın organlarının yürüttükleri müthiş bir beyin yıkamaya tabi tutulmuşlardır. Hayatında o olayları yaşamamış insanlar, "Türk" denince müthiş bir kinle davranıyorlar. Bu da ancak psikolojik bir vaka olarak adlandırılabilir. Ama bu psikolojik vaka da durduğu yerde gelmez. Birilerinin o insanlara bunu aşılması gerekir. Bu durumda da birileri bu kin ve nefreti sürekli besliyorlar. Bu, işin en korkunç tarafı. Ermeni yazarlar da işin farkındalar, ama itiraf etmekten çekiniyorlar. "Çok travmatik olaylar olduğu için böyle oldu" diyorlar. Hangi travma? Bana sorarsanız düzmece travma... Bakın. o kadar ilginç ki... Türk diplomatları öldürenlerin tamamı üçüncü kuşaktır. Yani olayları uzaktan yakından yaşamamış kişilerdir. Şöyle özetlersek... Bazı çıkar gruplarının yaşamak için uydurdukları ve seçtikleri bir yoldur bu. Yani, bazı çıkar grupları diaspora daki Ermenileri sömürüyorlar. Bu gelişmelerin esasında bu vardır. Şöyle söyleyelim. ABD'de Ermeni toplumu olmasa Gregoryen papazlar da olmayacak; Eçmiyazın' e gitmek zorunda kalacaklar. Hiç giderler mi? Hiç kimse kalkıp da ABD'den o koşullardaki Ermenistan'a gitmez.

- Bir de yakın geçmişte Türkiye'yle Ermenistan'ı uzlaştırmak için bir Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu kurulmuştu. Ermeni tarafında Ermenistanlı olmayan Ermeniler vardı. Sizce Ermenistanlı olmayan Ermenilerin o komiteye, sorun çözmek üzere davet edilmelerinin anlamı ne olabilir?

- O, Ermenilerin tamamını temsil etsinler, diye uydurulmuş bir şeydi. Fakat demin de söylediğim gibi, Ermenistan'daki Ermenilerin bu tür duygular ve ruh haliyle hiçbir ilgileri yok. Türkiye'ye çok dost oldukları söylenemez, ama onlar günlük hayatın daha fazla içindeler. Bu şekilde bir soykırım edebiyatıyla karşı karşıya kalmadıkları için de Türkiye ve Türklere karşı negatif duyguları çok daha az.

- Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi bünyesindeki Ermeni Araştırmaları Enstitüsü olarak Talat Paşa'nın ölüm yıldönümü nedeniyle bir sempozyum düzenleme kararı aldınız. Bu fikir nasıl doğdu?

- Bu fikir bir süre önce doğdu. Ama sanıyorum işin esasında 11 Eylül terör saldırıları var. 11 Eylül dünyada terörizme yeniden dikkatlerin çevrilmesine neden oldu. Derken, bir gün aramızda konuşurken Talat Paşa'nın öldürülmesi tarihini de göz önüne aldık. Dünyadan, bu konuyu bilebilecek bazı kişileri bir araya getiriyoruz. Sempozyumun gerçekleşmesi için Sayın Kültür Bakanı büyük ilgi gösterdi ve yardım etti. O yardım olmasaydı belki bu kadar yüksek düzeyde katılım sağlayamayabilirdik.

- 1973'te başlayan ve özellikle Türk diplomatlarını hedefleyen Ermeni terör örgütü ASALA'nın eylemlerinin başlama nedenleriyle ilgili ne düşünüyorsunuz?

- Birinci olay, 1973'te Los Angeles'ta Yanıkyan adlı Ermeninin Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'i şehit etmeleri olayı. Ama bu organize bir terör olayı değildi. Yanıkyan üstelik biraz meczup olmakla tanınıyordu. Fakat, bu olayın yanlıları o kadar fazla oldu ki Ermeni aşırı siyasi çevreleri Türk diplomatlarını öldürerek kendi davalarını bütün dünyaya duyuracakları sanısına kapıldılar. O zamana kadar Ermenilerin iddiaları dün yada pek de fazla yankı bulmuyordu. Yanıkyan olayı birdenbire dünya kamuoyun da geniş yankı bulunca bu, Ermeni aşırı uçlarınca bir fırsat olarak düşünüldü. Türk diplomatları böylesine öldürülürse kendi davalarının dünya basınında daha fazla yer alacağı düşünülür. Burada çok önemli bir nokta var. 1973'te Yanıkyan olayı, 1974'te Kıbrıs Barış Harekati gerçekleşti. 1974 Kıbrıs Barış Harekati, Yunanistan'ın bütün gücüyle Türkiye'ye karşı cephe alması anlamına gelmektedir. O sırada Ermeniler Yunanistan'dan büyük bir destek görmüşlerdir. Ama Yunanistan bu desteği hiçbir zaman açıkça ifade etmemiştir.

- Kıbrıs Harekati'nin Ermeni terör hareketlerinin iyice doruğa tırmanmakta olduğu bir dönemle kesişmesi sizce rastlantı mı?

- Olmayabilir. Her neyse... O sırada Ermeni diasporası Yunanistan'da büyük bir mütteffik buldu. Yunanistan'ın onlara çok da yardımları vardı, ama bunu hiçbir zaman resmen ifade etmedi. Türk diplomatlarına karşı işlenen cinayetlerin aşağı yukarı tamamı profesyonelcedir. Yani, bir kişinin kızıp, eline tabancayı alıp karşısındakini vurması biçiminde değildir.

- Peki, bu ASALA cinayetleri nasıl birdenbire durdu?

- Bu cinayetler 11 yıl sürdü. Bu süre içinde 34 Türk diplomatı öldürüldü. Dördü büyükelçi, dördü başkonsolos, biri askeri

ataşeydi. Terörizm kördür. Siyasi bir amaca varmak için yapılır. Kullanılan şiddet de bir süre sonra kontrolden çıkar. Dünyanın her yanında terörizmin çizgisi hep böyledir. Baştan çok belirli amaca doğru yönelir; sonra dağılmalar başlar. Ermeni teröründe de öyle oldu. Bunun dönüm noktası Orly katliamıdır. Orly'de patlama sonucu ölenlerden ikisi Türk, altısı yabancı uyrukluymdu. Terörün yabancılara yöneldiğini gören ve o zamana kadar Ermeni terörünü desteklemediği halde pek de karşı çıkmayan Batı basını buna açık tavrı aldı. Bu da Ermenilerin hedeflerinin tamamıyla şaş tığı gibi aksinin olması sonucunu doğurdu. Davalarını anlatacakları yerde antipati topla maya başladılar. Teröristlere yapılan maddi yardımlar kesildi. Bir yıl içinde de bu iş durdu. Ermeniler, daha sonra o dönemi hiç anmamaya, hatırlatmamaya ve bahsedilmemesini sağlamaya çalıştılar. Çünkü o dönem onlar için çok ciddi bir kara lekedir.

- Bu Ermeni teröristler, kendi davalarını duyurmak için onca insanı öldürürlerken Türkiye'de yaşayan Ermeni cemaatinin nasıl büyük rahatsızlıklarla karşı karşıya kalmalarına yol açtıklarını hiç düşünmediler mi?

- Türkiye'deki Ermeni cemaatine hiç aldırmadılar bile. O yıllarda Türkiye'deydim. Türkiye'deki Ermenilerin ciddi sıkıntıları, hatta korkularının olduğunu açıkça gördüm. Şunu da vurgulamakta yarar görüyorum: Ne zaman Ermeni sorunu tirmansa bunun manevi bedelini Türkiye'deki Ermeniler ödüyor.

- Batı ülkelerinin parlamentolarında sizce neden son yıllarda Ermeni soykırımını kabul etme kararlarını alma modası patlak verdi?

- Bu sorunun cevabı çok karmaşık. Her ülkeye, her olaya göre değişiyor. Ermeni soykırımını tanıyan tam 11 ülke var. Bunlardan Uruguay bunu 1965'te tanımış. Orada çok etkin bir Ermeni diasporası var. Soykırımın tanınmasında son yıllarda AB çok önemli rol oynadı. Burada iki çeşit ülke var. Bunlardan birisinde tanımının en önemli nedeni Ermeni diasporasıdır. 11 ülkenin aşağı yukarı dokuzunda durum böyledir. Geri kalan ikisinin deyse, yani Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ta durum daha değişik. Onlar tamamıyla eskiden gelen geleneksel Türk düşmanlığı nedeniyle bunu yaptılar. Oradaki Ermenilerin güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir.

-Ya Avrupa Parlamentosu'ndaki durum?

- Oradaki durum bir hayli karışık. Benim gördüğüm kadarıyla Türkiye'nin Avrupa'ya girmesini istemeyenler ya da şimdi girmesini istemeyenler gibi Türkiye'ye karşı açık olmayan, hatta gizli sayılabilecek bir koalisyon var Ermeni meselesi de son zamanlarda Türkiye'ye karşı negatif oluşumların bir parçası olarak görünüyor. Türkiye'nin hiç istemediği bir Ermeni tasarısını ortaya attığınız zaman o tasarıdaki unsurlar için değil, Türkiye'ye karşı olunması nedeniyle bu işi yapıyorlar. Burada şu noktaya dikkat çekmek istiyorum: Gerek milli parlamentolarda, gerek Avrupa Parlamentosu'nda alınan kararların hiçbir yaptırım gücü yoktur. Bunlar tamamıyla tavsiye ya da temenni mahiyetindedir. O kararların hiçbirisi uygulanamaz. Yalnız, bunlar uygulanamaz demek, bunların önemi olmadığı demek değildir. Bunların ciddi önemi vardır.

- Bu kararlar Türkiye'ye karşı niyet ve zihniyeti belli etmiyor mu?

- Tabii ki ediyor. Türkiye'nin imajı zaten 1980'den, hatta 1970'lerin başından bu yana çeşitli nedenlerle kötüleşmiştir. Zaten bu çok kötü bir olgu. Onun üzerine de insanlığa karşı suç oluşturan soykırımı koyarsanız, gerçekten imaj bakımından çok aşağı bir noktaya geliriz. Bu kötü imaj ekonomik güçlüklerden daha çok AB'ye girmemizi etkileyebilir. Üst üste alınan bu yoldaki kararların önemini ben burada görüyorum. Zaten parlak olmayan Türkiye'nin imajı büsbütün karartılıyor. O kararların yaptırım gücü yok, ama böyle bir zararı var. Bir başka zararı daha var. O da şu:

Türkiye bu türlü kararlar alındığında birlik içine giriyor ve bu kararları reddediyor. Ama bu kararları alan ülkelerle ilişkiler de zedeleniyor, örneğin, Fransa'yla olduğu gibi... Bir yıl var ki ilişkiler hâlâ yerli yerine oturmadı. Ben bu fikrimi söylediğim zaman tepki alıyorum. İlişkilerin bozulmasından, örneğin Fransızların da nasiplerini aldığı gibi karşılıklar işitiyorum. Tabii ki bu Fransızların aleyhine oluyor. Ama bunun Türkiye'nin de aleyhine olduğunu söylemek lazım. Fransa, Türkiye'yi AB yolunda destekleyen bir ülke. Fransa'nın Doğu Akdeniz politikasıyla Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki görüşleri çok örtüşür. Fransa, bizim için ekonomik, askeri işbirliği bakımından çok önemli bir ortaktır. Bu meseleden aramız bozulduğunda, bundan, evet Fransa zarar görüyor, ama Türkiye de zarar görüyor. Dolayısıyla bu kararların yaptırım gücü olmamasına karşın, özellikle ikili ilişkilere ciddi zararları vardır.

- Sam Weems adlı Amerikalı bir araştırmacı yazar, bildiğim kadarıyla Ermeni soykırımı çerçevesinde dolaştırılan iddialara

karşılık bir kitap yazdı. Kitabın içeriğinin, sözde soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin savunduğu tezlerle örtüştüğünü öğrendim. Bu konuyu bira: açar mısınız?

-Evet. Kitabın ismi "Armenia: A Great Deception" (Ermenistan: Büyük Aldatmaca). Sam Weems pek çok belge incelemiş, pek çok araştırma yapmış. Ama kitabı daha görmedim. St. John's Yayınevi tarafından basıldı. Şimdiden Ermeniler arasında büyük itirazlara yol açıyor. Çünkü şimdiye kadar hep Ermenilerin yazdıkları kitaplar, hep onların görüşleri var. O nedenle bu yeni kitap çok ilginç görülüyor.

- Peki, Sam Weems böyle bir çalışma yapmayı neden aklına koymuş?

- Türklere karşı büyük haksızlık yapıldığı konusunda olduğu için... Muhtemelen Türkiye ve Türklerin seslerini yeterince duyuramamış olmalarının sıkıntısını duyuyor.

KONFERANSLAR

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği Kongre'de Ermeni araştırmaları alanında çalışan yüz yirmiden fazla bilim adamı ve yazar 20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara'da Milli Kütüphane konferans salonlarında bir araya geldi. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 2001 yılında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) tarafından kurulmuş olup Ermeni sorunu, Ermeniler ve Ermenistan'la ilgili bilimsel çalışmalar yürütmektedir. Kongre katılımcıları iki gün boyunca Ermeni alışmaları ile ilgili olarak tarih, hukuk, din, dil, kültür, uluslararası ilişkiler, psikoloji, sosyoloji ve terör alanlarında sunuşlar yaptılar. Kongre sonunda tüm katılımcıların üzerinde mutabık kaldıkları bir bildirge tartişılarak kabul ve ilan edildi.

Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi sunulan tebliğ sayısı bakımında Türkiye çapında olduğu gibi bizim tespitlerimize göre dünya çapında da bir ilke imza attı. Tüm Türkiye çapında 80 niversite, kurum ve bireysel araştırmacıdan gelen 114 sunuş iki gün boyunca üç ayrı salonda aynı anda yapıldı. Her oturumu takiben tartişma, soru ve cevap bölümlerinin yer aldığı Kongre, dinleyicilerin de katkılarıyla zengin bir entellektüel havada geçti. Kongreye sunulan tebliğiler en kısa zamanda Enstitü tarafından basılarak daha geniş bir kitleye ulaştırılacaktır.

Kongre'nin bir Türkiye kongresi olması nedeniyle tebliğ sunma çağırısı sadece Türk bilim adamlarına yapıldı. Ayrıca tüm niversitelere Kongre afişleri gönderildi. İnternet ve basın yayın aracılığı ile de Kongre duyuruldu. Elbette Türkiyeli Ermeniler de kendilerine davet gönderilenler arasındaydı. Bu bağlamda Patrik Mutafyan'a, Ermeni Katolik Patriğine ve Türk Ermeni toplumunun önde gelen simalarına davetiye gönderildi. Ancak Ermeni davetliler, büyük bir çoğunluğu mazeret bildirerek, Kongre'ye iştirak etmediler.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in himayelerinde ve Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla düzenlenen Kongre'ye Cumhurbaşkanının yanı sıra, Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Mesut

Yılmaz birer mesaj göndererek başarı dileklerini ilettiler. Kongre'nin açılış konuşmalarını Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Prof. Dr. Ümit Özdağ ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem yaptı.

Kongre'nin düzenleniş amacı Türkler ve Ermeniler de dahil olmak üzere tüm dünyaya son dönemde vuku bulan gelişmeler ışığında Türk bilim camiasının görüşlerini sunmak ve Türk ve Ermeni milletleri arasında karşılıklı saygı ve hoşgörüyü dayanan bir anlayışın gerçekleştirilerek Ermeni çalışmaları alanına ilgiyi arttırmaktı.

Ermeni Araştırmaları Kongresi Ermeni soykırımı iddialarını tarihsel ve güncel bakış açılarından değerlendirdi. Kongre'ye sunulan tebliğler Ermeni soykırımı iddialarının temelsiz ve sahte belgelere dayandırıldığını bütün açıklığıyla ortaya koydu. Ayrıca Ermeni iddialarını savunan kişilerin karşıt görüşleri hiç dikkate almadıkları ve kendi fikirlerini doğrulamayan gerçek belgelere müracaat etmekten tamamıyla kaçındıkları belirtildi. Kongre katılımcılarının belirttiğine göre "soykırım" hukuk tarafından hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde tanımlanmıştır. Bu bağlamda 1915 Tehciri'nin soykırım olarak nitelendirilmesi asla mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden, yahut kaybettiği iddia edilen, Ermenilerin sayısına bakarak bir soykırımdan söz etme imkanı bulunmaktadır. Kongre'de sunulan bildirimlerin açıkça ifade ettiği gibi o dönemde Ermeni toplumu silahlanmış ve Türk toplumu ve devleti ile silahlı mücadeleye girişmişti. Vuku bulan ölümlerin bir kısmı bu mücadele sonucu olurken, büyük bir kısmı da soğuk, açlık ve hastalık gibi doğal nedenlerle olmuştur. Bu dönemde Ermeniler tarafından katledilen Türk nüfusa dikkatleri çeken Kongre katılımcıları, bu alanda daha derin çalışmaların yapılmasının gereğine işaret etmiştir. Kendileri tarihçi olmayan ve hukuksal olarak bundan neredeyse yüzyıl önce olduğu iddia edilen olaylarla ilgili yasa yapma yetkisi bulunmayan Parlamentoların sözde Ermeni soykırımı ile ilgili kararlar alması da Kongre tarafından talihsizlik olarak nitelendirilerek, bu tür kararların yapıcı çabalar konusunda teşvik etmekten uzak oldukları vurgulanmıştır.

Kongre katılımcıları Ermeni sorunu ile ilgili olarak arşiv çalışmalarının önemine değinmişler ve Ermeni arşivleri ile diğer devletlerin arşivlerinin de bir an önce açılarak bilim adamlarının kullanımına sunulması çağrısında bulunmuşlardır. Bu arada

katılımcılar T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne arşivleri kullanmada gösterdiği açıklık ve birçok arşiv belgesini internet aracılığı ile bilim camiasının hizmetine sunmasından dolayı teşekkürlerini sunmuştur.

Kongre, terörün hangi nedenle ve kim tarafından işlendiğine bakılmaksızın her yerde ve yüksek sesle lanetlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda masum Türk diplomatları ve Türk ve diğer ülke vatandaşlarının öldürülmesiyle sonuçlanan Ermeni terörü Kongre katılımcıları tarafından kınanmış, Ermenistan ve Ermeni diaspora örgütlerine de terörü kınama ve bu tür şiddet içeren eylemleri tasvip etmediklerini açıklama çağrısı yapılmıştır. Ayrıca Kongre diğer ülkelere çağrı yaparak Ermeni terör örgütlerini terör listelerine almalarını istemiştir.

Kongre'de belirtildiği gibi Kafkasya bölgesinde barış ve istikrar ancak toprak bütünlüğünün tanınması ve iyi komşuluk gibi uluslararası hukuk ilkelerine saygı gösterip uymakla gerçekleşebilir. Ermenilerin komşu Azerbaycan topraklarını işgallerini on yıldan fazla bir zamandır sürdürmesi ve Türkiye'ye yönelik toprak talepleri bölgede istikrar ve kalkınmanın önünde engel olarak durduğu Kongre tarafından açıklanmıştır.

Kongre'de Türk bilim adamları farklı hatta zıt görüşleri savunan araştırmacıların bir araya gelerek görüş alış verişinde bulunmasının faydaları üzerinde durmuşlardır. Ermeni görüşünü savunan yazarların bu tür bir diyalogu gerçekleştirmek üzere bilimsel platformlarda Türk bilim adamlarıyla bir araya gelmekten kaçındıkları belirtilmiştir. Kongre, Ermeni görüşünü savunanlara açık bir çağrı yaparak farklılıkların ve anlaşmazlıkların ancak diyalog yoluyla çözümlenebileceğini, kendi görüşüne güvenenlerin asla bunları tartışmaktan kaçınmaması gerektiğini ifade etmiş her fırsatta Türk bilim adamlarının Ermeni meslektaşlarıyla bir araya gelerek tartışmaya hazır olduklarını ilan etmiştir.

**TALAT PAŞA'NIN ÖLÜMÜNÜN 81.YILDÖNÜMÜNDE
ULUSLARARASI TERÖRE BİR BAKIŞ SEMPOZYUMU
İSTANBUL 15.03.2002**

Kültür Bakanlığının himayesinde, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı tarafından düzenlenen "Talat Paşa'nın Ölümünün 81.Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış" isimli uluslararası sempozyum 15 Mart 2002 tarihinde Cuma günü İstanbul'da Pera Palas otelinde gerçekleşmiştir. Tüm gün boyunca süren sempozyuma yurtdışından ve yurtiçinden konuşmacılar katılmıştır.

Sempozyumun açış konuşmasını Kültür Bakanı sayın İstemihan Talay gerçekleştirdi. Talay konuşmasında 1915 olaylarıyla ilgili var olan önyargıları gidermek açısından bu ve benzeri bilimsel çalışmaların önemine dikkat çekti.

Sempozyumun ilk konuşmacısı olan ODTÜ tarih bölümü hocalarından sayın Prof. Seçil Karal Akgün "Ermeni Sorununun başlangıcındaki Terörist Olaylar" isimli bir tebliğ sundu. Akgün Ermeni sorununun 19. yüzyılda ortaya çıkan yapay bir sorun olduğunu ve aslen Avrupa devletleri tarafından yaratılmış olduğunu ortaya koyarken, ilk terörist olaylara değindi ve Ermeni terörünün ASALA ile başlamadığını, çok daha önceleri var olduğunu açıkladı.

İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı olan ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ile birlikte bu sempozyumun gerçekleşmesinde ön ayak olan Prof. Arslan Terzioğlu'nun tebliğ başlığı "Talat Paşa ve Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri"dir. Terzioğlu aşırı Ermeniler tarafından tehcir için sorumlu tutulan Talat Paşa'nın, bu kararı verme zorunluluğunu ve kararı uygulamadaki iyi niyetini ve hassasiyetini ön plana çıkartmıştır. Ancak Talat Paşa ve daha sonra Bahaddin Şakir Ermeni teröristler tarafından katledilmişlerdir. Sonraları Tehlirian davası diye ün salacak olan dava ise Talat Paşa'nın katlinden sonra Almanya'da gerçekleşmiştir ve sanık Tehlirian'ın serbest bırakılmasıyla bir adalet fiyaskosuyla sonuçlanmıştır.

İlk oturumun son konuşmacısı olan Rus türkolog Kalerya Bellova'nın tebliğ başlığı "Cemal Paşa'nın Tiflis'te Öldürülmesi"ni irdeliyordu. Ermeni terörizmin dünyanın birçok yerinde kol gezdiğinin göstergelerinden bir tanesi olan bu olayın ayrıntılarını anlatıyordu sayın Bellova. Sunumundaki ilginç nokta ise, bu

değerlendirmeyi yaparken Rus arşivlerinden yararlanması ve Rus arşivlerinin aslında tümüyle Türk tezini savunuyor olmasıydı.

İkinci oturumun ilk konuşmacısı olan "Myth of Terror" kitabının ünlü yazarı Avusturyalı Prof. Erich Feigl'in konusu oldukça ilgi çekiciydi: "Talat Paşa: Franz Werfel'in Bir Devlet Adamını Karalaması". Feigl Dünyaca ünlü yazar Franz Werfel'in "Musa Dağında 40 Gün" kitabını ayrıntılı bir şekilde ele alıp kıyasıya eleştirdi. Aşırı Ermeniler tarafından efsane haline getirilen ve kullanılan bu yapıt 1915 olaylarının dünya çapında çarpıtılarak yansıtılmasında büyük bir rol oynamıştır. Erich Feigl ise Franz Werfel'in kişiliğini ve özel hayatını da inceleyerek bu yapıtın sadece bir roman olduğunu ve tarihi gerçekleri yansıtmadığını ortaya koymuştur.

Tıp doktoru olan Alman Prof Otto Winkelmann 1915 yılında Türkiye'de görev yapmış olan bir doktor ile ilgili "Ernst von Düring Paşa'nın hatıralarında Ermeni Sorunu" isimli bir tebliğ sundu. Görev icabıyla Osmanlı Devleti'nde bulunan bir insanın izlenimlerini öğrenmek son derece önemli. Ernst von Düring Paşa'nın hatıralarından da görüleceği gibi 'Ermeni Sorunu' diye adlandırılan şey hiç de öyle, aşırı Ermeniler tarafından lanse edilmeye çalışıldığı gibi değildir.

"Armenia. The Great Deception. Secrets of a 'Christian' Terrorist State" kitabın yazarı Samuel Weems ise günümüz ABD'sinde var olan Ermeni terörün, klasik anlamda fiziki ölümle ya da yaralamayla sonuçlanmayan Ermeni teröründen bahsetti. Bu terörün psikolojik boyutu ve baskıcı şekillerinden bahsetti yazar.

Üçüncü oturumun ilk konuşmacısı olan emekli büyükelçi ve tarihçi Bilal Şimşir "Ermeni Terörü Kurbanı Diplomatlar" isimli tebliğinde 1980'li yıllarda dünya çapında faaliyet gösteren ASALA terör örgütü tarafından katledilen 36 diplomatın ölümünü tekrar hatırlattı. 11 Eylül sonrasında uluslararası terörün belki ilk defa bu denli dikkate alındığı bu dönemde, Türklerin geçmişte yüzyüze kaldığı terörü anımsatmakta fayda vardır mutlaka.

Emekli büyükelçi ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü başkanı Ömer Lütem konuya kronolojik olarak devam ederek "Ermeni Terörü ve Sonrası" isimli tebliğinde terör aşamasından sonra gelen aşamaları açıkladı. Ermeniler terör vasıtasıyla uluslararası platformda Ermenilere destekleyen bir bilinç oluşturmaya başlamışlardı. Terör bir siyasi araç olarak kötüye kullanılmıştı.

Azeri Prof. Nesib Nessibli ise Ermenilerin terör yöntemleriyle

Karabağ'da yaptıklarını "Karabağ Sorunu ve Ermeni Terörü" isimli tebliğinde açıkladı. Dağlık Karabağ ve Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmekte günümüzde. Ermenistan uluslararası hukuku çiğneyerek bu işgali sürdürmekte ve banşıl bir çözüme yanaşmamaktadır.

Alman kültür bilimcisi Prof. Peter Bendixen'in "Kültürel Alışveriş ve Hoşgörü ile Terörizmin Engellenmesi Bir Hayal mi?" isimli tebliği şüphesiz en ilgi çekenlerden ve geleceğe yönelik en yapıcı olanıydı. Çıkış noktasını kültürel alışveriş olarak kabul ederek gelecekte bazı sorunların çözümlenebileceğini, hatta terörizmin önlenebileceğini savunuyordu Bendixen ve bunun için geçmişten de örnek veriyordu.

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Prof. Mehmet Saray "Türk Ermeni İlişkilerindeki Sorunlar nasıl çözümlenebilir?" isimli tebliğiyle iki ülkenin de görüşmek için karşılıklı koyduğu şartları ele alarak ortak noktalar bulmaya çalıştı. Saray gelecekte Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için yapıcı bir tutumla yaklaşarak yol göstermeye çalıştı.

"Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış" isimli sempozyuma görsel ve yazılı basın yoğun ilgi göstermiştir. TRT, CNN Türk, NTV, Ulusal TV, BRT, TV8, Anadolu Ajansı, Hürriyet, Sabah, Zaman, Turkish Daily News, AGOS, Marmara, ve Jamanak temsilcileri hazır bulundular ve katılımcılarla söyleşiler ve çekimler gerçekleşti.

Birinci Uluslararası Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu

MANİSA 23 - 25 Mayıs

23-25 Mayıs 2002 tarihinde Celal Bayar Üniversitesi ve Manisa Valiliği'nce Birinci Uluslararası Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu düzenlendi. 24 konuşmacının katıldığı sempozyumda ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsünden Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM, Okutman Şenol KANTARCI ve ASAM Kafkasya Masasından Dr. Yaşar KALAFAT ile Mahmut Niyazi SEZGİN tebliğ sundular. Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM, Ermeni Diasporasının Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Etkisi başlığını taşıyan bir tebliğ sundu. Kamer Kasım tebliğinde diasporanın Ter-Petrosyan yönetimine karşı tavrı ve Ter-Petrosyan'ı özellikle Türkiye ile ilişkiler ve Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik politikası nedeniyle

eleştirmesinin Ter-Petrosyan'ı istifaya kadar iten bir süreci başlattığını ifade etti. Çelişkili bir şekilde Ter-Petrosyan'ın Karabağ politikası Türkiye ile ilişkileri normalleştirmesine engel teşkil ederken, aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerde sertliği ve mesafeli olunmasını isteyen bazı diaspora örgütleri ve bunların desteklediği muhalefet arasında da problemlere neden olduğunu belirten Kamer Kasım, Ter-Petrosyan'ın istifası ve Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı olmasıyla birlikte diasporanın etkisinin arttığını ve bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de yansımaları olduğunu ifade etti. Koçaryan'ın Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye ile ilişkiler konularında Taşnaklara yakın bir çizgide olduğunu ve iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile görüşmeyi reddederek Aliyev'in muhatabının Karabağ yönetimi olduğunu ifade ettiğini söyleyen Kamer Kasım, Türkiye'ye karşı da soykırım iddialarını yeniden gündeme taşıyan Koçaryan'ın Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Anlaşması çerçevesinde Ermenistan'daki askeri üstlerde denetim yapan Türk yetkililerin sayısının azaltılmasını da talep ettiğini ve Ter-Petrosyan yönetimince Ermenistan'da faaliyette bulunması yasaklanan Taşnakların partisi Ermeni Devrimci Federasyonu da Koçaryan'ın seçilmesiyle yeniden faaliyetine başladığını belirtti. Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmenin Ermenistan'ın yararına olduğunu belirten Kamer Kasım, bunun için öncelikle Ermenistan'ın diasporanın etkisinden kurtulması gerektiğini ifade etti.

Şenol KANTARCI Amerikalı Bir Misyonerin Hatıratında Van'da Ermeni Olayları başlıklı bir tebliğ sundu.

Şenol Kantarcı, tebliğinde Van vilayetinde misyonerlik yapan Amerikalı Dr. Clarence D. Ussher'in 1917 yılında Boston'da yayınladığı "An American Physician, isimli hatıratı incelemiştir. Kantarcı tebliğinde bu incelemeyi yaparken Dr. Ussher'in hatıratında anlattığı olayları yine bölgede misyonerlik yapan diğer Amerikalı misyonerler ve diğer yabacıların hatıratlarıyla karşılaştırmıştır.

Kantarcı'nın bu eseri incelemesinin amacı, hatırat sahibinin yani Dr. Ussher'in Van'da misyoner olarak görev yapmasıdır. Van'ın ise Ermeni sorununda çok önemli bir yeri vardır.

Van vilayeti Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yerdir. Buradaki komitelerin çalışmaları Türkiye'ye yönelik Ermeni faaliyetlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Zira diğer vilayetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri,

burada aleni bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle ikinci Van isyanı, niteliği itibariyle Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915 tarihli "Sevk ve iskan" kararının en önemli sebeplerinden birisini teşkil etmiştir. Tebliğinde Kantarcı, Dr. Ussher'in hatıratını incelerken hatıratında anlatılan Van'da cereyan eden olayların analizini yapmıştır.

Dr Yaşar KALAFAT, Tövhit MELİKZADE ve Mahmut Niyazi SEZGİN'in "Güney Azerbaycan'da Türkçe Yazan Gregoryen İnançlı Bir Halk Aşığı Salmalı Kul Hartun" başlıklı tebliğde, inancı Gregoryen, Milliyeti Türk ve Dili Türkçe olan Halk Aşığı ele alınmıştır.

Avusturya Türk Bilim Ofisinden İnanç FEIGL Avusturya belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde 1915 Senesi başlıklı tebliğinde Avusturya kaynaklarına göre Avusturya-Macaristan'ın 1915 olaylarında üstlenmiş olduğu rolü ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu siyasi, beşeri, askeri ve sosyal durumu ele aldı.

Avusturya Türk Bilim Ofisi Başkanı Kerstin Tomenendal Ermeni Meselesi ve Franz Werfel'in Eserleri adlı tebliğinde Avusturyalı edebiyatçı Franz Werfel'in yaşamı ve eserlerindeki bakış açısını analiz etti.

Avusturya'dan Prof. Dr. Erich FEIGL, Talat Paşa: Franz Werfel'in Bir Devlet Adamını Karalaması adlı tebliğinde Franz Werfel'in Aram Andoniyen'in verdiği sahte belgelere dayanarak yazdığı Musa Dağında Kırk Gün isimli romanı ile yaptığı yanlış anlaşılmasını ancak Ermeni mafyası tarafından öldürülmekten korktuğu için suskun kaldığının belirtti.

KITAP TAHLİLLERİ

A PROBLEM FROM HELL: AMERICA AND THE AGE OF GENOCIDE

(CEHENNEMDEN GELEN SORUN: AMERİKA VE SOYKIRIM ÇAĞI)

Samantha Power, New York, Basic Books Publishing,
384 sayfa, 2002,
ISBN: 0465061508

Ercan KARAKOÇ ve Gökmen KILIÇOĞLU*

Geçtiğimiz günlerde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Basic Books Basimevi tarafından yeni bir kitap yayınlandı. Samantha Power'ın "A Problem From Hell: America and The Age of Genocide" adlı bu kitabı XX. yüzyılda soykırım konusunu, soykırım kavramının tarihi gelişimini ve Yahudi, Kamboçya, Irak, Bosna Hersek, ve Ruanda soykırımlarını incelemektedir. Ayrıca kitabın birinci bölümünde Ermeni Tehcirine değinilmiş ve maalesef bu olay bir soykırım olarak değerlendirilerek XX. yüzyılda olan soykırım olaylarının ilki gibi gösterilmiştir.

Yazar, Harvard Üniversitesi John F. Kennedy School of Government'in Carr Center for Human Rights Policy'nin icra yöneticiliğini yapmaktadır. Esasında Power kitabında ABD'nin bu olaylar karşısında gerekli tepkiyi göstermediğini iddia etmekte ve kitabıyla ABD kamuoyunun soykırım konusunda daha hassas olmasını amaçlamaktadır.

Ancak hukuk eğitimi almış olan yazar, iş tarihi konuları incelemeye gelince acemi olduğunu göstermiştir. Özellikle Türk toplumunu ilgilendiren birinci bölümünü incelediğimizde bu eksiklik hemen göze çarpmaktadır. Bizim kitapta yadırgadığımız en

* Ercan Karakoç ve Gökmen Kılıçoğlu, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü Araştırma Görevlileri.

önemli nokta ise; bir hukukçu olmasına rağmen yazarın kitabına bir suikastçıyı överek başlaması ve bir katili kahraman gibi göstermesi olmuştur. Yazar, son dönem Osmanlı yöneticilerinden Talat Paşa'nın katili Soghomon Tehlerian'ı maalesef aklamaya çalışmaktadır.

"Race Murder" başlıklı birinci bölümde yazar Ermeni tehciri'ni bir soykırım olarak işlemektedir. Ancak, böyle ciddi bir ithamda bulunan yazarın bu sonuca varabilmesi için daha sağlam delil ve kaynaklara başvurması gerektiğini düşünmekteyiz. Objektif her hangi bir okuyucu, kitabın birinci bölümüne yüzeysel olarak baktığında bile, yazarın Ermeni propagandasından ne denli etkilendiğini hemen fark edecektir. Daha detaylı bir okumada ise bu durum tamamen açığa çıkmaktadır.

Power, 25 Nisan 1915'te Talat Paşa'nın 250 Ermeni aydınını İstanbul'dan sürdüdüğünü belirtmekte,¹ ancak bu kişilerin yasadışı örgüt mensubu olduklarından ve Ermeni halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıklarından hiç bahsetmemektedir.² Yazar, tehcir sırasında ölenlerin sayısını verirken, veriler üzerinde tartışmalar olduğunu ifade etmiş ancak her nedense en abartılı Ermeni verilerini gerçekmiş gibi göstermekten geri kalmamıştır. Bu konuda sağlam ve güvenilir kaynaklar yerine propaganda amaçlı hazırlanmış Ermeni kaynakları kullanılmıştır. Yazarın bu bölümü hazırlarken Türk tarafının görüşlerine yer vermemesi bir yana, bu konuda yapılmış uluslararası üne sahip çağdaş Batılı yazarlardan Bernard Lewis, Stanford Shaw ve Justin McCarthy gibi Osmanlı son dönem tarihi üzerine uzmanlıkları tartışılmaz yazarların eserlerine bile başvurmamış olması düşündürücüdür. Yazar, birinci bölümde bir olayın var olup olmadığını incelemek yerine kendi iddiasına dayanak bulmak amacıyla yanlış bilgileri gerçekmiş gibi göstererek bilimsel olmayan bir tavır sergilemiştir.

Yazarın kitabındaki iddialarından birisi de şudur. "II. Abdülhamit 1895-96 yılları arasında 200.000 Ermeni'yi katletmiştir."³ Herhalde yazar o dönem İngiltere'de kurulmuş olan Anglo-Armenian Committee ve Evangelican Alliance gibi Ermeni kökenli kurumların abartılı ve propaganda amaçlı yaydıkları haberlerde bile ancak

1 Power, Samantha; "A Problem From Hell: America and the Age of Genocide", Basic Books Publishing, New York, 2002, s. 2.

2 Göyünc, Nejat; "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında" içinde Hasan Celal GÜZEL (edt.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, İstanbul, 2001, s. 47.

3 Power; a.g.e. s. 8.

20.000⁴ kişinin öldüğünü söylediğini bilmemektedir. Üstelik yazarın sebepsiz yere gibi gösterdiği bu ölümlerin bu yıllarda meydana gelen Ermeni isyanlarının bastırılması sırasında meydana geldiği unutulmamalıdır. Ayrıca isyan eden Ermeniler'in katlettiği yüzbinlerce Türk'ten hiç bahsetmemektedir. Bu yazının amacı Ermeni tehcirini genel anlamda incelemek olmadığından sadece kitaptaki eksiklikleri belirtmekle yetineceğiz. Burada rakamlar hakkında tartışmaya girmek yazımızın amacını aşacağından sadece dönemin Osmanlı ve Ermeni Patrikhanesi nüfus arşivlerini inceleyen McCarthy'in "*Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and The End of The Empire*"⁵ adlı kitabını önereceğiz.

Yazarın birinci bölümün oluşturulmasında genelde dönemin Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'nun "*Ambassador Morgenthau's Story*" adlı kitabından faydalandığı görülmektedir. Ancak yazar ana kaynak olarak aldığı bu kitabın önemli bir eleştirisini yapmış olan Heath W. Lowry'nin "*The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*" adlı kitabından hiç bahsetmemiştir. Lowry, Morgenthau'nun günlüğünü, yazdığı mektupları ve raporlarını inceleyerek, Morgenthau'nun kitabındaki çelişkilerini açığa çıkarmıştır. Mrs. Power kitabının tanıtımı için yaptığı toplantıda Lowry'nin kitabını gördüğünü belirtmiş, ancak Lowry tarafından yanlışlığı ispatlanmış kimi olayları kitabına neden aldığını açıklayamamıştır. Yazar kitabında Talat Paşa ile Morgenthau arasında geçtiği iddia edilen New York *Life Insurance ve Equitable Life of New York* sigorta şirketlerindeki Ermenilere ait hisselerin Türkiye'ye verilmesini çünkü sahipleri ve mirasçılarının öldüğünü içeren bir diyalogu belirtmektedir.⁶ Ancak Lowry böyle bir konuşmanın geçmediğini, Morgenthau'nun bu sigorta şirketleri ile ilgili olarak Talat Paşa ile sadece 3 Nisan 1915'te görüşüğünü; bu görüşmede de sigorta şirketlerinin devletçe el konan paraları üzerine konuşulduğunu belirtmiştir. Zaten görüşmenin tarihi de sözde soykırım iddialarının başlangıç tarihi olarak gösterilen tarihten çok öncedir. Henüz ortada ne tehcir ne de böyle bir plan vardır.⁷ Yine Lowry, iddia edilen görüşmenin büyükelçinin ABD'ye geçtiği raporlarda hiç

4 Kuran, Ercüment; "Tarihte Türkler ve Ermeniler" içinde Hasan Celal GÜZEL (edt.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, İstanbul, 2001, s. 43.

5 McCarthy, Justin; "Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire", New York University Press, New York, 1983

6 Power; a.g.e, s. 8.

7 Lowry, Heath W., "The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story", The Isis Press, İstanbul, 1990, s. 40. (Lowry, H.W., "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası", Isis Yayıncılık, İstanbul, 1991)

bahsedilmediğini söylemektedir. Bu kadar önemli bir konuşmanın eğer gerçekte var olsaydı, bir büyükelçi tarafından üstlerine aktarılmaması düşünülemez. Morgenthau o dönem İstanbul’unda konuşulan dillerin hiçbirisini bilmemektedir. Kendisi ne Türkçe, ne Fransızca, ne Ermenice ne de Rumca bilmektedir. Kendisine çevirmenlik ve yardımcılık yapanlar Agop Andhonian ve Arshak Schmavianian adlı Ermenilerdir. Dolayısı ile kendisinin bu Ermeniler tarafından yönlendirildiği ve hatta kitabının pek çok bölümünün doğrudan bu Ermenilerce yazıldığı iddia edilmektedir.⁸ Ayrıca bir Amerikan elçisinin kitabını Türklerin suçlanması için kaynak olarak kullanan yazar neden bir başka Amerikalı Amiral Bristol’un raporundan hiç bahsetmemiştir.

Yine yazarın en önemli eksiklerinden birisi hiç kuşkusuz I. Dünya Savaşı sonrası Ruslarla anlaşılan Ermenilerin, Türk ordusunu arkadan vurmasından, savunmasız köylerde yaptıkları katliamlardan hiç bahsetmemiş olmasıdır. Bunların yanında şu gerçekte bilinmektedir ki İngilizler İstanbul’u işgal ettikten sonra Malta’da kurmayı düşündükleri Osmanlı Savaş Suçları Mahkemesi’nde kullanmak üzere Ermeni Tehciri ile ilgili somut belgeler bulmak istemişlerdir. Bu amaçla Osmanlı Arşivleri’nde bir araştırma yapması için Ermeni bilim adamı Haig Khazarian görevlendirilmiştir. Khazarian tüm uğraşlarına rağmen planlanmış bir katliam ile ilgili herhangi belge bulamamıştır. Bunun üzerine ABD’ye başvuran İngilizler buradan da istedikleri belgeleri ve kanıtları bulamamışlardır.⁹ Kendi arşivlerinde de iddialarını destekleyecek kanıt bulamadıklarından¹⁰ Malta’daki tutuklu 144 kişiyi serbest bırakmak zorunda kalmışlardır.

Yazar kitabında İngiliz işgali altındaki Osmanlı Hükümeti’nin Ermeni Tehciri ile ilgili mahkeme kurduğunu; bu mahkemenin bazı

⁸ Lowry, a.g.e., s. 14, 15.

⁹ Craigie, R. C., British Embassy in Washington, to Lord Curzon, 13 July 1921; Foreign Office 371/6504/8519: "I regret to inform your lordship that there was nothing therein which could be used as evidence against the Turks who are at present being detained at Malta... No concrete facts being given which could constitute satisfactory incriminating evidence... The reports in question do not appear in any case to contain evidence against these Turks which would be useful even for the purpose of corroborating information already in the possession of His Majesty's Government..."

¹⁰ 29 July 1921: Foreign Office 371/6504/E8745: "The Charges made against the persons named in the Foreign Office list are of a quasi-political character, and are for this reason to be distinguished from those cases in which Turks have been held as prisoners of war on the advice of the Law Officers upon charges of cruelty to British Prisoners of War... Up to present no statements have been taken from witnesses who can depose to the truth of the charges made against the prisoners. It is indeed uncertain whether any witnesses can be found and it is hardly necessary to dwell upon the difficulty of finding witnesses in a country so remote and inaccessible as Armenia, especially after so long a lapse of time..."

Osmanlı yöneticilerini cezalandırdıklarını belirtmiştir. Böylece katliamın Osmanlılarca da kabul edildiğini iddia etmektedir.¹¹ Fakat, yazarın ve Ermeni çevrelerinin bu iddiaları dayanaksızdır. Zira, yargılama göç ettirilen Ermenilere, göç yollarında ve konaklama yerlerinde saldıran, kötü davranan, eşyalarını ve mallarını çalanlarla, bunları önlemek için gerekli tedbiri almayan yöneticiler içindir ve yargılananlar arasında Ermeniler de bulunmaktadır. Ayrıca şurası unutulmamalıdır ki İngiliz işgali ve baskısı altında kurulan bu mahkemenin adilliği tartışmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bir hukukçu olarak yazar savunma hakkının kutsal olduğunu gözardı ederek Türk tarafının görüşlerine hiç yer vermemiştir. Bunun ötesinde tarafsız kaynaklara da başvurulmamıştır. Soykırım gibi ciddi bir suçu bir millete atfeden hukuk kökenli yazarın daha adil olması gerektiğini düşünmekteyiz. Yazarın görevi gerçeği bulmak ve korumaktır; yoksa bir takım hayal ürünlerini gerçekmiş gibi göstererek nefret üretmeye yardımcı olmak değildir.

2023 DERGİSİ

(Ermeni Sorunu Özel sayısı "Siyasî, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ermeni Sorunu")

Genel Yayın Yönetmeni: Köksal KOÇER, Yayın Koordinatörü:
M. Ragıp Vural 78 ss. + dipnotlar + fotoğraflar + haritalar +
dizin. ISSN: 1303-0434

Adres: Bayındır 2 Sok. No: 59/3 Kocatepe-ANKARA,
Tel: 0312 4197080 Belgegeç: 0312 4195088,
e-posta:2023dergi@superonline.com,
bilgi@2023.gen.tr, www.2023.gen.tr

Şenol KANTARCI*

"Gelecek bir tasarımdır" sloganıyla çıkan 2023 adlı dergi 12. sayısını "Ermeni Sorunu"na ayırmıştır. Uluslararası ilişkiler, tarih ve

¹¹ Power, a.g.e., s. 14.

¹² Genelkurmay ATASE Arşivi, K 212, D 231 (aktaran Cemalettin Taşkıran, "Türk Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde Soykırım", içinde Hasan Celal GÜZEL (edt.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, İstanbul, 2001, s. 220, 221)

* ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum. skantarci@eraren.org

kültür boyutlarıyla sorunu inceleyen dergi, iki söyleşi, sekiz makaleyle konuyu ele almıştır.

İlk söyleşi, Türk Tarih Kurumu Başkanı **Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu** ile yapılmıştır. 2023 dergisi tarafından kendisine sorulan soruları yanıtlayan Halaçoğlu, 24 Nisan'ın Ermeniler için taşıdığı anlamı, yer değiştirme olayının nasıl gerçekleştiğini, soykırım kavramı ve iddialarıyla ilgili bilgiler vermiştir.

Prof. Dr. Halaçoğlu, yerleri değiştirilen Ermenilerin sayısının 1,5 milyon olmadığını, rakamın 458 bin civarında olduğunu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulduğunu söylemiş ve sadece bu durumun bile Ermeni iddialarını çürütür nitelikte bulunduğunu ifade etmiştir. Dünyanın çeşitli parlamentolarında kabul edilen soykırım tasarılarının altında tarihi Türk düşmanlığının yattığını ifade eden Halaçoğlu, soykırım kavramını Türkiye'nin kabul etmesinin mümkün olmadığını söylerken *"Olmamış veya olması ihtimali hiçbir belgeyle ispat edilmeyen bir konunun bizim tarafımızdan kabulünü düşünmek bile mümkün değil"* demiştir.

Bütün bu iddiaları ilmi bir şekilde araştırmak, dünya kamuoyunu konu üzerinde aydınlatmak amacıyla 1990 yılında Tarih Kurumu'nun hazırlamış olduğu kongrede Ermeni seksiyonu açıldığını ve bütün dünyada karşı iddiada bulunanları ve özellikle de Ermenileri davet ettiklerini ancak bir kişinin dışında kimsenin gelmediğini anlatmıştır.

Derginin ikinci söyleşisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı **E. Büyükelçi Ömer E. Lütem**'le yapılmıştır. Söyleşisinde Ermeni soykırımı iddialarının amaçlarını, diasporanın ve Ermenistan'ın bakış açılarıyla ortaya koyan Lütem, Ermenilerin ABD ve Avrupa'daki lobi faaliyetleri hakkında da sorulan soruları yanıtlamıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurma yönünde üç engel olduğunu söyleyen Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Lütem, bu engellerden birincisinin Ermeni iddiası olan soykırım, diğerinin Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgali ve üçüncü olarak da Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığının Ermenistan tarafından tanınması olduğunu söylemiş ve eğer bunlar çözülmezse Ermenistan ile Türkiye'nin normal diplomatik ilişkiye girmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Lütem, ayrıca Ermeni Araştırmaları Enstitüsü hakkında detaylı bilgi vermiş, Enstitünün çalışmaları ve hedeflerini anlatmıştır.

Derginin ilk makalesi ASAM Kafkasya Masası Başkanı Dr. Yaşar Kalafat ile Kafkasya Masası asistanlarından Mahmut Niyazi Sezgin

tarafından incelenen "Albanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi" adlı konu olmuştur. Makalede, yaklaşık bir yüzyıldır devam eden Türk-Ermeni mücadelesinin bugüne dek ihmal edilmiş olan "kültürel boyutu" nun bir bölümü gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Ermeniler, din ve kültür öğelerini bu mücadelede devamlı birer silah olarak kullanmış ve dünya kamuoyunu yanıltarak yalnız Türklerden değil, başka toplumlardan da haksız isteklerde bulunmaya devam etmişlerdir. Ermeni siyasal düşüncesi ve hareket tarzını anlayabilmek için ona altyapı oluşturan kültür stratejisini ve onun öğelerini iyi tahlil edebilmek gerekir. Bu makalede Ermeniler'in kendilerini Kafkasya'da Hıristiyanlık'ın varisleriymiş gibi göstermek ve etno-kültürel olarak Kafkasya'nın asıl sahipleriymiş gibi takdim etmek suretiyle nasıl haksız kazanç sağladıkları ve bu konuları nasıl yayılcı ve istilacı bir zihniyetin ürünü olan Haydat ideolojisine birer altyapı malzemesi haline getirdikleri üzerinde durulmuştur.

"Hangi Antranik?" adlı makalesinde Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü Yrd. Doç. Dr. Haluk Selvi, Ermeniler tarafından kendi söylemiyle Ermenilerin Garibaldi'si, Robin Hood'u haline çeşitli etkinliklerle getirilen "Antranik"i incelemiştir. Ermeniler tarafından şiirlere, marşlara ve çeşitli kahramanlık hikayelerine konu edilen General Antranik'in incelendiği makalede, Antranik'in biyografisi ve faaliyetleri genişçe anlatılmıştır.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran, "Karabağ Meselesi"ni bütün yönleriyle anlatan bir makale yazmıştır. Makalede Karabağ'ın coğrafik yapısı, tarihi, kültürü işlenmiştir. Bölgenin tarihinde Türklerin yeri ve öneminden bahsedilmiş sırasıyla İskitler, Partlar, Arşaklar, Albanlar, Selçuklular, İlhanlılar, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların bölgeye yerleştiği ve Karabağ'ı yurt ve vatan edindikleri anlatılmıştır. Konuyla ilgili önemli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Taşkiran, çalışmasında yoğun olarak Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığını irdelemiş bu bağlamda Ermenistan'ın Karabağ'ı işgalini gerçekçi bulmayarak Ermenistan'ın bu tutumundan vazgeçmesini sonuç bölümünde işlemiştir.

Taşkiran, Karabağ'da olayların bu şekli almasında Azerbaycan yöneticilerinin sorumluluğu olduğunu, yöneticiler kadar meselelerine sahip çıkmayan Azeri Türklerinin de payı olduğunu ancak bununla da bitmediğini Türkiye'nin de Karabağ meselesine gereken önemi vermediğini anlatmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM, "Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi" başlıklı makalesinde Ermeni diasporası ve diaspora partileri olarak bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak), Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ermeni Liberal Demokrat Parti (Ramgavar)'nin Ermenistan dış politikasında oynadığı rolü analiz ediyor. Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon-Ter-Petrosyan ve Ermenistan'ı bağımsızlığa taşıyan süreçte öncü rolü oynayan Ermeni Ulusal Hareketi'nin, Ermenistan yönetiminde söz sahibi olamayan Taşnaklar başta olmak üzere diaspora örgütleri tarafından eleştirildiğini belirten Kasım, diasporanın Ermenistan'a gerçekçi olmayan bir dış politika anlayışı empoze etmeye çalıştığını ifade ediyor. Kamer Kasım Koçaryan'ın seçilmesiyle birlikte diasporanın Ermenistan dış politikası üzerinde etkisinin arttığını ve başta Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmak üzere diğer dış politika konularında Ermenistan Devlet Başkanı'nın atacağı adımlarda diasporayı hesaba katmak zorunda olduğunu vurguluyor. Diasporanın sivil toplum girişimine yönelik Ermenistan'ın görüşlerini bile etkilediğini belirten Kamer Kasım, buna örnek olarak da Türk-Ermeni Barışma Komisyonuna önce Ermenistan Dışişleri Bakanlığının sıcak yaklaşım ardından bazı diaspora örgütlerinin ve bunların etkisindeki siyasi partilerin girişimiyle Komisyona karşı bir tavır almasını gösteriyor.

ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü araştırmacılarından **Şenol Kantarcı**, "Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri" başlıklı incelemesinde ABD'nin Anadolu'daki misyoner faaliyetlerini anlatırken konunun ayrıntısına inmiş, misyonerliğin özellikle de Protestan misyonerliğinin, ABD'deki gelişim sürecinden alarak XIX. yüzyıldan itibaren ABD'nin Doğu'ya, Osmanlı coğrafyasına girişini anlatmıştır. Kantarcı, Amerikalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki asıl gayelerinin Amerikan ticaretini yerleştirmek olduğunu belirtmiş ve bu amaçlarına ulaşmak içinde Ermenileri araç olarak kullandıklarını yazmıştır.

"Ermenilerin Yahudi Soykırımıyla Benzerlik Kurma Stratejisi" isimli bir diğer makale **Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya** tarafından yazılmıştır.

Ermeniler ve onların yanında yer alanlar, özellikle son zamanlarda 1915 yılında gerçekleşmiş bulunan Tehcir ile Yahudilerin 2. Dünya Savaşı sırasında tabii tutulduğu soykırım (Holokost) arasında benzerlikler kurarak kendi iddialarını yayma yöntemini benimsemişlerdir. Yrd. Doç. Dr. Kaya'nın belirttiğine göre bu çevreler daha da ileri giderek Hitler'in soykırımı Türklerden

öğrendiğini, Türklerin 20. yüzyılın ilk soykırımını işleyerek, bundan sonra işlenen ve işlenecek tüm soykırımlara, Yahudi soykırımı dahil, örnek oluşturduğunu ve dolayısı ile bunlardan dolayı da suçlu olduğunu ifade etmektedirler. Kaya çalışmasında bu stratejinin temel unsurları olan benzerlik kurma çabalarını ve gerçekten böyle bir benzerlik olup olmadığını incelemektedir. Çalışma ilk önce okuyuculara Holokost'un ne olduğunu kısa bir açıklamasıyla başlamaktadır. Holokost'un temelinde Batı Hristiyan dünyasında ortaçağlarda özellikle yaygınlık kazanmış, daha sonra dinsel nedensellikten arınarak Darwinizm görüşleri çerçevesinde "bilimsellik" kisvesine bürünmüş bir Yahudi karşıtlığı (anti-semitizm) yatmaktadır. Osmanlı tarihi boyunca hiçbir şekilde Ermeni düşmanlığının olmadığı, millet sitemi içerisinde Yahudiler ve Rumlar gibi Ermenilerin de tüm haklarının korunduğu, Ermenilerin toplum ve devlet hayatında, bakanlıklar da dahil olmak üzere, en üst düzeylere geldiği yazar tarafından vurgulanmaktadır.

Kaya'nın belirttiği gibi Fransız Devrimi sonrası yabancı güçlerin de katkısıyla Ermeniler arasında milliyetçi ve ihtilalci fikirler hızla yayılmış, bunlar silahlı gruplar oluşturarak hem devlete hem de birlikte yaşadıkları Müslümanlara, hatta kendi görüşlerini benimsemeyen diğer Ermenilere karşı terör eylemlerine girişmişlerdir. Bu husus da masum Yahudilerin öldürülmesi olan Holokost'a tam bir tezat teşkil etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler doğu cephesinde Osmanlılara karşı savaşan Ruslarla işbirliği yapmışlar, bir kısmı Rus saflarına katılmış bir kısmı da hem yerel isyanlar çıkarmış hem de Osmanlı ordusuna ve sivillere karşı cephe gerisinde terör eylemlerine girişmiştir. Bunun üzerine 1915'te Tehcir kararı alınmıştır. Bu karar terör eylemlerine karşı ülkenin başka bölümlerine zorunlu olarak nakledilmesini öngörmekteydi. Tehcir kararında Ermenilerin yok edilmesi için herhangi bir hüküm olmadığı gibi, onlara iyi davranılması ve güvenliklerinin tam sağlanması hususları yer almaktaydı. Nitekim bu hükümleri ihlal edenler bizzat devlet tarafından savaş esnasında cezalandırılmıştır. Yahudi soykırımıyla ilgili olarak ise 1942 yılında Wansee'de yapılan bir toplantıda Yahudilerin tümünden yok edilmesi kararları alınmış, bunları gerçekleştirmekten kaçınanlar cezalandırılmıştır. Bu nokta açısından da Holokost ile Tehcir arasında bir benzerlikten söz edilemeyeceği İbrahim Kaya tarafından belirtilmiştir.

Son olarak Kaya, Ermeni Tehciri ile ilgili olarak yargılanmak üzere İngilizler tarafından tutuklanan Osmanlı ileri gelenlerinin

durumu ile Nürnberg mahkemelerinde Yahudi soykırımı suçlarının yargılanmasını karşılaştırmıştır. Kaya bu açıdan da bir benzerlik olmadığını, İngilizlerin iftiralar üzerine tutuklanmış bulunan aydın ve yöneticileri delil olmadığı gerekçesiyle mahkemeye bile çıkarmadan serbest bıraktığını belirtmiştir. Oysa Nürnberg Mahkemeleri Yahudi soykırımı ile itham olunanların suçlarını sabit bularak Holokost'u hukuken tescil etmiştir.

ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kıdemli araştırmacısı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi **Yrd. Doç. Dr. Sedat Laçiner** ise makalesinde Ermeni sorununun siyasi, kültürel ve sosyolojik nedenlerine değiniyor. Diğer ülkelerin Ermeni sorununu, uzun bir dönem Türkiye'ye yönelik dış politikalarının bir unsuru haline getirdiklerini hatırlatan Laçiner, bu bağlamda Rusya, Yunanistan ve Suriye etkenleri üzerinde duruyor. Ermeni sorununun Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde sorunlar derinleştikçe alevlendiğini belirten Laçiner, bu eğilimin günümüzde de değişmediğini ortaya koyuyor. Sedat Laçiner'in üzerinde durduğu bir diğer konu ise diaspora Ermenilerinin sorunlarını Ermeni sorunu ile aşma çabaları. 1915 olaylarının Kilise ve aşırı gruplarca efsaneleştirildiğini ve olmayan bir dramın adeta "üretildiğini" n altını çizen Laçiner, aslında temelleri zayıf olan Ermeni milliyetçiliğinin Türk düşmanlığı üzerinde yeniden yükselmeye çalıştığını iddia ediyor. Özellikle Ermeni Kilisesi'nin bu süreçte oynamış olduğu rolü detaylandıran Sedat Laçiner bir çok araştırmacının üzerinde durduğu "kimlik sorunu ve Ermeni sorunu" konusuna da değiniyor. Laçiner'e göre Ermeni sorununun çözümü Ermenilerin kendilerini daha yapıcı ve barışçıl bir şekilde tanımlamalarından geçiyor. Makalenin son bölümünde ise Türkiye'nin sorumlulukları hatırlatılıyor. Sorunu uzun yıllar görmezden gelen Türkiye'nin sadece "tarihsel boyut"a odaklanmasının yetersiz olduğunu iddia eden Laçiner, konunun siyasi ve sosyolojik boyutlarının çok daha önemli olduğunu söylüyor. Bu yaklaşıma göre sorunlar günümüzde yaşanmaktadır ve günümüzün şartları sorunun içeriğini belirlemektedir. Bundan dolayı çözümlerin de buna göre olması doğaldır.

ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Araştırmacılarından **Hatem Cabbarlı**, "Rusya'da Ermeni Diasporası Oluşumu ve Faaliyetleri" adlı makalesinde Ermenilerin Rusya topraklarına göç etmesi ve daha sonra burada belirli ayrıcalıklara sahip olmaları ve Ermeni kolonilerinin oluşumu sürecine açıklık getirmiş, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Ermenilerin Rusya'nın ekonomik ve

siyasi hayatında etkili oldukları konusunda bilgi vermiştir. Cabbarlı, daha sonra Sovyetler Birliği döneminde Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan'a karşı faaliyetlerine değinmiş, Ermeni diasporasının sözde soykırım konusunda propaganda faaliyetlerini anlatmıştır.

Cabbarlı, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Rusya'da Ermeni diasporasının faaliyetlerini daha geniş bir alana yayması, Rusya'da yaşayan Ermenilerin yeni bir örgütlenme sürecinin başlatmaları ve Rusya'daki Ermeni kuruluşları ve teşkilatları konusunda bilgi vermiştir. Ermeni diasporasının Rusya'nın siyasi hayatında da etkili olduğunu kaydederek, Rusya Liberal Demokrat Partisi Milletvekili Aleksey Mitrofonov'un 1995'de "Batı Ermenistan'da 1915-1922'de Ermeni halkı soykırımının kınanması hakkında" hazırladığı bildirisinin Rusya Devlet Duması'nda görüşülmesini örnek olarak göstermiştir.

Dünya gündemini işgal eden "Ermeni sorunu" 2023 adlı dergide uluslararası ilişkiler ve tarih boyutuyla uzman bir kadro tarafından masaya yatırılmış ve oldukça başarılı analizlerle mesele aydınlatılmaya çalışılmıştır.

ARARAT, SANATSAL ERMENİ PROPAGANDASI

Sedat LAÇİNER ve Şenol KANTARCI. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Mayıs 2002. 167 sayfa + dipnotlar + kaynakça + fotoğraflar. ISBN: 975-6769-47-5 Yayıncı ve İsteme Adresi: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara, 06550.

Selçuk Ural*

Atom Egoyan'ın yönetmenliğini yaptığı Ararat Filmi'nin gerçekte bir sanat eseri mi, yoksa propaganda maksatlı bir yapıt mı olduğu sorusuna cevap bulmak amacıyla Sedat Laçiner ve Şenol Kantarcı tarafından kaleme alınmıştır.

Eser, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün ilk yayını olarak, Mayıs 2002'de yayımlanmıştır. Kitap, esas metin, ekler, fotoğraflar ve kaynakça ile birlikte toplam 167 sayfadır.

* Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü.

Kitap yazılış amacı göz önünde tutularak gayet geniş bir kaynakça ile yazılmıştır. Başta arşiv belgeleri olmak üzere, yerli ve yabancı kitap, makale ve gazetelerden yararlanılmıştır. Bu açıdan zengin bir kaynakçaya sahiptir. Eser, iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım **Sedat Laçiner** tarafından kaleme alınmış olup, giriş hariç, beş bölümden meydana gelmektedir.

Girişte, sanatın dış politikada nasıl bir propaganda aracı olarak kullanıldığı hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Türkiye'nin aleyhine nasıl kullanıldığı üzerinde durulmaktadır. Yazar, Ermeniler ve Rumlar başta olmak üzere Türkiye karşıtı grupların ülkemize karşı sanatsal, edebi ve sportif faaliyetleri koordineli ve örgütlü bir şekilde kullanmaya çalıştıklarına dikkat çekmektedir. **Laçiner** eserinde siyasi mülahazalardan olabildiğince uzak durarak, Ararat filminin "büyük ve uzun soluklu bir propaganda kampanyasının ürünü olup olmadığını incelemek" amacıyla kameraya alındığını belirtmektedir.

"Ermeni Propagandası ve Sinema" adını taşıyan birinci bölümde, Ermeni sineması ve onun uluslararası Ermeni propagandası içindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazar, ABD ve Avrupa'daki Ermeni topluluklarının üstün Batı kültürü ve medeniyeti içerisinde yok olmamak, toplulukların milli bilinci canlı tutmak amacıyla nasıl "Soykırım Efsanesine" sarıldıklarını ve bunun Türkiye'ye yönelik Ermeni propagandası içerisindeki yeri üzerinde durmaktadır. Ermeni propagandasında aktif görev alan kişi ve kuruluşların yanı sıra, Türkiye karşıtı filmler ve işlenen temalara da bu bölümde yer veren yazar, kamuoyunu bilgilendirme açısından çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Bu filmlerin Avrupa ve ABD'nde yaşayan Türkler ve hatta Ermeni ulusal kimliğine verdiği zararlar da bölüm içerisinde ele alınan bir başka konudur.

İkinci bölüm filmin yönetmeni Atom Egoyan'ın biyografisi, sanatsal kimliği, Ermeni sorununa bakışı ve bunu filmlerine yansıması hakkında çarpıcı bilgiler içermektedir.

Ararat filminin sanat adına mı, yoksa propaganda adına mı çekildiğinin incelendiği üçüncü bölümde; senaryo esas alınarak önce amaç ve verilmek istenen mesajlar ele alınmıştır. Laçiner, Egoyan'ın "Zavallı Ermeniler, Zalim Türkler" mesajını her sahnede vermeye çalıştığını ileri sürmekte ve bunu senaryodan verdiği örneklerle güçlendirmektedir. Bunun dışında Egoyan'ın filmi çekmedeki amacının; bütün dünyanın Ermenilere soykırım

yapıldığını görmesini ve hatta Türkiye'nin bunu tanınması olduğu anlatılmaktadır. **Laçiner**, filmin oyuncularını hakkında kısa bilgiler vererek, oyuncuların Ermeni asıllı yada Ermenilere ve Ermeni sorununa sempatiyle bakan insanlardan oluşturulmasının tesadüfle açıklanamayacağını ifade etmektedir. Bunların dışında filmin çekim süreci, finansal kaynakları ile Batıdaki etkisi bu bölümde ele alınan diğer konulardır. Bütün bunlardan sonra yazar, filmin propaganda amaçlı olduğu mesajını vermektedir.

Laçiner'in kaleme aldığı dördüncü bölüm filme Türkiye'den gelen tepkileri içermektedir. Yazar, tepkileri "Paniğe Kapılanlar" ve "Bırakın Yapsıncılar" olarak iki gruba ayırmaktadır. İlk grup felaket tellalcısı olarak tanımlanmaktadır. Yazara göre bu gruba giren kişiler ve çevreler neler yapılması konusunda ciddi öneriler ortaya koyamamaktadırlar. İkinci grup - ki bunlara örnek olarak Ertuğrul Özkök, Mehmet Barlas ve İsmet Berkan verilmektedir - filmin Türkiye'ye yapacağı etkinin abartıldığını düşünen insanlardan oluşmaktadır. **Laçiner**, bu yazarların fikirlerine getirdiği eleştirilerle filmin yaratacağı etki hususunda bu insanlardan ayrı görüşte olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, başta TBMM olmak üzere pek çok resmi kurumun film hakkındaki düşüncelerine ve almayı düşündükleri tedbirlere de yer vermiştir.

"Sonuç ve Değerlendirme" bölümünde Laçiner, ortaya koyduğu bilgilerin ışığında Türkiye'nin son derece "organize, akıllı, ısrarcı ve güçlü bir ağla" karşı karşıya bulunduğunu, Ararat ve benzeri filmlerin Türkiye'ye zararı olmayacağını iddia edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bunun dışındaki yaklaşımlara ihtiyatla yaklaşılması taraftarıdır. Yazar son olarak "Türkiye'nin Alabileceği Olası Önlemler" başlığıyla hem devlet yetkililerinin ve hem de diğer ilgililerin dikkate alması gereken önlemler sıralanmıştır.

Şenol Kantarcı tarafından kaleme alınan ikinci kısım giriş hariç, iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde ele alınan ilk konu ABD'nin Anadolu'ya yönelik misyonerlik faaliyetleri ile misyonerlerin Ermeni toplumuyla olan ilişkilerini içermektedir. Yazar, Van'da Ermeni hareketlerine değindiği ikinci konuda misyonerlerin alt yapısına önemli katkılar sağladığı Ermeni bölücü teşkilat ve bunların çalışmaları hakkında özlü bilgiler verilmektedir. Rusya'nın bu teşkilatlara para, silah vb. yardımlar sağladığı üzerinde duran Kantarcı, bunun 1896'da patlak veren I. Van İsyanı'ndaki payını ortaya koymuştur.

1915'te kanlı olaylarla tarihe geçen Van'daki II. Ermeni İsyanı hem arşiv belgelerinden, hem de hatıratlardan yararlanılarak

bütün cepheleriyle anlatılmıştır. Yazarın, bütün bu belge ve hatıratlardan ulaştığı sonuç şudur ki; Egoyan'ın senaryosunda iddia ettiği gibi Türkler saldıran taraf değildir. Aksine kendilerini savunmak zorunda kalan ve bu yüzden onbinlerle ifade edilen kayıplar veren taraftır. Ermeniler, savunmasız Türklerle beraber şehirde medeniyetin izini taşıyan her binayı ve meskeni ortadan kaldırdıkları belgelerle kanıtlanmıştır.

Kantaracı, ikinci bölümde Ararat filminin senaryosu ile misyoner Dr. Ussher'in hatıratının karşılaştırılmasını yapmaktadır. İlk olarak Ussher'in hatırasını ele alan yazar hatıradaki yer alan pek çok bilginin yanlış, eksik ve yanlış olduğunu tespit etmiştir. Bu tespiti hem arşiv belgeleri, hem de çağdaş hatıraların verdiği bilgileri karşılaştırarak ulaştırmıştır. Bundan sonra Senaryo ile hatıra arasında farkların neler olduğu konusuna eğilen Kantaracı, burada da Egoyan'ın "Sanatsal Serbestlik" (!?) iddiasıyla hatıradaki pek çok bilgiyi ve olayı çarpıttığını, hatıradaki geçen bir çok olayı yansıtmak istediği şekle soktuğunu ortaya çıkarmıştır. Yazar, hatıradaki Türkler lehine kullanılacak hususlara ise senaryoda hiç değinilmediğini belirtmektedir. Yazar tespitleriyle ilgili olarak eserde pek çok örnekler de vermektedir.

Ussher'in hatırasında yer alan yanlış ve yanlış bilgiler için verilen örneklerden bazıları şunlardır:

- Türklerin modern silahlar kullandığı, bunlara karşın Ermenilerin hem sayıca, hem de silah bakımından Türklerle mukayese edemeyecek derecede zayıf olduğu iddiası. Bu iddia diğer hatıraların verdiği bilgilerle çürütülmektedir.

- Ermenilerin isyan sırasında en vahşi usullerle Türkleri kadın çocuk demeden öldürdüğü Rafael de Nögalis'in hatırasında önemli yer tutarken, Ussher'in hatırasında hiç yer almamakta, üstelik olaylar Türklerin, Ermenileri katlettiği şeklinde yansıtılmaktadır.

Eserde bununla ilgili örnekleri artırmak mümkündür.

Egoyan, her açıdan Ermeniler lehinde olan Ussher'in hatırasını yeterli görmemiş olacak ki, kendisinde senaryoyu kaleme alırken pek çok değişiklik yaparak senaryoyu tamamen propaganda amaçlı kaleme aldığını ispat etmektedir: Mektup gönderme hadisesi, Vali Cevdet Bey'in kişiliği, Amerikan Hastanesinin tahribi, Van şehrinin Ağrı Dağı civarında gösterilmesi...vs. bu grup içerisinde ele alınan örneklerden sadece birkaç tanesidir.

Sedat Laçiner ve **Şenol Kantaracı** tarafından kaleme alınan bu eser Ararat filmini hem konusu, hem de Türk - Ermeni ilişkileri

açısından mercek altına almıştır. Ortaya çıkan sonuç, bu filmin iddia edildiği gibi tarihi bir gerçeği açığa çıkarmak için değil, aksine ABD ve Avrupa'daki Ermenilerin tamamen çıkarları doğrultusunda hazırlandığıdır. Film, yapılan propagandaların aksine tahrip edilmek istenen tarihi gerçekler üzerine bina edilmiştir. Bu açıdan zaten soğuk olan Türk - Ermeni ilişkilerini daha da olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

AIM, ARMENIAN INTERNATIONAL MAGAZINE
(ULUSLARARASI ERMENİ DERGİSİ)

Editör: Tony HALPIN, Yayıncı: Michael NAHABET. Kuruluş Tarihi: 1990. Kurucu Editör: Vartan OSKANIAN. Adres: 207 South Brand Boulevard, Suite 203, Glendale, CA 91204, ABD, Tel: 818 246 7979. Fax: 818 246 0088. E-mail: AIMagazine@aol.com.

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER*

Ermeni sorunu belki de tarihten çok günümüzün bir sorunudur. Her ne kadar tüm dikkatler geçmişe ve Ermenistan'a yöneliyorsa da, Ermeni toplumu dağınık bir toplumdur: Birbirinden binlerce kilometre uzakta, çok farklı coğrafya ve kültürlerde yaşamak zorunda olan bu halkı bir arada tutabilecek çok az ortak nokta vardır aslında. Belki de Türkiye karşılığında bu derece radikal olmalarının altında bu gerçek bulunmaktadır. Denebilir ki Ermeni diasporası ve Ermenistan ile olan ilişkisi anlaşılmasın Ermeniler ve Ermeni sorunu hakkında anlaşılmasın ve doğru analizlere ulaşılmasın. "Ermeniler Türklerden neden nefret etmektedirler?", "bir Türk ile tanışmamış, Türkiye'ye hiç gelmemiş insanlar neden Türklerden hesap sormaktadırlar?". Tüm bu soruların cevabı 'diaspora gerçeğini' anlamaktan geçer. Diasporanın çok canlı bir yayın dünyası vardır ve Ermeniler duygu ve düşüncelerini gizlememektedirler. Neredeyse her gittikleri yerde ilk olarak bir matbaa ve yayınevi kuran Ermenileri anlamak 'kolaydır' aslında. Bir asıra yakın bir süredir doğru ya da yanlış görüş ve duygularını

* Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (Ankara) kıdemli araştırmacısı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi.

'dünyaya haykıran' bu insanları anlamak Türkiye için hayati bir konudur. Bu sadece yüzlerce yıldır bir arada yaşadığımız bir halka olan 'gönül borcumuz' değil, aynı zamanda Türkiye'nin ulusal güvenliğini uzun zamandır tehdit eden bir sorunun çözümü için de şarttır. 'Bilimsel gereklilik'ten söz etmeye gerek bile yoktur. Bu nedenlerle bu çalışmada Ermeni diasporasının önemli yayın organlarından AIM dergisi tanıtılmaya çalışılacaktır.

AIM dergisi diaspora Ermenilerinin İngilizce'de yayınladıkları dergiler arasında en önemlilerden biri olarak değerlendirilebilir. Aylık olmasına karşın, Ocak-Şubat ve Ağustos-Eylül sayıları birleşik olarak yayınlanmaktadır. 13. cildini çıkarmakta olan AIM dergisinin ismi, *Armenian International Magazine*, yani Uluslararası Ermeni Dergisi'nin kısaltılmış hali ve İngilizce'de 'hedef' anlamına gelmektedir. Derginin neyi hedeflediği ise kolayca anlaşılabilir: Diasporadaki Ermenileri bir arada tutmak, birbirleriyle ve anavatanlarıyla (Ermenistan) olan bağlarını sıkılaştırmak ve son olarak da 'Ermeni dünyası'nı dış dünyaya daha çok olumlu yönleriyle tanıtmak. Bu bağlamda derginin eleştirel ya da 'muhalif' olduğunu söyleyebilmek zordur. Diğer bir deyişle bu dergiyi takip ederek siyasi çekişmeleri ya da temel fikir ayrılıklarını görebilmek neredeyse imkansızdır. Buna karşın diasporanın Ermenistan'a ilgisi ve diğer faaliyetlerini anlamak açısından son derece yararlı makaleler sıkça yayınlanmaktadır.

AIM dergisi temel olarak altı ayrı bölümden oluşmaktadır: Okur mektupları ve 'AIM Mektubu' köşeleri dergi ile okuyucusu arasında iletişimi arttırmayı amaçlıyor. 'Notebook' (Defter), 'Cover' (Kapak Konusu) ve 'Focus' (Odak) bölümleri daha güncel konuları ele alıyor. Bu bölümlerde Ermenistan ve diasporadaki gelişmeler detaylı bir şekilde inceleniyor. 'Community' (Toplum) bölümü ise ağırlıklı olarak diaspora Ermenilerinin ve bunlara ait kuruluşların faaliyetlerini tanıtmak ve tartışmak üzere kaleme alınıyor. 'Connections' ise Erivan'dan haberler ve iletişim ile ilgili makaleleri içeriyor. Son bölümler kitap, cd tanıtımları ile sanat haberlerine ayrılmış durumda. Özellikle Ermeni sanatçıların haberleri özel bir yer buluyor. AIM dergisi ortalama olarak 60 sayfa olarak yayınlanıyor ve renkli, kuşe kağıda basılıyor. Diğer bir deyişle baskı kalitesi oldukça iyi. Başta ABD ve Kanada olmak üzere İngilizce konuşulan ülkelerde iyi bir dağıtım ağına sahip olan AIM'in Ermenistan ve diğer ülkelerde de satıldığı görülüyor. Ayrıca AIM dergisine internet üzerinden <http://mindred.com/aim/index.htm> adresinden ulaşmak da mümkündür. Bu sitede AIM'in eski sayıları ve ilave bilgiler de mevcuttur.

Glendale, Kaliforniya (ABD) merkezli AIM, reklam ve abone gelirlerine ek olarak zengin Ermenilerin bağışları ile ayakta durmaktadır. Dergide çok sayıda Amerika kökenli Ermeni işletmesinin reklamının bulunması reklamların da daha çok bağış şeklinde verildiğine işaret etmektedir. Bu şirketlerin büyük bir çoğunluğunun Kaliforniya merkezli olması da dikkatlerden kaçmaktadır.

Teknik özellikler bir yana bırakılacak olur ise Türkiye açısından derginin en önemli özelliği 'soykırım' iddialarını sıkça gündeme getirmesidir. Aradan geçen neredeyse bir asırlık süreye rağmen bir Ermeni dergisinin 2002 yılı sayılarında en az 6-7 farklı makalede 1915 yılında olan olaylara atıfta bulunulması çarpıcı bir durumdur. Dergi yazarlarına göre 'Ermeni soykırımı' Türkler tarafından yapılmıştır. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Tek sorun tüm dünyaya ve hâlâ suçlarını inkâr etme 'aybını' gösteren Türklere bu durumu kabul ettirmektir. Bu çerçevede sözde 'soykırımı' diğer ülke parlamentolarında kabul ettirmek için gerçekleştirilen tüm girişimlere dergide geniş bir yer veriliyor, belli oranda da bu çabalar teşvik ediliyor. 'Ermeni soykırımı' iddialarını destekleyen yabancı ünlülerle yapılan röportajlar da dergi sayfalarında yer buluyor. Bunlara ek olarak bu tür iddiaları konu alan Ermeni sanat eserlerinin tanıtımı ve reklamı da dergide en çok görülebilen yazılar arasında yer alıyor. AIM dergisinde en çok rastlanabilecek fotoğraf ise Ağrı Dağı'nın Ermenistan'dan görünüşü. Derginin bir çok sayısında Türkiye'den 'Batı Ermenistan' olarak bahsediliyor ve Ağrı Dağı Ermeniliğin en önemli sembolü olarak yansıtılıyor. Dergide yayınlanan reklamlar da Türkiye'nin Ermeni kimliği üzerinde ne kadar etkili olduğunun önemli bir kanıtıdır: Şirketlerin bir kısmının isimleri Anadolu'daki şehir ve coğrafi yerlerin isimlerini taşıyor. En çok kullanılan isim ise 'Ararat' yani 'Ağrı Dağı'. Ararat reçelleri ve maden suları dergide en çok boy gösteren reklamlar arasında yer almaktadır.

Derginin bir diğer amacı da Ermeni dini, dili, kısacası kimliğini muhafaza etmek ve geçmişin anılarını canlı tutmaktır. Yazılardaki ortak temalardan bir diğeri de, Ermenilerin ne kadar farklı ülke ve coğrafyalarda yaşarlarsa yaşasınlar 'sınırları aşan bir millet' oldukları mesajının verilmesidir. Dergi, Ermenilerin tüm dünyaya yayılmış bir millet olduğunu iddia ve kabul etmekle birlikte anavatanın Ermenistan olduğunu ve diaspora Ermenilerinin anavatanlarına 'iyi bakmaları' gerektiğini de sıkça vurgulamaktadır. Bu çerçevede sıkça Ermenistan'a yardım kampanyaları düzenlemektedir. Ayrıca bu yardımların nasıl kullanıldığı ve nasıl

daha etkin bir hale getirilebileceği konusu Erivan'daki muhabirleri aracılığıyla da takip edilmektedir.

Derginin önemli amaçlarında biri de Ermenistan'ı 'yaşanabilir' bir ülke haline getirmektir. Bu nedenle siyasi sorunlardan çok sosyal konulara yer verilmesi dikkat çekiyor. Aile içi şiddet, öksüz çocuklar ve düşkünlerin durumu sık sık mercek altına alınıyor. Bu bağlamda Mart 2002 sayısının kapağının aile içi şiddete ayrılması, yine sokak çocuklarına üç tam sayfa ayrılması bu ilgiye iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere AIM diaspora Ermenileri arasında dayanışmayı da pekiştiriyor. Dergide yayınlanan reklam ve ilanlar diaspora Ermenileri arasındaki ilişkileri arttırırken birbirlerinden alışveriş yapmaları ve birbirlerini desteklemeleri mesajları veriliyor.

Okuyucunun dergiyi daha iyi anlayabilmesi amacıyla derginin en geniş sayılarından Ocak-Şubat 2002 sayısının içindekiler kısmı şu şekilde özetlenebilir:

Okur Mektupları (ss. 9-11); AIM Görüşü – "Ermenistan Sanatı" (s. 12), "Yeterince Uzun" (s. 12); Söylenilmeyenin Söylenmesi (s. 14); Zara Chatinian, "Avrupa'da Bir Yıl"; Asbed Pogharian, "Ararat Evi, Los Angeles'ta Büyüyen Bir Kuruluş" (ss.16-17); Ashot Gareginian, "Şimdi İnişe Geçiyoruz – Yeni Bir Havaalanı" (Erivan havalanının yenilenmesi ile ilgili bir haber-analiz yazısı, ss. 18-19); Takvim (Ermenilerin tüm dünyadaki faaliyetleri, ss. 20-21); Heather Cole, "Taş Devri, Granit Şehir'de Hatırlamak İçin Bir Anıt", (ss. 22-23); Asbed Pogharian, "Ve Kazanan... Müzik Rönesansını Kutluyor" (ss. 24-26); Suren Deherian, "Opera Binası'nda Manzara Değişiyor" (s. 27); Asbed Pogharian, "Sistemi Oynamak" (ss. 28-29); Melineh Saroyan, "Şarkıcı Kuşlar Söylüyor, Lark Konservatuarı İkinci Nesli Hazırlıyor" (ss. 30-31); Tony Halpin, "Gumri'nin Klasik Doğuşu, Bir Müzik Okulu, Bir Orkestra, Bir Koro ve Bir Otel" (ss.32-33); Kristen Kidd, "Büyük Bir Sahnede Çalmak" (ss.34-35); Lucine Zeytunian, "Radyo Dalgaları" s. (35); Ara Arakelian, "Bayrakdarian Bravura, Operanın Yükselen Yeni Yıldızı" (s. 36); Lusine Zeytunian, "Hatırlanacak Müzik, Egoyan Ararat'ın Sesini Arıyor" (s. 37); Laurence Ritter, "Vanadzor Çağırıyor" (s. 38); Suren Deherian, "Şanssız Bir Yıldönümü, Zamanda Donmuş" (Ermenistan'daki deprem felaketi üzerine, ss. 43-51); Zara Chatinian, "Hayatta Kalma Mücadelesi" (Erivan'daki Hayvanat Bahçesi'nin durumu üzerine, ss. 52-53); Suren Deherian, "Meydandaki Boşluk" (Erivan Cumhuriyet Meydanı'na Lenin ve büyük bir haç anıtından sonra ne konulacağı tartışmaları üzerine, s. 54); Lusine Zeytunian, "Soğuk

İçin Tedaviler" (s. 55); Eliza Galfayan, "Tarihin Kızgın Meleği" (Ermeni iddialarını destekleyen Diamanda Galas adlı sanatçı ile ilgili, ss. 56-59); Gayane Abrahamian, "Bir Ermeni Filmi İlk Kez Olarak Oskar'a Aday Gösteriliyor" (ss. 60-61); Ara Arzumanian, "Taştaki Semboller" (ss. 62-63; Janet Samuelian, "George Krikorian", s. 65; "Rafta" (Ermeniler ile ilgili kitap, vido, cd. vb. tanıtımı, ss. 77-80).

Sonuç olarak, çoğu zaman klişelerden kurtulmama ve önyargılarının esiri olsa da AIM dergisi Ermeni diasporası ve Ermeni düşünce sistematığı için çok değerli bir 'pencere' açıyor. 'Hasım' olarak ya da 'ortak' olarak Ermeniler ile birlikte yaşayacak bir ulus olarak Türklerin Ermenileri anlamasının ne kadar önemli olduğu hiçbir kelime ile abartılamaz. Ermenileri anlamak açısından AIM ve benzeri yayınların ne kadar önemli olduğu da ortadadır. Türk okuyucusu sadece Ermenileri anlamak için değil, yanlış bulduğu noktaları onlara aktarmak ve bu yanlışları elbirliği ile düzeltmek için de bu tür araçları kullanmak zorundadır.

HER YÖNÜYLE ERMENİ SORUNU

Yavuz ÖZGÜLDÜR; Ali GÜLER; Suat AKGÜL ve Mesut KÖROĞLU.
Ankara, Kara Harp Okulu Yayınları, 2001. 370 s.
Kaynaklar, Ekler (Fotograflar), ISBN yok.

Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER*

Tarihleri boyunca çoğu zaman bir başka devletin ya da imparatorluğun egemenliği altında yaşamış Ermenilerin, Osmanlı egemenliği altında 600 yıl boyunca durumlarından uzun süre memnun kaldıkları genelde kabul gören bir görüştür. Osmanlı'da azınlık kavramı etnik esastan ziyade din ve mezhep esasına dayandırılmakta ve bu çerçevede azınlık gruplara (cemaatlere) hak ve ayrıcalıklar tanınmakta, hatta kendi içlerinde önemli oranda örgütlenmelerine ve kendi toplumlarına ilişkin işleri idare etmelerine izin verilmekteydi. Bu durumun Ermeni toplumu için tatminkar olduğunu gösterir önemli gerçeklerden birisi, bu

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

toplumun kendilerine 'sadık millet' dedirtecek kadar Osmanlı devletine bağlılık göstermiş olmalıdır.

Özetlenen bu pozitif tabloya rağmen Osmanlı'da bir 'Ermeni Sorunu'nun ortaya çıktığını görmek oldukça şaşırtıcı bir durum olsa gerektir. Daha şaşırtıcı olanı da, böyle bir milletin Türkiye Cumhuriyeti döneminde ve günümüzde de Dünya kamuoyunun gündemine sokulmaya çalışılan bir "Ermeni soykırımı" iddiası ve Ermeni terörü gibi birçok değişik yönüyle hâlâ bir "sorun" olmaya devam ediyor olmasıdır.

Şüphesiz ki bu şaşırtıcı durumun gerisinde kendine özgü sebepler ve unsurlar bulunmakta ve sorunun anlaşılmasında bu unsurların incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Ermeni sorununun çeşitli yönlerden günümüzde de devam etmesi, bu sebeplerin açıklanması ve tahlilinin günümüzde de önemini devam ettiriyor gösterir önemli bir kanıttır. Kara Harp Okulu'ndaki bir grup akademisyen tarihçi subay tarafından hazırlanmış "Her yönüyle Ermeni Sorunu" adlı çalışma bu açıdan şüphesiz önem taşımaktadır.

Göze çarpan ilk unsur, çalışmanın Ermeni tarihine fazla yer ayırmadığıdır. Bu konu, daha ziyade Ermeni tarihinin genel hatlarını özetleyen kısa ve genel bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede Ermenilerin kökenine ilişkin iddialar yansıtılmış ve Ermenilerin tarihi gelişimine ilişkin önemli noktalar sıralanmıştır. Aynı biçimde Selçuklu döneminde Ermenilerle ilişkiler ve bu dönemde Ermenilerin durumuna da çalışmada fazla yer ayrılmamıştır. Yine bu dönem Ermenilerle ilişkilere ve Ermenilerin Selçuklu egemenliği altında sahip oldukları konuma ilişkin özetleyici genel noktalar yansıtılmaktadır. Bu noktada vurgulanan, daha Selçuklular döneminde başlayan Ermeniler üzerinde Türk hakimiyetinin belirgin pozitif unsurlar taşıdığı ve Ermenilere çeşitli kültürel, dini ve sosyal haklar tanındığıdır. Zira, Selçuklular döneminde gayrimüslimlere gösterilen belirgin bir hoşgörünün olduğu bir gerçektir.

Çalışmada, Ermeni tarihine ve Selçuklu dönemi Ermenilerin statülerine ayrıntılı yer verilmemesi aslında çalışmanın maksadı ve içeriği açısından bakıldığında bir eksiklik olarak değerlendirilmemelidir. Çalışmanın isminin de yansıttığı gibi incelemeye tabi tutulan her yönü ile Ermeniler değil fakat Osmanlı ve Türkiye açısından bir "sorun" olarak her yönü ile Ermenilerdir. Dolayısı ile amaç, özellikle Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti

açısından Ermeni sorununu, önemli yönleri ile inceleme konusu yapmak olarak algılanmalıdır. Bu doğrultuda doğal olarak, Osmanlı döneminde Ermeniler çalışmada önemli bir yer tutmakta ve hemen her önemli unsur yansıtılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın içeriği, ismi ile vaat ettiği geniş kapsamı yansıtır gözükmektedir.

Çalışmanın Osmanlı dönemi ile ilgili olarak yer verdiği ilk meseleler, Osmanlı'da gayrimüslimlerin hukuki durumları, Ermenilerin bu bağlamda dini, eğitsel, ve diğer kültürel hakları olmakta. Öte yanda, özellikle Ermenilerin günümüzde ön plana fazlaca çıkarmadıkları Osmanlı siyasi hayatında ve devlet hizmetinde Ermenilerin rolü gerçeği incelenme konusu yapılmış ve örneğin Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Ermenilerin önemli sayıda vekil bulundurdukları da belirtilmiştir. Türk ve Ermeni toplumları arasında bu yakın ve iyi münasebetlerin sonuçta Türk kültürünün Ermeniler üzerinde önemli izler yarattığına da bir kısım ayrıntı ile değinilmiştir.

Çalışmada değinilen bir diğer konu, Ermenilerin Osmanlı döneminde ekonomik ve demografik durumlarıdır. Ekonomik durumları ile ilgili olarak oldukça ayrıntılı bilgiler verilmekte, Ermenilerin iç ve dış ticarete, tarım, sanayii, ve madencilikte ve para, kredi ve faiz alanlarında Osmanlı ekonomisi içerisindeki ne denli bir yere sahip oldukları belirtilmektedir. Ermenilerin vergi ve meslek konularında da durumları bu çerçevede inceleme konusu olmaktadır.

Öte yandan, bugün bile Ermeni soykırımı iddiaları nedeni ile sık sık gündeme gelen Osmanlı Ermenilerinin nüfus durumu ayrı bir inceleme konusu olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmekte. Bu çerçevede, birçok dönemler boyunca Osmanlı Devleti'nin nüfusunu, nüfusun dinlere ve cemaatlere göre dağılımını yansıtan birçok tablo ve rakamlar sunulmakta ve Osmanlı Ermenileri spesifik olarak incelenmektedir. Ermeni soykırım iddiaları açısından önemi nedeni ile özellikle 1914 yılı nüfus durumu ve dağılımı birçok kaynağa referans yapılarak yansıtılmakta. Yine bu çerçevedeki önemi nedeni ile Batı Anadolu vilayet ve sancakları nüfus durumu ayrıca inceleme konusu yapılmakta. Sadece Osmanlı kaynaklarına değil, aynı zamanda Kirkor Zöhrap (takma adıyla, Marcel Leart) gibi Ermeni tarihçilerinin ve Ermeni Patrikhanesi'nin istatistiklerine de yer verilmektedir.

Osmanlı'nın özellikle Batılı devletlerin zorlaması ile giriştiği ıslahat hareketleri çalışmada doğal olarak önemli bir yer tutmakta.

Bu çerçevede misyonerler ve Emperyalizm ile Osmanlı Ermenileri arasındaki bağ ön plana çıkarılmakta. Dolayısı ile, Osmanlıda bir Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında, bu unsurlar ve Ermeni kilisesinin rolü vurgulanmakta ve çeşitli Ermeni patriklerinin şahsi faaliyetlerine ayrıca yer verilmekte. Tabii ki Ermeni okulları ve cemiyetlerinin rolü de geniş yer bulmakta.

Temelde ortaya bu güçlerce çıkarılmış Ermeni sorununun devamında geniş yer tutan bir Ermeni terörü ve bunları gerçekleştiren Hınçak, Daşnak (Taşnaksutyun) gibi terör örgütleri çalışmada da önemli yer bulmakta. Daha da ötesi, çeşitli isyan, ayaklanma ve şiddet olayları ile Ermenilerce çok çeşitli yörelerde yaşayan Osmanlı halkının nasıl ve ne çapta bir kıyım ve katliama uğratıldığına da değinilmekte.

Doğal olarak 1915 tehcir kararı ve gerisindeki ve uygulanmasındaki gerçekler oldukça ayrıntılı bir biçimde ortaya konmakta. Tehcire tabii tutulmuş Ermenilerin ihtiyaçlarının karşılanması, malları ve mülkleri, nüfusları, tehcir sonrası durum ve geri dönüş kararname, tehcir karşısında Ermenilerin ve Batıların tutumları gibi önemli konulara bu çerçevede yer verilmekte.

Ermeni sorununun Osmanlı ile birlikte sona ermediği gerçeği ile paralel olarak, çalışma, Milli Mücadele döneminden başlayarak Ermenilerin ve Ermeni sorununun durumunu incelemeye almakta. Bu bağlamda, Lozan Konferansı sırasında "Ermeni yurdu" gibi Ermeni iddiaları ve Ermeni meselesine ilişkin tartışmalar, Lozan Antlaşması'ndan günümüze Ermeni sorunu gibi konular gündeme getirilmekte.

Günümüzde Ermeni sorununun önemli yönleri çalışmanın son kısmında ayrıntısı ile ele alınmakta. İkinci Dünya Savaşı esnasında Ermeni faaliyetleri, sözde soykırımı Dünya kamuoyuna yayma çabaları, Ermeni terör örgütlerince gerçekleştirilen eylemler, bu terör örgütlerine verilen destekler ve Ermeni terörü ve Japon Kızıl Ordusu (JRA) ve PKK bağlantıları son kısımdaki önemli alt başlıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Nihayet, günümüzde Ermeni sorununun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine nasıl yansıdığı Ermeni sorununun bir diğer yönü olarak incelenmektedir.

Ermeni sorununun bütün önemli yönlerini değişen ayrıntılarıyla yansıtan bu çalışma aynı zamanda geniş bir kaynakça da kullanmış gözükmektedir. Saygın Türk ve yabancı tarihçilerin çalışmaları ve arşiv belgeleri bunlar arasında önemli bir yer tutmakta. Belki de

eleştirel açıdan yaklaşıldığında belirtilebilecek bir eksiklik birincil nitelikte kaynakların nispeten az olması olabilir. Fakat, çalışmanın asıl işlevinin Ermeni sorununun önemli bütün yönlerini toplu bir biçimde sunmak olduğu kabul edilirse, yine de bunun önemli bir eksiklik olmayacağı düşünülebilir. Sonuçta okuyucu, güvenilir kaynaklardan derlenmiş bir Ermeni sorunu anatomisi ile buluşmanın kolaylığı ile karşı karşıya bulunmaktadır.

**İSTORİYA ROSSİİ: ARMYANSKIY SLED
RUSYA TARİHİ: ERMENİ İZİ**

Suren AYVAZYAN. Moskova: Kron Press Yayınevi, 2000,
656 sayfa. Yayın Dili: Rusça.
ISBN 5-232-01223-1

Hatem Cabbarlı*

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Ayastefanos Anlaşması ile sona ermiş ve Antlaşmanın 16. maddesi ile Ermeni sorunu uluslararası gündeme taşınmıştır. Ermeni sorununun uluslararası gündeme taşınması ve desteklenmesi XX. yüzyılın başlarına kadar Çarlık Rusya'sı daha sonra ise Sovyet Rusya'sı tarafından kesintisiz olarak hayata geçirilmiştir.

Bazı araştırmacılar Sovyetler Birliği zamanı Ermeni propagandasının 1965'den itibaren başladığını ifade etmektedir. Ancak Haziran 1945'de Eçmiadzin'de yeni Ermeni Katogikosu seçilmesi nedeniyle dünya Ermenileri temsilcilerinin Eçmiadzin'e toplanması ve alınan bir kararla Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmesi gerektiği¹³ ve Stalin'in boğazlar üzerinde talebini göz önünde bulundurulduğunda Sovyet Rusya'nın Ermeni meselesine ilgisinin hiç bir zaman azalmadığı görülür. Moskova'nın izni olmadan 1965'de Erivan sokaklarında sözde Ermeni soykırımının 50. yılı anma törenleri düzenlenemezdi. Bu tarihten itibaren Rus ve Ermeni tarihçilerinin Ermeni meselesine ilgisi artmış Rus ve Ermeni dilinde çok sayıda makaleler yayınlanmış kitaplar basılmıştır.

* Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

¹³ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. LXXV.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Rusya Federasyonu'nda Türkiye karşıtı Ermeni propagandasının arttığı görülür. Zira Rusya'da yaşayan Ermeni diasporası Sovyetler sonrası Rusya'da siyasi ve ekonomik açıdan geniş faaliyet alanına sahip olmuştur. Nitekim, sözde Ermeni soykırımının Rusya tarafından tanınması için Rusya Devlet Duması milletvekili Liberal Demokrat Parti üyesi Aleksey Mitrofonov'un 1995'de hazırladığı "Ermeni Halkı Soykırımının Kınanması Hakkında" bildiriye kabul etmesi, Rusya'da Ermeni diasporasının faaliyetlerinin sonucudur.

Bu bağlamda Ermeni tarihçisi Ayvazyan'ın "Rusya Tarihi: Ermeni İzi" adlı kitabı dikkat çekmektedir. Kitap Rusya Federasyonu ve eski Sovyetler birliği mekanında yaşayan Rusça konuşan topluluklar için propaganda aracı olarak yazılmıştır. Kitabın ana hattı, Ermenilerin kâdim bir ulus oldukları, dünya medeniyetinin-yazının, astroloji ve maden kültürünün Ermeniler tarafından keşfedildiği, Ermenilerin MÖ XVII-XIX. yüzyıllarda Sibirya'dan Orta Doğuya kadar olan bölgelerde yaşadıkları ve daha sonra bu bölgeye yerleşen halkların tarih ve kültüründe silinmez izler bıraktığı tezlerden ibarettir.

Ayvazyan, büyük bir gayretle hayatının 40 yılını harcayarak Ermenilerin ve Rusların aynı millet olduklarını kanıtlamaya çalıştığını ifade etmektedir. Kitapta ileri sürülen iddiaya göre bakır ve demir Ermeniler tarafından keşfedilmiş, Ermeni tüccarlar tarafından Avrupa ve Orta Doğuya taşınmıştır.

Ayvazyan, kitabında Ermenistan haritasını çizerken Kiev Rusya'sının Ermeniler tarafından IX. yüzyılda kurulduğu tezini savunmaktadır.¹⁴ Yazar Ermeni tarihinin başlangıcını Ermenilerin atası Hayk'ın MÖ. 2107'de Van'ın güney-doğusunda Asur Çarı Bela'yı mağlup etmesinden almakta ve 1893'te kendilerinin "4000" yıllık tarihinin olduğunu ifade etmektedir.

Ayvazyan, XIX. yüzyılın sonlarında Ermeni meselesinin uluslararası gündeme taşınmasında (1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucu imzalanmış Ayastefanos Anlaşmasının 16. maddesi) Ermeni halkının Ruslara minnettar olduklarını, bu zamandan itibaren Ermenilerin büyük bir bağımsızlık mücadelesi başlattıklarını ve bu mücadelenin önderliğini Hınçak (Çan), Taşnaksutyun (Birlik), Ramgavar (Emekçi) partilerinin yaptığını vurgulamıştır.

¹⁴ Bakınız: s. 287-327.

Yazarın iddiasına göre, Osmanlı İmparatorluğu 1887’de nüfus sayımı yaptığı zaman İmparatorluk içerisinde 12,5 milyon Ermeni olduğunu ancak bu sayının 2,5 milyon olarak gösterildiğini, aynı tarihte Osmanlı Türklerinin toplam nüfusunun ise 5 milyondan fazla olmadığını ifade etmiştir.¹⁵

Yazar, sözde Ermeni soykırımından geniş bir şekilde bahsederek 15 milyon (!) Ermeninin Osmanlı tarafından katledildiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Ermeni soykırım literatüründe birbirinden farklı rakamlar gösterilmektedir, ancak hiçbir tarihçi 15 milyon Ermeninin sözde soykırıma uğradığını söylemeye cesaret etmemiştir. Ayvazyan ise Osmanlıda demografik durumu kökünden değiştirerek, Ermeni tezlerini savunan en radikal tarihçilerin bile kabul etmediği 15 milyon rakamını ileri sürmektedir. Özellikle sözde soykırım konusunda duygusal davranarak propaganda yapmaya çalışmıştır. Örneğin, Türklerin “barbarlığı!” ve “vahşiliği!” konusunda geniş bilgi vermeye çalışmıştır.

Yazar, daha sonra çok ilginç bir iddiada bulunmaktadır. Bolşevik ordusunun 1920’de Kafkasya’yı işgal etmesinden sonra Rus-Osmanlı ilişkilerine değinerek Sovyet Rusya’nın Ermenilerin milli davasına ihanet ettiğini, Türkiye’nin doğusunun Ruslar tarafından Türklere bırakıldığını ifade etmiştir. 1918-1920 Ermenistan cumhuriyetinin kurulmasına da değinen Ayvazyan bunun Ermenilerin son bin yıllık tarihinin en şerefli sayfası olduğunu, bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulmasının Ermenilerin bin yıllık mücadelesi sonucu ortaya çıktığını vurgulamıştır. 1918-1920’de Ermenistan-Osmanlı arasında yaşanan savaşta Avrupa, Amerika ve Sovyet Rusya’sı tarafından Ermenilerin kendi kaderlerine terk edildiğini anlatmıştır.

Ayvazyan daha sonra ise Ermenistan’ın Sovyet Rusya’sı tarafından işgal edildiğini, başta Stalin olmak üzere Bolşevikler tarafından “Doğu Ermenistan” topraklarında Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulduğunu ve daha ileri giderek Ermenilere ait!? Bakü petrollerini de Azerbaycan Türklerine verdiklerini yazmıştır.¹⁶

Yazar daha sonra 1921-1945 yılları arasında Ermenistan’ın siyasi-sosyal ve kültürel tarihini incelemiş, ülkenin Stalin despotizmi ile yönetildiğini, 1980-1990 yılları arasında ise Ermenistan’da yaşanan siyasi gelişmeler ve Ermeni halkının bağımsızlık yolunda verdiği mücadeleyi anlatmıştır.

¹⁵ Bakınız: s. 454.

¹⁶ Bakınız: s. 497-506.

Kitabın son bölümünde ise 1995-1997 yıllarında Ermenistan Cumhuriyetinin yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlar hakkında bilgi verilmiş ve çıkış yolları aranmıştır.

Ayvazyan'ın kitabı, bilimsel bir çalışmadan çok propaganda aracı olarak yazılmıştır. Kitapta her ne kadar tarihsel açıdan inandırıcı olmayan bilgiler verilse de Ermeni bilim adamları ve tarihçilerinin Türkiye ve Türkler hakkında düşünceleri ve iddialarını öğrenmek bakımından ilginç bir kaynaktır.

**VEK BORBI
YÜZYILLIK MÜCADELE**

*Eduard OGANİSYAN. Münhen-Moskova, Feniks Yayınevi, 1991,
2 Ciltte, Toplam 700 say.
ISBN 5-86238-003-5.*

Hatem Cabbarlı*

1960'lı yıllardan sonra Ermeni bilim adamları, Osmanlı tarihi üzerine ciddi araştırmalar yapmaya başlamıştır. Tarihçiler, genellikle Osmanlı tarihinin XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarındaki dönemde ortaya çıkan Ermeni Meselesi, Ermeni siyasi partileri, dernek ve komitelerin faaliyetlerini ve konuyla ilgili Osmanlı'nın izlediği politikayı mercek altına almışlardır. Ermeni araştırmacılar özellikle, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenilerin, Kafkasya cephesinde ve cephe arkasında Rus orduları ile işbirliği yapan ve bu nedenle tehcir edilen Ermeniler üzerinde araştırmalar yapmaktaydı.

Bu araştırmacılarından biri de Eduard Oganisyan'dır. Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce Eduard Oganisyan'ın tanıtılmasında yarar vardır. Oganisyan, Almanya'nın Munhen kentinde faaliyet gösteren "Ermeni Sorunları Araştırmaları Enstitüsü" Başkanıdır. Oganisyan, Taşnaksutyun Partisinin üyesidir ve kendisini açıkça Türk düşmanlığı kimliğinde tanıtmaktadır.

Oganisyan'ın, 1991'de Moskova'da basılmış "Yüzyıllık Mücadele" adlı kitabında XIX. yüzyılın sonlarından 1990'lı yılların

* Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

başlarına kadar Taşnaksutyun Partisinin Ermeni siyasi hayatında oynadığı rol hakkında geniş bilgi verilmektedir. Kitap 2 ciltten ve 700 sayfadan oluşmuş ve 8 alt başlığa bölünmüştür. Oganisyan, Taşnaksutyun Partisi, Ermeni komite ve derneklerin kurulması, devlete karşı izledikleri politikayı Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar incelemiştir. Bu dönemde Osmanlıda yaşanan gelişmelere açıklık getirmeye çalışmış, olayları kendi açısından değerlendirmiştir. Taşnaksutyun Partisinin iki yıllık iktidarı (1918-1920) sonrası Ermenistan'ın Bolşevik ordusu tarafından işgal edilmesi ve Taşnaksutyun Partisinin Avrupa ve Amerika'da Türkiye aleyhine yaptığı propaganda faaliyetleri konusunda bilgi vermektedir. Oganisyan, "Şark Meselesi"nin bir boyutu olan "Ermeni Meselesi" ile ilgili olarak tarihi süreçte gelişen olaylar ışığında bazı iddialarda bulunmuştur.

Oganisyan, Birinci Dünya Savaşından önce ve sonra Avrupa ve Amerika'ya göç eden Ermenileri siyasi ve kültürel bağlamda Taşnaksutyun Partisinin örgütlediğini ifade ederek, Ermeni kimlik bilincinin ve milli değerlerinin korunmasında, Ermenilerin devrim ruhunun ve sözde soykırım konusunda Ermeni toplumunun bilgilendirilmesinde Taşnak ideolojisinin büyük önemi olduğunu kaydetmiştir.

Taşnaksutyun Partisinin Avrupa ve Amerika'da Ermeni kolonileri üzerinde kontrol sağlayabilmelerinde en önemli etkenlerden biri de 1920'de Bolşevik Ordusunun Ermenistan'ı işgal etmesinden sonra iktidarda olan Taşnaksutyun Partisi üyelerinin yurtdışına gitmeleri ve burada yeniden örgütlenme sürecinin başlamasıyla ilgilidir.

Oganisyan da birçok Ermeni yazarlar gibi klasik üslup kullanarak Ermenistan'ın Türkler tarafından Batı ve Doğu Ermenistan olarak ikiye bölündüğünü ifade etmiş ve XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlıda ortaya çıkan Ermeni Meselesi ile ilgili bilgi vermiştir.

Oganisyan, diaspora Ermenilerinin psikolojik durumunu değerlendirirken bir Ermeni çocuğunun Ermeni Meselesi ile görüşlerinin oluşması aşamalarını şöyle ifade etmiştir. *"Yurtdışında yaşayan bir Ermeni çocuğunun arkadaşı cumartesi ve pazar günleri beş günlük okul sıkıntısından kurtulmak için futbol oynayıp veya kumsalda dinlenirken, o cumartesi okuluna giderek Ermenice öğrenmeli, Ermeni edebiyatı ve tarihini okumalı, şiirler ezberlemelidir. 9-10 yaşlarında bir Ermeni çocuğu kendi tarihini*

iyice öğrenmiştir, o dedelerinin Türkler tarafından "soykırıma" maruz kaldığını bilerek Türklerden nefret ediyor, onun arkadaşları daha çocukluk dünyasında o artık büyümüştür ve düşmanını tanıyor".¹⁷ Oganisyan, bu şartlar altında büyüyen bir Ermeni gencinin adalet istemesinin normal olduğunu, siyasi görüşlerinde değişiklik olduğunu ve daha çok sosyalist ideolojisini benimsediklerini de vurgulamaktadır.¹⁸ Oganisyan'a göre 1960'lı yıllara kadar Avrupa kamuoyunun soykırım konusunda bilgilendirilmesinde sosyalist partilerin büyük rolü olmuştur.

Oganisyan, terörün Ermeni Meselesinin gündemde tutulmasına yardımcı olduğunu ifade ederek örnekler vermiştir. Üyelerinin büyük bir çoğunluğu yabancılardan oluşan "Ermeni Halkı Haklarının Savunma Komitesi" başta Fransız Bakan Francheske, Yunan Bakan Papademilis ve tanınmış bir çok Profesörler olmakla 1981'de Münhen'de düzenledikleri konferansa İspanya'da bir gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı olan ve Ermeni terörü sonucundan kütürüm kalan Gureran'ın katılması ve Ermeni Halkı Haklarının Savunma Komitesi'nin 19. üyesi olmasını silahlı mücadelenin başarısı olarak göstermeye çalışmıştır.

Oganisyan, sözde soykırım konusunda Ermeni propagandasının temel unsurunun medya ve uluslararası insan hakları teşkilatları, sivil kurum ve kuruluşları olduğunu kaydetmektedir. Ermeni soykırımı propagandasının her hangi bir araçla yapılırsa yapılsın, doğru olduğu tezini savunmaktadır. Yazara göre terör devlet düzeni sistemini ve kamuoyu düzeninin bozulmasında en etkili bir eylem olmakla birlikte her hangi bir ideolojinin propagandasının yapılmasında etkili olmaktadır.

Kitabın son bölümlerinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ konusuna değinilmiş, Ermenilerin bölücülük faaliyetleri, Ermeni silahlı birleşmelerinin Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları katliamlar bağımsızlık mücadelesi gibi değerlendirilmiştir. Oganisyan'ın bu kitabı XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın sonlarına kadar Taşnaksutyun Partisi faaliyeti, Ermeni diasporasının Avrupa ve Amerika'da örgütlenme süreci, Türkiye ve Azerbaycan aleyhine yaptıkları propagandaları anlamak bakımından ilgi çekicidir.

¹⁷ Oganisyan, *Vek Borbi...*, s. 451.

¹⁸ Oganisyan, *Vek Borbi...*, s. 451-452.

Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

2002 ERMENİ ARAŞTIRMALARI YARIŞMASI

Ödüller

- ✓ Birinciye 1.500.000.000 TL.
- ✓ İkinciye 1.000.000.000 TL.
- ✓ Üçüncüye 750.000.000 TL.

10 Adet Mansiyon Ödülü

Değerlendirme Heyeti ve Dergi Hakem Kurulu tarafından yayınlanmaya değer bulunan eserler Ermeni Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanacaktır.

Son Başvuru Tarihi

31 Temmuz 2002

Postadaki gecikmeler kabul edilmeyecektir

Kimler ve Hangi Çalışmalar Katılabilir?

Yarışmaya Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili olarak tüm alanlarda (politika, tarih, kùltür, sosyoloji vb.) bilimsel çalışmalar kabul edilecektir. Aday çalışmalar **Türkçe** ya da **İngilizce** olabilir. Makaleler en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Detaylı şartname için Enstitü adresine ya da web sitesine müracaat edilebilir.

Düzenleyen

**Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**

Başvuru Adresi

Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara, 06550, Turkey Tel: 0312 491 70 14 Fax: 0 312 491 70 13.
Web sitesi: www.eraren.org. e-posta: info@eraren.org

Ermeni Araştırmaları Yarışması Şartnamesi

□ Amaçlar

1. Tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına bilimsel veriler ve yöntemler kullanarak yanıt verilmesine katkıda bulunmak,
2. Türk ve Ermeni halkları arasında bilinçli olarak yaratılmak istenen gerginliğin azaltılmasına yardımcı bulunabilmek,
3. Tarihi yanlış anlamaların ve güvensizliğin giderilmesinde çaba sarf etmek,
4. Ermeni sorunu konusunda Türk bilim adamları, araştırmacılar, basın ve kamuoyunda gerekli ilgiyi oluşturabilmek,
5. Ermeni kültürü, tarihi, siyaseti ve Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çalışmalar yürüten kişi ve kurumların çalışmalarının değerlendirilmesini, söz konusu eserlerin kamuoyuna ulaşmasını sağlayabilmek,
6. Türk bilim dünyasında konu ile ilgili birikimin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilmek,

□ Kimler Katılabilir

Araştırma yarışmasına katılımda herhangi bir kişi sınırlandırması yoktur. Her katılımcı eşit şansa sahiptir.

□ Katılım Şartları (Teknik Şartlar)

1. Çalışmalar Ermeni kültürü, siyaseti, tarihi, Türk-Ermeni ilişkileri üzerinde olabilir. Tarihsel dönem sınırlandırması yoktur. Şu ana kadar görece az değinilmiş alanlar katılımcılara özellikle önerilir. Ayrıca modern Ermenistan ve onun komşuları ile olan ilişkileri ve Ka-

rabağ sorunu da işlenebilecek konular arasındadır.

2. Çalışmalar Türkçe ya da İngilizce olarak hazırlanacaktır. Başka dillerden başvuru kabul edilmemekle birlikte herhangi bir dilde yazılmış özgün çalışmaların tercümesi kabul edilebilir.
3. Çalışmalar en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Söz konusu sınırlarda % 10'luk fark kabul edilebilir.
4. Çalışmalar bir buçuk ya da iki aralıklı olarak yazılmalı, Değerlendirme Komitesi'ne inceleme yapabilme kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafında yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, varsa kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Kişisel bilgiler Değerlendirme Komitesi'ne sunulmayacağından bu tür veriler sadece yazının kapağında yer almalı, diğer bölümlerde belirtilmemelidir. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir.
5. Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtilmelidir. Dipnot ve kaynakçada yazar, kitap/makale adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih) sırası izlenmelidir.
6. Çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirmeye alınmamış olması gereklidir. Dereceye giren çalışmaların yayın hakkı bir yıl süre ile Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'ne aittir. Tamamı daha önce yayınlanmış olan eserler kabul edilmez.

7. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve belirtilen kurallar göz önünde bulundurulurken hazırlanmalıdır.
8. Çalışmalar hiçbir şekilde iade edilmez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez.
9. Çalışmalar şu adrese gönderilmelidir: 2002 Ulusal Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara.
10. Yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra 'alındı teyidi'nin yollandığından emin olmalıdırlar. Ancak e-mail adresi belirten adaylara 'alındı teyidi' gönderilecektir.
11. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü çalışanları, Düzenleme ve Değerlendirme Komiteleri üyeleri ile bu kişilerin yakınları yarışmaya katılamazlar.
12. Yarışmaya katılan tüm adaylar bu şartnamede belirtilen kuralları kabul etmiş sayılırlar.
13. Yanlış bildirimde bulunanlar yarışma ile ilgili hiçbir hak iddiasında bulunamazlar.

Değerlendirme

Belirtilen kıstaslara uygun olarak gönderilecek çalışmalar ilk olarak Düzenleme Komitesi tarafından teknik şartlara uygunluk yönünden değerlendirilecektir. Teknik şartları yerine getiren tüm eserler Değerlendirme

Komitesi'ne sunulacaktır. Komite'nin çalışmaları değerlendirmedeki en önemli kıstasları bilim dünyasına ve toplumlar arasında barışa katkıdır. **Sonuçlar 15 Ekim 2002 tarihinde ilan edilecektir.**

Son Başvuru Tarihi

Aday çalışmaların en geç **31 Temmuz 2002** tarihinde belirtilen adreste olması gerekli Postadaki gecikmeler dikkate alınmayacaktır.

Düzenleme Komitesi

Dr. Sedat Laçiner

(Koordinatör)

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya

Şenol Kantarcı

Aydan İyigüngör

Hatem Cabbarlı

Ayşe Fırat

Değerlendirme Komitesi

Prof. Enver Konukçu

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Hasan Köni

(Ankara Üniversitesi)

Armağan Kuloğlu

(E. Tümğ.)

Ömer E. Lütem

(E. Büyükelçi, Erm. Araş. Ens. Başkanı)

Prof. Ümit Özdağ

(Asam Başkanı)

Dr. Bilal Şimşir

(E. Büyükelçi)

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
ŞİMDİ DE İNTERNETTE
ERAREN'e en kısa yoldan ulaşmak için

www.eraren.org
türkçe ve ingilizce

- **Makaleler**
- **Yorumlar**
- **Konferanslar**
- **Diğer Sitelere Bağlantılar**
- **Güncel Haberler**

EN SON KİTAPLAR

Dr. Sedat Laçiner*

Ermeniler, Ermeni Sorunu ve Kafkasya Üzerine En Son Türkçe ve İngilizce Yayınlar

2023 Dergisi

Nisan, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, 15 Nisan-April 2002, No. 12.

Makalelerden Bazıları:

Yaşar KALAFAT and Mahmut Niyazi SEZGİN, "Albanlar Tarihi Ve Ermeni Kültür Stratejisi", ss. 16-25.

Ermeni Araştırmaları

Enstitüsü Başkanı Ömer E. LÜTEM ile Mülakat:

"Ermenistan Şunun Farkında Değil: Bir Ülkenin Toprak Bütünlüğünü Tanımazsanız, O Ülke ile Diplomatik İlişki Kuramazsınız", ss. 26-29.

Cemalettin TAŞKIRAN,

"Karabağ Meselesi"

(*The Karabkh Issue*), ss. 36-41.

Kamer KASIM, "Diasporanın

Ermenistan Dış Politikasına

Etkisi", ss. 42-46.

Şenol KANTARCI, "Amerikalı

Misyonerlerin Osmanlı

Topraklarındaki Faaliyetleri",

ss. 48-54.

Sedat LAÇİNER, "Ermeni Kimlik Bunalımı Ve Güç Politikalarının Bir Ürünü Olarak Ermeni Sorunu", ss. 56-61.

İbrahim KAYA, "Ermenilerin Yahudi Soykırımıyla Benzerlik Kurma Stratejisi", ss. 62-65.

Hatem HALFEOĞLU, "Rusya'da Ermeni Diasporası Oluşumu Ve Faaliyetleri", ss. 66-75.

Armenian Question, Allegations And Facts.

Biltek Press, yayımlanacak.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Konusunda Yurtdışında Yayınlanmış Kitaplar Bibliyografyası /

Atatürk and the Turkish Republic: Bibliography of Books Published Abroad.

Atatürk Araştırma Merkezi.

Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000. 885 sayfa.

Dizindir.

* Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kıdemli araştırmacısı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. Liste yazarların soyadlarına göre alfabetiktir. Bu listede yer almasını istediğiniz ya da bu dergide tanıtımının gerçekleştirilmesi ya da tahlil edilmesi için kitaplarınızı enstitü adresine gönderiniz. E-mail: slaciner@eraren.org.

Asılsız Ermeni İddiaları Ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezâlim.

İsmet BİNARK. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını, No. 16, Nisan 2001. 328 sayfa. Ciltli + fotoğraflar + arşiv belgeleri. ISBN: 975-512-535-3. Tel: 0090 312 417 42 61 or 417 63 93.

Archive Documents About The Atrocities And Genocide Inflicted Upon Turks By Armenians.

İsmet BİNARK. Ankara: Board of Culture, Arts and Publications, Grand National Assembly of Turkey, No. 93, 2002. 156 sayfa + fotoğraflar + arşiv materyalleri. ISBN : 975-7479-85-3.

Unfounded Armenian Allegations And The Atrocities That Had Been Perpetrated Towards The Turks By The Armenians.

İsmet BİNARK. Ankara: Publication of the Ankara Chamber of Commerce, No: 16, March 2002. 332 sayfa, ciltli + fotoğraflar + arşiv dökümanları. ISBN : 975-512-522-1. Tel : 0090 312 425 2711.

Small Nations And Great

Powers: A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus.

Svante E. CORNELL. Curzon Publishers, January 2001. 479 sayfa. Ciltli. ISBN: 0700711627

Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları.

Gürbüz EVREN. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2002. 294 sayfa. ISBN: 975-8572-20-2. Yayıncı: Ümit Yayıncılık, Konur Sokak, No: 27 / 1, 06640, Kızılay, Ankara. Tel: 0090 312 419 38 26. Fax: 0090 312 417 56 68. E-mail: umityayincilik@hotmail.com.

Orientalism And Empire: North Caucasus Mountain Peoples And The Georgian Frontier, 1845-1917.

Austin JERSILD. McGill-Queen University Press, May 2002, yayınlanacak. 272 sayfa. Ciltli. ISBN: 0773523286.

The Nagorno Karabakh Conflict, From Its Inception to the Peace Process.

Kamer KASIM. London, New York, Berlin and Ankara: Institute for Armenian Research Publication, 2001. 28 sayfa.

Armenian Diaspora in Australia, the United Kingdom and Germany.

Kamer KASIM, Sedat LAÇİNER and Aydan İYİGÜNGÖR.
London, New York, Berlin and Ankara: Institute for Armenian research Publications, December 2001. 78 sayfa + footnotes + photo.

Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu.

İbrahim KAYA, Kamer KASIM and Sedat LAÇİNER. İstanbul: Haliç University Press, 2002. 72 sayfa + photos + footnotes. Contents:

İbrahim KAYA: **"Soykırım Kavramı ve Ermeni İddiaları: Karşılaştırmalı Hukuksal ve Siyasi Boyut"**, ss. 1-23.

Kamer KASIM: **"Türkiye – Ermenistan İlişkileri"** (*Turkey – Armenia Relations*), ss. 24-35.

Sedat LAÇİNER: **"Ermeni Propagandası Ve Sinema"**, ss. 36-72.

Yayıncı: Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Tel: 0090 212 635 87 52.

Web: www.halic.edu.tr

The Armenian Issue and the Jews.

Sedat LAÇİNER ve İbrahim KAYA. London, New York, Berlin and Ankara: Institute for

Armenian Research Publication, Mart 2002. 46 sayfa + dipnotlar + fotoğraflar.

Ararat, Sanatsal Ermeni Propagandası.

Sedat LAÇİNER and Şenol KANTARCI. Ankara: ASAM EREN Publication, 2002. 167 sayfa + dipnotlar + kaynakça + fotoğraflar.

ISBN: 975-6769-47-5.

Yayıncı: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara.

Tel: 0090 312 491 70 14.

Fax: 0090 312 491 70 13.

E-mail info@eraren.org.

Web: www.eraren.org and

www.avsam.org

İçindekiler:

Sedat Laçiner, **"Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak Sanat: Ararat Filmi Örnek Olayı"**, ss. 1-98.

Şenol Kantarcı, **"Ararat Filmi Senaryosundaki Tarihsel Olayların İncelenmesi"**, ss. 99-128.

Azerbaijan: A Quest For Identity.

Charles Van Der Leeuw.

Palgrave, July 2000. 256 sayfa.

ISBN: 0312219032.

Like One Family, The Armenians of Syracuse.

Arpena S. MESROBIAN. The
Gomidas Institute. 257 sayfa +
xviii + dizinlidir.
ISBN: 0-9535191-1-2.
Yayıncı: Gomidas Institute
Books, 100 Newfield Ave.,
Edison, NJ 08837.

**Bir Rus Subayının Kafkasya
Anıları.**

Feodor Feodoroviç TORNAU.
Ankara: Kafkas Derneği.
Yayıncı: Kafkas Derneği,
Şenyuva Meriç Sokak, No. 44,
Beştepe, Ankara.

**Armenia, The Great
Deception, Secrets of a
"Christian" Terrorist State.**
Samuel A. WEEMS.

**Osmanlı Sağlık
Hizmetlerinde Ermeniler Ve
Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi
Tarihi.**

Arsen YARMAN. İstanbul: Surp
Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı /
The Foundation of the Surp
Pırgıç Armenian Hospital,
2002. 866 sayfa. 24,5 – 33
cm. Ciltli.
ISBN: 9759771101.

ARARAT

SANATSAL ERMENİ PROPAGANDASI

SEDAT LAÇİNER - ŞENOL KANTARCI

ASAM - ERMENİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINI

BELGELER

SAYIN CUMHURBAŞKANIMIZIN DIŞİŞLERİ ŞEHİTLERİNİ ANMA GÜNÜ NEDENİYLE YAYINLAYACAKLARI MESAJ

(30 MAYIS 2002)

Ülkemizi yurtdışında temsil ederken alçakça saldırılar sonucu yaşamlarını yitiren şehitlerimizi bugün bir kez daha saygıyla anıyoruz.

Büyük Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine yürekten bağlı olan Cumhuriyet diplomasisi, zengin birikim ve deneyimiyle, ulusal çıkarlarımızın savunulmasında gurur verici başarıların sahibidir. Yurtdışında özveriyle kamu görevi yapan diplomatlarımızın sınırsız vatan sevgisi, dış ilişkilerimizde en değerli güvencelerimizin başında gelmektedir.

Dünya barış ve gönencine hizmet etmekteyken beyni yıkanmış teröristler tarafından üzerlerine doğrultulan silahlar değerli görevlilerimizin cesaretini kırmamış, tersine, verdikleri her şehit ülkelerine ve görevlerine olan bağlılıklarını daha da güçlendirmiştir.

Hiçbir dava, hiçbir amaç, suçsuz insanların yaşamlarına son verilmesini haklı gösteremez. Hele gerçek dışı ve tutarsız savlarıyla tarihimize leke sürmeye kalkışanlar ve kör bir intikam duygusuyla Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ülkelerdeki görevlilerine saldırırlar, adaletten kaçmış veya kaçırılmış da olsalar, insanlık ve tarih önünde hak ettikleri yargıdan kurtulamayacaklardır.

Yurtdışında ülkemizi temsil ederken, uğradıkları acımasız terör saldırılarında şehit olan tüm görevlilerimizi ve yakınlarını bir kez daha rahmetle anıyor, şehitlerimizin aileleri ile tüm Dışişleri mensuplarına sabır ve esenlikler diliyorum.

**SAYIN BAŞBAKANIMIZIN DIŞİŞLERİ ŞEHİTLERİNİ ANMA GÜNÜ
MESAJI 30 Mayıs 2002, 11:00**

Devletimizi yurtdışında temsil sırasında uğradıkları terör saldırıları sonucu şehit edilen kamu görevlilerimizi ve aile fertlerini bugün bir kez daha rahmetle anıyor ve aziz hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz.

Türkiye başta komşuları olmak üzere tüm dünya ülkeleriyle dostane ilişkiler içinde, bir yandan halkının gönencini artırırken, diğer yandan hem bulunduğu coğrafyanın siyasi istikrarı ile ekonomik ve sosyal gelişimine hem de uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunan bir ülke olarak hızla ilerlemektedir.

Tarihi gerçeklere dayanmayan asılsız iddiaların biçimlendirdiği kin ve nefretin yönlendirdiği bu hain saldırılar Türkiye'yi yolundan döndüremeyecek, Türk diplomasisinin büyük önder Atatürk'ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesini rehber edinen barışçı kimliğini yokedemeyecek, Türkiye'ye dünya diplomasisi içinde hakettiği yeri kazandırmaya çalışan Türk diplomatlarını yıldıramayacaktır. Türk Ulusu'nu ve Devleti'ni hedef alanlar ve amaçları için terörü araç seçenler ise her zaman ve her yerde yenilgiye uğrayacaklardır.

Demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkin temsilcileri olarak yüce Atatürk'ün çizdiği ilkeler doğrultusunda yürüyen diplomatlarımız, şehitlerimizin ve onların geride bıraktıkları yakınlarının emanetine sahip çıkacak, gelecek kuşaklara daha parlak bir ülke bırakmak ülküsünden ayrılmayacaklardır.

Devletimizin ülkelerinden uzakta özveriyle görevlerini yerine getirirken şehit edilen temsilcilerine Tanrı'dan rahmet diliyor, değerli ailelerine, Dışişleri Bakanlığı'na ve ulusumuza başsağlığı dileklerimi ve saygılarımı sunuyorum.

**MİLLİ SAVUNMA BAKANI SABAHATTİN ÇAKMAKOĞLU'NUN
KONUŞMASI**

Şehitlerimizin Değerli Yakınları, Sayın Bakanım, Şehitlerimizi Anmak İçin Buraya Gelmiş Olan Değerli Arkadaşlarım, Sayın Basın Mensupları

Türkiye, yetişmiş evlatlarını terör hareketleri içerisinde kaybetmiş bir ülke durumunda. Dış görevini yaparken ülke menfaatlerini ve bu görevlerin gereğini yerine getirirken uğradıkları menfur suikast ve katledilişlerini bu tören vesilesi ile bir defa daha anıyoruz. Yaşımız icabı, ilk başlayan hareketler itibari ile o günlerden bu günlere kadar hepsinin acılarını içimde yaşamış birisiyim. Huzurlarınızda onları minnetle, ülkemize yaptıkları hizmetler içinde rahmetle, dualarla anıyorum. Konuşan değerli arkadaşımın da ifade ettiği gibi, bu Türk milletine karşı haksız, gerçeklere dayanmayan bir takım yalanları doğru gibi kabul ettirme, Ermeni terörü hareketinin militanlarının işi idi. Tarihten husumet çıkarmak yerine, tarihteki gerçekleri bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarmak yolu var iken bu doğrular bir tarafa bırakılarak husumet ve kin düşmanlığa dönüştürülerek bu olaylar meydana getirildi. Asla onların iddia ettiği gibi bir soykırım olmayan tarihi iyi incelediğimiz zaman o günün savaş şartları içerisinde büyük ölçüde karşılıklı hareketlerin sonucunu bu şekilde tek yanlı yorumlamanın yanlışlığını artık anlamak lazım gelmektedir. Tek taraflı yorumlamak derken savaş içerisinde bir ülkenin ordusuna onun egemen güçlerine ihaneti düşünmeden, arkadan hançerlemeyi düşünmeden, karşı cephede savaşan kendilerinin durumunu düşünmeden bir hükme varmanın yanlışlığını artık anlamalıdır.

Değerli dinleyenlerim, bu değerli vatan evlatlarının en verimli çağında kaybettiğimizin o yıllardaki üzüntüsünü bugün bir defa daha hatıraları önünde yadediyoruz. Nur içinde yatsınlar. Kişisel olarak bir husumete maruz kalmadıklarını bütün dünya alem bilmektedir. Onlar Türk oldukları için, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ettikleri için, Türk milletinden oldukları için bu akıbete maruz kaldılar. Bu millet, bu devlet, bu hareketi unutmamaktadır. Ve bu hareketin içerisinde katledilmiş bulunan bu şehitlerimizi daima şükranla minnetle yadedecektir. Yakınlarına sabır ve metanet temenni ediyorum. Vefat etmiş, şehit edilmiş, katledilmiş bu kardeşlerimizin manevi huzurlarında tazimle, saygıyla eğiliyorum.

DIŞIŞLERİ BAKANİ İSMİL CEM'İN KONUŞMASI

Aziz Şehitlerimizin Kıymetli Aileleri, Sayın Bakanımız, Saygıdeğer Temsilciler, Değerli alıŐma ArkadaŐlarını,

Yurt dışında Ermeni teröristlerce görev başında Şehit edilen bakanlığımız mensupları ile diğer kamu görevlilerimiz ve aile fertlerini anmak ve onların, değerli Şehitlerimizin, huzurunda bir kez daha saygıyla eğilmek üzere bugün bir araya geldik. 19 ayrı ölkede diplomatlarımıza ve görevlilerimize karşı üst öste suikast düzenlendi. Diplomatlarımız, görevlilerimiz sade kendileri değil aileleriyle, çocuklarıyla bu teröre hedef tutuldu. Biz halk olarak, biz camia olarak, millet olarak Şehitlerimizin acısını asla unutmadık ve Şehitlerimizin anısını her zaman yaŐatmaktayız ve yaŐatacađız ve Türkiye'ye karşı, insanlarımıza karşı burada anmakta olduğumuz Şehitlerimize karşı yapılanları asla unutmayacağız.

Dışışleri camiası olarak bizler elbette arkadaşlarımızın acısını içimizde hissetmekteyiz, yaŐatmaktayız ve bu acı ile yođurulmuŐ olarak daha da güçlü, daha da inançlı, daha da imanlı çalışmaya devam etmekteyiz. Bu, bizim hem milletimize karşı hem de aziz Şehitlerimize karşı manevi borcumuzdur. Bizim milletimiz her zaman vatani ve özgürlüğü için Őerefi ile mücadele etmiştir, icabında savaŐmıŐtır, Şehit düşmüştür. Türkiye'mize karşı, bizim insanlarımıza karşı 1970'li, 1980'li yıllarda yođunlaŐan Ermeni teröristiminin amacı, özü itibari ile, Türkiye'yi zayıflatmak, Türkiye'nin güçlü ve etkili bir devlet olmasını sınırlamak olmuştur. Tabii bunlar hiçbir işe yaramamıştır çünkü Türkiye her geçen yıl, her geçen dönem daha bilinçli, daha bilgili, daha kararlı ve etkili insanların memleketi olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Teröristizm bizim çok sayıda kurban verdiğimiz bir felakettir. Burada anmakta olduğumuz Şehitlerimiz, daha sonraki dönemde ayrılıkçı, bölücü terörün aramızdan aldığı Şehitlerimiz, insanlarımız... Biz bu acıyı çok içinden yaŐadık, kalbimizde yaŐadık. Ve bizim terör belasına karşı bütün dünyaya verdiğimiz mesajlar, anlatmaya alıŐtıklarımız bir ölçüde, ancak bir ölçüde, başarılı olduklarımız, Şu dönemde daha iyi anlaşılıyor. Ne yazık ki bizim haklılığımızın anlaşılması için başkaların da bizimkine benzer acıları paylaşması icap etti. Hakikaten 11 Eylül felaketi sonrasında dünyada oluşan yeni bilinç sadece Türkiye'mizin yıllarca söylediklerinin haklılığını bir kez daha ortaya koymadı, aynı zamanda terör belasına karşı bütün dünyada ciddi bir bilinçlenmenin, ciddi bir mücadelenin de yolunu açtı.

Neden Dışişleri, neden Dışişleri Bakanlığı'nın mensupları, çalışanları, insanları ileriki dönemde bu şekilde hedef alındı? Ve şunu da belirtmek istiyorum, Dışişleri her zaman hedef alındı ve maalesef her zaman hedef alınmaya devam ediyor. İnşallah, bir şehidimizin muhterem annesinin bana az önce ifade ettiği gibi sondur. Hep bunu diliyoruz fakat, olay gerçekten bitmedi. Dışişleri mensupları sadece 1970-80'li yıllarda değil, günümüzde de zaman zaman aynı tehlikeyi hissediyor ve biliyorsunuz bunu yurt dışına gittiğimizde de görmekteyiz. Hala bizim büyükelçiliklerimizin, en azından bir kısmının, elçilik mensuplarımızın konutlarının etrafını tellerle çevrilmiş vaziyette. Hala o ülkelerin güvenlik makamlarından biz ısrarla koruma talep etmekteyiz. Halen tehditler devam ediyor. Yani dışişlerinin mensupları yurtdışında görevlerini yaparken halen, geçmişteki kadar değil Allah'a şükür, ama halen bir tehlikenin, bir tehdidin altında görevlerini yapmaya devam ediyor. Bu bir rastlantı değil çünkü Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Dışişleri Teşkilatı daha 19. yüzyıldan başlayarak Türkiye'mizin geleceğe dönük, aydınlık yüzü olmuştur. Türkiye'mizin gelişmesinde, ilerlemesinde öncülük işlevi yapmıştır ve Türkiye'nin düşmanlarına bu özellikleri nedeni ile her zaman baş hedef olmuştur.

Aziz şehitlerimizin değerli aileleri söyleyecek fazla bir şey bulamıyorum. Acınızı gerçekten paylaşıyorum. Mümkün değil tabii, kimsenin sizin acınızı paylaşması, ama şunu da belirtmek isterim, biz Dışişleri camiası olarak, hakikaten, insanlarımıza sahip çıkan bir camiyiz. Biz hakikaten şehit ailelerimize, yakınlarına, yapılabilecek çok az şey var ama, yardımcı olmaya çalışan, unutmayan bir topluluğuz. Sade biz görevdeki insanlar değil, fakat eşlerimiz, DMEDD, şehit ailelerimizin eğitimi ile kendileri ile hep ilgilenmiştir, ilgilenmeye devam etmektedir. Ve bizim ülkemiz için, toplumumuz için, geleceğimiz için hayatını vermiş olan insanlarımıza olan saygımızı ifade etmemiz, kelimelerle ifade etmemiz mümkün değildir. Her yıl burada toplanmaktayız. Burada bizlere, milletimize, tarihimize ve geleceğimize en büyük katkıyı yapmış olan insanları anmaktayız, ailelerine şükranlarımızı ifade etmekteyiz. Şehit ailelerimize tekrar sabır ve metanet diliyorum. Şükranlarımı sunuyorum ve aziz şehitlerimize Allah'tan rahmet diliyorum.

Teşekkür Ediyorum.

30 Mayıs 2002

Genç Memur Konuşma Metni

Aziz Şehitlerimizin Değerli Aileleri

Sayın Bakanlarım

Saygıdeğer Temsilciler

Değerli Büyüklerim

Anılarını daima içimizde yaşatacağımız aziz şehitlerimizin huzurunda toplanmış bulunuyoruz.

Yüksek görev inancıyla, ülkemizin uluslararası toplumda hak ettiği saygın yerin korunması için görev yapan değerli temsilcilerimizin ve ailelerinin, sırf bu görevleri nedeniyle katledilmelerini anlamak veya kabullenmek mümkün değildir.

Şu anda çok farklı konumlarda olabilecek bunca değerli insanın artık aramızda olmamaları, günümüzde soykırım iddialarıyla tarihi çarpıtmaya çalışanların ve bu çarpık bilgilere inananların, insan hayatına gerçekten değer verip vermediklerini düşündürmektedir.

Değerli Büyüklerim

Biz genç memurlar olarak, bu olayları ve tüm Türkiye'nin bir dönem yaşadığı acıları hiçbir zaman unutmayacağız ve unutulmaması için elimizden geleni yapacağız.

Aziz Şehitlerimizin anılarını canlı tutmak bizim için sadece bir görev değil, Dışişleri mensupları olarak belleğimizin doğal bir parçası, gururla yerine getireceğimiz bir sorumluluktur.

Yaşanan acıların vatan sevgimizi ve mesleğimize olan bağlılığımızı güçlendireceğine; bu büyük kayıpların çeşitli kesimlerce görmezden gelinmesine veya yok sayılmasına son verilmesi için tüm gücümüzle çalışacağımıza emin olmanızı diliyoruz.

Aziz Şehitlerimizin hatıraları önünde saygıyla eğiliyorum.

Hayatta kalan arkadaşlarımız ise, gözyaşlarını içlerine akıtarak görev başında, iyice bilenmiş, çelişmiş ve de bir kat daha güçlenmiş olarak, şehitlerimizin bıraktığı yerden görevlerine devam etmişlerdir. Bu mücadele Türk devletinin aziz şehitlerimiz ve ailelerine manevi borcunun da bir ifadesidir.

Türk ulusu her zaman bayrağı, vatani ve özgürlüğü için şerefiyle mücadele etmiş, şanlı tarihini şehitlerinin kanıyla yazmıştır. Bu cinayetleri işleyenler ve işletenler Türkiye'nin büyümesinden, güçlenmesinden, kalkınmasından ve bölgesinde gittikçe ağırlık kazanan bir devlet olmasından rahatsızlık duyanlar olmuşlardır. Ancak Türkiye'mizin her geçen gün çağdaş uygarlıkla bütünleşme yolunda katettiği mesafe, bazı çirkin oyunlarla ve tarihteki acı olaylara ilişkin gerçeklerin tahrif edilmesine çalışılmasıyla engellenemeyecektir. Bizi yıldırma mümkün değildir.

Terör uluslararası toplumu tehdit eden bir hastalıktır. Beyinleri yıkanmış, bilinçsiz teröristler masum insanların en doğal hakları olan yaşama hakkına sinsice saldırmakta ve canlarına kıyarak tutarsız ve anlamsız emellerine ulaşmak istemektedirler. 11 Eylül saldırıları, dünyada hiçbir ülkenin terörizm denilen illetten masun olmadığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Türkiye maalesef terörden çok çekmiş bir ülkedir ve yıllardır terörizme karşı etkin bir mücadele verilmesi için uluslar arası işbirliği çağrısında bulunmakta ancak bu konuda her zaman istediği ölçüde karşılık alamamaktadır. Bu yeni uluslar arası konjonktür şüphesiz bizlere bu meşru taleplerimizin haklılığını vurgulama olanağı taşımıştır.

Aziz şehitlerimizin değerli aileleri,

Saygıdeğer temsilciler,

Değerli mesai arkadaşlarım,

Ülkemiz için canını feda eden şehitlerimize minnet duygularımızı kelimelerle ifade edebilmemiz mümkün değildir. Her daim olduğu gibi, bugünkü törende bizlere, ulusumuzun tarihine ve geleceğine sahip çıkmamız gerektiğini hatırlatıyorlar.

Sözlerine son verirken aziz şehitlerimize tanrıdan rahmet, saygıdeğer ailelerine en içten sevgilerimle sabır ve metanet diliyorum ve şükranlarımızı sunuyorum.

Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi Bildirgesi**20-21 Nisan 2002, Ankara**

Ermeni araştırmaları alanındaki tüm Türk bilim adamlarını bir araya getirmeyi; Ermeni araştırmalarına bilimsel ilgiyi arttırmayı; Türk ve Ermeni halkları arasında hoşgörü ve sağduyu temelli bir diyalog zeminini oluşturmayı ve Türk bilim adamlarının son dönemdeki gelişmeler karşısındaki ortak tutumlarını Türk, Ermeni ve dünya kamuoyuna açıklamayı amaç edinen Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi 20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün girişimleri ve çok sayıda bilim adamı ve yazarın katılımıyla yapılan Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi, Türk - Ermeni ilişkilerinin güncel ve tarihi perspektifleriyle incelenmesine ve "soykırım" iddialarının bilimsel olarak irdelenmesine de olanak vermiştir.

Kongre'de sunulan bildirimler ve yapılan diğer konuşmalar Ermeni iddialarının çoğu defa tahrif edilmiş sözde belgelere dayandırıldığını, aksini gösteren belgelerin ve ciddi araştırmaların göz ardı edildiğini veya önyargıları destekleyecek şekilde çarpıtılarak yorumlandığını, taraflardan sadece birisinden kaynaklanan bireysel anlatımların genelleştirilmesi gibi bilimsel olmayan yollara başvurulduğunu ortaya koymuştur.

Bugüne kadar alınan tüm olumsuz cevaplara rağmen, Türk bilim adamları ve aydınları, tarihsel bir olayın arpıtılmasından kaynaklanan bir sorunun çözümlenmesine yardımcı olmak üzere Türk ve Ermeni bilim adamlarının bir araya gelerek, konunun bütün yönleriyle tartışılması gerektiğine inanmaktadır. Kongre katılımcıları böyle bir diyalogun oluşturulması için Ermeni meslektaşlarına çağrıda bulunmuşlardır.

Konunun hukuki yönlerinin de ele alındığı Kongre'de, bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmaların bir "soykırım"dan söz edilemeyeceğini ortaya koyduğu ve büyüklüğü ne olursa olsun tarihteki her çatışmanın "soykırım" olarak adlandırılmayacağı belirtilmiştir. Kongre'de ayrıca, dönemin tarihsel koşulları içinde ele alınması gereken 1915 tehcirinin de 1948 tarihli Birleşmiş Millet Sözleşmesi'ndeki hukuki tarife kesinlikle uymadığı, esasen böyle bir fiilin işlenip işlenmediğinin ancak yetkili mahkemeler tarafından saptanabileceği ve Sözleşme'ye göre söz konusu fiilin kurum ya da devletlerce değil, bireylerce işlenebileceği de tespit edilmiştir. Ayrıca Kongre, söz konusu dönemde çok sayıda sivil Trkn, Ermeni silahlı gruplarınca katledilmesini şiddetle

kınamakta ve Türk mağdurların görmezden gelinmemesi çağrısında bulunmaktadır.

Bilimsel verilere rağmen, bazı Ermeni gruplar ve onları destekleyen bazı çevreler tarafından ve ek olarak son yıllarda Ermenistan Hükümeti tarafından "soykırım" iddialarının ısrarla Türkiye'ye karşı propaganda malzemesi olarak kullanılması ancak siyasal gerekçeler ile açıklanabilir. Ayrıca, bu tür iddiaların adı geçen çevrelerce yetki ve ihtisaslarıyla tarihsel konularda hüküm verme durumunda olamayacak bazı yabancı kurumlara ve Parlamentolara da benimsettirilmesi yine siyasal gerekçelere dayanmaktadır. Yapılan tahliller Ermenistan'ın, Türkiye ile yapay bir gerginlik yaratma politikasının altındaki nedenler arasında, Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen Azerbaycan topraklarının işgal altında tutulmasına gerekçe oluşturulamaya çalışmak olduğunu ve bu gibi davranışların aslında Ermenistan'ın uzun vadeli çıkarları yanında Kafkasya'da barış ve istikrarı da tehlikeye attığını açıkça göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak Ermenistan'ın ısrarla komşu devletlerin sınırlarına saygı göstermemesi ve yazılı antlaşmalar ile çizilmiş olan Türkiye-Ermenistan sınırlarını açıkça tanımaması Türkiye ile bu devlet arasında kalıcı bir işbirliğinin önündeki en büyük engeldir. Ermenistan kendi çıkarları ve bölgesel barış için bu tutumundan en kısa sürede vazgeçmelidir.

Aşırı Ermeni grupların diyalog için "soykırım" iddialarının kabulünü bir önşart olarak öne sürmeleri ve konunun bütün yönleriyle, her iki tarafın da görüşlerini açıklamasına olanak verecek şekilde ilgili kurullarda incelenmesine yanaşmamaları bilimsellikten ve yapıcı olmaktan uzak bir tutumdur. Bu yaklaşım söz konusu çevrelerin tezlerine olan güvensizliklerini de ortaya koymaktadır. Bu gibi iddialar uluslarca 21. yüzyılda hakim kılınmaya çalışılan tüm değerlere ters düştüğü gibi, kin ve nefret hislerini ve ırkçı bir terörizmi teşvik eden bu yaklaşımın görmezlikten gelinmesi de son derece sakıncalı bir olgudur. Kongre "soykırım" iddialarını siyasal amaçları için kullanan ve bu iddiaları tek taraflı olarak kabul eden tüm girişimleri kınamıştır.

Tüm katılımcılar masum Türk diplomatlarının, diğer Türk vatandaşlarının ve diğer ülke vatandaşlarının öldürülmesiyle sonuçlanan Ermeni terörizmini şiddetle kınamıştır. Kongre tüm dünya ülkelerine, Ermeni terör örgütlerini de terör örgütleri listelerine almaları çağrısında bulunmaktadır.

Kongre'de söz konusu iddialara karşı tarihi gerçeklerin öne çıkartılması için yapılması gereken çalışmalar da ele alınmıştır:

Aşırı kampanyalara aynı yoğunlukta cevap verilememektedir. Bu durum sorun hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması beklenemeyecek zihinlerde en çok tekrarlanan iddiaların yer etmesine neden olmaktadır. Öncelikli olarak bu gibi iddiaların güvenilir dayanaklarının olmadığını gösteren bilimsel çalışmalara aralıksız bir şekilde devam edilmelidir. Bu konuda Türk bilim adamlarına tarihi bir görev ve sorumluluk düşmektedir.

Bilimsel çalışmaların temeli olan arşiv incelemelerinin geliştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Ermeniler ve Ermeni sorunu hakkındaki belgelerin çoğunluğu Türkiye arşivlerinde bulunmaktadır. Bu nedenle gerekli belgelerin tüm bilim adamlarının istifadesine kolayca sunulabilmesi ve bu yolla tarihsel gerçeklerin ortaya çıkarılabilmesi için Arşivler Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü değerli çalışmalar güçlü bir şekilde desteklenmelidir. Rus ve Ermeni arşivlerinin de ilk elden incelenmesi için bu dillere hakim bilim adamlarının yetiştirilmesi de hızlandırılmalıdır. Ayrıca Kongre'ye katılanlar başta Ermenistan ve diğer ülkelerde konu ile ilgili arşivlerin bir an önce açılması çağrısında bulunmuşlardır.

Konunun tarihsel boyutları üzerinde çalışmalara devam edilmesi kuşkusuz gereklidir. Ancak sadece tarihsel yaklaşım yeterli sayılamaz. Konunun tarihi boyutları yanında güncel boyutları da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda mevcut çalışmaların uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, siyaset bilimi, toplum bilim açılarından yapılacak diğer çalışmalar ile tamamlanabilmesi için bilim adamları teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

Bugün karşılaştığımız kampanyaya cevap verilebilmesi için bilimsel çalışmaların sonuçlarının duyurulması ve yayılması da aynı derecede önemlidir. Araştırmalar yabancı dillerde de yapılabilir veya Türkçe yayınlar, başta İngilizce olmak üzere, yabancı dillere tercüme edilerek dağıtımları sağlanmalıdır. Bu bilgilendirme esnasında internet gibi yeni iletişim araçları da ihmal edilmemelidir.

Kongre bilimsel araştırmaların yurt çapında özendirilmesi ve kolaylaştırılması konusunu da ele alarak aşağıdaki pratik tavsiyelerde bulunmayı uygun görmüştür:

1. Resmi kurumlardan kendi olanakları çerçevesinde bu çabalara katılmaları, hatta kendi faaliyetleri içinde programlanmış bir yer ayırmaları beklenir,

2. Özel kuruluşlardan da bu tür çalışmalara destek olmaları ve gerekli bağışlarda bulunmaları beklenir,
3. Bilimsel çalışmaların yurt çapında özendirilmesinde devamlılık ve yoğunluk sağlanabilmesi için Yüksek Öğretim Kurulu'na merkezi bir işlev kazandırılması yararlı olacaktır. Kurul bu görevi araştırma bursları vermek, ciddi bilimsel çalışmaları ödüllendirmek, koordinasyon görevini yerini getirmek ve diğer başka yolları kullanarak yürütebilir,
4. Yüksek Öğretim Kurulu'nun başkanlığı altında oluşturulacak bir "Bilimsel Kurul", çalışmaların koordinasyonunda ve değerlendirilmesinde yardımcı olabilir,

Tüm Kongre katılımcıları konuları bir arada ve serbestçe tartışmanın yararlarının bilincinde olarak, Kongre'nin en çok iki yıl sonra tekrarlanmasını dilemişler ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'ne bu değerli girişiminden dolayı takdir ve teşekkürlerini sunmuşlardır.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI TÜRKİYE KONGRESİ PROGRAMI
20 NİSAN 2002

I. OTURUM 10.30-12.30

A Salonu

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Saray

E. Büyükelçi Kamuran Gürün: İngiliz Mavi Kitabı ve Osmanlı Divanı Harbi

Prof. Dr. Kemalettin Yiğiter: Dr. M.S.Gabriel Ve A.W.Willams'ın "Bleeding Armenia Under The Curse Of Islam" Adlı Kitabında Ermeni Meselesini Değerlendirmeleri Ve Tarihi Gerçekler

Doç. Dr. Selami Kılıç: Ermeni Sorunu Suçlanan Almanya ve Almanya'nın Kendini Aklama Politikası

Yrd. Doç. Dr. Muammer Demirel: İngiliz Belgelerinde Türkler ve Ermeniler'le İlgili Terminoloji

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Çalık: Almanlar'ın Ermeni Olaylarına Bakışı

Mehmet Perinçek: Sovyet Arşivleri Türkiye'nin Tezlerini Doğruluyor

Hatem Cabbarlı: Edward Oganisyan'ın Yüzyıllık Mücadele Kitabında Ermeni Meselesi

B Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Salim Çöhçe

Prof. Dr. Münir Atalar: Ermeni Soykırımına Reddiye

Doç. Dr. Timuçin Ertan: Türkiye'deki Yüksek Öğrenim Gençliğinin Ermeni Sorunu Hakkındaki Bilgi ve Bilinç Düzeyi

Doç. Dr. Süleyman Beyoğlu: Ermeni Araştırmalarına Toplu Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. Necdet Bilgi: Türkiye'nin Ermeni Meselesinde Bilgilendirme Ve Bilgilendirme Problemleri

Dr. Sait Aşgın: Sözde Ermeni Soykırımı İddiaları ve Tarihsel Gerçekler

Okutman Şener Aksu: Ermeni Meselesine Yaklaşım Sorunları

C Salonu:

Başkan: E. Büyükelçi Pulat Tacar

Yrd. Doç. Dr. Erdal Açıkses: Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Y. Atilla Şehirli: Ermeni Tehciri

Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça: 1915 Ermeni Tehciri Ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in İdamı

Yrd. Doç. Dr. Hasan Babacan: Talât Paşa Ve Ermeni Tehciri Üzerine Bir Değerlendirme

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem Atnur: 1918 Yılında Osmanlı Ermeni Meselesi

Yrd. Doç. Dr. Nurcan Toksoy: Türk - Ermeni İlişkileri (1914-1918)

II. OTURUM 13.30-15.30

A Salonu:

Başkan: E. Büyükelçi Kamuran Gürün

Prof. Dr. Gül Akyılmaz: Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü

Prof. Dr. Ali Şafak: Der-i Saadet Ermeni Patriğinin Suret-i İntihabına Dair Nizamname Hükümleri Ve Hukukî Açıdan Bir Değerlendirme

E. Büyükelçi Pulat Tacar: Ermeni Soykırımı Savının Oluşturduğu Uluslararası Gerginliğin Çözümü İle İlgili Hukuki Ve Siyasal Öneriler

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya: Uluslararası Hukukta Soykırım

Kazım Berzeg: İnsan Hakları Ve Mülkiyet Hukuku Çerçevesinde Ermeniler

Cezmi Yurtsever: Toprak Ve Tazminat Peşinde Koşan Ermenilerin Adana'daki Haceryan Davası

B Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Enver Konukçu

Prof. Dr. Seçil Karal Akgün: Ermeni Sorununa Işık Tutacak Bazı Belgeler

Yrd. Doç. Dr. Sabit Duman: Amerikan Basınının Tehciri Soykırıma Dönüştürmesi

Dr. Yücel Aktar: Belgeler, Soykırım Tezlerini Çürütüyor

Dr. Bekir Günay: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri Işığında 1914-1920 Arasında İzmit Ve Yöresindeki Ermeniler

Dr. Yusuf Sarnay: Ermeni Sorunu Ve Türk Arşivleri

Arş. Gör. Erdal Aydoğan: Ermeni Tehciri İle İlgili Talimatname

C Salonu

Başkan: Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran

Prof. Dr. Fikret Türkmen: Türk-Ermeni Kültür İlişkileri

Doç. Dr. Kenan Ziya Taş: Ermeni - Kürt Soybirliği İddiaları

Yrd. Doç. Dr. Turgay Uzun: Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı Ve Ermeni Hareketi

Dr. Yaşar Kalafat/Mahmut Sezgin: Ermeni Alban İlişkileri, Stratejik Boyut

Kamil B. Raif: Sosyo-Kültürel Açından Ermeni Konusu

III. OTURUM 16.00-18.00

A Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Arslan Terzioğlu

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım: Ermenistan'ın Dış Politikası: Ter Petrosyan ve Koçaryan Dönemleri Arasındaki Benzerlikler, Farklılıklar

Prof. Dr. Cemallettin Taşkıran: Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?

Doç. Dr. Alaeddin Yalçinkaya: Ermenistan Hazar-Karadeniz Enerji Sistemi İçindeki Gecik(Tir)İlmiş Yerini Almalıdır

Dr. Sedat LAÇİNER: Ermeni Diasporasında Kimlik Sorunu Ve Ermeni Sorununa Yansımaları

Dr. Nazmi Üste: 11 Eylül Sonrası Uluslararası Politik Gelişmelerin Işığında Türkiye Ve Ermenistan

Aydan İyigüngör: Ermenistan-İsrail İlişkileri

B Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Bayram Kodaman

Prof. Dr. Ahmet Arslan/Öğretim Görevlisi Ruhi Ersoy: Resimlerin Sessizliği

Doç. Dr. Ahmet Eyicil: Maraş'ta Fransız Ermeni İşbirliğinde Yapılan Katliam

Doç. Dr. Ebulfez Amanoğlu: Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Ermeni Mezalimi (1917-1920) Ve Bölgede Türk Ordusunun Kurtarma Faaliyetleri

İsmet Binark: Türk ve Yabancı Arşiv Belgeleri Işığında Ermeniler'in Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırım

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy Solmaz: Sarıkamış Ve Çevresinde Ermeni Zulmünün Günümüzdeki İzleri

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya Bildirici: Ermenilerin 1919-1920 Adana Katliamları

Yrd. Doç. Dr. Serpil Sürmeli: I.Sasun İsyanı Ve Gelişen Olaylar Çerçevesinde İngiliz Siyasi Tavrının Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Aykun: Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti Ve Faaliyetleri (1893-1894)

C Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Zeki Arıkan

Prof. Dr. Nuri Bilgin: Sosyal Temsiller Açısından Soykırım İddiaları Ve Tarihin İnşası

Prof. Dr. Zeki Arıkan: Türk-Ermeni Kültür İlişkileri: Eğin Örneği

Doç. Dr. Ahmet Kankal: Ermeni Öykülerine Göre Osmanlı-Türk Toplumunda Ermeniler

Doç. Dr. Zeynel Abidin Makas: Türk Halk Hikayelerine Ermenilerin Bakış Açuları

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kutalmış: Ermenice Ve Ermeni Harfli Türkçe Eserlerin Türk-Ermeni İlişkilerindeki Yeri

Dr. Birsen Karaca: Ermeni Kültüründe Üç Tabudan Birisi: Ermeni Dili

21 NİSAN 2002

IV. OTURUM 09.00-10.00

A Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Gül Akyılmaz

Doç. Dr. Esat Arslan: Müslüman Olmayanların Askere Alınması Bağlamında 1914 Yılında Türk Deniz Kuvvetleri'ne Sözleşmeyle Giren Osmanlı Ermenisi Bir Subay

Dr. Süleyman Kızıltoprak: Mısır'da Vezirlik Payesine Sahip Nubar Paşa (1824-1899)

Dr. Aliyar Demirci: İkinci Meşrutiyet Birinci Ve İkinci Yasama Döneminde (1908-1912) Osmanlı Âyan Meclisi'nin Ermeni Üyeleri Ve Faaliyetleri

B Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Nuri Köstüklü

Doç. Dr. Mehmet Ersan: Anadolu'nun Fethi Ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Ermeniler'in Türkler'e Karşı Tutumu

Yrd. Doç. Dr. Erol Kürkçüoğlu: Tarihi Süreçte Selçuklu Ermeni İlişkileri

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Toksoy: Ermeni Tarihçisi Mateos'ta Alp Arslan Ve Melikşah

C Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Nuri Bilgin

Doç. Dr. Ali Aslan: II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı-Ermeni Eçmiyazın Katogigoloğu İlişkileri

Arş. Gör. Dr. Canan Seyfeli: İstanbul Ermeni Patrikliğinin Kuruluşu

Recep Karacakaya: İstanbul Ermeni Patriği Öeteos

Doç. Dr. Halil Bal: Ermeni Hükümeti'nin Güney Kafkasya'da Türkler'e Yönelik Saldırgan Tutumu (1918-1920)

V. OTURUM 10.30-12.30

A Salonu:

Başkan: Dr. Bilal Şimşir

E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem: Türkiye'nin Ermenistan Politikası ve Ermenistan'ın Türkiye Politikası

Büyükelçi Ali Hikmet Alp: Güney Kafkasya'nın Ermenistan Sorunu

Büyükelçi Yüksel Söylemez: Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan: Üçlü Bir İletişim?

Prof. Dr. Aydın İbrahimov: Karabağ Sorunu: Zamanda Ve Mekanda Değişim

Doç. Dr. Erol Göka: Ermeni Diasporasının Psikolojisi

Okutman Şenol Kantarcı: Ermeni Yönetmen Atom Egoyan'ın "Ararat" Filmi Senaryosundaki Tarihsel Olayların İncelenmesi

Arş. Gör. Dr. Şefika Hüseyin: Karabağ Ve Ermeniler

B Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Zeki Arıkan

Prof. Dr. Salim Çöhce: Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları

Doç. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu: Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Misyonerlerinin Rolü

Doç. Dr. İsmihan Yusubov: İmparatorluklar Siyasetinde "Ermeni Sorunu"nun Yeri: Nedenler Ve Sonuçlar

Doç. Dr. Orhan Kılıç: Harputta Ermeni Katliamı Yapıldı mı?

Yrd. Doç. Dr. İlknur H. Polat: Ermeni Toplumunu Osmanlıdan Koparan, Ermeni Ve Amerikan-Ermeni Okulları

Yrd. Doç. Dr. Haluk Selvi: ABD'de Ermeni Faaliyetleri 1892-1896

Okutman Kazım Çelik: Egemenlik Haklarının Kullanılması Açısından Ermeni Sorunu

VI. OTURUM 13.30-15.30

A Salonu:

Başkan: Büyükelçi Ali Hikmet Alp

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu: İttihat Ve Terakki İleri Gelenlerinin Mektup Ve Yazılarında Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de Berlin'de Öldürülmesi

Prof. Dr. Mehmet Saray: Ermeni Terörü

E. Büyükelçi Dr. Bilal Şimşir: Ermeni Terörü Ve Şehit Diplomatlarımız

Yrd. Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı: Ermeni Terörü: Tehcire Giden Yol

Yrd. Doç. Dr. Galip Alçitepe: İlk Beş Cinayet Karşısında Türk Kamuoyu

Ercan Çitlioğlu: Ermeni Terörü/Diaspora/Ermenistan/3. Ülkeler İlişkileri

Arş. Gör. Yavuz Çankara: Asala Terör Örgütü Ve Ermeni Terörü

Arş. Gör. Soner Karagül: Terörün Siyasallaşması Ve Ermeni Terörü

B Salonu:

Başkan: Büyükelçi Yüksel Söylemez

Prof. Dr. Bayram Kodaman: Fransız Arşiv Vesikalarına Göre Erzurum-Van-Sivas Vilayetlerinde Ermeni Nüfusu

Prof. Dr. Enver Konukçu: Ani Artık Ören Yeri

Doç. Dr. Enver Töre: Ermeni Bozgunculuğunu Yaşayan Yukarı Kırşehir

Yrd. Doç. Dr. Celal Pekdoğan: Gaziantep'te Türk - Ermeni İlişkileri

Dr. Hasan Oktay: Ermeniler Ve Van İhtilal Örgütü(1896-1915)

Arş. Gör. Kemalettin Kuzucu: Sivas'ta Ermeni Hareketleri Ve Yerel Yönetimin Uygulamaları

C Salonu:

Başkan: Prof. Dr. Kemalettin Yiğiter

Doç. Dr. Mustafa Mutluer: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Sorunlar ve Yöntemler

Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç: 1915te Tehcir Edilmeyen Ermeniler

Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca: 1915 Ermeni Tehcirine Giden Yolda Gözden Kaçan İki Nokta

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Çevik: Ermeniler'in Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Uygulamaları

Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ögün: 1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni Mi Sonucu Mu?

Yüzbaşı Servet Avcı: Divan-I Harbi Örfi Üyesi Kurmay Albay Süleyman Şakir Bey'in Ermeni Tehciri Nedeniyle Yargılanan İttihat Ve Terakki Mensuplarına Verilen Mahkumiyet Kararına İtiraz

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Erat: İngiliz Subayı Rawlinson'un Ermeni Meselesindeki Tutumu (1919-1922)

VII. OTURUM 16.00-18.00

A Salonu

Başkan: Prof. Dr. Fikret Türkmen

Doç. Dr. Nurşen Mazıcı: Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler

Yrd. Doç. Dr. Bülent Çukurova: 1922 Yılında Ermeniler'in Antep'ten Suriye'ye Göçlerinde Sosyo-Ekonomik Faktörler

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk Kılıç: Azınlıklar Problemi Bağlamında Atatürk Ve Ermeni Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Koca: Tek Parti Dönemi,Umumi Müfettişlik Raporlarında Doğu-Güneydoğu Anadolu'ya Yönelik Ermeni Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Cafer Ulu: Mustafa Kemal Atatürk'ün Fikir Ve Görüşleriyle Ermeniler

Okutman Sadettin Baştürk: Lozan Barış Konferansı'nda Ermeniler Hakkında

B Salonu

Başkan: Prof. Dr. Münir Atalar

Prof. Dr. Nuri Köstüklü: Batı Cephesi Mıntıkasında Milli Mücâdele Karşıtı Ermeni- Rum Faâliyetleri

Doç. Dr. Bige Yavuz: Karadeniz Bölgesi'nde Rum-Ermeni İşbirliği

Doç. Dr. Cezmi Erarşlan: II. Meşrutiyet'ten Tehcire Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Politikaları

Arş. Gör. Yaşar Kop: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Ermeniler

VIII. OTURUM 18.30

Kapanış Değerlendirmesi Ve Kongre Bildirgesinin Kabulü

A Salonu

Başkan: E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem

Kongre Bildirgesinin Görüşülüp Kabul Edilmesi

**'TALAT PAŞA'NIN ÖLÜMÜNÜN 81. YILDÖNÜMÜNDE
ULUSLARARASI TERÖRE BİR BAKIŞ' SEMPOZYUMU****15 Mart 2002 İstanbul Pera Palas****Program**

09.00	Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'ın Açış konuşması	
1. Oturum		
Başkan:	Ömer Lütem	
09.15-09.45	Seçil Akgün	Ermeni Sorununun İlk Terörist Olayları
09.45-10.15	Arslan Terzioğlu	Talat Paşa ve Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri
10.15-10.45	Kallerya Bellova	Cemal Paşa'nın Tiflis'te Öldürülmesi
10.45-11.15	Tartışma	
11.15-11.30	Ara	
2. Oturum		
Başkan:	Arslan Terzioğlu	
11.30-12.00	Erich Feigl	Talat Paşa: Franz Werfel'in Bir Devlet Adamını Karalaması
12.00-12.30	Otto Winkelmann	Ernst von Düring Paşanın hatıralarında 'Ermeni Sorunu' (1858-1944)
12.30-13.00	Samuel Weems	Amerika'daki Ermeni Terörizmi
13.00-13.30	Tartışma	
13.30-14.30	Yemek Arası	

3. Oturum

Başkan:	Seçil Akgün	
14.30-15.00	Bilal Şimşir	Ermeni Terörü Kurbanı Diplomatlar
15.00-15.30	Ömer Lütem	Ermeni Terörü ve Sonrası
15.30-16.00	Nesib Nessibli	Karabağ Sorunu ve Ermeni Terörü
16.00-16.30	Tartışma	
16.30-16.45	Ara	

4. Oturum

Başkan:	Bilal Şimşir	
16.45-17.15	Peter Bendixen	Kültürel Alışveriş ve Hoşgörü ile Terörizmin Engellenmesi Bir Hayal mi?
17.15-17.45	Mehmet Saray	Türk Ermeni İlişkilerinin Sorunları Nasıl Çözömlenebilir
17.45-18.15	Tartışma	
18.15	Kapanış	

DİZİN

Dr. Sedat LAÇİNER*

***Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Birinci Cildinde
Yayımlanan Türkçe ve İngilizce Tüm Yazıların Listesidir***

A. TÜRKÇE ÇALIŞMALAR

1. Türkçe Makaleler

Bronsart Von Schellendorf, *"Talat Paşa İçin Şahitlik"*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 76-82.

CABBARLI, Hatem, *Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 131-152.

CABBARLI, Hatem, *Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 122-146.

ÇÖHÇE, Salim, *Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesi*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 87-105.

EDİTÖR, *Editörün Notu*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 5-6.

EDİTÖR, *Editörün Notu*, Cilt: 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 11-13

EDİTÖR, *Editörün Notu*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 11-13.

FEIGL, Erich, *Ermeni Milli Kilisesi'nin Zaferi Ve Trajedisi*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 65-88.

GÖKA, *"Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 128-136.

İLTER, Erdal, *Lübnan'da Ermeni Diasporası*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 119-130.

* Yrd. Doç. Dr., Kıdemli Araştırmacı, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (Ankara) ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

KANTARCI, Şenol, *Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporası’nın Oluşması ve Lobi Faaliyetleri*, Cilt: 1, No: 1, Mart – Nisan - Mayıs 2001, ss. 139-169.

KANTARCI, Şenol, *ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri*, Cilt: 1, No: 3, Eylül – Ekim – Kasım 2001, ss. 67-118.

KANTARCI, Şenol, *Ermenilerce Atatürk’e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi ile Ermeni teröristler Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk’ün Gösterdiği İlgi*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 92-121.

KILIÇ, Davut, *Rusya’nın Doğu Anadolu Siyaseti’nde Eçmiyazın Kilisesi’nin Rolü (1828-1915)*, Cilt: 1, No. 2, Haziran – Temmuz - Ağustos, 2001, ss. 49-64.

KILIÇ, Selami, *Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse’nin “1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları” Adlı Makalesi*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 55-75.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetlerinde Anı*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss.83-91.

LÜTEM, Ömer E., *Olaylar Ve Yorumlar*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 9-29.

LÜTEM, Ömer E., *Olaylar ve Yorumlar*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 10-47.

LÜTEM, Ömer E., *Olaylar ve Yorumlar*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 7-33.

LÜTEM, Ömer E., *Olaylar ve Yorumlar*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 14-31.

MCCARTHY, Justin, *Bırakın Tarihçiler Karar Versin*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 113-130.

ÖZDAĞ, Ümit, *Yayına Başlarken*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 3-7.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Gailisinin Tarihsel Kökeni Üzerine*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 108-125.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 175-183.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Amerika’da Ermeni Propagandası Ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 30-48.

ŞİMŞİR, Bilal, *Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası (1923 - 1927)*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 34-66.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Washington'da Osmanlı Elçisi Alezandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887 - 1896)*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 - Ocak - Şubat 2002, ss. 32-54.

TACAR, Pulat Y., *Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal Ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 89-112.

2. İngilizce Yazıların Türkçe Özetleri

ALP, Ali Hikmet, *Günümüzün Ermenistanı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 131-133.

ELEKDAĞ, Şükrü, *Ermeni Sorunu*, Cilt: 1, No: 1, Mart - Nisan - Mayıs 2001, ss. 85-86.

FEIGL, Erich, *Franz Werfel ve "Musa Dağı'nda Kırk Gün": sahte Bir Kitab-ı Mukaddes Görevi yapan Bir Çoksatan*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 - Ocak - Şubat 2002, ss. 155-156.

İYİGÜNGÖR, Aydan, *Almanya'daki Ermeni Diasporası'nın Profili*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss.165-166.

İYİGÜNGÖR, Aydan, *İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 - Ocak - Şubat 2002, ss. 170-171.

KANBOLAT, Hasan ve GÜL, Nazmi, *Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) İle Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 139-144.

KASIM, Kamer, *Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 134-138.

KASIM, Kamer, *Avustralya'da Ermeni Toplumu*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 169-172.

KASIM, Kamer, *Türk - Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 - Ocak - Şubat 2002, ss. 175-160.

KAYA, İbrahim, *Holokost ve Ermeni Sorunu: temel Farklılıklar*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 161-163.

KÖNİ, Hasan, *Arnold Toynbee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propagandasının Doğuşu*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 133-134.

LAÇİNER, Sedat, *İngiltere'de Ermeni Diasporası Ve Ermeni Sorunu*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 160-165.

LAÇİNER, Sedat, *Ermenistan'ın Yahudilere Karşı Güvensizliği ve Ermenistan – İsrail İlişkilerine Etkileri*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 164-169.

MCCARTHY, Justin, *Bırakın Tarihçiler Karar Versin*, Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 66-69.

TERZİOĞLU, Aslan, *Yerli Ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr. Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi Ve Ermeni Tehciri Meselesi*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 167-169.

3. Kitap Tahlilleri (Türkçe)

ACER, Yücel, *The Armenian Allegations and Facts (Ermeni İddiaları ve Gerçekler)*, Cilt: 1, No. 2, Haziran – Temmuz – Ağustos, 2001, ss. 238-242.

ACER, Yücel, *OTAM Dergisi*, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 193-195.

ACER, Yücel, *Türk Tarihinde Ermeniler, Temel Kitap*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 196-200.

GÜNEY, Çetin, *1856-1923, Emperyalizm Kıskaçında; Kürtler, Türkler, Ermeniler*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, pp./ss. 242-243.

KANTARCI, Şenol, *Teşkilatın İki Silahşoru Biri Meşrutiyet'in Silahşoru Dede Yakup Cemil Diğeri Cumhuriyet'in Silahşoru Torun "Yakup Cemil"*, Soner Yalçın, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 187-195.

KANTARCI, Şenol, *An Armenian Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War*, Clarence Douglas Ussher ve M. D. Grace H. Knapp, Cilt: 1, No. 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, ss. 200-203.

KASIM, Kamer, *Ermeniler'in Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü (The Challenge of Statehood)*

Armenian Political Thinking Since Independence), Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 232-235.

KAYA, İbrahim, *Armenian and Russian Oppressions (1914-1916) – Testimonies of Witnesses (Ermeni ve Rus Mezalimi, 1914-1916, Tanıkların İfadeleri)*, Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 236-238.

LAÇİNER, Sedat, *Armenian Van / Vaspurakan (Ermeni Van / Vaspurakan)*, Richard G. Hovanissian (ed.), Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 183-187.

ŞİMŞİR, Bilal, T. C. *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Ermeni Sorunu Tarihiyle İlgili Son Yayınları*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 184-195.

4. En Son Kitaplar ve Diğer Bölümler (Türkçe)

2002 Ermeni Araştırmaları Yarışması İlanı ve Şartnamesi, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 211-213.

İçindekiler, (Türkçe Bölüm İçin), Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 5-6.

KASIM, Kamer (Hazırlayan), *"2001 Yılı Kronolojisi"*, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 147-154.

LAÇİNER, Sedat (Derleyen), *"En Son Kitaplar"* (Recent Books), Cilt: 1, No. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, pp. 244-250.

LAÇİNER, Sedat (Derleyen), *"En Son Kitaplar"* (Recent Books), Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 196-199.

LAÇİNER, Sedat (Derleyen), *"En Son Kitaplar"* (Recent Books), Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 204-207.

Yazarlar İçin Bilgi Notu, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, s. 214.

5. Söyleşi

İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor, Cilt: 1, No. 3, Eylül – Ekim - Kasım 2001, ss. 153-159.

6. Belgeler (Türkçe)

Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 28 Şubat 2002, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, ss. 209-210.

Fransa Parlamentosu'nda Sözde Ermeni Soykırımı İle İlgili Yasanın Kabul Edilmesine İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması (18 Ocak 2001), Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s. 191.

Fransa Parlamentosun'da Sözde Ermeni Soykırımı İle İlgili Yasanın Kabul Edilmesine İlişkin Hükümet Açıklaması (18 Ocak 2001), Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 190.

Fransız Senatosu'nun Sözde Ermeni Soykırımı Konusunda Kabul Ettiği Yasa Tasarısı Hakkında Dışişleri Bakanlığı'nın Basın Açıklaması (8 Kasım 2000), Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, 187-188.

Sözde Ermeni Soykırımı İle İlgili Fransa Ulusal Meclisindeki Yasa Tasarısı Hakkında T.B.M.M.'ce Kabul Edilen Önerge (9 Ocak 2001), Cilt: 1, No: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 188-190.

TBMM'den Avrupa Parlamentosu Kararına Tepki, Cilt: 1, No: 4, Aralık 2001 – Ocak – Şubat 2002, s. 208.

Türk - Ermeni Barış Komisyonu Bildirisi, Cilt: 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 200-201.

B. İNGİLİZCE ÇALIŞMALAR**1. İngilizce Makaleler**

ALP, Ali Hikmet, *Today's Armenia and Motives Behind The Genocide Accusations: More Than A Matter Of 'National Identity'*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 145-158.

ELEKDAĞ, Şükrü, *The Armenian Question*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 70-84.

EDITOR, *Editorial Note*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 7-8.

EDITOR, *Editorial Note*, Vol. 1, No.3, September-October-November, 2001, pp. 207-208

EDITOR, *Editorial Note*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 221-223.

FEIGL, Erich, *Franz Werfel and "The Forty Days of Musa Dagh": A Bestseller Serves As a Fake Bible*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 243-255.

IYİGÜNGÖR, Aydan, *The Profile Of The Armenian Diaspora In Germany*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 258-273.

IYİGÜNGÖR, Aydan, *A New Perspective: Armenian Allegations In The Light Of Israel And The Jews*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 336-350.

KANBOLAT, Hasan and Nazmi GÜL, *The Geopolitics And Quest For Autonomy Of The Armenians Of Javekheti (Georgia) And Krasnodar (Russia) In The Caucasus*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp.186-210.

KASIM, Kamer, *The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 170-185.

KASIM, *Armenian Community In Australia*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 305-319.

KASIM, Kamer, *Turkish - Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, ss. 256-273.

KAYA, İbrahim, *The Holocaust and Armenian Case: Highlighting The Main Differences*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 274-295.

KÖNİ, Hasan, *The Research Of Arnold Toynbee On Turks And The Birth Of Armenian Propaganda*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 159-169.

LAÇİNER, Sedat, *Armenian Diaspora in Britain And The Armenian Question*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 233-257.

LAÇİNER, Sedat, *Armenia's Jewish Scepticism And Its Impact On Armenia - Israel Relations*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 296-335.

LÜTEM, Ömer E., *Facts And Comments*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 209-232.

LÜTEM, Ömer E., *Facts and Comments*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 224-242.

McCARTHY, Justin, *Let the Historians Decide*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 48-65.

TERZİOĞLU, Arslan, *The Assasination of Dr. Bhaddin Sakir in Berlin and the Armenian Relocaion in Line With National and Foreign Sources of Information*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 274-304.

2. Türkçe Makalelerin İngilizce Özetleri

CABBARLI, Hatem, *Armenian Diaspora In Russia: Its Emergence And Activities*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 340-342.

CABBARLI, Hatem, *The Azerbaijani Turks of Armenia: From Past To Present*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 368-370.

ÇÖHÇE, Salim, *The Project of Establishing Great Armenia*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 106-107.

FEIGL, Erich, *The Victory And Tragedy Of The Armenian National Church*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 223-224.

GÖKA, Erol, *The Psychological Dimension of the Armenian Problem (The Unnoticed Side)*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 137-138.

İLTER, Erdal, *The Armenian Diaspora In Lebanon*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 338-339.

KANTARCI, Şenol, *Armenian Lobby: The Formation of the Armenian Lobby in the United States and Lobby Activities*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 170-171.

KANTARCI, Şenol, *The Armenian Diaspora In The United States And Canada: The Organizations And Activities*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 332-337.

KANTARCI, Şenol, *Speeches On The Armenian Attributed To Atatürk And His Help To The Victims Of Armenian Terrorists And "Court Martials"*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 366-368.

KILIÇ, Davut, *The Role of The Echmiyazin Church In Russian Eastern Anatolia Policies*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 220-223.

KILIÇ, Selami, *German Head Of The General Staff, Felix Guse's Article Entitled "1915 Rebellions And Its Results"*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 361-365.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Ani Under The Armenian, Byzantium And Turkish Rules*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 365-366.

LÜTEM, Ömer E., *Facts and Comments*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 43-47.

LÜTEM, Ömer E., *Facts and Comments*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 211-217.

ÖZDAĞ, Ümit, *Foreword*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 8-9.

ŞİMŞİR, Bilal N., *On the Historical Origin of Armenian Troubles*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 126-127.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Armenian Propaganda In The United States And Ambassador Ahmet Rüstem Bey*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 218-220.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Armenian Terror Victims Diplomats were Commemorated*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 184-185.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Armenian Lobby In The US And Struggle For the Treaty Of Lausanne (1923-1927)*, Vol. 1, No. 3, September-October-November 2001, pp. 328-332.

ŞİMŞİR, Bilal N., *The Ottoman Ambassador To Washington, Alexandre Mavroyeni And The Armenian Burden (1887 - 1896)*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 359-360.

TACAR, Pulat Y., *The Analysis Of The Alleged Armenian Genocide From The Legal And Ethnical Perspective*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 224-227.

3. Kitap Tahlilleri (İngilizce)

ACER, Yücel, *The Ottoman Armenians, Victims Of Great Power Diplomacy by Salahi Ramsdan Sonyel*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 384-387.

KASIM, Kamer, *The Great War And The Tragedy Of Anatolia, Turks And Armenians In The Maelstrom Of Major Powers by Salahi*

Sonyel, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 364-366.

KASIM, Kamer, *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918 – 1920) (Armenian Problem In The Azerbaijani Documents 1918 – 1920)* by Directorate General of State Archives, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 383-384.

KAYA, İbrahim, *The Armenians In The Late Ottoman Period by Türkkaya Ataöv (ed.), (Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler)*, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 356-364.

KAYA, İbrahim, *Ermeni Meselesi'nin Siyasi Tarihçesi (1877 – 1914) (The Political History Of The Armenian Question 1877 – 1914)* by Münir Süreyya Bey, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 381-382.

LAÇİNER, Sedat, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler, (The Relocation of the Armenians and the Realities)*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 228-232.

4. En Son Kitaplar ve Diğer Bölümler (İngilizce)

Contents (For the English Section), Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 219-220.

Information For Contributors, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, p. 394.

KASIM, Kamer, *"Chronology of 2001"*, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 351-358.

LAÇİNER, Sedat (Compiler), *"Recent Books"* (En Son Kitaplar), Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 244-250.

LAÇİNER, Sedat (Compiler), *"Recent Books"* (En Son Kitaplar), Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 367-368.

LAÇİNER, Sedat (Compiler), *"Recent Books"* (En Son Kitaplar), Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 388-390.

5. Belgeler (İngilizce)

"Announcement of Some Turkish Personalities and Organization Entitled 'Blessed are the Peacemakers' Published by International

Herald Tribune on July 10, 2001, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 269-270.

"The Common Declaration of the Political parties of the Turkish Grand National Assembly on the European Parleiament's Decision", Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 391.

"Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 28.02.2002, Statement", Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 392-393.

"Press Release of the British Embassy in Ankara, July 23, 2001", Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 268-269.

"Resolution No. 21/28 – p. On the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan Adopted by the Twenty-eight Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers, 25-27 June 2001, Bamako, Mali", Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 264-267.

September 25 Statement By The Turkish-Armenian Reconciliation Commissioners, Vol. 1, No. 3, September-October, November 2001, pp. 369-370.

Speeches (Konuşmalar) in Turkish and English-Konuşmalar, Türkçe ve İngilizce, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 251-263.

Terms of Reference of the Turkish – Armenian Reconciliation Commission, July 9, 2001, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 267-268.

6. Konferanslar (İngilizce)

8th DAVO (German Middle East Studies Association) for Contemporary Research and Documentation) Congress, 6-8 September 2001, Göttingen, Germany, Dr. Sedat LAÇİNER's and Assist Prof. Dr. Kamer KASIM's papers, Vol. 1, No. 3, September-October-November 2001, pp. 348-352.

Conference On Armenian Problem From Past To Present, Ömer E. LÜTEM's, Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM and Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA's paper presented in the University of Abant İzzet Baysal, Bolu (Turkey), Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 374-376.

Generations Of Genocide Conference, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 377-380.

International Turkish – Armenian History and Culture Symposium, Assist Prof. Dr. Kamer KASIM's, Dr. Sedat LAÇİNER's and Şenol KANTARCI's papers, Vol. 1, No. 4, December 2001-January-February 2002, pp. 371-373.

A Conference in Germany, The Heavy Burden of History: An Attempt Towards Turkish Armenian Dialogue, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 172-173.

Turkey – Southern Caucasian Relations, and Turkey's Role in Stability in the Region: A Conference in London, Vol. 1, No. 3, September-October-November 2001, pp. 343-348.

Turkey's Security and the Armenian Question Symposium 17 – 19 October 2001, Fırat University, Elazığ, Turkey, Dr. Sedat LAÇİNER, Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM and Dr. Yaşar KALAFAT's papers, Vol. 1, No. 3, September-October-November 2001, pp. 352-355.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel, Hakemli Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8500 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayımlansın yayınlanmasın iade edilmez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adeneuer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra alındı teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar. E-mail adresi: info@eraren.org

Teslim Normları: Yazarlar editor ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın floppy disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaklarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmektedir.

Makale taslakları bir buçuk ya da iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilme kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeteri miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapmış olduğu bilimsel çalışmalar listelenmelidir.

Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih) sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Hallaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001)
2. Hallaçoğlu, Ermeni...., s. 23.
3. Justin McCarthy, '1. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37.

Düzeltilme: Yazarlar, gerekli görülmesi halinde hakem kurulu ya da editörlerce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemeyiniz.

2002 ERMENİ ARAŞTIRMALARI YARIŞMASI

Ödüller

- ✓ Birinciye 1.500.000.000 TL.
- ✓ İkinciye 1.000.000.000 TL.
- ✓ Üçüncüye 750.000.000 TL.

10 Adet Mansiyon Ödülü

Değerlendirme Heyeti ve Dergi Hakem Kurulu tarafından yayınlanmaya değer bulunan eserler Ermeni Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanacaktır.

Son Başvuru Tarihi

31 Temmuz 2002

Postadaki gecikmeler kabul edilmeyecektir

Kimler ve Hangi Çalışmalar Katılabilir?

Yarışmaya Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili olarak tüm alanlarda (politika, tarih, kùltür, sosyoloji vb.) bilimsel çalışmalar kabul edilecektir. Aday çalışmalar **Türkçe** ya da **İngilizce** olabilir. Makaleler en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Detaylı şartname için Enstitü adresine ya da web sitesine müracaat edilebilir.

Düzenleyen

**Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**

Başvuru Adresi

Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara, 06550, Turkey Tel: 0312 491 70 14 Fax: 0 312 491 70 13.
Web sitesi: www.eraren.org. e-posta: info@eraren.org

Ermeni Araştırmaları Yarışması Şartnamesi

□ Amaçlar

1. Tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına bilimsel veriler ve yöntemler kullanarak yanıt verilmesine katkıda bulunmak,
2. Türk ve Ermeni halkları arasında bilinçli olarak yaratılmak istenen gerginliğin azaltılmasına yardımcı bulunabilmek,
3. Tarihi yanlış anlamaların ve güvensizliğin giderilmesinde çaba sarf etmek,
4. Ermeni sorunu konusunda Türk bilim adamları, araştırmacılar, basın ve kamuoyunda gerekli ilgiyi oluşturabilmek,
5. Ermeni kültürü, tarihi, siyaseti ve Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çalışmalar yürüten kişi ve kurumların çalışmalarının değerlendirilmesini, söz konusu eserlerin kamuoyuna ulaşmasını sağlayabilmek,
6. Türk bilim dünyasında konu ile ilgili birikimin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilmek,

□ Kimler Katılabilir

Araştırma yarışmasına katılımda herhangi bir kişi sınırlandırması yoktur. Her katılımcı eşit şansa sahiptir.

□ Katılım Şartları (Teknik Şartlar)

1. Çalışmalar Ermeni kültürü, siyaseti, tarihi, Türk-Ermeni ilişkileri üzerinde olabilir. Tarihsel dönem sınırlandırması yoktur. Şu ana kadar görece az değinilmiş alanlar katılımcılara özellikle önerilir. Ayrıca modern Ermenistan ve onun komşuları ile olan ilişkileri ve Ka-

rabağ sorunu da işlenebilecek konular arasındadır.

2. Çalışmalar Türkçe ya da İngilizce olarak hazırlanacaktır. Başka dillerden başvuru kabul edilmemekle birlikte herhangi bir dilde yazılmış özgün çalışmaların tercümesi kabul edilebilir.
3. Çalışmalar en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Söz konusu sınırlarda % 10'luk fark kabul edilebilir.
4. Çalışmalar bir buçuk ya da iki aralıklı olarak yazılmalı, Değerlendirme Komitesi'ne inceleme yapabilmek için kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafında yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, varsa kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Kişisel bilgiler Değerlendirme Komitesi'ne sunulmayacağından bu tür veriler sadece yazının kapağında yer almalı, diğer bölümlerde belirtilmemelidir. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir.
5. Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtilmelidir. Dipnot ve kaynakçada yazar, kitap/makale adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih) sırası izlenmelidir.
6. Çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirmeye alınmamış olması gereklidir. Dereceye giren çalışmaların yayın hakkı bir yıl süre ile Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'ne aittir. Tamamı daha önce yayınlanmış olan eserler kabul edilmez.

7. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve belirtilen kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.
8. Çalışmalar hiçbir şekilde iade edilmez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez.
9. Çalışmalar şu adrese gönderilmelidir: 2002 Ulusal Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara.
10. Yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra 'alındı teyidi'nin yollandığından emin olmalıdırlar. Ancak e-mail adresi belirten adaylara 'alındı teyidi' gönderilecektir.
11. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü çalışanları, Düzenleme ve Değerlendirme Komiteleri üyeleri ile bu kişilerin yakınları yarışmaya katılamazlar.
12. Yarışmaya katılan tüm adaylar bu şartnamede belirtilen kuralları kabul etmiş sayılırlar.
13. Yanlış bildirimde bulunanlar yarışma ile ilgili hiçbir hak iddiasında bulunamazlar.

Değerlendirme

Belirtilen kıstaslara uygun olarak gönderilecek çalışmalar ilk olarak Düzenleme Komitesi tarafından teknik şartlara uygunluk yönünden değerlendirilecektir. Teknik şartları yerine getiren tüm eserler Değerlendirme

Komitesi'ne sunulacaktır. Komite'nin çalışmaları değerlendirmedeki en önemli kıstasları bilim dünyasına ve toplumlar arasındaki barışa katkıdır. **Sonuçlar 15 Ekim 2002 tarihinde ilan edilecektir.**

Son Başvuru Tarihi

Aday çalışmaların en geç **31 Temmuz 2002** tarihinde belirtilen adreste olması gerekir. Postadaki gecikmeler dikkate alınmayacaktır.

Düzenleme Komitesi

Dr. Sedat Laçiner

(Koordinatör)

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya

Şenol Kantarcı

Aydan İyigüngör

Hatem Cabbarlı

Ayşe Fırat

Değerlendirme Komitesi

Prof. Enver Konukçu

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Hasan Köni

(Ankara Üniversitesi)

Armağan Kuloğlu

(E. Tümg.)

Ömer E. Lütem

(E. Büyükelçi, Erm. Araş. Ens. Başkanı)

Prof. Ümit Özdağ

(Asam Başkanı)

Dr. Bilal Şimşir

(E. Büyükelçi)

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
ŞİMDİ DE İNTERNETTE
ERAREN'e en kısa yoldan ulaşmak için

www.eraren.org
türkçe ve ingilizce

- **Makaleler**
- **Yorumlar**
- **Konferanslar**
- **Diğer Sitelere Bağlantılar**
- **Güncel Haberler**

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ABONE FORMU

- Yıllık Yurtiçi Abonelik
TL. 24.000.000,-

BANKA ARACILIĞI İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup banka dekontu ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız
-Banka Hesap Numarası: TL- 304400-2001540 Döviz DTH- 4001541 Vakıflar Bankası - Yıldız Şubesi / Ankara

POSTA ÇEKİ İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup dekont ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız.

-Posta Çeki Hesap Numarası: 100 80 63 Avrasyabir Vakfı - Ankara Şubesi.

Adı Soyadı:

Adres:

İl - Ülke:

Telefon - Faks:

Elektronik Posta Adresi:

KREDİ KARTI İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup faks veya posta ile bize ulaştırınız

Adı Soyadı:

Kredi Kartı Numarası: _ _ _ _ _

Güvenlik Kodu:

Geçerlilik Tarihi: _ _ / _ _

Adres:

İl - Ülke:

Telefon - Faks:

Elektronik Posta Adresi:

Tutar:

İmza:

İş bu imzamlarla yukarıdaki bedelin kredi kartı hesabımdan çekilmesini kabul ediyorum.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ: Konrad Adenauer Cad. No: 61 Yıldız-Çankaya /ANKARA
Tel: +90 312 491 70 14 Faks: 0 312 491 70 13 E-Mail: info@eraren.org

*Cumhuriyet'le
büyüdük...*

...büyümeye devam ediyoruz.

ÜLKER

www.ulker.com.tr

1944'den beri

ISSN: 1303-068X

9 771303 068004